

**AKADEMIA
NAUK
STOSOWANYCH**
WYŻSZA SZKOŁA ZARZĄDZANIA
I ADMINISTRACJI W OPOLU

AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH
WYŻSZA SZKOŁA ZARZĄDZANIA I ADMINISTRACJI W OPOLU

ODPORNOŚĆ NARODOWA

JAKO STRATEGIA BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO: WYZWANIA WOJSKOWE
I NAJNOWSZE KONCEPCJE MIĘDZYNARODOWEGO ŚRODOWISKA
BEZPIECZEŃSTWA

NATIONAL RESILIENCE

AS A STRATEGY FOR ENSURING NATIONAL SECURITY: MILITARY CHALLENGES
AND THE LATEST CONCEPTS OF THE INTERNATIONAL SECURITY ENVIRONMENT

НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ

ЯК СТРАТЕГІЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ВОЄННІ
ВИКЛИКИ І НОВІТНІ КОНЦЕПТИ МІЖНАРОДНОГО БЕЗПЕКОВОГО
СЕРЕДОВИЩА

ODPORNOŚĆ NARODOWA

*jako strategia bezpieczeństwa narodowego: wyzwania
wojskowe i najnowsze koncepcje międzynarodowego
środowiska bezpieczeństwa*

NATIONAL RESILIENCE

*as a strategy for ensuring national security: military
challenges and the latest concepts of the international
security environment*

НАЦІОНАЛЬНА СТІЙКІСТЬ

*як стратегія забезпечення національної безпеки:
воєнні виклики, і новітні концепти міжнародного
безпекового середовища*

Monograph

Opole 2023

ISBN 978-83-66567-52-8

National Resilience as a strategy for ensuring national security: military challenges and the latest concepts of the international security environment. Monograph. Opole: Academy of Applied Sciences University of Management and Administration in Opole, 2023; ISBN 978-83-66567-52-8; p.340.

Recommended for publication
by the Academic Council
of Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole
(Protocol No. 8 of 23.08.2023)

Editorial Office:

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel.
77 402-19-00/01 E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers

prof. dr hab. Marian Duczmal

Editorial Board

*Svitlana Bondarenko, Tadeusz Pokusa, Ivan Tkach,
Wojciech Duczmal, Mykola Ohienko.*

Publishing House:

Akademia Nauk Stosowanych
Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu,
45-085 Polska, Opole, ul. Niedziałkowskiego 18 tel. 77
402-19-00/01

200 copies

Authors are responsible for content of the materials

ISBN 978-83-66567-52-8

© Authors of articles, 2023

TABLE OF CONTENTS

INTRODUCTION	7
--------------------	---

PART 1

THE LATEST CONCEPT OF BUILDING NATIONAL SECURITY ON THE BASIS OF NATIONAL RESILIENCE

НОВІТНІЙ КОНЦЕПТ РОЗБУДОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЗАСАДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

1.1	National Resilience in implementing the Goals of the National Security Strategy Національна стійкість в реалізації цілей стратегії національної безпеки <i>(Bondarenko S.A., Tkach I.M., Tkach M.Y., Polishchuk A.C., Mosin M. S.)</i>	10
1.2	Integrating the concept of market resilience into the national security system Інтеграція концепту ринкової резильєнтності в систему національної безпеки <i>(Nikishyna O. V., Bochkarov D. O., Chebotarova N. Y.)</i>	49
1.3	National resilience and national security: separating the essence Національна стійкість та національна безпека: відокремлення сутності <i>(Barannik V. A.)</i>	66
1.4	National Resilience as a New Concept in the Geostrategic Landscape Національна стійкість як новітній концепт геостратегічного ландшафту <i>(Lipkan V. A., Pokusa T.)</i>	76
1.5	Theoretical and methodological foundations of the financial market functioning and its role in ensuring the socio-economic development of the country Теоретико-методологічні засади функціонування фінансового ринку та його роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни <i>(Kovalenko Y.M., Janicki M.)</i>	95

PART 2

**INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ENSURING NATIONAL
SECURITY ON THE BASIS OF NATIONAL RESILIENCE**
**ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЗАСАДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СТІЙКОСТІ**

2.1	The International Legal Category of "Security Assurances" and the Consequences of Its Transformation for Ukraine in the Current Situation
Міжнародно-правова категорія «гарантії безпеки» та наслідки її трансформації для України у сучасних умовах
(Proshchaiev V. V., Macala M.)	106
2.2	The Role of International Security Organizations in the System of Ensuring Global National Security Policy
Роль міжнародних безпекових організацій в системі забезпечення глобальної політики національної безпеки
(Alvan Amro, Bilous A. O., Pokusa F.)	117
2.3	Strategic principles of Sustainable Development of post-war reconstruction of Ukraine
Стратегічні засади сталого розвитку післявоєнної розбудови України
(Shmorgun L. G., Degodyuk E. H., Kotsiuba O. P.)	131
2.4	Enhancing the role of audit as a socio-economic institution in the context of achieving sustainable development goals and common values of the EU
Підвищення ролі аудиту як соціально-економічного інституту в контексті досягнення цілей сталого розвитку та спільних цінностей ЄС
(Shalimova N.S., Kuzmenko H.I., Klepacz A.)	144
2.5	Priority areas of countering environmental threats in a changing security environmen
Пріоритетні напрями протидії екологічним загрозам в умовах мінливого безпекового середовища
(Nesterenko I.V., Palimaka D.)	164

PART 3

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF NATIONAL RESILIENCE
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ
СТІЙКОСТІ

3.1	Welfare of the population in the context of hostilities and transformation of the national resilience system: an analytical cross-section of the financial situation Добробут населення в умовах військових дій та трансформації системи національної стійкості: аналітичний зріз фінансового стану (Kotsiurubenko G.M.)	175
3.2	Social entrepreneurship in Ukraine as a trend of economic development Соціальне підприємництво в Україні як тренд економічного розвитку (Ilchenko V.M., Kiselev V.R.)	186
3.3	The Role of Railway Transport in the Structure of Critical Infrastructure in Times of War Роль залізничного транспорту в структурі критичної інфраструктури в умовах війни (Potetiuiieva M.V., Pokusa T., Wójciak J.)	193
3.4	Smart Specialisation in Achieving the Sustainable Development Goals of the Agri-Food System Розумна спеціалізація у досягненні цілей сталого розвитку агропродовольчої системи (Zerkina O.V., Bondarenko S.A., Nimay Chandra Giri, Ohiienko A., Mstowska I.)	209
3.5	Taxation of Assets, Capital Gains and Property in the Netherlands: Best Practices for Ukraine's Economic Recovery Оподаткування активів, приросту капіталу та майна у Нідерландах: кращі практики для України для її економічного відновлення (Volkova O.G.)	230
3.6	Financial feasibility of individual biogas plants in the context of energy security of Ukraine Фінансова доцільність індивідуальних біогазових установок в контексті забезпечення енергетичної безпеки України (Belinska Y.V., Belinska S.V.)	244
3.7	Theoretical aspects of ensuring the quality and security of investment services in Ukraine Теоретичні аспекти забезпечення якості та безпеки інвестиційних послуг в Україні (Verheliuk Yu. Yu.)	259

PART 4

DIGITALIZATION AS THE NEWEST DETERMINANT OF NATIONAL SECURITY

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК НОВІТНЯ ДЕТЕРМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1	Formation of digital competencies of public servants in the context of military operations and conflicts Формування цифрових компетенцій публічних службовців в умовах військових дій та конфліктів <i>(Parkhomenko-Kutsevil O.I.)</i>	270
4.2	Problems of introducing digitalization into the Ukrainian education system Проблеми запровадження цифровізації в систему освіти України <i>(Kyrychenko G.V., Kucherenko V.V.)</i>	280
4.3	The Impact of Digitalization on the Transformation of Elements of Social Production in the Context of Implementing the National Security Strategy Вплив цифровізації на трансформацію елементів суспільного виробництва в контексті виконання стратегії національної безпеки <i>(Danylina S.O.)</i>	290
4.4	The Impact of Digital Technologies on the Behavior of Consumer Market Actors in the Context of Countering Hybrid Threats Вплив цифрових технологій на поведінку суб'єктів споживчого ринку в контексті протидії гібридним загрозам <i>(Chmil H.L., Łukawiecki K.)</i>	321
	ABOUT OF AUTHORS.....	331

INTRODUCTION

ВСТУП

Неефективність системи забезпечення національної безпеки є однією з найбільших загроз національній безпеці України.

Національна безпека має значний вплив на імідж країни, що особливо актуалізується в умовах глобалізації. Гострою є потреба у розробці більш гнучких та адаптивних систем безпеки, які зможуть ефективно реагувати на постійно змінні виклики. Наслідки подій останніх років, зокрема повномасштабної війни Росії проти України, демонструють, що в Україні існує проблема неузгодженості процедур та відсутності чіткого розподілу відповідальності при реагуванні на глобальні загрози або складні виклики національного масштабу. Відсутність цілісності в сфері безпеки та оборони стала причиною непридатності України до ефективної протидії сучасним загрозам, що реалізуються в рамках концепції гібридних воєн. Це призвело до надзвичайно гострої ситуації екзистенційної кризи, що піднесла питання про потребу негайного вдосконалення та узгодження системи заходів безпеки та реагування на виклики.

Система національної безпеки України побудована на основі відомих підходів, а відповідальні за їх функціонування державні органи опікуються, головним чином, своїми «наборами загроз», мають власні алгоритми реагування, користуються розрізною термінологією тощо. Тому актуалізується проблема інтегрованої і взаємоузгодженої взаємодії усіх відомств у забезпеченні національної безпеки. Потребує модернізації система управління ризиками національної безпеки.

Національна стійкість і колективна оборона мають взаємно доповнюватися й підсилюватися елементами спільних зусиль.

Тому актуалізувалась потреба та безальтернативність модернізації моделі системи національної безпеки, спираючись на інноваційні підходи та з урахуванням сучасних викликів щодо забезпечення безпекового середовища. Умовою модернізації системи національної безпеки є інтеграція принципів стійкості у проектування безпекового середовища. Таким чином, актуальність проблеми формування цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості обумовили вибір теми дослідження, визначили його мету і завдання.

Мета – теоретико-методологічне обґрунтування, поглиблення концептуальних положень і розроблення науково-практичних рекомендацій щодо формування цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості.

Об'єктом дослідження є процес формування сучасної моделі функціонування цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, організаційно-методичних та практичних положень детермінації національної стійкості

при формуванні цілісного сектору національної безпеки та оборони України.

Головною ідеєю дослідження є положення, що система національної безпеки потребує модернізації на основі системного підходу до формування та якісних змін з орієнтацією на принципи національної стійкості. З метою вирішення проблеми формування цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості, висловлюється припущення щодо необхідності враховування в управлінні результатів порівняльного аналізу відхилень виділених індикаторів від нормативних (еталонних) значень.

Тобто *гіпотезою даного дослідження* є така:

відобразити зміни основних процесів формування цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості у динаміці дозволяють *індикатори управління ризиками*, що лежать в основі індикативного управління, при якому управлінські рішення приймаються на основі аналізу ситуації, що складається, шляхом виявлення спрямованості розвитку досліджуваного процесу, з урахуванням біфуркаційних моментів поточного періоду.

З метою вирішення проблеми формування цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості необхідно збалансоване поєднання спроможностей основних елементів *системи національної безпеки і об'єктів національної стійкості*, як сценарію плавного переходу до цілісного сектору національної безпеки та оборони на основі принципів національної стійкості.

Дана монографія присвячена тим питанням, які є найбільш актуальними і важливими для України, для нашої Перемоги.

Матеріали монографії формувалися **в рамках проекту: Управління ризиками формування цілісного сектору національної безпеки і оборони на засадах національної стійкості в умовах гібридної війни.**

АВТОР ПРОЕКТУ: *Бондаренко Світлана Анатоліївна*, доктор економічних наук, професор, професор Національного авіаційного університету, м. Київ.

Проект фінансується: Академія наук Австрії, програма академічної мобільності «Joint Excellence in Science and Humanities» (JESH <https://stipendien.oeaw.ac.at/stipendien/jesh>), яка ініційована Академією наук Австрії на підтримку науковців України.

За результатами проекту було ініційовано і проведено Круглий стіл «Національна стійкість як основа національної безпеки: новітні концепти формування міжнародного безпекового середовища».

Авторами монографії стали учасники дискусійного заходу (<https://www.youtube.com/watch?v=tmE-4SNXH-w>): науковці, експерти та фахівці в галузі економіки, права, політології, педагогіки, соціології, психології, безпеки, військових наук тощо.

Вдячні усім за долученість та готовність робити свій посильний вклад у нашу Перемогу. Слава Україні!

PART 1

**THE LATEST CONCEPT OF BUILDING
NATIONAL SECURITY ON THE BASIS OF
NATIONAL RESILIENCE**

**НОВІТНІЙ КОНЦЕПТ РОЗБУДОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЗАСАДАХ
НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ**

1.1 National Resilience in implementing the Goals of the National Security Strategy

Національна стійкість в реалізації цілей стратегії національної безпеки

The Russian-Ukrainian war and its resulting socio-political, social, and economic processes have exposed the unpreparedness of international institutions to adequately and timely respond to such challenges. The high unpredictability and instability of the contemporary world order test the mechanisms of ensuring peace and security. The Russian Federation, possessing nuclear weapons and waging war against Ukraine, has become one of the major threats to security in the Euro-Atlantic region. The hybrid aggression of the Russian Federation has challenged the global order. However, these actions by the aggressor have served as a powerful impetus for certain countries and international organizations to reconsider their conceptual approaches to ensuring national and social stability in order to adapt to new conditions. This necessitates the search for new ways, new responses to challenges, and the anticipation of hybrid threats in the context of external aggression and internal instability, particularly in the understanding of the concept of national resilience.

The concept of national resilience is often equated with national security. The category of "national security" is officially defined by the Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" (as of June 21, 2018, No. 2469-VIII, amended on June 15, 2022): safeguarding the state's sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order, and other national interests of Ukraine from real and potential threats. The evolution in understanding the term "security" has led to a shift in focus and content of activities by state authorities in the sphere of ensuring national security towards resilience. Traditionally, security meant protecting the state and its citizens from external and internal threats, such as military aggression, terrorism, crime, cyber-attacks, and so on. However, with the changing world order, the emergence of new types of threats, and an increased risk of complex crises and emergencies, approaches aimed at enhancing the resilience of society and the state have become more important.

The term "resilience" emphasizes the society's ability to adapt to changes, withstand stressful situations, recover after crises, and restore normal functioning. Issues related to ensuring resilience are considered in the EU Global Strategy for Foreign and Security Policy and NATO documents regarding national resilience. The principle of resilience (Article 3 of the Alliance's treaty) is defined as the ability of society to withstand threats and recover from them, encompassing both civilian readiness and military potential. Resilience as civil preparedness in NATO member countries is identified as a priority for collective security and defense.

The understanding of resilience, from the standpoint of the preparedness of

the national security system to counter hybrid threats, is the subject of research by Thiele [3], where four "focus areas" for increasing resilience are analyzed, and the necessity of establishing "resilience readiness centers" is justified.

The concept of resilience is considered a value, quality, and desirable characteristic of society and the state (system) and serves as a fundamental element [4], which contributes to the differentiation of two instruments for formalizing the activities of the national security system:

- Requirements for activities related to the capability to respond to various types of threats throughout the entire spectrum of potential situational developments (prediction-preparedness-prevention-response-recovery), forming the basis for methodological dimension.
- The target state concerning the formation of capabilities within the system from the perspective of a goal-setting dimension of activity effectiveness.

The participants of the Warsaw Summit of Alliance leaders (2016) defined the following basic requirements for civil preparedness as part of national resilience:

- ensuring continuous governance and the provision of essential public services;
- stable energy supply;
- the ability to effectively control the movement of large population masses;
- reliable food and water supply;
- capacity to deal with problems caused by a large number of affected individuals;
- resilient civil communication systems;
- and stable public transport systems.

In Ukraine's National Report of 2022, resilience is identified as one of the key foundations for ensuring national security of Ukraine – the ability to anticipate, prevent, and effectively counter contemporary hybrid threats [5]. The term "resilience" is implemented in Ukraine's Concept for Establishing a State Critical Infrastructure Protection System [6]. However, there is a need to clearly distinguish tasks in the area of critical infrastructure resilience and national resilience, where the latter category is a more complex system that includes, among other things, critical infrastructure resilience [6].

National resilience usually encompasses a broader spectrum of aspects and includes not only military security but also economic, social, political, environmental, and information security. It is focused on ensuring the integrity and adaptability of the state to various challenges and threats. National resilience involves protecting state interests and values at all levels. It is a concept that describes a state's or country's ability to withstand internal and external threats, crises, and challenges without compromising its political, economic, social, and cultural stability. The main idea is that the state must be capable of effectively caring for its citizens, ensuring their safety, upholding the rule of law, and avoiding crisis situations that could disrupt the functioning of society.

National resilience includes many aspects and depends on various factors,

such as:

- Political resilience: Democratic institutions, effective governance, human rights and equality protection, government stability, and mutual understanding between political forces.
- Economic resilience: Economic development, currency stability, financial market regulation, and the ability to cope with economic crises.
- Social resilience: Population's standard of living, access to education and healthcare, social solidarity, combatting unemployment and inequalities.
- Security: Ensuring national security, protection against external threats, control of weapons and military potential.
- Cultural resilience: Preservation and promotion of cultural diversity, national identity, and heritage.
- Environmental resilience: Balanced use of natural resources, environmental conservation, and sustainable development.

Modern threats can have a complex nature and impact various aspects of life, including social, economic, ecological, and political dimensions.

Threats to national resilience can vary, ranging from economic crises to terrorism, natural disasters, conflicts, and threats from other states. Ensuring national resilience requires a comprehensive approach, the coordination of different areas of governance, and the efforts of all segments of society.

National security is typically more specific and focuses on the security of the country from external and internal threats, including military, terrorist, cyber, or other security risks. It concentrates on protecting territorial integrity, national borders, defending against external aggression, and other dangers.

However, both concepts are closely related and interdependent, and ensuring national resilience contributes to achieving national security. The interdependence and essential identity of these categories are illustrated in Figure 1.

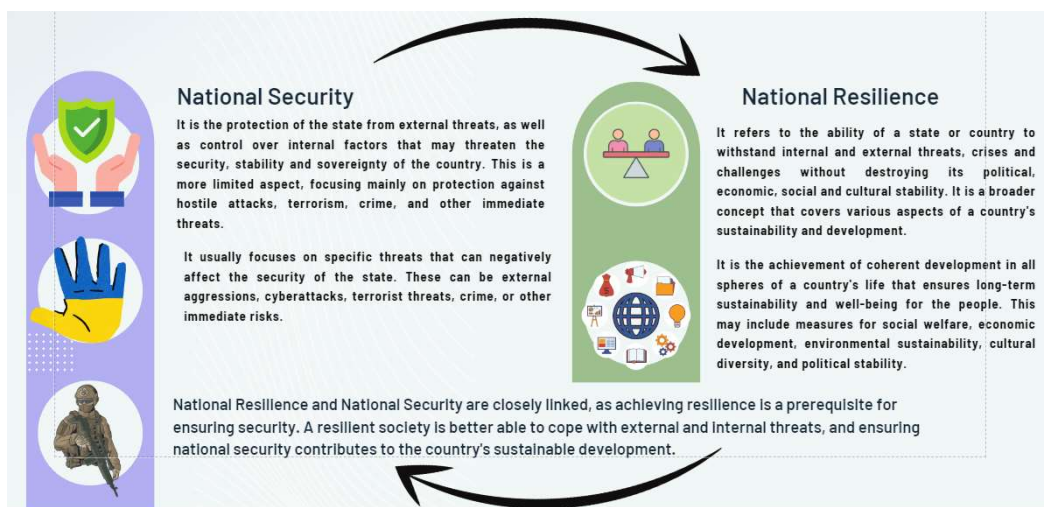

Fig. 1. Essential identification of the categories: national resilience and national security

Thus, national resilience is a broader concept that encompasses various aspects of security, while national security is more focused on physical and specific threats that may arise externally and internally within the country.

In this context, national security is a dynamic and multi-faceted issue that requires serious decisions and flexible approaches to ensure the protection of the interests of individuals, society, and the state from external and internal threats. National security includes the protection of state sovereignty - independence and autonomy of the state, territorial integrity - inviolability of borders and territory of the country, as well as a democratic constitutional order - a system of laws with lawful and democratic principles enshrined in the Constitution of Ukraine.

Additionally, national security aims to protect other national interests of Ukraine, which are defined as spheres and directions crucial for ensuring stable and prosperous development of the country.

This definition serves as an important basis for the development and implementation of strategic measures and policies to ensure national security of Ukraine, as well as setting priorities and countering threats that may endanger the national interests of the country.

Thus, national security is the presence of adequate potential (a combination of potentials) and conditions for its realization aimed at protecting national interests and values from threats, depending on their nature, scale, and level, as well as countering these threats.

In the definitions of the categories: state defense capability, military, state, and public security - a special emphasis is placed on the protection of national interests and values from specific types of threats. It is essential to focus on the "protection" as a key aspect, which implies the ability to resist or provide defense against specific threats.

The term "capability" as an aggregated parameter shows that ensuring national security requires the integration of different potentials, such as military, economic, social, and moral-political.

These components are coordinated and interact to provide an effective response to potential threats. This approach to defining the categories of national security underscores the comprehensive and systematic nature of the task of ensuring the security of the state. It allows considering various aspects and optimizing the use of resources to ensure stability and protection of national interests, particularly in the context of different types of threats and dangers.

In the updated version of the National Security Strategy of Ukraine [7], as well as various sectoral security strategies included in the strategic planning, a wide range of threats that pose a threat to national security are highlighted. Among external threats, internal ones have also been identified that directly affect Ukraine's security.

These internal threats include corruption, organized crime, terrorism, extremism, cyber-attacks, illegal circulation of weapons and ammunition, drug trafficking, human rights violations and freedom of speech, as well as insufficient protection of critical infrastructure objects [8-20].

Therefore, although the number of sources of threats to Ukraine's national security was small, their seriousness and potential danger to the state were high. This underscores the importance of a careful study, analysis, and counteraction to these threats to ensure stability, security, and protection of Ukraine's national interests. It also emphasizes the need to develop effective strategies, policies, and measures to counter internal and external threats and ensure the national security of the country.

However, with the onset of the war with Russia, some of these threats have become more relevant and have acquired greater seriousness, requiring immediate measures to protect Ukraine's national security. External aggression and occupation of part of the territory, violation of international norms and laws, displacement of thousands of people, armed conflicts, and escalation at the border make the situation critically dangerous.

Currently, Ukraine needs urgent and effective measures to protect national security and ensure internal stability and unity. This may include strengthening military defense capabilities, reforming law enforcement agencies, enhancing control over state borders, developing cyber security, combating corruption, promoting social development, and implementing effective foreign policy.

These measures require joint efforts from the government, the public, and the international community. Only through collaborative actions can strong national security be achieved and Ukraine's sovereignty and territorial integrity protected.

At the same time, the established legislative framework for national security and the Law of Ukraine "On the Foundations of National Resistance" [20] ensure the continuity of governance and the organization of territorial defense, which are crucial aspects of ensuring national security and resilience. These provide the state with necessary tools to implement strategic actions to ensure national security during crisis situations.

Strategic planning of national security

Planning in the sphere of national security is a critical function of state governance, involving the identification of priorities, tasks, and measures to ensure Ukraine's national security. This process balances the development of security and defense components based on the assessment of the security environment and the country's financial and economic capabilities.

Defense planning is part of the broader state strategic planning system. It involves the development of concepts, programs, and plans aimed at ensuring the defense capability of the state. This encompasses the development of defense forces, their capabilities, armaments, military equipment, infrastructure, and troop preparation, considering real and potential military threats and the country's financial capacities.

An important element of this process is the periodic review of the national security and defense sector. It helps to define and refine national security objectives, policy priorities, and ways to achieve them.

Moreover, the coordination between government bodies, research

institutions, and non-governmental organizations facilitates regular assessments of threats to national security and the decision-making process to control and address these threats. Ensuring transparent allocation of resources and monitoring their usage is a key aspect of the effectiveness of planning and implementing measures for national security.

Furthermore, it is essential to establish links and interactions between the National Security Strategy and forecasts of Ukraine's economic and social development to ensure alignment of objectives and measures with available resources and finances. Such an approach helps to achieve the country's strategic priorities, including strengthening defense capabilities and partnerships with NATO.

Given the fundamental national interests defined by the Constitution and the Law of Ukraine "On National Security," the priorities of the National Security Strategy include protecting independence, state sovereignty, territorial integrity, developing human capital, and safeguarding the rights and freedoms of Ukrainian citizens.

Among the sectoral strategies, the key document in the defense sector is the Strategy of Military Security of Ukraine. Unlike previous military doctrines, the Strategy of Military Security of Ukraine proposes an all-encompassing approach to the defense of Ukraine, which is the most rational approach in the context of existential military threats to national security, considering the imbalance of military potentials between Ukraine and the Russian Federation. Comprehensive defense of Ukraine is based on its inherent sovereign right to self-defense according to fundamental international legal principles.

The Strategy of Military Security of Ukraine has a logically structured framework, which includes:

- The security environment (global, regional, and national aspects) concerning military security;
- Goals, priorities, and tasks of state policy in the military sphere, defense sectors, and military construction;
- Socio-political, economic, and other conditions for the implementation of state policy in the military sphere, defense sectors, and military construction, as well as military-political and military-strategic limitations;
- Ways to achieve goals of state policy in the military sphere, defense sectors, and military construction;
- Resource provision of defense needs;
- A prospective model for the organization of defense, the Armed Forces of Ukraine, and other defense components concerning defined defense tasks of the state, strategy, and criteria for achieving joint defense capabilities;
- Probable scenarios for applying security forces and defense forces to fulfill state defense tasks, with responsibility distribution among components of the security and defense sector for organizing the defense of Ukraine, protecting its sovereignty, territorial integrity, and inviolability;
- Risk management in military security.

The Strategy of Military Security of Ukraine serves as a foundation for developing the Strategic Defense Bulletin of Ukraine and other program documents for the development of defense forces.

Preparation of long-term planning documents should be preceded by a comprehensive review of the security and defense sector. Based on the results of the review and considering the projected financial indicators approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Strategic Bulletin of the Security and Defense Sector of Ukraine is prepared.

The bulletin is approved by the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine and is endorsed by the President of Ukraine after the comprehensive review. The procedure for conducting a comprehensive review and its main requirements should be clearly regulated. Therefore, the directions for improving the state system of strategic planning of Ukraine's national security include:

- Constitutional and legal provisions - with the leading participation of constitutional state authorities;
- Constitutional and legal mechanism for the role of state authorities and special services in organizing the national security system, taking into account modern challenges and threats;
- Parliamentary and public control over their activities.

The state is the primary subject of national security policy. In global practice, several models of strategic planning can be distinguished, including:

- The American model (USA, Canada);
- The European model (UK, France, Germany, Sweden, etc.);
- The Asian model (Japan, South Korea, Singapore);
- Additionally, there are distinct Chinese, Indian, and Vietnamese models.

For instance, the US National Security Strategy is an intellectual product that defines a set of interrelated ideas in managing trends, both real and forecasted, to protect enduring national interests of society and the state [21].

At the state level, strategic planning in the USA serves as a tool for strategic goal-setting and coordination of activities among all participants involved in the preparation and implementation of various political, military, and other decisions. In this sense, strategic planning primarily addresses the military and international aspects, emphasizing the use of force.

Other aspects of the country's life that concern economic development, social welfare, science, and technology are not highlighted in official conceptual and doctrinal documents of the USA. The systemic approach is most vividly demonstrated in the 2017 edition of the US National Security Strategy [21], which, for the first time, includes the following national interests:

- Promoting American prosperity.
- Supporting the domestic production sector.
- Ensuring a reliable defense-industrial base.
- Establishing secure supply chains.

Modernizing the American economy, achieving technological leadership, protecting intellectual property, and restoring economic strength and

confidence in the US economic model. A similar approach to ensuring national security can be observed in the latest editions of Switzerland's (2016 and 2010) and Turkey's national security strategies [22].

Therefore, the modern trend in the development of political theory is to ensure national security that aligns with issues of sustainable economic development, support for social stability, and resilience.

The Decree of the President of Ukraine No. 56/2022 dated February 16, 2022, on the Strategy for Ensuring State Security [23], defines the main directions of the state policy in this sphere, including:

- Formation of an effective nationwide system for ensuring state security and identifying its components.
- Alignment of institutional support for state security according to the level of threats.
- Defining the role and position of subjects ensuring state security, mechanisms of their interaction, and coordination of their activities.
- Enhancing the capabilities of subjects in shaping and implementing the state policy in the field of state security.
- Preventing and stopping terrorist activities, ensuring antiterrorist protection of potential targets.
- Countering intelligence subversion activities, special information operations, and cyber-attacks.
- Stopping manifestations of separatism, extremism, the activities of illegal armed formations, politically motivated violence, and other attempts to undermine the constitutional order.
- Protecting state sovereignty, territorial integrity, and inviolability of state borders, and preventing interference in Ukraine's internal affairs.
- Restoring territorial integrity within the internationally recognized state borders of Ukraine.
- Developing international cooperation in the relevant sphere.

Strategic planning is a long-term planning document, and its implementation is expected to be carried out step by step. To achieve this, it is necessary to:

- Adjust the plans of strategic and conceptual documents in the field of state security.
- Develop legislative and other normative legal acts.
- Monitor and control the implementation of planned activities.
- Evaluate the achievement of the Strategy's goals based on the application of indicators.
- Involve public opinion and indicators of social and economic development of society.

In the contemporary context, the instruments of warfare and threats to national security have changed, necessitating a review of traditional approaches to forming the strategy for national security and defense.

Globalization, technological advancements, cyberspace, and information technologies have created new opportunities for conducting hybrid military operations.

Hybrid warfare includes various means such as cyber-attacks, disinformation, manipulating public opinion, financial destabilization, and other unconventional methods.

These means can be employed both by external actors and internal actors, making them effective in achieving planned and anticipated outcomes of warfare or influencing a state. Firstly, national security planning should focus on protecting the information space, preventing cyber-attacks and disinformation, and enhancing the cybersecurity of critical infrastructure.

Secondly, the national security strategy should consider the multifaceted nature of threats. The mixed character of threats - both external and internal - requires a comprehensive approach to countering them and taking into account the potential involvement of various sectors of society in defending the country.

Thirdly, state planning for national security needs to consider new instrumental and operational means of warfare.

The emergence of new technologies, social networks, and internet platforms allows adversaries to act more quickly and efficiently, demanding corresponding measures to counter these threats. All these changes require flexibility and adaptability in strategic planning for national security. States need to be prepared to respond quickly to new threats, improve their defense capabilities, and advance innovative approaches to protect their interests.

Ensuring national security today involves not only responding to specific threats but also actively managing risks and strategically planning for the long-term. Optimal risk management, defining strategic goals, and developing mechanisms for implementing state policy based on strategic planning principles form the basis for successful national security and socio-economic development of the country.

One of the key aspects is the development of national security assessment programs, which allow analyzing potential threats and risks, identifying priorities, and implementing additional measures necessary to ensure the country's security. It is crucial that such assessment programs are based on objective data, aimed at identifying weaknesses in the security system, and help formulate effective strategies.

To optimize the activities of state authorities and government in the field of national security, continuous improvement of coordination and interaction among different structures and agencies is required. It is also essential to actively implement new technologies, innovative approaches, and engage expert potential to address complex problems.

Diversifying measures, using new approaches and strategic analysis will enable countries to respond more effectively to the changing global context and threats to national security. Continuous improvement and adaptation are key factors for successfully safeguarding the country and its citizens in modern conditions.

Strategic analysis helps identify and evaluate various processes, phenomena, factors, conditions, circumstances, and events that may affect the country's security and its citizens. This analysis helps identify existing and potential

threats that could lead to destabilization, peace disruption, and jeopardize the country's safety.

The risks emerging from changes in the security environment are categorized into two types: the first category includes risks that may transform into concrete threats, while the second category covers risks that could create new opportunities for the country's and society's development.

Such analysis is an essential part of the process of strategic planning for national security. It allows aligning actions and resources to ensure effective defense of the country in conditions of uncertainty, which often accompanies the security environment.

ISO standards further define risk as the impact of uncertainty on expected outcomes. This means that risks are associated with uncertainty about possible consequences and results of events or decisions.

The Law of Ukraine "On National Security of Ukraine" [1] provides a definition of threats to the realization of national interests and the preservation of national values of Ukraine.

Strengthening national capabilities in the field of cyber defense, particularly concerning the protection of critical networks and infrastructure and maintaining an adequate level of resilience to risks and threats, is emphasized as an important task.

The Procedure for organizing internal control and risk management within the Ministry of Defense of Ukraine is approved, based on the risk-oriented control concept of COSO.

The essence of risk lies in deviating from the planned course of events under the influence of various factors.

Risk (in terms of security) (R_j) is a category determined by two components: the probability (possibility) of a hazardous event occurring (P_j) and the consequences of this even (S_j):

$$R_j = P_j \cdot S_j \quad (1)$$

Risk is considered as a measure or an event of loss. Two possible measures of risk are established:

- First-order measure, which assesses the probability of a risky event;
- Second-order measure, which denotes the immediate measured hazard.

Risk is an event in the form of a chain:

$$A_i = L(g_{i_0}, g_{i_1}, g_{i_2}, \dots, g_{i_n})$$

where g_{ij} is the chain elements.

The total risk of hazard is the sum of the risks of the individual elements:

$$\mu_R \sum \beta = \sum_{i(\beta)} m_i(P) \quad (2)$$

- where β is the event number;
- P is the probability distribution on which the partial risks m_i depend.

According to modern concepts, absolute security is not possible, and there is always residual risk. Therefore, the concept of "acceptable risk" is used, where

the possibility is ensured, and scenarios of necessary (desirable) or permissible levels of security are chosen.

Monitoring is carried out based on risk management indicators. Indicators are defined for each region of the country. National security is a complex system, with subsystems being the set of security indicators for regions:

$$NS = \sum_{i=1}^k \{C_j^{RS}\} \quad j = \overline{1, g} \quad (3)$$

where NS is the National Security;

C_j^{RS} is the components of the socio-economic system of regional security;

g is the number of components of regional security involved in consideration and the corresponding spheres of regional development (economy, environment, social sphere, personnel policy, innovation potential, etc.).

Each region of Ukraine has its specific components that determine the level of regional security:

$$\{C_j^{RS}\} = \{Ekon, Ekolog, Soc, Inf, Tech, Mil, Enrg\} \quad (4)$$

where $Ekon$ - economic security;

$Ekolog$ - ecological security;

Soc - social security;

Inf - information security;

$Tech$ - technospheric security;

Mil - military security;

$Enrg$ - energy security.

The measure of the integrated assessment of national security is the regional security matrix for all regions of the country.

The regional security matrix has the following form:

$$M_{RS} = \{m_{i,j}\}, m_{i,j} = p_{i,j}, i = \overline{1, g}, j = \overline{1, k}, k = \max_i(k_i) \quad (5)$$

where M_{RS} - the regional security matrix for each region of the country;

$p_{i,j}$ - the j -th indicator of the i -th component of regional security;

g - the number of components of regional security,

k_i i k - the number of indicators of the i -th component and the largest number of indicators in a row of the regional security matrix, respectively.

The analysis of the regional security matrix allows formalizing the main procedures for comparing different scenarios of socio-economic development of regions under given conditions

$S = \{s_1, s_2, \dots, s_n\}$ and a matrix of transitions from one steady state to another. In this case, each of the steady states of the system is characterised by the values of a certain set of parameters

$P = \{p_1, p_2, \dots, p_n\}, \forall s_i \in S, p_i = \{p_{i1}, p_{i2}, \dots, p_{ik}\}$ denotes the values of the i -th stable state parameters, which must be within a certain range that may depend on the values of other parameters.

The dynamics of national security involve the change in the sequence of stable security states of the regions in the country:

$$\{S_k\}, \forall S_k \in S, k = \overline{1, k_s} \quad (6)$$

where S - the multiple stable states of the system,

k_s - the number of stable states.

To determine the mechanisms of change, a transition matrix is used. Each element of the transition matrix reflects the possibility of transitioning from one stable state of the system to another.

The condition for transformation is the "cost of transition," which is the set of resources required to change the security state of the system. The regional security transition matrix to the desired state takes the following form:

$$M(s_i, s_k) = \begin{bmatrix} 0 & \dots & p_{1k_s} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ p_{k_s 1} & \dots & 0 \end{bmatrix} \quad (7)$$

$$p_{ij} = f(c_{ij}, \Delta M_{RS}(i, j), T_{ij})$$

c_{ij} - the cost of resources required to transition from one security state to the desired state.,

$\Delta M_{RS}(i, j)$ - the parameter that reflects how the value of each indicator in the matrix of regional security will change when transitioning from the current to the new state.,

T_{ij} - the period of time required for the system to transition to a new state.

It is essential to actively utilize strategic risk analysis to understand potential hazards and make informed decisions to protect national security and ensure sustainable development of the country [24].

State policy in the fields of national security and defense

Ensuring national security is a continuous and comprehensive process that requires coordinated actions from all relevant structures and society as a whole to achieve stability and the safety of the country. State policy in the fields of national security and defense aims to protect:

- individuals and citizens - their lives and dignity, constitutional rights and freedoms, safe living conditions;
- society - its democratic values, well-being, and conditions for sustainable development;
- the state - its constitutional order, sovereignty, territorial integrity, and inviolability;
- territory and the natural environment - from emergencies.

The fundamental principles defining the formation of state policy in the fields of national security and defense are as follows:

- Rule of law, accountability, legality, transparency, and adherence to the principles of democratic civilian control over the functioning of the security and defense sector and the use of force;
- Compliance with international law, participation in the interests of Ukraine in international efforts to maintain peace and security, intergovernmental systems, and mechanisms of international collective security;
- Development of the security and defense sector as the primary tool for implementing state policy in the fields of national security and defense.

National security represents the integration of elements of the political system in the form of the people, society, and the state:

- Security of the people, the nation, i.e., the country's population, including both mono-ethnic and multi-ethnic populations, where representatives of different nationalities are fellow citizens;
- Security of society, i.e., the community of people united by historically conditioned conditions of common livelihood;
- Security of the state, i.e., the organizational and legal form of uniting nations and nationalities, which serves as a means of conducting common affairs.

In these cases, various social and political phenomena emerge, such as "constitutional security," "regional security," "social security," "external security," "internal security," etc., which, besides their existence, have controversial interpretations in scientific literature. In this context, the state is assigned to regulate various conflicts. State policy in the field of ensuring national security should ensure a consistent transition from the imperative of security, based on the protection of the individual, society, and the state from external and internal threats, to a policy aimed at ensuring their security based on sustainable socio-economic development [16].

Such a policy is based on a pragmatic strategy for preventing dangers and threats. The strategy of national security aims to overcome existing disparities from less desirable current states to more desirable future states of affairs or system states. Therefore, there is a need to assess the current state and identify the desired benchmarks of national security.

Thus, the state authorities in the field of ensuring national security are increasingly focusing on developing strategies and mechanisms for society's resilience, increasing preparedness for various crisis and disaster scenarios, as well as improving the ability to recover after negative impacts.

Ensuring resilience becomes a vital aspect of ensuring national security as it helps society avoid crises or mitigate their consequences, providing a more effective response to contemporary challenges and threats. The strategy of national security covers any strategic issue falling within the scope of the National Security and Defense Council's activities.

The fundamental national interests of Ukraine are as follows:

- State sovereignty and territorial integrity: preserving Ukraine's independence, power, and control over its territory, preventing any encroachments on its sovereignty and non-interference in internal affairs and territorial integrity by other states.
- Democratic constitutional order: ensuring the functioning of democratic institutions, the rule of law, the protection of citizens' rights and freedoms, adherence to the constitutional order and the principles of the rule of law.
- Non-interference in Ukraine's internal affairs: preserving independence in making internal political, economic, and social decisions without external influence or coercion.
- Sustainable development of the national economy, civil society, and the state: ensuring economic growth, improving the standard of living of citizens, developing social infrastructure, and high living standards, stimulating civic activism, and promoting civil society development.
- Integration of Ukraine into the European political, economic, security, and legal space: expanding cooperation with European Union and NATO countries, increasing interaction with international organizations, participating in European initiatives and integration processes.

These fundamental national interests are vital for ensuring the stability, security, and prosperity of Ukraine as a state and determine the main directions of state policy in the fields of national security and defense.

Threats to the national security of Ukraine and the corresponding priorities of state policy in the fields of national security and defense are defined in the National Security Strategy of Ukraine, Military Security Strategy of Ukraine, Cybersecurity Strategy of Ukraine, and other documents on national security and defense matters, which are approved by the National Security and Defense Council of Ukraine and endorsed by decrees of the President of Ukraine. The conceptual framework of the state system for strategic planning of national security in Ukraine is presented in Figure 2.

Fig. 2. Conceptual diagram of the state system for strategic planning of national security in Ukraine

The National System of Strategic Planning for National Security in Ukraine is a comprehensive mechanism that includes various levels of governance and government bodies working together to define strategic goals, objectives, and priorities for ensuring the country's national security. The main components of such a system can be represented in the following conceptual scheme:

- Higher State Bodies:
 - President of Ukraine: provides general leadership of the national security system and approves strategic documents.
 - National Security and Defense Council: determines the general principles and priorities of the state policy in the security sphere and adopts strategic documents.
- Ministries and Agencies:
 - Ministry of Defense: responsible for defense capability and military security.
 - Ministry of Internal Affairs: ensures law and order and public security.
 - Ministry of Foreign Affairs: coordinates foreign policy activities to protect national interests.
 - Other ministries and agencies: involved in implementing specific security tasks.
- Services and Agencies:
 - Security Service of Ukraine: conducts counterintelligence and analytical activities to identify threats and develop protection strategies.
 - General Staff of the Armed Forces of Ukraine: ensures planning and execution of defense tasks.
 - Other specialized agencies: engaged in addressing specific tasks in areas such as cyber security, economic security, etc.
- Academic and Expert Institutions:
 - National Academy of Sciences of Ukraine: provides scientific justification for strategic decisions in the security sphere.
 - Other research centers and expert organizations: offer analytical and advisory support in developing strategic documents.
- International Partners:
 - European Union, NATO, and other international organizations: promote cooperation and support in the field of security and defense.

These components cooperate with each other to develop and implement strategies and policies to ensure Ukraine's national security.

The process of strategic planning for national security may include the following stages:

- Analysis of Threats and Risks: Identifying potential threats to national security based on the analysis of internal and external factors, assessing possible risks and consequences.
- Formulation of Strategic Goals: Establishing fundamental national interests and defining strategic goals to protect these interests.

- **Development of Strategies and Policies:** Creating strategic documents that outline the main directions and priorities of activity in the field of national security and defense.
- **Planning and Coordination of Actions:** Developing action plans and coordinating the interaction between different government bodies and structures to implement strategies and policies.
- **Implementation and Monitoring:** Implementing strategic measures, monitoring and evaluating results, and adjusting strategic actions based on changes in the security environment.
- **Interaction with International Partners:** Cooperating with other countries and international organizations to address common security challenges.

These stages may vary depending on specific conditions and tasks, but overall, the system of strategic planning helps the country effectively respond to challenges and threats in the field of national security and ensure sustainable development and prosperity.

The National Security Strategy of Ukraine highlights several key principles of the state policy on national security, which define the foundations and approaches to ensuring the country's security. Some of these principles include:

- **Invariability and Stability:** Ensuring security must be built on a stable foundation, taking into account unchanging national interests, which will enable the country's long-term development.
- **Protection of State Interests:** Prioritizing the protection of state interests, state sovereignty, territorial integrity, and inviolability of Ukraine.
- **Comprehensiveness and Integration:** Implementing the national security strategy requires a comprehensive approach that covers various spheres of the country's activities, such as military security, economic security, social security, information security, etc.
- **Proactivity and Predictability:** The state policy on national security must be proactive and predictable, capable of responding to changes in the security environment and preventing potential threats.
- **Global Approach:** Considering the global context and international cooperation to ensure national security and utilizing collaboration with other countries and international organizations.
- **Human-Centric Approach:** Protecting citizens, their rights, and freedoms is one of the main priorities of the state policy on national security.
- **Partnership and Cooperation:** Involving various societal actors, including government bodies, civil organizations, the private sector, academia, and others, to jointly implement strategic objectives in the field of national security.

These principles form the basis for developing and implementing the state policy on national security in Ukraine, aimed at ensuring the country's sustainable development and protecting its interests under unpredictable conditions. Ensuring national security is a targeted process that involves creating, strengthening, supporting, and restoring the potential for defending national interests. The sphere of national security is a complex system where

different subsystems interact, including "individual - civil society - government authority - international community."

It is proposed to consider national security as a multi-level active complex system [25], (AS - active system) (Figure 3).

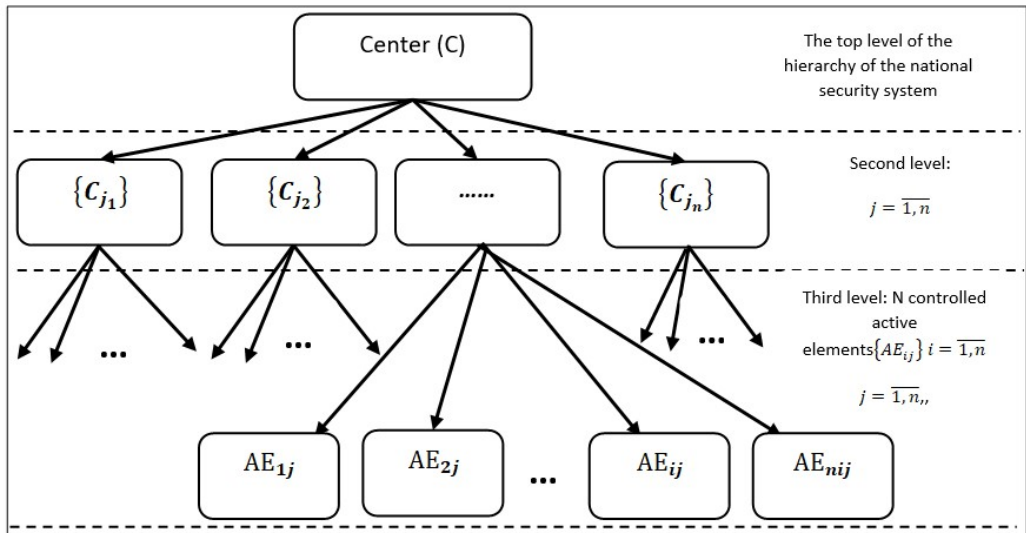

Fig. 3. Scheme of the structure of the National Security System

According to this diagram (Fig. 3), national security has a three-level hierarchical structure:

- The top level - Center: Responsible for the strategic level of national security management. The Center coordinates and develops strategic directions to ensure the country's security.
- The second level - Intermediate Centers: At this level, there may be municipal authorities and regional structures responsible for implementing security strategies at the level of specific territories or regions.
- The third level - Managed Active Elements: These are active factors that take specific actions and measures to ensure security, such as military units, law enforcement agencies, security services, as well as civil society organizations that interact with national institutions.

In this hierarchical structure, it is essential to ensure coherence and interaction between different levels and subsystems to achieve effective national security implementation in Ukraine. Each level has its responsibilities and roles in achieving the country's security objectives.

According to this diagram (Fig. 3), national security is a three-level hierarchical system. The top level of the national security system hierarchy is the Center, which is responsible for the strategic level of management.

The second level contains a set of Intermediate Centers C_{j_n} , which includes municipal authorities and regional (territorial level) security entities.

The third level consists of N Managed Active Elements, represented as $\{AE_{ij}\}, i = \overline{1, n}, j = \overline{1, n}, \sum_{j=1}^n n_j = N$.

Let us consider that each AE Active Element is subordinate to one and only one Intermediate Center, meaning the hierarchy structure in the discussed national security system takes the form of a tree.

The combination of the Intermediate Center and the subordinate Active Elements is referred to as the j -th subsystem, while the combination of the Center and the Intermediate Centers is called the metasystem

In Ukraine, the main subject responsible for ensuring national security is the Security and Defense Sector, which combines state management bodies, state armed formations, and civil society structures interested in addressing security and defense tasks. The components of the security and defense sector play a crucial role in addressing tasks related to ensuring Ukraine's military security and preparing it for armed defense.

The Security and Defense Sector of Ukraine consists of four interconnected components that interact to ensure national security:

- Security Forces: These are the bodies and structures that carry out measures to prevent, detect, and stop actions that pose a threat to national security. This includes law enforcement agencies, special services, intelligence agencies, and other organizations involved in ensuring internal security in the country.
- Defense Forces: These are the Armed Forces of Ukraine and other military formations capable of countering external threats and providing defense for the state. They are responsible for the preparation and implementation of defensive actions in case of aggression against the country.
- Defense Industry Complex: This is a set of enterprises and organizations that ensure the production, repair, and supply of military equipment, armaments, and gear for the Armed Forces and other military formations.
- Citizens and Civil Associations: This includes active citizens, public organizations, and other civil structures voluntarily participating in ensuring national security. Their role is to support state policies in security and defense areas, promote essential initiatives, and mobilize the public to defend the country's interests.

According to the Constitution of Ukraine, the President of Ukraine is responsible for national security and defense. The President has broad powers related to the country's security, including managing the Armed Forces, appointing leaders of military formations, making decisions in case of aggression threats, and many others. The National Security and Defense Council of Ukraine is responsible for coordinating the activities of the security and defense sector and developing strategic directions in these areas.

In situations of military or emergency states, as well as in the case of crises threatening Ukraine's national security, the National Security and Defense

Council of Ukraine coordinates the activities of executive authorities. It also considers proposals for the formation of a higher collegial strategic body for military leadership of the state during a special period. This body and its composition are approved by the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine and put into action by the Decree of the President of Ukraine.

The Ministry of Defense of Ukraine is the main body in the system of central executive authorities responsible for shaping and implementing the state policy on national security in the military sphere, defense, and military construction in both peacetime and special periods. The Ministry's responsibilities include organizing the defense forces' planning measures, defining the principles of military, personnel, and military-technical policies in the defense sector, and other important aspects in the defense area.

The Minister of Defense of Ukraine is accountable to the Verkhovna Rada of Ukraine and is responsible for leading the Ministry of Defense of Ukraine and the military-political and administrative leadership of the Armed Forces of Ukraine. The Minister is also a member of the National Security and Defense Council of Ukraine and is responsible for shaping the state policy in the defense sector and using the Armed Forces of Ukraine.

The Armed Forces of Ukraine are military formations assigned with the following tasks according to the Constitution of Ukraine:

- Ensuring the defense of Ukraine and protection of its sovereignty, territorial integrity, and inviolability.
- Deterring and repelling armed aggression against Ukraine.
- Guarding the country's airspace and the territorial sea within Ukraine's borders.
- Participating in actions aimed at combating terrorism in cases provided by law.

The Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine is appointed to the position by the President of Ukraine upon the proposal of the Minister of Defense of Ukraine. The Commander-in-Chief reports to the President of Ukraine and the Minister of Defense of Ukraine. The Commander-in-Chief is responsible for readiness to carry out tasks, direct military leadership, and management of the use of the Armed Forces of Ukraine and other components of the defense forces.

The powers of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine are approved by the President of Ukraine.

The General Staff of the Armed Forces of Ukraine is the main body of military management. It ensures the defense planning of the state, strategic planning of the use of the Armed Forces of Ukraine, coordination, and control over the fulfillment of tasks in the defense sector by executive authorities, local self-government bodies, and defense forces.

The Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine is appointed to the position and dismissed by the President of Ukraine upon the proposal of the Minister of Defense of Ukraine. The Chief of the General Staff reports to the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and is responsible for

carrying out tasks and functions entrusted to the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

The Armed Forces of Ukraine comprise various types and individual branches of troops (forces). Each type or individual branch has its commander who reports to the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine. These commanders are responsible for the development of the troops (forces) under their command, their technical equipment, comprehensive support, and preparation and readiness to fulfill assigned tasks.

During the organization of training and equipping of troops (forces), commanders of various types and individual branches of troops (forces) develop appropriate doctrines, guidelines, combat statutes, operational and tactical standards for preparation and conduct of operations (combat actions).

The Unified Operational Headquarters of the Armed Forces of Ukraine is responsible for managing inter-service and inter-agency groupings of troops (forces). Its tasks include providing long-term management of troops (forces) and planning the application of combined forces.

The Commander of the Combined Forces is appointed to the position and dismissed by the President of Ukraine upon the proposal of the Minister of Defense of Ukraine. The Commander is subordinate to the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine and exercises operational control over the acquisition of operational (combat) capabilities by them and the management of their application.

The powers of the Commander of the Combined Forces, the main tasks, and the functioning of the Unified Operational Headquarters of the Armed Forces of Ukraine are determined in the regulation approved by the President of Ukraine.

Overall, the structure and organization of the Armed Forces of Ukraine are regulated by laws and legal norms that ensure effective functioning and leadership of the troops, as well as protection of national interests and territorial integrity of the country.

In the security and defense sector, the capabilities-based planning model is actively implemented. Capabilities of formations (organizations) of the security and defense sector of Ukraine refer to the available forces, means, and infrastructure of the respective formation (organization) capable in terms of quantity and quality (properties, characteristics) of performing tasks of a specific nature and scope under specific conditions. Requirements for capabilities are the conditions and limits for acquiring the necessary level of capability for performing assigned tasks.

Capability (operational, combat, special) is the ability of the formation (organization) of the security and defense sector or a set of forces and means to perform certain tasks under specific conditions, resource support, and in accordance with established standards. Capability entails the presence of potential and conditions for its realization. Capabilities and potential are created, increased, maintained, and utilized. The capability of the formation to perform certain tasks reaches or achieves a certain level. Its evaluation is carried

out based on established criteria and determines the degree of compliance of capabilities with the needs.

The implementation of the capabilities-based planning model in the security and defense sector of Ukraine allows for systematic assessment and provision of necessary forces, means, and infrastructure for effectively fulfilling tasks related to ensuring the security and defense of the country. It is essential to determine which tasks need to be accomplished and which capabilities should be present for their realization.

Providing the capabilities of the security and defense sector requires thorough analysis of needs and possibilities. For this purpose, criteria are determined for evaluating the degree of compliance of capabilities with the needs. Such analysis helps to identify priorities and resource priorities aimed at the most efficient use of limited resources.

Another important aspect is ensuring operational, combat, and special capabilities. This means that the security and defense system must have the ability to respond effectively to operational situations, ensure combat readiness and effectiveness in conducting military operations, and possess special capabilities for carrying out special tasks.

The capabilities-based planning model helps avoid duplication and dispersion of resources, focuses efforts on achieving strategic goals and tasks of national security. It also allows for systematic evaluation of the effectiveness of measures taken to maintain and develop capabilities and timely adjustment of security provision strategies and tactics. This helps achieve a higher level of national security and efficiency of the activities of the security and defense sector of Ukraine.

National Security Assessment

The assessment of national security is usually carried out by specialized bodies and government structures of respective countries. To do this, they use various methods and means of collecting information, analyzing and assessing risks. The main factors influencing the assessment of national security include:

- External threats: geopolitical conflicts, terrorism, armed conflicts, economic pressure, etc.
- Internal threats: social conflicts, economic instability, crime, corruption, terrorist activities.
- Cybersecurity: threats related to cyber attacks and hacker attacks.
- Economic stability: unemployment rate, inflation, economic development, dependence on foreign markets, etc.
- Political stability: democratic institutions, government stability, internal political contradictions.

The assessment of national security is a dynamic process and can change depending on internal and external circumstances affecting the country. This requires constant monitoring and analysis, as well as the development of strategies to ensure national security in accordance with contemporary realities.

The assessment of the security system is an important process for identifying and evaluating potential threats that can cause destruction or danger to the system. This process allows for timely measures to prevent negative consequences and ensure the system's resilience.

To form an effective system for ensuring national security, it is important to understand the boundaries of safe and dangerous states of a complex system. This means that the system has limited resources and capabilities, and certain states may pose threats or vulnerabilities. Dividing the state space of the system into areas helps understand which states are safe and which ones can cause problems.

The assessment of the security system is based on relevant parameters that allow measuring the degree of risk and potential consequences. Typically, these parameters include the probability of a threat, possible consequences, the speed of threat propagation, system vulnerability, and others.

An important step in security assessment is identifying real and potential threats. This may include external threats such as cyber attacks, terrorist acts, aggression from neighboring countries, etc., as well as internal threats such as corruption, internal conflicts, economic problems, etc.

Overall, the assessment of the security system allows understanding its resilience and vulnerability to different threats, and this enables making informed decisions regarding national security and country defense. It is a comprehensive process that requires analysis and understanding of all factors influencing the system's security.

For this purpose, it is advisable to divide the state space of the system into areas that describe the complete set of all states of the system:

$$S = S_0 \cup S_1 \quad (8)$$

where S_0 is the set of hazardous states of the system;

S_1 is the set of all safe states.

To assess the safety of the system, it is indeed necessary to construct sets of states that describe all possible states of the system. One such set is the set of states that contains all the information regarding the safe functioning or existence of the system. This set represents boundaries that determine what is a safe state for the system and what may pose a danger or lead to destruction.

The safety indicator can be used as a measure of how much the current state of the system deviates from the boundaries of safe states. This allows us to evaluate how well the system stays within the safe limits and how vulnerable it may be to various threats.

To observe the system and detect catastrophic states, it is necessary to monitor the impact of the environment on the system and the system's response to these influences. Monitoring may involve collecting and analyzing data about external and internal threats, changes in system parameters, resource status, and more. This enables the timely detection of potential hazardous states and the implementation of measures to prevent them.

The model of the trajectory of the national security system is used for analysis and prediction of the system's development over time. It helps understand how the system can respond to external influences and what possible paths of development it may take. This allows the development of strategies and action plans to ensure the stability and safety of the national security system.

In other words, it is necessary to construct sets, which means finding the boundary of such a set of states of the system that contains all the information about the safe functioning (existence) of the system.

In this case, the safety indicator is a measure of the deviation of the current state of the system from the boundary. To observe the system, it is necessary to monitor the influences of the environment and its response, which helps identify catastrophic states. The model of the trajectory of the national security system is presented in Figure 4.

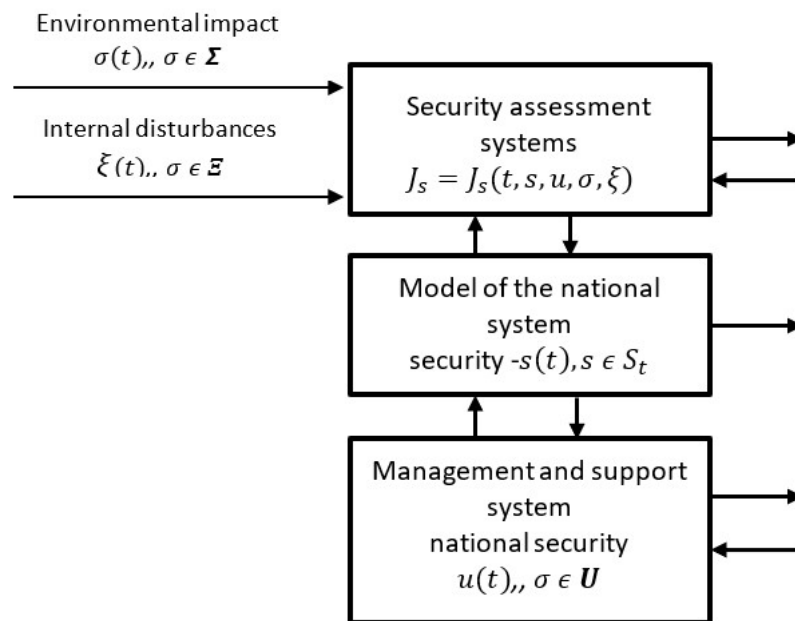

Fig. 4. Model of the trajectory of the National Security System [18]

After describing the model of the national security system, according to the relevant parameters and systematization of management tasks, the rational behavior of the AE (Fig. 4) is determined. In this case, specific advantages of the AE in a multitude of activity outcomes are taken into account (these advantages depend on the center's management mechanism used), as well as the available information regarding uncertain factors (the relationship between AE actions and the results of its activities). Advantages of the AE in a multitude of its strategies (actions and/or defined assessments) are determined. This means that each AE acts with the aim of achieving its specific goals, taking into account its advantages and resources that may affect the results of its activities.

The national security system includes the activities of bodies and forces aimed at ensuring national security. This system can be viewed as a complex system, where the dynamics of processes is an important factor.

Monitoring the safety of complex systems usually involves observing the dynamics of processes occurring within the system. This means that it is necessary to analyze not only individual events but also changes that occur over time. Such monitoring allows gaining an understanding of the state of the system's security and determining its stability, quality of transitional processes, controllability, and identifiability. Continuous monitoring is necessary for understanding the state of national security. The implementation of performance monitoring of state policy is a powerful analytical procedure aimed at identifying deviations in the activities of the national security system from the declared state's strategic course. Monitoring the performance of state policy on national security helps determine how successfully the state implements its declared strategic course. This process includes continuous data collection and analysis, evaluation of achieved results, and deviations from planned indicators.

The main objectives of monitoring the performance of state policy on national security include:

- Evaluation of the effectiveness of security measures: Monitoring helps determine how effective and result-oriented the measures taken to ensure national security are. This allows timely adjustments to policies and strategies if necessary.
- Identification of potential threats: Monitoring helps identify risky situations and potential threats to the country's security. This allows the prevention of negative consequences and the implementation of preventive measures.
- Ensuring transparency and accountability: Monitoring ensures transparency and objectivity in evaluating the results of state policy. This helps involve the public and stakeholders in the decision-making process and ensures accountability of government structures for their activities.
- Improvement of strategic planning: Monitoring the results helps improve strategic planning and security policy, making them more adaptive and effective.

In summary, monitoring the effectiveness of state policy in ensuring national security is a necessary tool for the effective management of a country's security, identifying potential risks, and ensuring national security resilience.

The methodology for obtaining quantitative security indicators of complex systems involves determining the threshold values of relevant parameters, which are used to identify specific indicators for assessing the state of national security. Various parameters are utilized in the process of assessing the state of national security, such as economic stability, political stability, military capabilities, terrorist threats, social security, cybersecurity, and others.

For each parameter, threshold values can be established to indicate a secure state. These threshold values are determined based on scientific research, strategic documents, historical data, and expert assessments. Once the

threshold values of the parameters are determined, specific indicators or metrics can be identified to quantitatively measure the state of these parameters. These indicators facilitate the monitoring and analysis of the state of national security and its changes over time.

For instance, to evaluate a country's economic stability, indicators such as GDP per capita, unemployment rate, inflation, external debt, and others can be used. To assess political stability, indicators reflecting the level of trust in the government, the level of corruption, the number of mass protests, etc., can be employed. Thus, defining the threshold values of parameters and using relevant indicators allows obtaining quantitative measures of security, which are used to assess the state of national security and make decisions regarding necessary measures to ensure it.

Security resilience reflects a system's ability to maintain its functionality and stability in the face of external influences or crisis situations.

Indicators of national resilience are specific metrics or parameters used to assess the level of a country's or society's resilience to internal and external challenges and threats. They help identify and monitor trends, evaluate the effectiveness of policies and measures to ensure stability and development in the country. Some key indicators of national resilience include:

- **Political Stability:** Assessing the stability of political institutions, including the democratic process, protection of citizens' rights and freedoms, the level of corruption, political conflicts, and government stability.
- **Economic Stability:** Including indicators such as GDP growth, currency stability, unemployment rate, inflation, economic independence, and the country's ability to withstand economic crises.
- **Social Stability:** Evaluating the quality of life of citizens, access to education, healthcare, social security, poverty level, and social solidarity.
- **Cultural Stability:** Preserving national identity, diversity of cultural traditions, relationships between different ethnic and religious groups.
- **Security:** Involving the assessment of external and internal security, the country's ability to counter terrorism threats, cyber-attacks, and armed conflicts.
- **Environmental Stability:** Ensuring sustainable use of natural resources, combating pollution, and protecting the environment.
- **Geopolitical Position:** Evaluating the country's strategic position, level of dependence on external partners, including international relations.
- **International Relations:** Assessing the stability of the country's foreign relations, the level of diplomatic relations with other countries, and participation in international organizations.
- **Energy Security:** Ensuring independence from energy imports, developing alternative energy sources, and efficient energy use.
- **Technological Security:** Protecting critical information technologies, cybersecurity, and developing innovation and scientific-technical potential.

- Social Cohesion: The level of social trust, cohesion between different social groups, and the ability to cooperate.
- Risk Index: Utilizing various risk indices, such as the Global Terrorism Index, Corruption Perception Index, State Stability Index, for comparison and ranking of the country's level of national resilience.

By analyzing and monitoring these indicators, policymakers can gain valuable insights into the strengths and vulnerabilities of a nation's security and resilience, allowing them to take appropriate actions and policies to enhance national security and stability.

The mentioned indicators are used collectively or separately to determine the level of national resilience of a country and identify potential problems and challenges. The assessment of national resilience is a multi-faceted task that requires a profound analysis of information from various sources and attention to contextual and historical peculiarities of each country.

The assessment of national resilience and national security are interconnected and interdependent processes, as they aim to ensure the stability, protection, and well-being of the state and its citizens:

- Identifying threats: The assessment of national resilience helps identify various internal and external threats that may impact a country's security. For example, social conflicts, economic instability, terrorism, aggression from neighboring countries - all these factors can potentially undermine a country's security and stability.
- Developing strategies: The assessment of national resilience identifies key issues and risks the country faces and aids in developing strategies and policies to prevent or manage them. Based on the assessment, priorities that need to be considered for ensuring national security are determined.
- Interaction of structures: The assessment of national security includes evaluating the current state of readiness of the armed forces and other security structures to carry out their tasks. It also helps identify weaknesses and deficiencies that need improvement. This information is essential for determining the resources needed to ensure effective national security.
- Analysis of results: Information from the assessment of national resilience and national security allows for analyzing the outcomes of measures taken to ensure the country's security. It helps identify successes, challenges, and the need for adjusting strategies.
- Preventive measures: The assessment of national resilience helps identify potential risks and threats at an early stage, enabling the planning and implementation of preventive measures to prevent potential crises and threats.

Thus, the assessment of national resilience and national security are interconnected processes that interact and complement each other. It provides a systematic approach to ensuring a country's security and takes into account various aspects that influence its stability and security.

The national security system is a dynamic phenomenon as it constantly changes and adapts to new challenges, both external and internal. The dynamics of the national security system can be explained by several factors:

- Changing threats: The world is constantly evolving, and with it, the threats to national security change as well. New technologies, political conflicts, terrorist methods, cyber-attacks - these are just some examples of modern threats that may not have been as relevant a few decades ago.
- Evolution of society: Changes in the economy, culture, technology, social and political conditions also impact the national security system. For example, globalization and the rise of cyber threats have led to the need to revise traditional security approaches.
- Learning from experience: Events and crises that occur in the country or the world help gain experience and improve methods and approaches to ensuring national security.
- Political and social changes: Changes in leadership, politics, geopolitical relations, or social structures can influence the strategy and priorities of national security.

The dynamic nature of the national security system necessitates continuous monitoring, adaptation, and innovation to effectively address emerging challenges and safeguard the stability and well-being of the country.

Taking into account the dynamics of the national security system, states continuously monitor and assess the current state of security, implement new technologies and methods, and develop new strategies to adapt to changing conditions. This is crucial for effectively preventing and countering various threats and ensuring the country's resilience in a dynamic world. The quality of transitional processes assesses how effectively the system can transition from one state to another, ensuring stability and security. Manageability reflects the system's ability to influence its activities and results, particularly in detecting and addressing security threats. Identifiability represents the system's ability to effectively perceive and identify threats, as well as to detect vulnerabilities and weaknesses for their mitigation. Assessing these indicators allows for the systematization and analysis of information about the state of national security, drawing conclusions about risks, and making rational decisions to support and improve it. The complex national security system is influenced by external and internal disturbing factors. The influence of changes in centralization (i.e., centralization or decentralization of the national security system) on the effectiveness of management is caused by the action of factors characteristic of multi-level systems [26]:

- Aggregation factor (A) - changes in the awareness of participants in the national security system due to the aggregation of information about the states and behaviors of specific elements, subsystems, etc., as the hierarchy level increases.
- Economic factor (E) - changes in the management resources of national security (limitations of management mechanisms, sets of permissible strategies, etc.) when introducing new participants (elements,

intermediate control bodies, etc.) that have their own interests, i.e., participants who bring new management resources or consume some of the available resources.

- Uncertainty factor (U) - changes in the awareness of participants in the national security system regarding significant internal and external parameters of their functioning (including changes in uncertainty in subjective assessments of the situation) due to changes in the system's composition, its structure (informational and other connections between participants in the national security system), etc.
- Organizational factor (O) - changes in the power relationship, i.e., the ability to influence the activities of elements of the national security system. In particular, power as a system of incentives and penalties allows achieving the advantage of collective interest over individual goals.
- Information factor (I) - changes in the information load on participants in the national security system, limiting their abilities to transmit and process information.

The interdependence of factors is presented in the form of a matrix. The rows of the table contain factors that cause influence, and the columns - factors on which the influence is exerted (Table 1).

Table 1. Interdependence between the factors of the national security system

Factors	A	E	U	O	I
A	-	x	+	+	+
E	x	-	+	+	+
U	x	x	-	x	+
O	x	x	+	-	+
I	x	x	x	x	-

"+" - the i-th factor triggers the impact on the j-th; "X" - the i-th factor has no direct effect on the j-th; "-" - the lack of relationship of factors.

The impact of centralization or decentralization on the effectiveness of managing the national security system depends on various factors and can have different consequences. Centralization of the national security system means that strategic decision-making and task management occur in a centralized manner from the top of the state or the central governing body. Such a system can provide uniformity of approaches, ensure promptness and speed in decision-making, as well as unity of strategies and coordination of actions.

On the other hand, decentralization of the national security system involves delegating powers and responsibilities to the local level or to different structural units. This can facilitate greater involvement of local authorities and entities in security problem-solving, as well as greater consideration of specific regional characteristics. The effectiveness of management can be influenced by various factors, such as:

- Competence and professionalism of managers: the quality of management depends on the qualifications and experience of leadership.
- Information base: having accurate and up-to-date information allows for better situational analysis and informed decision-making.
- Communication and coordination system: effective exchange of information and cooperation between different agencies is vital for successful security management.
- Adaptability to change: the system must be ready to respond to evolving threats and challenges.

Considering these factors typical of multi-level systems, decisions regarding the centralization or decentralization of the national security system must be well-founded and take into account the specific needs and characteristics of the country. The effectiveness of the national security system also depends on how flexible it is and how well it can adapt to changes in internal and external conditions. Flexibility allows for swift responses to new challenges and threats, changing strategies and tactics, as well as reallocating resources to achieve the optimal result. Another important aspect is the existence of mechanisms for monitoring and analyzing the state of security. Monitoring allows for the identification of potential threats, analysis of the implementation of security measures, and identifying weaknesses and vulnerabilities in the system. Based on monitoring results, decisions can be made regarding adjustments to security strategies and tactics. Furthermore, the national security system should have the ability to coordinate and collaborate with other sectors of government and society. This allows for a comprehensive approach to security, combining resources and efforts to achieve common goals.

Decisions regarding the structure and functioning of the national security system should be based on scientific analysis, involving experts, and considering the experiences of other countries. It is also important to ensure transparency and openness in the decision-making process and involve the public in discussing and evaluating security strategies and policies.

A coordinated and effective national security system contributes to safeguarding sovereignty, territorial integrity, economic development, and the well-being of the nation. However, it must continuously evolve and adapt to new challenges and threats to ensure the highest level of national security.

Therefore, the level of security can be assessed from two perspectives:

- From the actual balance of potentials between opposing parties: In this approach, the level of security is determined by analyzing the actual state of potentials of the opposing parties that may participate in the conflict. The capabilities, resources, and limitations of each side are taken into account. This approach helps understand how the potentials of different parties interact and influence the level of security. It is also essential to consider the involvement of additional resources and structures by parties in the conflict.
- Based on the forecast of the level of danger: In this approach, the level of security is determined based on the forecast of potential dangers and

threats to the country. Various methods are applied, such as analogies with the experiences of other countries, legislative and normative methods (according to established legislative norms and international standards), and expert assessment method when specialists assess the level of danger based on their knowledge and experience.

Criteria are formed to assess the state of national security, taking into account the ratio of actual and required potentials, as well as the degree of risk to national interests. These criteria help determine how the capabilities and capacities of the security sector meet the demands and needs of national security. Considering the dynamics of the situation, it may be necessary to review priorities and strategies for the formation of integrated potential to effectively address risks and threats, especially in changing circumstances.

Currently, in global practice, there is no single universal quantitative indicator that evaluates the state of national security and the resilience of the state and society. Among the indicators for the comprehensive analysis of the main components of national security and sustainable development of the country, the Sustainable Society Index can be highlighted. It is an integral indicator comprising 21 indicators that assess the country's level of sustainability in the following components: social (well-being of people), ecological (environmental well-being), and economic (economic well-being).

For Ukraine, the indicators of sustainability are presented in Figure 5.

The spiderweb shows the score of each of the 21 indicators of the country in green, on a scale of 1-10 (10=sustainable, 1=not sustainable).

The red line is the weighted average score of all countries.

Fig.5. Sustainable Society Index, SSI, Ukraine

As seen from the provided data, Ukraine has very low indicators regarding the economic well-being of its population. According to the analysis results (Sustainable Development Analysis, 2019), Ukraine ($Q = 0.476$) falls into the cluster of countries with a low sustainability index ($0.178 < Q < 0.486$).

The reasons for the low sustainability value of Ukraine are:

- A high level of intensity of conflicts (armed, political, ideological, social) within the country's territory.
- A very low indicator of economic development ($I = 0.311$, ranking 134 out of 137 countries worldwide).

In comparison to other countries, Ukraine exhibits a low level of sustainability (Figure 6).

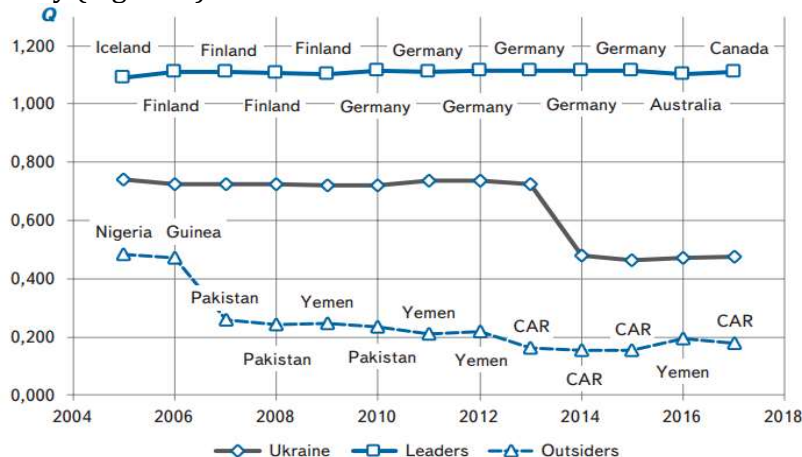

Fig. 6. Sustainability Development Indicators of Ukraine Compared to Other Countries (Sustainable Development Analysis, 2019)

In recent years, Ukraine has faced new social and economic challenges, leading to uncertainty and instability. The annexation of Crimea, full-scale aggression by Russia against Ukraine, armed conflicts, forced displacement of the population, demographic crisis, political crisis, institutional crisis, and healthcare problems are events that have caught the national security system unprepared. Modern conflicts in Ukraine impact much broader aspects of society and extend beyond the military component.

According to the Institute for Economics and Peace's Global Peace Index 2020, Ukraine ranks 148th out of 163 countries in terms of peace. In 2022, Ukraine experienced the most significant deterioration in peace index among 163 countries, falling by 16%. As per the Global Peace Index, the country currently ranks 153rd globally in terms of peace levels, dropping 17 positions in the ranking. The deterioration in the country's situation is connected to the Russian-Ukrainian conflict that escalated after Russia's invasion in February 2022. Compared to other nations, Ukraine ranks behind countries such as Mali, Libya, and North Korea, while overtaking Sudan, the Central African Republic, and Somalia, along with Iraq. The aggressor country, Russia, experienced a decline of 0.237 in its peace index, causing it to drop five positions. Syria, Yemen, and Afghanistan remain the countries with the worst peace situation.

Experts also forecast a new arms race due to the impact of the war initiated by Russia, citing a rise in global military spending and the potential inflation as a consequence of this conflict.

The report highlights how the conflicts in Ukraine illustrate how various technologies such as 5G mobility, social media, artificial intelligence, and drones are changing the conduct of warfare.

The Global Peace Index includes 23 indicators in categories such as "societal safety," "ongoing conflicts," and "militarization." Ukraine exhibits a high level of killings and a large number of incarcerated individuals in terms of societal safety. In terms of the economic cost of violence, Ukraine ranks 27th globally, with low positions in militarization and social safety indicators. Additionally, there is a high number of police officers and a perception of criminality. The assessment of militarization considers the number of military personnel, defense spending as a percentage of GDP and arms exports.

Therefore, ensuring national security requires the establishment of an appropriate level of internal resilience within the country, with economic resilience, rule of law, modern infrastructure, education, and healthcare forming its foundation.

It is evident that state governance directly affects the level of national resilience. To assess the effectiveness of the general state governance system, we conducted an analysis of the impact of governance quality on national resilience based on the Worldwide Governance Indicators (WGI, 2019). This indicator includes six key components of state governance: control of corruption, rule of law, regulatory quality, government effectiveness, political resilience and absence of violence/terrorism, and voice and accountability of citizens. Figure 7 presents the dynamics of the WGI components.

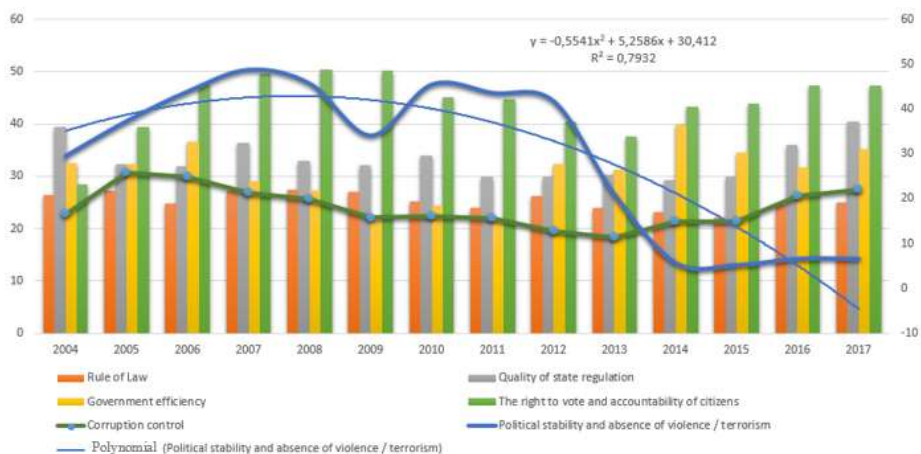

Fig. 7. Indicators of WGI Components within Ukraine, Percentage Value Compared to All Countries Worldwide (from 0 - lowest level to 100 - highest level) (WGI, 2019)

In 2020 (WGI, 2021), Ukraine fell to the 39th percentile in the "Government Effectiveness" indicator compared to 163 other countries. However, this indicator decreased by one percentage point compared to 2019.

Also in 2020, Ukraine ranked at the 24th percentile in the "Control of Corruption" indicator. It is important to note that Ukraine's scores on these indicators are significantly lower than those of European Union member states, but interestingly, they exceed Russia's scores.

Further research also showed that Ukraine ranks at the 52nd percentile in the "Voice and Accountability" indicator compared to other countries. This indicator decreased by five percentage points compared to 2019 and fluctuated between the 43rd and 52nd percentiles during the period 2016-2020.

Regarding the "Political Stability and Absence of Terrorism" indicator, Ukraine ranked at the 12th percentile in 2020, which is three percentage points higher than in 2019 and five percentage points higher than in 2016.

For the "Regulatory Quality" indicator, Ukraine ranked at the 41st percentile in 2020, showing a one percentage point decrease compared to 2019, and fluctuated between the 36th and 41st percentiles during the period 2016-2020.

Finally, for the "Rule of Law" indicator, Ukraine ranked at the 27th percentile in 2020, marking a one percentage point decrease compared to 2019. During the period 2016-2020, Ukraine fluctuated between the 25th and 27th percentiles for this indicator. Based on the presented data, it can be observed that Ukraine's indicators are relatively low compared to developed countries worldwide. Specifically, Ukraine exhibits low levels of management within the system of state governance, high levels of corruption, low effectiveness of governmental decisions, and non-compliance with current legislation in various areas of public life. There is a decrease in political resilience, which contributes to conditions for violence and terrorism. Control of corruption is notably low and inconsistent. Such results indicate systemic problems in the state management and, accordingly, an inability to create conditions for building national resilience without significant reforms and quality changes in the state management system at all levels. The lack of transparency and accountability in the security and defense sector, particularly in managing its assets and resources, in defense industry, and in budget procurement, creates high risks associated with corrupt practices and ineffective management.

An outdated approach to organizing and executing territorial defense tasks leaves untapped opportunities to engage potential reserves, local populations, and critical infrastructure objects in creating national/state security and resilience systems. Therefore, the results of this analytical assessment indicate the inability of the existing national security system to ensure peaceful and secure development for Ukraine.

On the basis of this research, it can be concluded that there is a direct relationship between the level of national security and internal resilience of the state. Building an integrated sector of national security and defense is one of the most important goals of reforming the system of national security and defense in Ukraine, with the aim of constructing a stable nation and governance system.

The need for integrating principles of national resilience, the necessity of inclusive activities in the field of governance, counterterrorism, corruption, and

organized crime demands a change in the concept of forming and further developing an integrated sector of national security and defense.

Based on such an approach, additional capabilities for countering the entire spectrum of challenges and threats, effective restraint, and defense are formed.

The formalized model of an integrated national security system can be represented in the form of the following diagram (Figure 8).

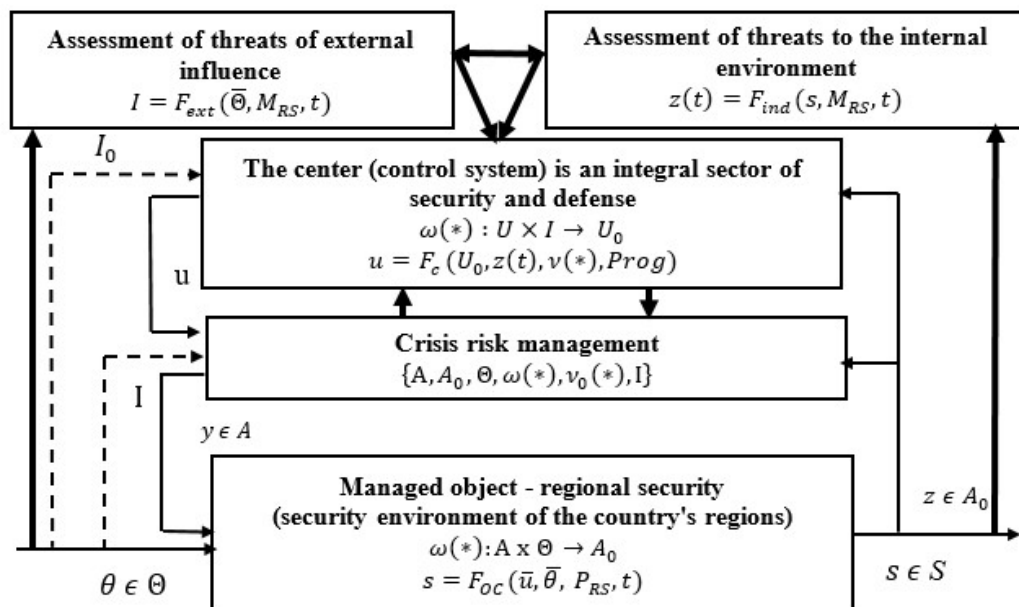

Fig. 8. National Security Assurance Scheme

Therefore, the provision of national security relies on establishing an appropriate level of internal state resilience, based on economic resilience, the rule of law, modern infrastructure, education, and healthcare. It has been identified that Ukraine is characterized by a low level of management within the state governance system, a high level of corruption, low effectiveness of governmental decisions, and non-compliance with current legislation in various areas of public life.

To form an integrated sector of national security and defense, a balanced combination of capabilities from the key elements of the national security system and national resilience objects is necessary. Priority directions for building national resilience in Ukraine have been identified, including creating a multi-level risk assessment system, improving strategic planning, analysis, and crisis management, and developing the resilience potential of local communities and regions.

The analysis results confirm that national resilience is an indicator of the reliability of the national security and defense system, reflecting the coherence of its components and their capacity and resource potential to fulfill their

obligations and perform their core functions amid internal and external instability.

National resilience includes both military capabilities and civilian readiness, demonstrating society's ability to resist and rapidly recover from the identified threats and their consequences.

One of the main factors influencing the choice of priority directions for developing the capabilities of Ukraine's security and defense forces is the foreign policy of the aggressor state. The determinants of defense development priorities are military threats to Ukraine.

Unlike national security, national resilience is a broader concept encompassing resistance to threats in all spheres - political, economic, military-political, informational, ethno-cultural, social, and ecological. Its main focus is not only on responding to hybrid challenges and destructive influences but also on applying strategies to anticipate their emergence and building resilient immunity to them within the state and society.

Modern concepts of national resilience include:

- Modernization of institutions and social communications;
- International legal mechanisms for regulating the transformation of the international security environment;
- Quality of higher professional education (including military education);
- Ensuring food and energy security in the context of sustainable development goals;
- Ensuring the stability of critical infrastructure objects;
- Preservation of human capital;
- Preservation of cultural heritage;
- Development of science, which is currently one of the most competitive fields of activity and a significant economic resource that determines the state's innovative development.

It is crucial to understand that both national security as a state and national resilience as a strategy to ensure it are only means of achieving and developing a strong and humanistic civilization subjectivity of the country. This kind of subjectivity opens up opportunities for citizens' development, dignified self-realization, and a happy life.

For modern Ukraine, national resilience is the strategy that allows us to intelligently and effectively safeguard our independence and unleash the potential of our civilization. Therefore, the political and intellectual elites of Ukraine must do everything possible to promote and develop this strategy.

The country can only maintain its independence through national resilience, demonstrated by both the state and civil society.

The decision of Ukrainian President Volodymyr Zelensky implemented the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine "On the Introduction of the National Resilience System" dated August 20, 2021. The creation of the national resilience system aims to enable the state and society to:

Timely identify threats, vulnerabilities, and assess risks to Ukraine's national security, preventing or minimizing their negative impacts.

Effectively respond and quickly recover after the realization of threats or the occurrence of crisis and emergency situations of all kinds, including hybrid threats but not limited to them.

The main criterion for resilience is the readiness and capability of the subjects of the resilience system to counter threats.

The subjects of the resilience system are considered to be: state authorities, local self-government bodies, and Ukrainian citizens.

The resilience system is an integrated one that is planned to be systematically implemented in all spheres of state governance.

To address issues related to the implementation of the national resilience system, it is necessary to create a national network of analytical, expert, scientific, and educational centers for resilience development.

In the period of post-industrial information society, the role of social self-organization of free and creative citizens is increasing. They possess skills of network interaction, leading to higher productivity. In such a society, power and responsibility are redistributed from hierarchical structures to social networks of civil society.

The network discourse, both within the elite and between different layers of society, has a significant impact on the formulation of this strategy as a guideline for society.

To establish the strategy of national resilience, it is essential for the intellectual elite to clarify its provisions through media and network communication to all layers of society, considering their specific interests.

Thus, it is a conscious, consistent, creative, and consolidated implementation of the civilizational project with the synergy of the state and civil society.

The ultimate goal is to create an appropriate environment, attract donors, and invest in public initiatives.

Therefore, the national security system needs to be modernized based on a systemic approach to forming and making qualitative changes oriented towards EU and NATO principles and standards. This approach should be viewed as a set of interdependent goals, with the main goal being the formation of an integrated sector of national security and defense based on the principles of national resilience. However, the creation of such a national security system faces several risks that need to be managed, considering the latest threats according to modern concepts of hybrid warfare in the context of society's digital transformation.

Reflecting the changes in the main processes of forming an integrated sector of national security and defense based on the principles of national resilience can be achieved through risk management indicators. These indicators form the basis for indicative management, where managerial decisions are made based on the analysis of the evolving situation, identifying the development direction of the researched process in the context of society's digital transformation.

To address the issue of forming an integrated sector of national security and defense based on the principles of national resilience, it is possible to develop and scientifically substantiate the main approaches to forming a secure

environment. This should focus on balancing the business processes of the national security and defense sector with the objects of national resilience, enabling the self-organization capabilities of the security environment as a socio-economic system and practically resolving issues related to adaptation and development on an innovative basis in the context of society's digital transformation.

References:

1. Верховна Рада України (2018). Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
2. Kramer F. D., Binnendijk H., Hamilton D. S. (2015). NATO's New Strategy: Stability Generation / Atlantic Council. <http://www.atlanticcouncil.org/publications/reports/nato-s-new-strategy-stability-generation>
3. Thiele, R. D. (2016). Building Resilience Readiness against Hybrid Threats – A Cooperative European Union / NATO Perspective // ISPSW Strategy Series. 449.
4. Svitkova, K. (2017). Resilience in the national security discourse. Defence & Strategy Journal. 1, 21-42. doi: 10.3849/1802-7199.17.2017.01.021-042.
5. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. Кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій, О. В. Скрипнюк, С. В. Стоєцький / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2022. 552 с. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2022/05/nats_dopovyd.pdf
6. Про схвалення Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 груд. 2017 р. № 1009-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-2017-%D1%80#Text>
7. Президент України (2020). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
8. Кабінет Міністрів України (2021). Про внесення змін до Стратегії інтегрованого управління кордонами на період до 2025 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 № 145-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D1%80#Text>
9. Кабінет Міністрів України (2021). Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : Розпорядження Кабінету Міністрів України

- від 04.08.2021 № 907-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>
10. Кабінет Міністрів України (2021). Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80#Text>
 11. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
 12. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України» : Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013>
 13. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#n2>
 14. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 червня 2021 року «Про Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України» : Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/3722021-39733>
 15. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України» : Указ Президента України від 26.08.2021 № 448/2021. <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017>
 16. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>
 17. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості» : Указ Президента України від 27.09.2021 № 479/2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text>
 18. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію біобезпеки та біологічного захисту» : Указ Президента

- України від 17.12.2021 № 668/2021.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668/2021#Text>
19. Президент України (2021). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки»: Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text>
20. Верховна Рада України (2021). Про основи національного спротиву: Закон України від 16.07.2021 № 1702-IX.
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20?lang=uk#Text>
21. National Security Strategy of the United States of America (December 2017).
<https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>
22. Lake, D. (2018). International Legitimacy Lost? Rule and Resistance When America Is First. *Perspectives on Politics*, 16(1), 6-21.
<https://doi.org/10.1017/S1537592717003085>
23. Президент України (2022). Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022.
<https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>
24. Резнікова, О. О. (2022). *Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища*: монографія. Київ: НІСД, 456 с.
25. Burkov V.N. & Novikov D.A. (1999). *Theory of active Systems: state and prospects [Teoriya aktivny`kh sistem: sostoyanie i perspektivy]*. Moscow, Syntag, 128 p. (in Russian).
26. Bondarenko, S., Bratko, A., Antonov, V., Kolisnichenko, R., Hubanov, O. & Mysyk, A. (2022). Improving the State system of strategic planning of national security in the context of informatization of society. *Journal of Information Technology Management*, 14 (Special Issue), 1-24.
<https://doi.org/10.22059/jitm.2022.88861>
27. Bondarenko, S., Tkach, I., Drobotov, S., Mysyk, A. & Plutytska K. (2021). National Resilience as a Determinant of National Security of Ukraine. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 14(1), Winter & Spring, 89-93. <https://doi.org/10.22094/JOIE.2020.677837>
28. Methodical recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine. Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine 29.10.2013 № 1277.
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13/conv#Text>. (in Ukrainian).
29. Про запровадження національної системи стійкості. Указ Президента України №479/2021.
<https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>

1.2. Integrating the concept of market resilience into the national security system

Інтеграція концепту ринкової резильєнтності в систему національної безпеки

Сучасний етап функціонування систем суміжних товарних ринків характеризується нестабільністю та невизначеністю. Американські військові для ідентифікації таких умов функціонування використовують спеціальний термін – «VUCA світ», який об'єднує цілий спектр сучасних трансформацій та явищ [1]:

- 1) Volatility – мінливість, нестабільність;
- 2) Uncertainty – невизначеність;
- 3) Complexity – складність;
- 4) Ambiguity – багатозначність.

Мінливість і невизначеність зовнішнього середовища стають перманентними умовами функціонування систем товарних ринків, до яких необхідно швидко адаптуватися.

Відтак, завдання формування ефективної системи нових адаптивних інструментів та заходів регулювання ринкових товарно-фінансових потоків, здатних як протидіяти, так і попереджувати певні збурення (кризові явища), набуває особливої актуальності, значимості та масштабності в сучасних умовах нестабільності.

Забезпечення відтворювального розвитку систем вертикально суміжних товарних ринків передбачає набуття ринковою системою певної стійкості (резильєнтності), обумовлюючи необхідність дослідження сутності цієї категорії в ринковому вимірі.

Дослідження тісно пов'язано із концептуальними й стратегічними документами України в сфері безпекового середовища, зокрема, Концепцією забезпечення національної стійкості від 27.09.2021 р. №479/2021 [2], Стратегією воєнної безпеки України від 25.03.2022 № 121/2021 [3], Законом України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. №2469-VIII [4].

Теоретико-методологічні основи стійкості економічних систем знайшли відображення в наукових працях вітчизняних учених, зокрема, А.В. Бойко [5], Т.Г. Васильціва, Р.Л. Лупака, В.І. Волошина [6], С.В. Козловського, Г.Ф. Мазур [7, 8], Л.В. Лебедевої [9], Р.Б. Окрепкого, Д.В. Гаргули [10], М. Савченко [11]. Концептуальні та прикладні аспекти національної стійкості ґрунтовно досліджували С.І. Пирожков, Є.В. Божок [12], О.О. Резнікова [13], науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України [14].

Розробці теоретичних основ та адаптивних механізмів регулювання розвитку товарних ринків присвячені праці Б.В. Буркинського,

В.М. Лисюка, М.Л. Тараканова та інших науковців Інституту ринків та економіко-екологічних досліджень НАН України [15, 16, 17, 18].

В теорії учені досліджують різні види стійкості, класифікованих за різними ознаками [7, с. 8]. Так, в залежності від сфери діяльності виділяють економічну, фінансову, ринкову, виробничу та технологічну стійкість, від умов функціонування – стійкість у мирний час, надзвичайні ситуації, період криз, особливий період та воєнний час, від тривалості – поточна, перспективна, коротко- й довгострокова стійкість [5, 7, 9].

В ході розробки адаптивних механізмів регулювання важливо враховувати умови функціонування ринкових систем, оскільки склад і спрямованість регуляторних заходів будуть значно відрізнятись в мирний і воєнний час. Так, С.В. Козловський концепцію стійкості поєднує з концепцією потенціалу, вважаючи стійкою лише ту систему, економічний потенціал якої досягає максимального значення при мінімальному відхиленні системи від стану рівноваги [7, с. 10]. Така позиція корелює із відтворювальним підходом до дослідження систем товарних ринків в аспекті ефективного використання їх ресурсного потенціалу.

Дослідження національної стійкості набули актуальності та поширення в воєнний період. Так, О.О. Резнікова розробила теоретико-методологічні засади системи національної стійкості, визначила закономірності її формування та взаємодії із системою національної безпеки, особливості адаптивного управління національною стійкістю [5].

Концепцію національної стійкості (резилентності), як стійкості цивілізаційної суб'єктності країни, та стратегію її забезпечення в умовах викликів і загроз обґрунтовано в фундаментальній праці [14].

В існуючих працях ринкова стійкість розглядається, як правило, по відношенню до підприємства (мікрорівень), або в площині встановлення відхилень фактичних рівнів розвитку ринку від основної тенденції та їх виміру за допомогою коефіцієнта апроксимації [10].

Дослідження національної стійкості сфокусовані, в основному, на соціально-економічній макросистемі, залишаючи поза увагою актуальні питання резильєнтності товарних ринків, як структурних елементів економіки. Водночас відсутні дослідження стійкості систем товарних ринків на макrorівні, як наукового підґрунтя розробки та впровадження адаптивних механізмів їх регулювання в умовах нестабільності.

Сьогодні в економічній науці існує чотири наукових підходи до дослідження поняття «стійкість», а саме [7]:

- 1) у площині концепції стійкого розвитку («sustainable development»;
- 2) розгляд питання на мікрорівні (отождошення економічної стійкості підприємств з їх фінансовим станом);
- 3) у площині рівноваги, стійкого стану («steady state») економічної системи;
- 4) у контексті економічного зростання.

Слід зазначити, що поняття «стійкість» характеризує процес, пов'язаний із досягненням рівноваги економічної системи, але не є

тотожним їй. Для виокремлення специфічних рис розглянемо основні теоретичні аспекти стійкості (таблиця 1). Найбільш поширеним визначенням категорії «стійкість» є здатність системи зберігати свою якість в умовах мінливого середовища і внутрішніх трансформацій [7]; зберігати рух за означеною траєкторією; здатність довго зберігати і виявляти свої властивості, витримувати зовнішній вплив, не піддаватися руйнуванню тощо [19]. А.В. Бойко інтерпретує економічну стійкість як комплексну властивість системи, що розвивається, залишатися відносно незмінною під дією зовнішніх і внутрішніх шоків впливів, а також реагувати на них та пристосовуватися до нових обставин [5, с. 13-14].

Таблиця 1. Категорійна сукупність визначення змісту дефініцій «стійкість» та «економічна стійкість»*

Категорія	Автори	Сутність
Стойкість	Словник української мови [19]	1. Здатність витримувати зовнішній вплив, протидіяти чомусь 2. Здатність довго зберігати і виявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню тощо.
Стойкість	Козловський С.В., Мазур Г.Ф. [7]	1. Здатність системи зберігати свою якість в умовах мінливого середовища і внутрішніх трансформацій 2. Якість, яка дозволяє системі витримувати зміни параметрів зовнішнього середовища, відмінні від розрахункових
Економічна стійкість	Словник української мови [19]	Здатність системи зберігати рух за означеною траєкторією, тобто дотримуватися визначеного режиму функціонування
Економічна стійкість	Бойко А.В. [5, с. 13-14]	Комплексна властивість складної, відкритої, динамічної економічної системи, що розвивається, залишатися <i>відносно незмінною</i> (зберігати свої життєво важливі структурні та функціональні якості) впродовж певного інтервалу часу під дією зовнішніх і внутрішніх шоків впливів, а також реагувати на них та пристосовуватися до нових обставин
Економічна стійкість	Козловський С.В. [8]	Здатність економічної системи після деякого збурення (зміни параметрів економічної системи, її показників) швидко повертатися у стан, не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також <i>поліпшувати свій стан</i> до величини збурення за умови позитивної зміни економічних параметрів системи

Категорія	Автори	Сутність
Економічна стійкість	Кириленко В.І. [20]	Здатність економіки вистояти в умовах <i>воєнного протиборства</i> , забезпечити надійне задоволення воєнно-економічних потреб збройних сил і потреб господарства країни в інтересах досягнення перемоги
Стійкість (в контексті воєнної безпеки)	Стратегія воєнної безпеки України [3]	Здатність системи управління державою, сил оборони, <i>національної економіки</i> , інфраструктури та суспільства <i>швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі</i> й до тривалого протистояння в наданні відсічі і стримування збройної агресії проти України
Стійкість промисловості до шоків	Лебедева Л.В. [9]	Здатність промислового сектора економіки реагувати та адаптуватися як до зовнішніх, так і до внутрішніх подразників, зберігаючи стабільні темпи економічного зростання.
Резильєнтність (національна)	Пирожков С.І., Божок Є.В, Хамітов Н.В. [12]	1. Стратегія існування країни, коли вона здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам та загрозам (<i>від. англ. resilience – життєстійкість, спроможність відновлюватись</i>) 2. Здатність суб'єкта міжнародних відносин протидіяти гібридним загрозам
Національна стійкість	Концепція забезпечення національної стійкості [2]	Здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій

*Укладено авторами на основі джерел [2, 3, 7, 8, 9, 12, 19, 20].

В теорії учені виокремлюють два основних види стійкості економічної системи: *стійкість функціонування* та *стійкість розвитку*.

Стійкість функціонування – це здатність системи зберігати свої властивості й параметри в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх збурень, стійкість розвитку – це не тільки збереження, а й вдосконалення параметрів системи з урахуванням зовнішніх впливів і внутрішніх змін протягом довгострокового періоду (багатьох етапів функціонування) [5, 8, 10]. На наш погляд, найбільш повне визначення вихідної категорії, що органічно поєднує стійкість функціонування та стійкість розвитку економічної системи, надав проф. С.В. Козловський: «здатність

економічної системи після деякого збурення швидко повертатися у стан, не гірший попереднього, зберігати свій стан як завгодно довго, а також поліпшувати свій стан до величини збурення за умови позитивної зміни економічних параметрів системи» [8]. Це визначення може бути використане для інтерпретації стійкості систем вертикально суміжних товарних ринків.

В умовах воєнного стану та повоєнного відновлення економіки актуалізується дослідження стійкості в контексті воєнної безпеки (див. табл. 1). Так, у Стратегії воєнної безпеки України зазначено, що її головною метою є завчасно підготовлена та всеохоплююча оборона держави на засадах стримування, стійкості та взаємодії. При цьому стійкість досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко *відновлюватися* та адаптуватися до змін у безпековому середовищі [3]. Нові потужні зовнішні загрози в формі військової агресії обумовили необхідність розширення властивостей категорії «стійкість» та вимог до інструментарію селективного регулювання розвитку ринкових систем в таких умовах. Окрім здатності економічних систем зберігати свою якість і головні параметри, а також адаптуватися до умов мінливого середовища, сутність стійкості поповнилася терміном «*відновлення*», що наблизило вихідну дефініцію до категорії «*резильєнтність*» (від. англ. *resilience* – життєстійкість, спроможність відновлюватись) [12].

Л.В. Лебедева, розкриваючи природу категорії «стійкість промисловості до шоків», оперує терміном *resilire* («перескочити назад»), який використовується щонайменше в трьох значеннях і визначає здатність: (а) швидко відновлюватися після шоку; (б) протистояти шоку; (в) взагалі уникнути шоку [9]. Академік НАН України С.І. Пирожков визначає національну резильєнтність не тільки як здатність, а й як стратегію існування країни, коли вона «здатна зберігати збалансованість розвитку та успішно протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам та загрозам». Учений наголошує, що в умовах нестабільності резильєнтність «постає доволі ефективною стратегією та фундаментальною запорукою національної безпеки» [12].

На підставі проведеного аналізу змістовного наповнення категорії «стійкість» за різними науковими підходами (див. табл. 1), запропоновано авторське визначення основних дефініцій у ринковій площині та показано взаємовплив стійкості функціонування на стійкість розвитку (відтворювального й сталого) ринкових систем (рис. 1).

Запропоновано таке *гіпотетичне твердження*: в умовах нестабільності та змін у безпековому середовищі відбувається зниження функціональної стійкості систем суміжних товарних ринків та збільшенням міжсекторних «розривів» товарно-фінансових потоків у їх межах, що обумовлює необхідність розробки адаптивних механізмів і заходів селективного регулювання, орієнтованих спочатку на відновлення стійкості функціонування ринкових систем, а потім на забезпечення стійкості їх

відтворювального та збалансованого розвитку. Тобто важливо забезпечити поетапність впровадження регуляторних заходів, орієнтованих на досягнення стійкості функціонування систем суміжних товарних ринків, яка є фундаментом для їх подальшого розвитку, при цьому відтворювальний є складовою частиною та запорукою збалансованого розвитку ринків.

Рис. 1. Взаємовплив стійкості функціонування на стійкість розвитку систем суміжних товарних ринків*

*Розроблено авторами з використанням джерел [5, 8, 10].

Слід зазначити, що у всіх визначеннях категорій «стійкості функціонування й розвитку» ринкових систем зроблено акцент спочатку на відновлення, потім збереження і вдосконалення параметрів товарно-фінансових потоків (див. рис. 1); такий підхід базується на синтезі теорій економічної стійкості та резильєнтності.

Авторське визначення **стійкості відтворювального розвитку** в ринковому вимірі є таким: здатність системи суміжних товарних ринків відновлювати й зберігати свою цілісність, покращувати (вдосконалювати) параметри товарно-фінансових потоків, забезпечувати розширене відтворення ресурсів в умовах зовнішніх впливів і внутрішніх змін протягом довгострокового періоду.

Стійкість відтворювального розвитку взаємопов'язана, з одного боку, зі стійкістю функціонування ринкових систем, з іншого, зі стійкістю їх збалансованого розвитку. В спільній області відбувається перехід функціональної стійкості до стійкості відтворювального розвитку систем суміжних ринків, а потім до динамічної рівноваги (оптимальної траєкторії розвитку) на новому рівні. Останній стан визначає поняття «*стійкість гомеостазису*» (спільна область трьох категорій – див. рис. 1).

Гомеостазис (грец. стояння, нерухомість) – це властивість динамічної рівноваги складних систем, яка полягає у підтримці суттєво важливих для існування системи параметрів у допустимих межах [21]. У ринковому вимірі *стійкість гомеостазису* визначено як здатність системи товарних ринків відновлювати й підтримувати суттєво важливі для її існування параметри товарно-фінансових потоків у допустимих межах, забезпечувати динамічну рівновагу в умовах постійних внутрішніх і зовнішніх змін (див. рис. 1).

Процес гомеостазису супроводжується змінами у функціонуванні систем суміжних товарних ринків, зміною їх структурної будови, міжсекторних зв'язків, пропорцій відтворення, перерозподілу доданої вартості, підвищенням ефективності діяльності системи, що обумовлює доцільність встановлення нових критеріїв її стійкості. Слід зазначити, що дослідження процесів гомеостазису передбачає виділення головних параметрів товарно-фінансових потоків, значні зміни яких порушують стійке функціонування ринкових систем.

Відтворювальний підхід до розкриття сутності резильєнтності та взаємозв'язків між стійкістю функціонування й розвитку систем суміжних товарних ринків (див. рис. 1) є розвитком теорії економічної стійкості в ринковому вимірі. В сучасних умовах нестабільності саме ця теорія, адаптована до специфіки ринкових процесів відтворення, є головним елементом теоретичного базису формування принципів селективного регулювання систем суміжних товарних ринків.

Багатовимірність *теорії резильєнтності* знаходить свій прояв у її видах: зовнішньополітичній, економічній (у т.ч. енергетичній), соціально-політичній, правовій, гуманітарній, демографічній, освітній, науковій, військово-політичній та ін. Учені наголошують на резильєнтності «цивілізаційної суб'єктності країни» (національній резильєнтності), яка охоплює всі сфери діяльності суспільства, включаючи економічну [12]. Визначаючи національну резильєнтність не просто як здатність, а як стратегію функціонування країни (див. табл. 1), науковці пропонують «окреслити спосіб набуття і розвитку резильєнтності та її інституційного забезпечення» [12, с. 76]. На наш погляд, в умовах нестабільності одним із таких способів є впровадження адаптивних механізмів і заходів селективного регулювання розвитку систем товарних ринків для забезпечення їх резильєнтності. Йдеться про **ринкову резильєнтність**, тобто пружне відновлення ринкових систем та їх здатності протидіяти зовнішнім і внутрішнім викликам і загрозам [18].

Теорія економічної стійкості органічно взаємопов'язана з теорією резильєнтності в площині першочергового відновлення параметрів систем суміжних товарних ринків, а вже потім їх збереження та розвитку (див. рис. 1), що обумовлено значними втратами і руйнуванням ресурсного потенціалу економіки в умовах воєнного стану. Класична теорія економічної стійкості полягає в досягненні максимального значення зростання економіки за мінімального відхилення економічної системи від стану рівноваги [7, 10]. Питання стійкості економіки розкрито в роботах, що досліджують ринкову рівновагу в умовах досконалої конкуренції (Л. Вальрас, Дж. Р. Хікс, П. Е. Самуельсон та ін). В умовах нестабільності зовнішнього середовища теорія економічної стійкості трансформувалася в напрямі виокремлення стійкості функціонування та стійкості розвитку систем, а згодом і відновлення економіки в контексті забезпечення воєнної безпеки держави та національної резильєнтності (див. табл. 1).

Запропонований відтворювальний підхід до розкриття природи стійкості систем суміжних товарних ринків в умовах нестабільності (див. рис. 1), з одного боку, є розвитком теорії стійкості в ринковому вимірі, з іншого – синтезом і взаємодоповненням двох базових теорій для формування принципів регулювання товарних ринків. Головними макроекономічними чинниками, що впливають на забезпечення стійкості економічної системи, учені визначають, зокрема, діючу в країні систему державного управління, державну секторальну політику, законодавчо-правовий базис, рівень державної підтримки суб'єктів господарювання [7]. Відтак, підтримка стійкості економіки й систем суміжних товарних ринків пов'язана з ефективним державним регулюванням їх функціонування та розвитку з урахуванням динамічних зовнішніх і внутрішніх змін.

Регулювання резильєнтності систем товарних ринків здійснюється з дотриманням трьох базових принципів:

- 1) превентивність;
- 2) альтернативність;
- 3) пріоритетність економічних інтересів держави, як носія інтересів суспільства.

Принцип превентивності забезпечує попереджувальне регулювання для випередження викликів і загроз функціонуванню систем вертикально суміжних товарних ринків. Стратегією воєнної безпеки України від 25.03.2022 р. №121/2021 її головною метою визначена «завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії». Водночас принцип стримування передбачає, зокрема, «вжиття превентивних заходів щодо протидії воєнним загрозам» [3].

Відтак, завчасна підготовка та превентивність заходів є важливими складовими забезпечення воєнної безпеки держави. В умовах

нестабільності принцип превентивності доцільно також екстраполювати на ринкові системи, що дозволить зберегти стійкість їх функціонування.

В сучасних умовах динамічних змін параметрів ринкового середовища набуває поширення *превентивно-захисна концепція економічної безпеки* держави, зорієнтована на формалізацію превентивних механізмів протистояння загрозам. Вона спрямована на своєчасне виявлення й попередження загроз, що дозволяє мінімізувати їх руйнівний вплив на процеси господарювання та забезпечити підтримку стабільності соціально-економічного розвитку держави. Прихильниками цієї концепції є З. Варналій В. Геєць, Я. Жаліло, С. Мочерний, О. Новікова та інші науковці [6, с.35]. Превентивність регуляторних заходів, забезпечуючи національну безпеку та її складові – воєнну й економічну безпеку, пов'язана з третім принципом.

Принцип *альтернативності дій* передбачає пошук і розгляд максимально можливої кількості альтернативних регуляторних рішень щодо нейтралізації певних викликів і загроз стійкому розвитку систем товарних ринків.

Принцип пріоритетності економічних інтересів держави як носія інтересів суспільства передбачає здійснення регулювання функціонування й розвитку систем суміжних товарних ринків не з позиції економічних інтересів окремих суб'єктів ринку, а держави; прийняття регуляторних рішень для *забезпечення національної безпеки* в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. Цей принцип обумовлений сутнісними функціями держави, серед яких можливо виділити три головні: (1) держава – монопольний виразник і представник інтересів суспільства як цілого; (2) суб'єкт, що забезпечує задоволення економічних потреб суспільства як цілого; (3) захисник суспільних економічних інтересів [22, с. 7].

Українські учені дотримуються комплексного підходу до визначення сутності національної безпеки, в основі якого – баланс інтересів людини, суспільства й держави, взаємозв'язок національних цінностей та інтересів [12, 14].

Формальні інститути визначають *національну безпеку України* як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів від реальних та потенційних загроз [4].

Конституція, Закон України «Про основи національної безпеки України», Стратегія національної безпеки України і Воєнна доктрина України та інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інші нормативні акти, складають правову основу у сфері національної безпеки України. Нормативною основою у сфері національної безпеки України визначаються наступні об'єкти та суб'єкти правовідносин національної безпеки (табл. 2).

Таблиця 2. Об'єкти та суб'єкти правовідносин національної безпеки України

Об'єкти / суб'єкти	Склад
Об'єкти національної безпеки	<i>Людина і громадянин</i> – їхні конституційні права і свободи; <i>суспільство</i> – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; <i>держава</i> – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.
Суб'єкти забезпечення національної безпеки	Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об'єднання громадян.

*Укладено авторами на основі джерел [4, 24].

Учені наголошують на пріоритетності держави, яка встановлює необхідні правила і здійснює нормативне регулювання, у вирішенні завдань національної безпеки. Якщо держава стає об'єктом загрози, то всі суб'єкти (передусім державні органи влади) повинні взаємодіяти між собою і вживати заходи відповідно до визначеної компетентності з метою її захисту [13].

В умовах нестабільності набуває актуальності завдання *імплементації концепту стійкості у сферу національної безпеки* і формування адаптивних систем і механізмів. Стійкість є однією з засад Стратегії національної безпеки України (рис. 2).

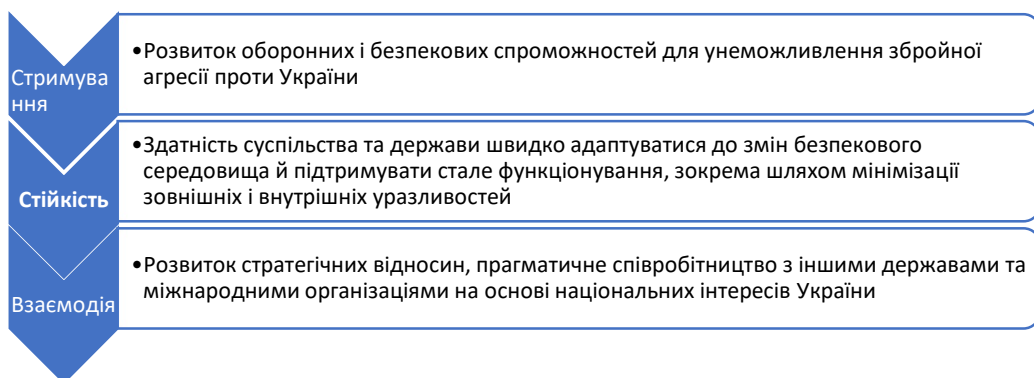

Рис. 2. Основні засади Стратегії національної безпеки України*

*Укладено авторами на основі [24].

Цей документ визначає загрози національній безпеці та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України, є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки. Пріоритетами національних інтересів і забезпечення національної безпеки є, зокрема, відстоювання незалежності та державного суверенітету, відновлення територіальної цілісності, суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу [24].

Стратегією національної безпеки України, *національну систему стійкості* віднесено до основних напрямів зовнішньополітичної та внутрішньополітичної діяльності держави для забезпечення її національних інтересів і безпеки. Запровадження на основі національних інтересів України та з урахуванням міжнародного досвіду багаторівневої комплексної національної системи стійкості сприятиме формуванню на державному, регіональному та місцевому рівнях необхідних спроможностей для запобігання та належного реагування держави і суспільства на широкий спектр загроз та швидкого відновлення після кризових ситуацій [2]. В основу національної системи стійкості покладено низку принципів (рис. 3).

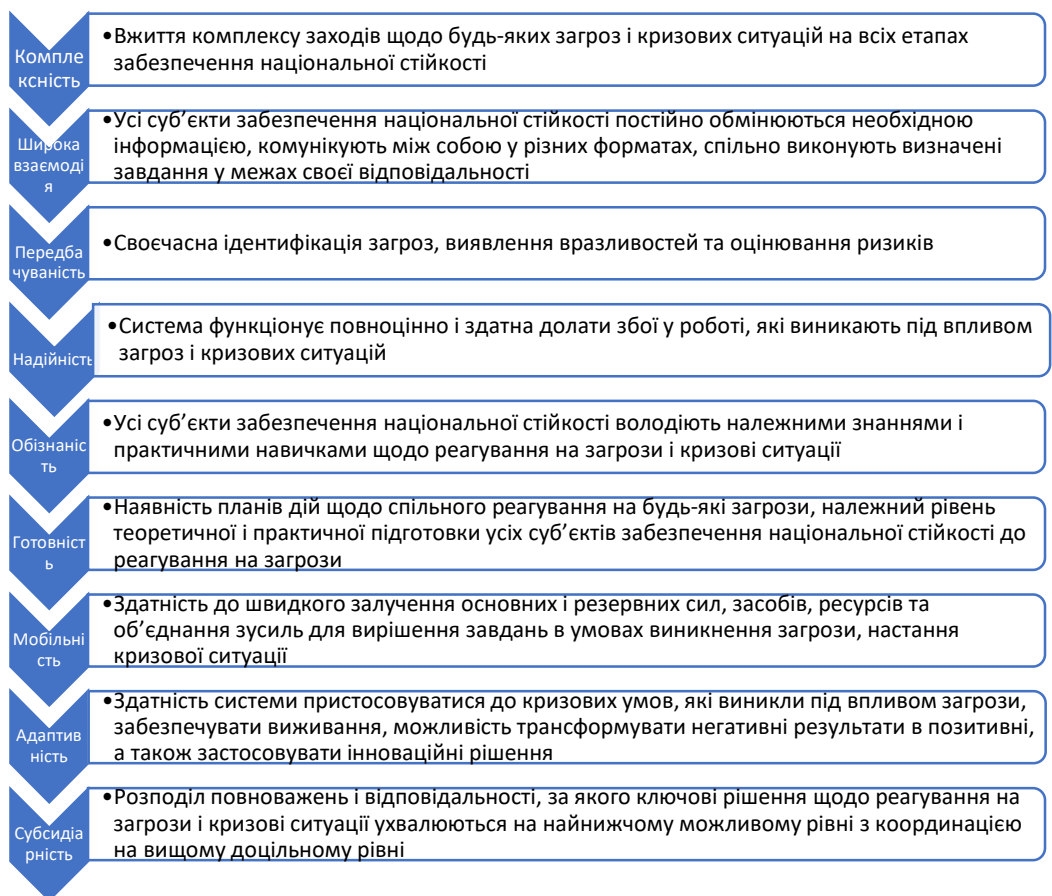

Рис. 3. Головні принципи національної системи стійкості*

*Укладено авторами на основі [2].

Передбачається, що впровадження національної системи стійкості забезпечить функціонування 6-ти базових елементів [2]:

- 1) гарантована дієвість та спроможність до повноцінного функціонування системи державних органів, їх інституційна стійкість;
- 2) безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури;
- 3) спроможність єдиної державної системи цивільного захисту до дій в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій;
- 4) здатність ефективно реагувати на неконтрольоване масове переміщення людей;
- 5) суспільна стійкість, зокрема, до інформаційних впливів;
- 6) фінансово-економічна стійкість, зокрема, безперервність основних бізнес-процесів.

Ринкова стійкість (резильєнтність) забезпечує, передусім, функціонування об'єктів критичної інфраструктури, зокрема, стійке постачання продовольства, водо-, тепло- та енергопостачання, стійке функціонування транспортних систем, а також фінансово-економічну стійкість (рис. 4).

Рис. 4. Взаємозв'язок між національною безпекою та резильєнтністю систем товарних ринків*

*Розроблено авторами з використанням джерел [2, 4].

Система національної безпеки покликана протидіяти загрозам різного походження й рівня. Її суб'єкти – державні й місцеві органи влади, підприємства й інститути громадянського суспільства – є тотожними суб'єктам національної системи стійкості (див. рис. 4). Водночас організація системи національної безпеки має чіткий централізований характер, тоді як організація національної системи стійкості – більш децентралізована, гнучка й адаптивна. Загалом ці дві системи є сумісними, можуть взаємодіяти й доповнювати одна одну, при цьому виникає *синергетичний ефект* – набуття системою національної безпеки нових властивостей, що підвищує ефективність протидії загрозам [13].

На думку К. Ф'єдера, стійкість можна розглядати як інтегрований елемент національної безпеки, що дає змогу забезпечити готовність до непередбачуваних загроз, коли неможливо використати превентивний підхід до безпеки. Учений пропонує розглядати національну стійкість як ресурсоефективну безпекову гарантію в умовах усвідомленого ризику невизначеності [23].

Ринкова резильєнтність є складовою національної стійкості й передбачає забезпечення стійкості функціонування й розвитку систем товарних ринків в умовах нестабільності. Для забезпечення ринкової резильєнтності суб'єкти впроваджують адаптивно-превентивні механізми регулювання, що базуються на актуалізованих принципах (див. рис. 4). Ринкова стійкість впливає, передусім, на стан економічної безпеки, а через неї – на національну безпеку, посилює її здатність протидіяти реальним і потенційним загрозам.

Незважаючи на взаємопов'язаність систем національної безпеки та стійкості, слід відзначити певні *відмінності* в їх сутності та системних зв'язках. Перша відмінність стосується головної мети (місії) досліджуваних систем (рис. 5).

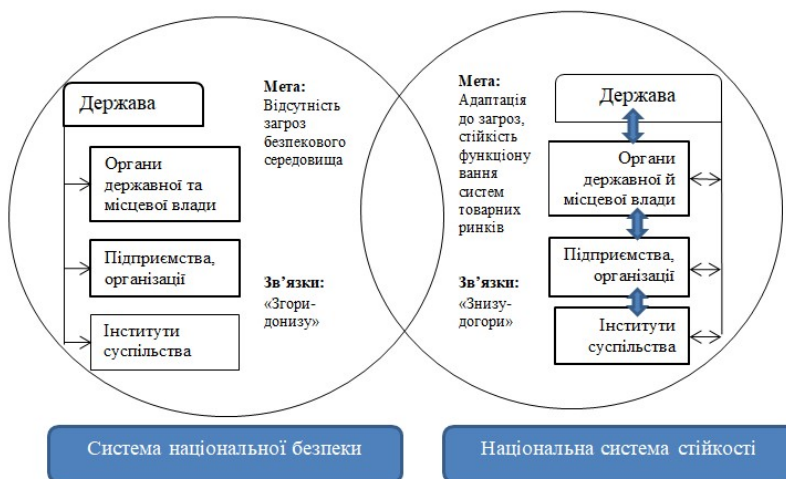

Рис. 5. Взаємодія систем національної безпеки та стійкості*

*Розроблено авторами з використанням джерел [13, 24].

Метою системи забезпечення національної безпеки є відсутність загроз безпекового середовища, або їх нівелювання. Якщо внаслідок дії загроз держава та суспільство зазнали істотних втрат, можна говорити про неієздатність системи національної безпеки та невиконання її місії.

Водночас метою національної системи стійкості є адаптація до змін безпекового середовища, підтримка сталого функціонування та швидке відновлення до бажаної рівноваги після кризових ситуацій [2]. Метою ринкової стійкості є забезпечення стійкості функціонування систем товарних ринків (див. рис. 5). Тобто забезпечення національної й ринкової стійкості передбачає не відсутність, а постійну присутність реальних і потенційних загроз, що вимагає не тільки здатності протидіяти їм, але й гнучко адаптуватися до їх впливу.

Друга відмінність між досліджуваними системами полягає в характері зв'язків між їх елементами. У системі забезпечення національної безпеки організаційні зв'язки формуються «згори-донизу», основні управлінські повноваження концентруються в державі. У стійкісній системі зв'язки будуються за принципом «знизу-догори», повноваження розподілені між суб'єктами, які взаємодіють як із державою, так і між собою (див. рис. 5). Тобто в цій системі зв'язки є більш складними, динамічними, адаптивними, ніж централізовані зв'язки в безпековій системі. При цьому важливим завданням держави стає забезпечення координації та ефективної взаємодії органів державної й місцевої влади з підприємствами та суспільними інститутами й іншими стейкхолдерами у сфері національної та ринкової стійкості.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що системи національної безпеки та стійкості мають як спільні, так і відмінні характеристики. В узагальненому виді досліджувані системи складаються з однакових суб'єктів і мають певну подібність об'єктів, однак вони відрізняються метою, організацією зв'язків, механізмами. Механізми забезпечення національної безпеки базуються на ексклюзивних підходах, національної стійкості – на засадах інклюзивності, особливо в питаннях ефективної взаємодії її суб'єктів [13].

Ринкова стійкість є важливою складовою національної стійкості, інтегрованим елементом економіко-екологічної безпеки. Резильєнтність систем товарних ринків є каталізатором національної безпеки. Враховуючи сумісність систем національної безпеки і стійкості, можна стверджувати, що реалізація державної політики у сфері забезпечення ринкової резильєнтності і впровадження адаптивно-превентивних механізмів її регулювання може посилити систему забезпечення національної безпеки, надати їй нові властивості, що більше відповідають сучасним умовам невизначеності і мінливості безпекового середовища.

Висновки. У дослідженні обґрунтовано теоретичні засади резильєнтності систем товарних ринків на основі відтворювального підходу у контексті національної безпеки. На підставі контент-аналізу категорії «економічна стійкість» встановлено, що в мирний час сутність

стійкості визначали збереження й поліпшення параметрів економічної системи, тоді як у воєнний період ключовою складовою є їх відновлення, тобто резильєнтність. Відтак, маємо конвергенцію теорій ринкової стійкості й резильєнтності.

Обґрунтовано зв'язок і взаємовплив стійкості функціонування на стійкість розвитку систем суміжних ринків, надано авторське визначення категорії «стійкість відтворювального розвитку», а саме: здатність системи суміжних товарних ринків відновлювати й зберігати свою цілісність, покращувати параметри товарно-фінансових потоків, забезпечувати розширене відтворення ресурсів в умовах зовнішніх впливів і внутрішніх змін протягом довгострокового періоду. Наголошено, що теорії стійкості та резильєнтності, адаптовані до ринкових процесів відтворення, є системоутворюючою компонентою теоретичного базису адаптивного регулювання товарних ринків в умовах нестабільності.

Визначено сутність трьох базових принципів регулювання резильєнтності систем товарних ринків: превентивність, альтернативність і пріоритетність економічних інтересів держави. Показано, що в сучасних умовах нестабільності набуває поширення превентивно-захисна концепція економічної безпеки держави, зорієнтована на реалізацію превентивних механізмів протистояння загрозам. Обґрунтовано взаємозв'язок і взаємовплив резильєнтності товарних ринків, як складової національної системи резильєнтності, на національну безпеку та її компоненти. Досліджено спільні та відмінні риси систем національної безпеки та стійкості, напрями їх взаємодії.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає в розвитку теоретичних засад резильєнтності систем товарних ринків на основі відтворювального підходу шляхом трансформації теоретичних положень економічної стійкості в ринковому вимірі з урахуванням умов воєнного періоду, обґрунтування взаємовпливу стійкості функціонування та стійкості розвитку (відтворювального й збалансованого) товарних ринків, а також системних зв'язків між ринковою резильєнтністю та національною безпекою.

Розроблені теоретичні основи ринкової резильєнтності формують наукове підґрунтя для обґрунтування адаптивних механізмів регулювання стійкості функціонування та розвитку систем товарних ринків, що можуть бути впроваджені державними органами влади на різних рівнях управління.

Перспективами подальших досліджень у даному напрямі є розробка інституційного та методологічного забезпечення стійкості функціонування й розвитку стратегічних товарних ринків в умовах нестабільності.

Джерела:

1. Leadership Agility in a VUCA World: Update – 2015. URL: <http://agilityconsulting.com/wp-content/uploads/2015/01/Leadership-Agility>
2. Концепція забезпечення національної стійкості: затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11>
3. Стратегія воєнної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25.03.2022 р. №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>
4. Про національну безпеку України: Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 р. Ред. від 24.11.2021, підстава 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Бойко А.В. Концептуалізація стійкості національної економіки. Вісник Київ. нац. торг.-екон. ун-ту. 2014. № 1(93). С. 5-19.
6. Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Волошин В.І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. Економіка України. 2021. №2 (711). С.32-50.
7. Козловський С.В., Мазур Г.Ф. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи – основа економічного розвитку держави. Інвестиції: практика та досвід. 2017. №1. С.5-12.
8. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком і стійкістю: монографія. Вінниця: «Меркьюрі-Поділля», 2010. 423 с.
9. Лебедева Л.В. Теоретичні та практичні аспекти стійкості промисловості до шоків. Економічна теорія та історія економічної думки. 2017. Вип. 11. С. 3-10.
10. Савченко М. Розвиток категоріального базису «економічна стійкість». Галицький економічний вісник. 2019. Т.57, №2. С.5-17. DOI: 10.33108/galicianvisnyk_tntu2019.02.005
11. Окрепкий Р.Б., Гаргула Д.В. Кон'юнктурний аналіз тенденцій розвитку ринку, його стійкості та циклічності. Інноваційна економіка. 2013. №5 (43). С.197 – 203.
12. Пирожков С.І., Божок Є.В., Хамітов Н.В. Національна стійкість (резильєнтність) країни: стратегія і тактика випередження гібридних загроз. Вісник НАН України. 2021. №8. С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2021.08.074> URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/181385/11-Pyrozhkov.pdf?sequence=1>
13. Резнікова О.О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-book2022.01>. Київ: НІСД, 2022. 456 с.
14. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь. Ред. кол. С.І.

- Пирожков, О.М. Майборода, Н.В. Хамітов та ін. DOI: <https://doi.org/10.53317/978-966-02-9908-5>. К: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2022. 552 с.
15. Інтеграційні механізми розвитку товарних ринків: монографія. За ред. Б. В. Буркинського. Одеса: ІПРЕЕД НАН України, 2019. 387 с.
 16. Інституціональні механізми регулювання розвитку логістики товарних ринків: монографія. За ред. Б.В. Буркинського, О.В. Нікішиної. DOI: <https://doi.org/10.31520/978-966-02-9922-1>. Одеса: ДУ «ІПРЕЕД НАН України», 2022. 274 с.
 17. Буркинський Б.В., Нікішина О.В., Тараканов М.Л., Зеркіна О.О. Селективне регулювання систем товарних ринків в умовах нестабільності: наук. доп. Одеса: ДУ «ІПРЕЕД НАН України», 2022. 113 с. DOI: <https://doi.org/10.31520/978-966-02-9956-6>.
 18. Нікішина О.В., Тараканов М.Л., Антонюк П.О., Лозова Т.П. Адаптивні заходи селективного регулювання агропродовольчих ринків Одеського регіону в умовах нестабільності. *Food Industry Economics*. 2022. 14(1). С.25-36. DOI: <https://doi.org/10.15673/fie.v14i1.2266>. URL: <https://journals.ontu.edu.ua/index.php/fie/article/view/2266>
 19. Словник Української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/stijkuj>
 20. Теорія і практика військової економіки. За ред. В.І. Кириленка. Київ: Військовий гуманітарний інститут Національної академії внутрішніх справ, 2001. Ч.1. 190 с.
 21. Словник української мови у 20-х томах. URL: <https://slovnyk.me/dict/newsum/%D0%B3%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B7%D0%B8%D1%81>
 22. Гриценко А.А. Методологія дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах глобалізації. *Економіка України*. 2021. №7 (716). С. 5-12.
 23. Fjader C. The nation-state, national security and resilience in the age of globalization. *Resilience*. 2014. № 2:2. Pp. 114-129.
 24. Стратегія національної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. №392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

1.3. National resilience and national security: separating the essence

Національна стійкість та національна безпека: відокремлення сутності

Проблеми стійкості та безпеки стали предметами дослідження не тільки технічних дисциплін, а і все більше використовуються в соціо-гуманітарних дослідженнях (економіка, політологія, безпекознавство, державне управління тощо).

В той же час, не зважаючи на факти набуття першочергової актуальності при визначенні та реалізації зовнішньої та внутрішньої політики держави (як приклад, використання даних понять в основних державних документах: стратегіях, законах, програмах), поняття і стійкості і безпеки носять в собі деякі характерні особливості (відмінності, тонкощі, нюанси) які не завжди враховуються, що значно нівелює зміст використання даних понять.

В цьому підрозділі зроблена спроба надати певні власні погляди на дану проблематику які, на думку автора, в змозі прояснити деякі характерні особливості понять стійкості та безпеки при їх використанні саме в гуманітарних дослідженнях але, використовуючи досвід автора технічного спрямування.

Основні моменти стійкості (механіка).

Стійкість (механічна) – це здатність конструкції протидіяти зусиллям, які намагаються вивести її з початкового стану рівноваги.

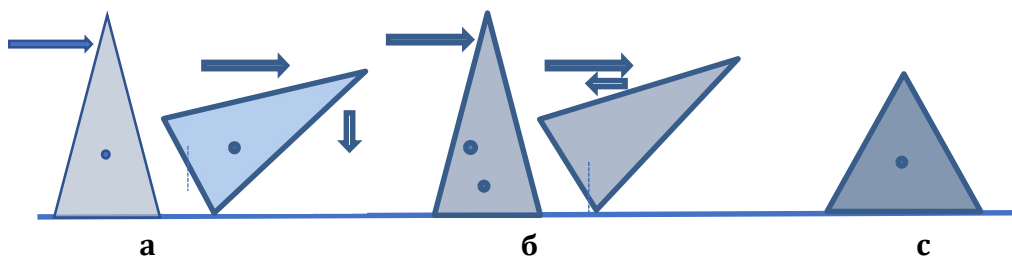

Рис. 1. Ілюстрація відсутності та наявності стану рівноваги конструкції

- а. – відсутність рівноваги (стійкості);*
- б. – наявність рівноваги за рахунок переміщення центра тяжіння;*
- с. – наявність рівноваги за рахунок зміни (оптимізації) конструкції (аналог ситуації забезпечення механічної стійкості і безпеки)*

Таким чином, механічна стійкість полягає в пошуку мінімальної сили здатної не просто вивести конструкцію з рівноваги, а довести до стану **неповернення** до початкового рівноважного стану (рис. 1 а).

В той же час слід зазначити, що даний приклад відтворює просту ситуацію дії однієї сили певного напрямку. Картина більш близької до реальної ситуації виглядає набагато складнішою: по-перше, в реальності на конструкцію діє багато різноспрямованих сил; по-друге, реальне початкове становище системи, здебільшого, вже не є рівноважним (як приклад, рис. 1 б) та ідеальним (безпечним – рис. 1 с).

При цьому, навіть на цьому простому механічному прикладі, можна визначити основні механізми, певним чином універсальні, які спроможні забезпечити збільшення стійкості: **покращення якості конструкції** (в даному випадку збільшення ваги в певних частинах конструкції задля зміщення центра тяжіння в потрібному напрямі (до низу)); **зміна форми конструкції** задля уникнення слабких місць (в даному випадку вирівнювання сторін трикутника) **аналог диверсифікації**. Крім того, можна навести і безліч інших механізмів збільшення рівноваги (стійкості), як то: використання різних конструкційних матеріалів, укріплення конструкції тощо. Ще одним варіантом збільшення стійкості можна вважати **потенційно можливий вплив на саму силу**, яка діє на конструкцію та виводить її з рівноваги (можливість її обмеження (зменшення)).

Зазначимо, що поняття стійкості не обмежується лише механічною рівновагою, можна навести достатньо значну кількість варіантів стійкості, які властиві навіть простій конструкції, яку ми прийняли в якості аналога, а саме: стійкість самого матеріалу конструкції (хімічна чи радіаційна), стійкість до переміщення (зсуву), стійкість до розкручення та багато інших видів стійкості (в загальному випадку усі варіанти, які відповідають на питання: стійкість до чого?).

Ще більше ускладнює завдання оцінки стійкості перехід від простої конструкції до більш складної системи, коли окрім стійкості до зовнішніх впливів додається значна кількість варіантів стійкості внутрішньої системи функціонування та варіантів комплексних впливів (аналог гібридних загроз), коли маємо сукупну (комплексну) дію загроз і ззовні і в середині системи.

В загальному випадку безпека для нашого простого аналогу, буде визначати певну відповідність заданим параметрам стану системи та оцінюватися як інтегральний стан системи після дії усіх наявних та передбачених впливів (сил/загроз), безумовно, при умові забезпечення стійкості до цих загроз.

Здебільшого, проводячи аналогію з нашим варіантом оцінювання стійкості (рівноваги) трикутника, найчастіше на практиці наявний варіант б (рис. 1), коли є стійкість, але не має безпеки: є слабкі місця конструкції, які не відповідають визначеним параметрам стану системи (критеріям забезпечення безпеки).

Поняття національної стійкості та національної безпеки.

В загальному плані поняття «стійкість» характеризує реакцію об'єкта на певні зовнішні подразники, його здатність адаптуватися до їх впливів без значної втрати функціональності [1]. При цьому, **національна стійкість** — здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій [2]. **Загрози національній безпеці (стійкості)**- явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших життєво важливих національних інтересів [3].

Таким чином, поняття стійкості характеризує взаємовідношення між потенційно можливим рівнем загроз (загрози) та здатністю системи (в даному випадку держави та суспільства) реагувати (сприймати) на ці загрози (неможливість припинення функціонування системи чи тривале перебування в стані суттєвої нерівноваги).

Національна безпека України - захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [3]. Тобто безпека, в загальному плані, є внутрішньою властивістю системи і показує її реальний або прогнозований стан при дії реальних та потенційно можливих загроз. Користуючись аналогією (рис. 1) найвищий рівень безпеки властивий ситуації с, коли ми не маємо слабких місць по стійкості і сама система (внутрішні властивості) є захищеною.

Тобто, національна безпека є інтегрованим станом системи за умови наявності стійкості до усіх видів загроз, а також внутрішніми властивостями системи щодо забезпечення відповідних властивостей (для випадку національної безпеки це є відповідність національним інтересам, в тому числі державного суверенітету, територіальній цілісності, демократичного конституційного ладу).

Якщо розглянути питання взаємозалежності між національною стійкістю та національною безпекою то можна зазначити, що безпека є найвищим та найбажанішим станом системи (станом бажаної рівноваги – варіант с на рис. 1), при цьому поняття стійкості не вимагає забезпечення саме такого максимального стану безпеки, а вимагає тільки повернення до початкового стану, який не завжди є максимально безпечним. Тобто, забезпечення стійкості є необхідною, але не достатньою умовою забезпечення безпеки. Для забезпечення необхідного (найвищого) рівня безпеки, окрім забезпечення стійкості, необхідно досягнення певних (здебільшого максимально/мінімально можливих) рівнів по багатьом іншим показникам функціонування системи. Серед таких показників можна назвати: показники ефективності (в загальному випадку це відношення вкладених зусиль (сил, коштів) до отриманого результату),

рівня диверсифікації (незалежності), інших важливих показників системи (у випадку національної безпеки це забезпечення національних інтересів) та певних умов взаємодії як в середині системи так і з іншими системами (державами). В той же час, забезпечення безпеки, здебільшого, не враховує динамічні процеси змін (залежності та взаємозалежності) окремих елементів системи та взаємодії загроза-система, оцінюючи лише кінцевий стан системи, стійкість же, навпаки, розглядає процеси взаємодії загроза-система в динаміці (відхід від рівноважного стану та повернення до нього), що дозволяє виявити слабкі місця системи з подальшими діями, спрямованими на підвищення безпеки (покращення зовнішніх та внутрішніх властивостей системи).

Ще один маловивчений аспект проблематики забезпечення національної безпеки та національної стійкості пов'язаний з просторово-часовими параметрами впливу загроз: на який саме елемент системи діє загроза, який термін її дії, які заходи приймаються у відповідь (в який термін, для яких елементів системи, якої інтенсивності тощо). Тобто, врахування усіх наявних в системі зв'язків та взаємозв'язків. В загальному плані, таке завдання є достатньо складним і майже невирішуваним. В якості одного із виходу з такої ситуації деякі країни переходять на оцінки безпеки та стійкості на підставі ризик орієнтованого підходу, але і ця методологія має як свої переваги так і певні недоліки.

Оцінка стійкості та безпеки України.

У відповідності до визначення національної стійкості, як здатності держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій, розглянемо, які саме загрози впливають на України та, відповідно, які саме види стійкості необхідно забезпечити (протистояти).

Поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов на сучасному етапі визначені в Стратегії національної безпеки 2020 року [3], а саме:

- небезпечні наслідки змін клімату та зростання техногенного навантаження ..., *що передбачає оцінку таких видів стійкості як: оцінка стійкості до стихійних лих (засухи, цунамі, підвищення глобальної температури), збільшення викидів та інших небезпечних відходів, зменшення кількості та якості земель тощо;*
- зростання нерівності й запобігання іншим фундаментальних дисбалансів розвитку, проблеми відсутності ефективних інструментів глобального управління (дана проблема особливо загострилася для сьогоденних умов в Україні (відкритої агресії росії): коли вимоги міжнародного правового режиму писалися для нормальних країн і не передбачали можливості повного ігнорування міжнародним правом, як наслідок, неможливість виключення

країни-агресора з низки міжнародних союзів, в тому числі ЮНЕСКО, ООН тощо))... *серед можливих видів стійкості для даного виду загроз можна назвати: стійкість до крайньої бідності (на даному виді стійкості можна проілюструвати виказане вище твердження про необхідність врахування наявного реального стану системи – в даному випадку рівень бідності в Україні дещо вищий ніж критично допустимий, але, в умовах війни, він ще більше зменшується – в той же час, вимога щодо забезпечення стійкості, а саме – повернення до початкового стану є замалою -- більш адекватною та необхідною для забезпечення безпеки країни стало би значення рівня бідності на загальносвітовому рівні чи середньому рівні країн ЄС), стійкість до гендерної нерівності тощо;*

- невідповідність стрімким технологічним змінам (серед названих в Стратегії енергетики, біотехнології, штучного інтелекту, інформаційних технологій тощо, найбільш чутливим для України стало відставання в розробці **сучасних систем озброєнь на основі нових фізичних принципів**. Наявний хід війни яскраво показав важливість наявності та ефективності таких систем озброєнь (системи ППО, дрони різних видів призначення, засоби індивідуального захисту, оптичні прилади, зв'язок і ще багато інших) ...*відповідно, можна назвати достатньо велику кількість видів стійкості, які необхідно забезпечити для даного виду загрози: стійкість до технологічної невідповідності за різними технологіями, стійкість до інформаційних впливів тощо;*
- поширення міжнародного тероризму та міжнародної злочинності, в тому числі і такі їх прояви як: інформаційний тероризм (розповсюдження фейків, дезінформації тощо), наркоторгівля, сепаратизм, нелегальна міграція, легалізація («відмивання») нелегальних доходів, розповсюдження зброї масового знищення;
- поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) та пов'язані з цим виклики;
- нова фінансово-економічна криза, початково викликана поширенням COVID-19, в дійсний час ще більше загострилася (російська агресія та задіяні країною агресором усі можливі механізми дестабілізації як в Україні так і країнах що її підтримують викликали початок енергетичної та продовольчої криз), а механізми глобальної протидії вже не спроможні ефективно відповідати на виклики сучасності;
- невизначеність нової моделі цивілізаційного розвитку, триває трансформація міждержавних об'єднань та міжнародних організацій, посилюються протекціонізм та тенденції до регіоналізму, ситуація у світі та перспективи її розвитку характеризуються **високим ступенем невизначеності і непередбачуваності;**

- загострюються змагання між США та КНР за світове лідерство, посилюється міжнародна конкуренція із застосуванням усіх інструментів національної сили - політико-дипломатичних, воєнних, економічних, інформаційно-психологічних, кіберзасобів;
- зростання викликів трансатлантичній та європейській єдності, що може спричинити (*і вже спричинило*) ескалацію наявних і виникнення нових конфліктів. Ситуацією намагається скористатися РФ, яка продовжує збройну агресію проти України (*нагадаємо, що це лише 2020 рік, і фаза протистояння ще не найбільш агресивна!*) ... відповідно, показників стійкості повинні враховувати рівень активності протистояння і, в той же час, потенційні можливості країн та їх союзників, щодо можливостей функціонування в таких умовах;
- активні спроби росії поширити перелік регіонів впливу (не обмежуючись (*на той період*) АР Крим, Донецькою та Луганською областями втягує «в зону небезпеки» багато інших країн та регіонів (Балкани, країни Середземномор'я, Близький Схід та Північну Африку, країни ЄС та, особливо, Східної Європи), продовжується гібридна війна (системне застосування політичних, економічних, інформаційно-психологічних, кібер- і воєнних засобів впливу), грубі порушення прав і свобод людини і громадянина;
- спеціальні служби іноземних держав, насамперед росії, продовжують розвідувально-підривну діяльність проти України, намагаються підживлювати сепаратистські настрої, використовують організовані злочинні угруповання і корумпованих посадових осіб, прагнуть зміцнити інфраструктуру впливу;
- деструктивна пропаганда як ззовні, так і всередині України, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність, водночас, відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію цієї загрози (*в цьому контексті зазначимо, що не зважаючи на низку прийнятих заходів вже в умовах відкритого військового протистояння, даний аспект забезпечення стійкості не втрачає своєї актуальності та важливості*);
- низькі темпи переозброєння ЗСУ, недостатнє фінансування оборонної сфери, наявність суттєвої різниці воєнних потенціалів України та росії, що обумовлює необхідність створення ефективної та реалізації нової стратегії воєнної безпеки *сучасний етап військового протистояння значно прискорив процес модернізації ЗСУ та вивів на новий етап питання забезпечення національної стійкості та безпеки – мається на увазі заявка на прискорений вступ України до НАТО та процеси надання ЗСУ найсучаснішої зброї*;
- недостатня ефективність державних органів влади (*як на національному так і регіональному рівнях*), що ускладнює

вироблення і реалізацію ефективної політики ... *на сьогоднішній день ми не маємо певної методології оцінки ефективності органів влади, а значить оцінка стійкості в цьому напрямку стане одним із надважливих перспективних завдань;*

- низький рівень добробуту, який породжує зневіру та невпевненість в майбутньому, провокує насильство, сприяє укоріненню радикальних суспільних настроїв і середовищ, які, в свою чергу, є основою для політичного насильства й сепаратизму, діяльності незаконних збройних формувань, поширення тероризму;
- непослідовність та незавершеність реформ і корупція;
- недостатній захист прав власності й повільний розвиток ринкових відносин, значна роль державного сектору в економіці (*менш ефективного ніж приватний*), низький рівень залучення внутрішніх й зовнішніх інвестицій ... *в даному контексті слід нагадати, що не зважаючи на більш низьку ефективність державного сектору, він має одну, але дуже важливу перевагу, а саме більшу керованість, що стало вкрай важливим в сучасних умовах військового протистояння (як приклад, налагодження значних обсягів перевезень і пасажирських і вантажних державною компанією Укрзалізниця);*
- недостатній рівень конкуренції та панування монополій (як приклад енергетика та інфраструктура), низька енергоефективність що суттєво зменшують конкурентоспроможність країни ... *дане питання стане для України в переліку найактуальніших, але після закінчення відкритого військового протистояння;*
- посилюються загрози для критичної інфраструктури (погіршення технічного стану, відсутність інвестицій в оновлення та розвиток, несанкціоноване втручання в роботу) ... *в дійсний час одне із надважливих питань забезпечення стійкості і безпеки, враховуючи націленість ворога саме на цей сектор економіки;*
- погіршення середовища життєдіяльності (якості повітря, питної води, продуктів харчування, несанкціоноване використання природних ресурсів, неефективна система поводження з побутовими і промисловими відходами), що суттєво впливає на життя та здоров'я людей ... *на жаль, в період військового стану ці питання відійшли на другий план;*
- загрозлива демографічна ситуація в країні ... *яка ще більше загострилася і буде мати довгострокові наслідки;*
- посилення еміграції в першу чергу досвідчених кваліфікованих спеціалістів та молоді ... *аналогічно попередньому пункту стійкість і безпека на даному напрямі суттєво зменшилися.*

Таким чином, забезпечення національної безпеки і національної стійкості, виходячи із аналізу стійкості і безпеки до основних загроз, є достатньо складним і багатогранним завданням. В загальному плані такий підхід передбачає наступні етапи: визначення показників та

індикаторів за якими буде оцінена стійкість до певної загрози; оцінка (розрахунок) поточного стану визначених показників та індикаторів; порівняння поточного стану показників та індикаторів стійкості та безпеки з їх максимально допустимими рівнями. Зазначимо, що, враховуючи актуальність тієї чи іншої загрози, можна суттєво коригувати (підвищувати або знижувати) рівень стійкості до таких загроз, а саме, на короткочасний період підвищувати рівень стійкості до найбільш актуальних загроз, відповідно зменшуючи рівні стійкості до менш актуальних загроз. При цьому, можливі зміни рівня безпеки можуть мати різну спрямованість і, в даний час, майже не досліджено.

Саме тому на сучасному етапі розвитку України в переліку найактуальніших стоїть завдання розробки та ефективної реалізації **Національної системи стійкості** [2]. Агресія росії не зменшила актуальності даного напрямку забезпечення національної безпеки та національної стійкості саме як, здатності держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування...

Серед основних (базових) елементів, для яких, згідно Концепції, необхідно забезпечити стале функціонування, виділені: **системи державних органів** – для яких повинна бути гарантована дієвість та спроможність до повноцінного функціонування, інституційна стійкість; **об'єкти критичної інфраструктури** (постачання продовольства, водопостачання, енергопостачання, теплоенергопостачання, транспорт, інформаційні та комунікаційні послуги, оборона та правопорядок, система охорони здоров'я); спроможність єдиної **державної системи цивільного захисту** до дій в умовах загрози чи виникнення надзвичайних ситуацій; здатність **ефективно реагувати на неконтрольоване масове переміщення людей**; **суспільна стійкість**, зокрема, до інформаційних впливів; **фінансово-економічна стійкість**, зокрема, безперервність основних бізнес-процесів.

Серед основних принципів побудови національної системи стійкості Концепцією визначені наступні: **комплексність** — передбачає вжиття комплексу заходів щодо будь-яких загроз і кризових ситуацій на всіх етапах циклу забезпечення національної стійкості; **широка взаємодія** — передбачає, що усі суб'єкти забезпечення національної стійкості постійно обмінюються необхідною інформацією, комунікують між собою у різних форматах, спільно виконують визначені завдання у межах своєї відповідальності; **передбачуваність** — означає своєчасну ідентифікацію загроз, виявлення вразливостей та оцінювання ризиків; **надійність** — передбачає, що система функціонує повноцінно і здатна долати збої у роботі, які виникають під впливом загроз і кризових ситуацій, усі суб'єкти забезпечення національної стійкості мають достатні ресурси і спроможності для реагування на загрози; **обізнаність** — передбачає, що усі суб'єкти забезпечення національної стійкості володіють належними знаннями і практичними навичками щодо реагування на загрози і кризові

ситуації на будь-якому етапі; **готовність** — передбачає наявність планів дій щодо спільного реагування на будь-які загрози, належний рівень теоретичної і практичної підготовки усіх суб'єктів забезпечення національної стійкості до реагування на загрози і кризові ситуації на усіх етапах циклу забезпечення національної стійкості; **мобільність** — передбачає здатність до швидкого залучення основних і резервних сил, засобів, ресурсів та об'єднання зусиль для вирішення завдань в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації; **адаптивність** — передбачає здатність системи пристосовуватися до кризових умов і нових обставин, які виникли під впливом загрози або кризової ситуації, забезпечувати виживання, еволюцію, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, а також застосовувати інноваційні рішення; **наявність резервів** — передбачає наявність у системі додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних, а також альтернативних планів, стратегій розвитку; **безперервність** — передбачає, що в умовах виникнення загрози, настання кризової ситуації система продовжує діяти без значної втрати функціональності, усі суб'єкти забезпечення національної стійкості здатні виконувати основні функції; **субсидіарність** — передбачає розподіл повноважень і відповідальності, за якого ключові рішення щодо реагування на загрози і кризові ситуації ухвалюються на найнижчому можливому рівні з координацією на вищому доцільному рівні. *В загальному плані дані принципи побудови системи забезпечення національної стійкості показують необхідність врахування широкого спектру зв'язків та взаємозв'язків між окремими складовими стійкості.*

На жаль, напередодні військової агресії росії проти України, така національна система тільки створювалася і багато передбачених і дуже важливих елементів її залишилися нереалізованими.

Таким чином, **стійкість і безпека** є складовими елементами захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Але, якщо **стійкість** характеризує взаємовідношення між потенційно можливим рівнем загроз (загрози) та здатністю системи стало реагувати на ці загрози і є динамічною характеристикою захищеності (*в загальному плані необхідно пов'язувати стійкість до конкретного джерела впливу – стійкість до ..., при цьому поняття національної стійкості передбачає стійкість до загроз національній безпеці*). **Безпека** (національна) визначає стан захисту держави для усіх національних інтересів від реальних і потенційних загроз і, певним чином, є інтегрованим станом системи, який враховує і стан стійкості системи (стан стійкості для усіх загроз національній безпеці).

На сьогоднішній день основною загрозою стійкості і безпеці країни є збройна агресія росії, що потребує концентрації усіх зусиль саме на цьому напрямку, певним чином послаблюючи зусилля на інших напрямках

забезпечення стійкості (ця ситуація є змушеною мірою забезпечення стійкості, спрямована на подолання найбільш значущої загрози).

Враховуючи наявні залежності та взаємозалежності як між окремими видами національної стійкості так і національною стійкістю і національною безпекою та, реалізуючи основні положення Стратегії Національної безпеки України та Концепції забезпечення національної системи стійкості (одних із основних документів формування державної політики у сфері державної безпеки та основою для планування і реалізації політики у сфері державної безпеки) а саме, впровадження на національному рівні практики управління ризиками та оцінювання стану відповідних спроможностей як елементів стратегічного планування у сфері національної безпеки, удосконалення процедур кризового менеджменту, зокрема, впровадження універсальних алгоритмів узгоджених дій щодо реагування на загрози, надзвичайні та кризові ситуації на різних етапах їх розвитку, впровадження механізмів забезпечення і критеріїв оцінювання стійкості базових елементів необхідно концентрувати (інтегрувати) наукові дослідження різних галузей для реалізації поставлених завдань, розробки та ефективної реалізації методологічної бази оцінки національних стійкості та безпеки.

Подальший перебіг подій в Україні продемонстрував актуальність та життєво важливу необхідність створення та ефективного функціонування сучасної системи забезпечення національної стійкості і національної безпеки, врахування їх комплексного та системноінтегрованого характеру й індивідуальних особливостей.

Джерела:

1. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. – 456 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01>
2. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року №479/2021
3. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини- безпека країни»: Затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року №392/2020

1.4. National Resilience as a New Concept in the Geostrategic Landscape

Національна стійкість як новітній концепт геостратегічного ландшафту

Основне призначення науки полягає у природі нових знань. Наковці мають прагнути до того, щоб проникати в сутнісне, у своїх судженнях і вибудовуванні концептів прагнути до безпомилковості, виходячи на істину.

Говорячи про необхідність осмислення будови новітньої категорії „*геостратегія сучасної Української держави*”, слід прагнути до формування системно-цілісного концепта, у якому закодована інформація у максимально-стиснутому і підсумково-остаточному характеру, в рамках якого має рухатися увесь масив геостратегічних студій. Одним із таких концептів виступає „*національна стійкість*”.

У своїй книжці „Безпекознавство”, підготовленій двадцять років тому — у 2002 році — я писав: „Поступ України до річища державності пов’язаний із формуванням таких *систем безпеки*, виникнення яких не є випадковим процесом, а пов’язане із необхідністю задоволення найголовнішої потреби людини — *потреби в безпеці*... тому принцип *безпекоцентризму* має стосуватися усіх державних рішень на будь-яких рівнях управління, а головною когнітивною системою має виступати *безпекознавство*, квінтесенція якого полягає у формуванні загальних методологічних засад, за яких будь-яка система безпеки максимально довго не перевищувала б порогових значень свого функціонування” [1, с. 7-9].

Із цієї цитати, майже двадцятирічної давнини, але актуальної і зараз маю виділити декілька важливих висновків для даної статті:

1) *потреба людини в безпеці — визначальна потреба людини, суспільства і держави саме в якості триєдиного організму*. Жодні інсинуації, роками впроваджувані в політичну систему України, так і не спрацювали. Передбачена і сформована мною цивілізаційна тенденція до безпекоренесансу є актуальною і іманентною на будь-якому етапі розвитку цивілізації;

2) *безпекоцентризм* — ключовий та фундаментальний принцип геостратегії в цілому та безпекової політики зокрема, ним мають бути просякнуті усі дії суб’єктів політичної системи, а також політичні рішення. Рішення поза контекстом даного принципу є державною зрадою, не відповідають національним інтересам і формують засади для посягання на конституційний лад країн, її недоторканність і державний суверенітет, тобто *антистійкості*;

3) існування держави та її сталий і прогресивний розвиток можливий лише через ефективне функціонування *системи національної безпеки* в

якості макросистеми. Ключовим посилом є формування даної макросистеми із пов'язаними системами зсередини неї, відтак засадничими характеристиками її функціонування виступають: *стійкість та готовність*;

4) для формування цієї макросистеми є необхідність в розробленні цілісної, водночас *адаптивної і відкритої* системи знань про феномен стратегії, державної політики та безпеки. Такою системи мною запропоновано було у 2022 році визнати безпекознавство (авторський неологізм, яким я позначив науку про безпеку), ключовим посилом даної теорії має виступати розроблення методологічних засад *стійкості систем*, складових макросистеми безпеки.

Тож окреслення мого авторського бачення і подальше викладення будуватиметься на тих концептуальних засадах і чіткій, послідовній методологічній позиції, яку я сповідаю у своїх і публікаціях своєї наукової школи три десятиліття.

Логіка викладення матеріалу будуватиметься за наступними блоками, які фактично і будуть завданнями дослідження:

- еволюція поняття „стійкість”;
- детермінація визначення поняття „національна безпека” і „національна стійкість”;
- поняття „системи національної стійкості”;
- стратегічні напрями застосування концепції стійкості в Україні.

1. Еволюція формування поняття стійкості

Визначення поняття є найбільш важливим дослідницьким завданням, що зумовлено скомплікованою істотою теми.

Як показала практика, невірні тлумачення та розуміння ключових для геостратегічного ландшафту понять призвели до того, що у 2021 поки одні країни *„попереджували про небезпеку”*, яку вони вважали реальною і дійсною; інші суб'єкти політичної системи в унісон стверджували *„про перебільшення тих чи інших чинників... різну оцінку та розбіжне тлумачення”*. До чого це призвело — відомо всім. Я лишаю питання юридичної відповідальності та взагалі правової оцінки усіх заяв та діяльності посадових осіб, відповідальних за реалізацію безпекової політики, поза лаштунками цієї наукової статті, а акцентую увагу саме на питаннях необхідності визначення коректної та головне — парадигмальної термінології.

Отже, нижче проаналізую підходи до визначення ключового поняття *„стійкість”* в сучасному контексті (станом на жовтень 2022 р.) необхідності перемоги над ворогом, готовності Української держави до результатів реалізації стратегії постросії, формування нового світового порядку і відповідних політичних суб'єктів, серед яких я чітко вбачаю місце Української держави, формування концептуально оновленої безпекової політики, а також оновлення влади від не здатних до ефективного управління державою політичних суб'єктів.

Одним із визначальних критеріїв будови категорійно-понятійного апарату виступає лінгвістична чистота, відтак ключовими **методами дослідження** виступатимуть: політична лінгвістика [2], правнича герменевтика [3-7] і інтегральний міждисциплінарний підхід [8].

Це є корисним з огляду як на необхідність легітимації важливого терміна, так і для його коректного застосування і політико-безпековій практиці. Причому переконаний, що для об'єктивності аналізу потрібно також висвітлювати і негативні думки, даючи їм не просто конотаційну оцінку, а здійснювати аналіз, що спирається на прикладні та фундаментальні дослідження. Це є вкрай важливим для розвитку науки: збереження плюралізму думок на папері, з метою вироблення солідарної та цілісної ефективної геостратегії Української держави *з урахуванням перманентної нестійкості та нерівноваги*.

Саме тому дане дослідження виступає більше антитезою до теми „національної системи стійкості” ніж одноголосним науковим підспівуванням щодо її „необхідної” операціоналізації у політико-безпекову і правову реальність, науковим обґрунтуванням необхідності плюралізму в даному питанні. Адже, розглядаючи питання гомеостазису та синергетики у 2002 році, в своїй книзі „Безпекознавство” було чітко наголошено на тому, що нестійкість і нестаціонарність відіграють в оточуючому світі вирішальну роль [1, с. 34]. Минуло 20 років, але я не змінив свого ставлення і цю ж ідею було розвинуто в монографії „Стратегія державної інфраструктурної політики України”, підготовлену у 2021 році [9].

Адже в світі відбуваються активні різновекторні трансформаційні процеси, які породжують нові загрози та небезпеки, а у більш абстрактному плані — нові стани нестійкості, нестабільності та нестаціонарності, як антропогенного (біотероризм), так і природного характеру (кліматичні зміни). Прикладом, в усьому світі у зв'язку із пандеміями формується чітка тенденція до проникнення організованого криміналітету в систему охорони здоров'я [10, с. 7].

Тобто джерелом / причиною флуктуацій стійкості виступає саме спрямування значних фінансових ресурсів в певні, найбільш важливі та цікаві з позицій фінансового прибутку, сфери. Небезпека догматичного світогляду полягає у тому, що ним вже не можна вирішувати та усвідомлювати нові тенденції, нові вектори розвитку відкритих та глобалізованих соціальних систем. Відтак, зосередження на формуванні системи стійкості — це біганини за тінню, гра сліпих в кущах кропиви. Слід впливати на причини та умови, інші детермінанти формування та трансформації загроз та небезпек, а не говорити міфічну „систему стійкості”, яка є здебільшого науковою категорією, ніж практично існуючим проектом, який можна ефективно реалізувати.

Відтак, маємо прагнути не стільки до формування „системи стійкості”, що з наукової точки зору і це буде показано нижче є абсурдом, скільки до *імплементції концепції стійкості в існуючі секторальні стратегії*, акти

стратегічної правотворчості, в тому числі й безпекову політику, а головне — в геостратегію сучасної Української держави як політико-безпекову практику.

2. Доктринальні підходи до визначення поняття

Одразу ж відмічу, що питання визначення поняття „*стійкість*” як у політологічному, так і в правовому аспектах не знаходять свого парадигмального вирішення. Більше того, чимало дослідників прямо вказують на аналітичну розмитість термінології, зокрема полісемії терміну „стійкість” [11, с. 41].

Отже важливим є продемонструвати: 1) наявність наукового інтересу до вирішення даного питання; 2) надати існуючі підходи; 3) здійснити їх аналіз і вийти на формулювання власного розуміння значення „стійкості”, сутності та істоти даного поняття.

Одне із перших визначень поняття „*стійкість*” міститься у моїй книзі „Безпекознавство” — здатність нормального функціонування системи при короткочасних внутрішніх і зовнішніх впливах, характеризується *стабільністю* і *стаціонарністю* [1, с. 198]. Причому *стабільність* визначається як здатність стійкого функціонування при тривалих внутрішніх і зовнішніх впливах [1, с. 197], а *стаціонарність* — ознака, яка характеризує незмінюваність об’єкта в часі [1, с. 198].

Визначення поняття „*стійкість*” знаходимо у Великому тлумачному словнику сучасної української мови. Там воно визначається як „здатність об’єкта, системи, виведеної зі стійкого стану, самостійно повертатися в цей стан; здатність витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь” [12, с. 1393]. Отже за даного визначення не йдеться про систему, а йдеться про ***властивість системи***. Таким чином, йдеться про *властивість* об’єкта чи системи зберігати певний стан або повертатися до нього.

Д. Бобро визначає ***стійкість критичної інфраструктури*** як спроможність надійно функціонувати у штатному режимі, адаптуватися до умов, що постійно змінюються, протистояти та швидко відновлюватися після реалізації загроз будь-якого виду” [13, с. 18].

Корисним є використання результатів дослідження О. Суходолі [14], синтезуючи які, можна виділити наступні *підходи до визначення поняття „стійкість”*:

- здатність суспільства чинити опір, легко й швидко оговтуватися від будь-яких потрясінь, поєднуючи цивільні, економічні, комерційні та військові чинники” [15];
- одне з понять концепції економічної рівноваги, згідно з якою досягнення та утримання рівноважного стану в економіці належить до найважливіших мікро- і макроекономічних процесів [16];
- здатність системи витримувати та відновлюватися від суттєвих збурень без втрати спроможності забезпечувати проектний рівень та якість функціонування (надання послуг) [17];

- здатність активів (об'єктів), мереж і систем передбачати, абсорбувати, адаптуватись до та швидко відновлюватися після руйнівних випадків [18];
- здатність підготуватись та адаптуватись до змін, а також витримувати й відновлюватися після збурень. Це включає здатність витримувати та відновлюватися після цілеспрямованих зловмисних атак, аварій, а також природних загроз та інцидентів [19];
- здатність планувати, абсорбувати, відновлюватися та успішніше адаптуватися до негативних явищ [20] та інші.

Звертає на себе увагу і позиція авторів аналітичної доповіді щодо стійкості критичної інфраструктури, в якій відзначається на зміщення уваги зі змісту діяльності щодо безпеки на діяльність із недопущення пошкодження функціонування умовного об'єкта переважно внаслідок зловмисних дій (з поступовим розширенням також на загрози природного і техногенного характеру), з фокусуванням на створенні додаткового захисту від загроз. Водночас аналіз змісту терміна „*сміїкість*”, уможлиблює цих же авторів висновувати про акцент у ньому на діяльності зі створення можливостей для підготовки щодо запобігання та реагування на загрози, адаптації до нових умов функціонування та відновлення нормального режиму роботи [21, с. 16] (хоча на мій погляд, це також включає питання, які охоплені поняттям „захист”).

Далі цікавим є те, що поза аналізу вже давно існуючих документів щодо національної стійкості та національної готовності, наприклад у США, автори аналізованої аналітичної доповіді стверджують, що ними закладено концептуальний підхід до формування системи ЗКІ як результат імплементації результатів еволюції розуміння змісту термінів „безпека” та „стійкість” у США (а також інших країнах – членах НАТО) як ініціаторів та лідерів у цій сфері. Згідно із таким підходом безпека критичної інфраструктури має забезпечити вихід за межі лише захисту та включати в себе питання *адаптації* та *відновлення*. Через що припускається, що у процесі створення системи ЗКІ мають бути сформовані вимоги законодавства, запроваджені механізми та інструменти, щоб забезпечити діяльність залучених суб'єктів відповідно до пропонованого змісту терміна „стійкість” [21, с. 18].

Причому відмічу, що автори на пряму не дають власного варіанту визначення поняття, а одразу ж дають галузеве поняття стосовно інфраструктури. Причому при ухиленні від артикуляції власної позиції автори застосовують дуже абстрактне формулювання „зміст поняття”, що суттєво скорочує можливості для плідної та конструктивної дискусії щодо визначення родового поняття „**стійкість**”. Відтак пропозиція щодо назви державної системи захисту критичної інфраструктури в якості *системи забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури* є науково необґрунтованою, бездоказовою і не може бути визнаною аргументом для критичного аналізу взагалі.

Адже здійснений аналіз Президентських політичних директив США, навіть ще 2011 року, уможлиблює виділити 5 ключових сфер функціонування національної системи стійкості („Mission Area”): 1) попередження; 2) захист; 3) пом'якшення дії негативних наслідків; 4) реагування; 5) відновлення.

На моє переконання, коріння дискусії щодо змісту поняття „стійкість” сягають в площину неправильного трактування і тиражування термінів „захист” і „безпека”.

Зважаючи, що дані наукові питання є окремим предметом досліджень, відмічу, що автори згаданої аналітичної доповіді відверто документують свою звужену позицію, вказуючи на „відмінності у трактуванні змісту терміна „безпека” в українському та англомовному дискурсах” [21, с. 17].

Відтак, дається взнаки наперед звужений фокус уваги окремих дослідників НІСД, які, слід віддати їм належне, все ж підкреслюють, що їх дослідження базується на вивченні досвіду США. Тут одразу ж виникає декілька ремарок щодо коректності наукового дослідження:

- з позицій *геостратегії* — у нас різний геостратегічний потенціал, різний ресурс на застосування інструментарію стратегічних комунікацій для синхронної та паритетної реалізації секторальних стратегій, до того ж різний рівень стратегічної культури та стратегічного мислення. США прагне бути центром світового порядку, що наперед визначає інші стратегії, які вона застосовуватиме для реалізації і досягнення поставленої мети. Саме це зумовлює різну шкалу індикаторів стійкості у США та України;
- з позицій *політики* — у нас різні політичні ваги та пасіонарність політичної еліти, різні політичні традиції та політична культура та різні окремі суспільні цінності, в цілому різні стратегічні цінності;
- з позицій *права* — у нас різні правові системи, в тому числі різні рівні розвитку стратегічної правотворчості;
- з позицій *безпекознавства* — у нас різні засади безпекової політики і різний потенціал безпекових спроможностей для реалізації національних інтересів та цінностей, зокрема й різні організаційно-функціональні моделі реагування на загрози та ситуації кризового характеру.

Тому, говорячи про досвід США, потрібно зважати на ці чинники, та вивчати його так, щоб його можна було пристосувати до української політичної системи і впровадити в рамках нормативного поля у безпекову політику для реалізації стратегічних національних інтересів. Підкреслюю: ці дії мають бути спрямовані на досягнення українських національних інтересів, а не на прагнення відповідати взірцям союзників і партнерів, повністю нівелювавши власну ідентичність, перетворившись на знаряддя досягнення та реалізації чужих інтересів (інтересів третіх сторін).

Більше того, спираючись у безпекових питаннях, зокрема формування та імплементації концепції стійкості, авторами аналізованої доповіді підкреслюється і визнається той факт, що ними не проводилося

догматико-юридичного, логіко-семантичного та герменевтичного аналізу нормативно-правових актів в Україні та США, не застосовувалися методи компаративістики і як наслідок, автори свідомо утрималися від аналізу саме правових категорій і норм-дефініцій, які власно і визначають правовий дискурс, визначаючи певним чином вектори розвитку геостратегічного дискурсу [22].

Навіть якщо виходити і з суто формальної логіки, то зазвичай виділяють два способи утворення понять [23, с. 39]:

- *абстракція ототожнення* — утворюються загальні поняття: інфраструктура, критична інфраструктура, правовідносини у сфері інфраструктури;
- *ізолююча абстракція* — утворюються загальні абстрактні поняття: загроза, безпека, захист критичної інфраструктури.

Як бачимо жоден із цих способів не оперує поняттям: *імплементація англomовного дискурсу у правову і політичну реальність Української держави* — тим більше в практику реалізації геостратегії Української держави. На ці питання я звертав свою увагу і наголошував на необхідності послуговування методологією юридичного термінознавства при упорядкуванні правових категорій.

Адже саме врешті-решт на удосконалення законодавства спрямовано дослідження більшості тем, оскільки без впорядковуючої ролі норм права будь-які дослідження і теоретичні міркування залишаться не реалізованими. Саме на заповнення цієї прогалини і спрямовано моє дослідження.

У згаданому аспекті ще одним прикладом відсутності точності застосуванні термінології виступає думка В.о. Генерального Директора Урядового офісу координації та європейської інтеграції *Олексія Генічева*, який 5 жовтня 2020 на своїй офіційній сторінці у Фейсбук відзначив: „Коли ми говоримо про **стійкість**, маємо на увазі, насамперед, готовність. Готовність держави захистити своїх громадян перед загрозами сьогодення. Цей підхід передбачає переорієнтацію зусиль з реагування, на підготовку до того, що з високою імовірністю може статися, тобто запобігти та мінімізувати вплив загрози. Принцип стійкості або ж „resilience” закладений у 3 статті Північно-атлантичного договору. У ній йдеться про те, що кожен із членів Альянсу має підтримувати і розвивати свою індивідуальну і колективну спроможність стійко протистояти збройному нападу. У сучасному світі безпека та колективний захист виходить далеко за межі готовності дати відсіч у разі збройної атаки. Незаконна анексія Криму стали каталізатором зі зміцнення стійкості через посилення цивільної готовності. Посилення стійкості має відбуватись за рахунок виконання **7 базових вимог до цільної готовності**: 1) безпека енергопостачання; 2) дієвість уряду за будь-яких умов, 3) система зв'язку, 4) забезпечення населення питною водою та продуктами харчування. Ці елементи в комплексі і визначають стійкість. Ключовим фактором готовності країни є стійкі цивільні структури.

Головне їх завдання забезпечувати: 1) стримування, 2) реагувати на кризу та 3) бути спроможними швидко після неї відновитись. Відтак потреба у створенні національної системи стійкості є вкрай актуальною. Стратегічне планування, прогнозування та оцінка ризиків — це те чим, ми повинні займатися уже сьогодні, або впевнено дивитись у безпечне завтра” [24].

Детальний аналіз цього коротенького виступу за обсягом може стати предметом окремого дослідження, адже в ньому припущено стільки логічних помилок, термінологічної плутанини та суперечностей, що говорити про здійснення аналізу, означає виробити самостійно правильне і логічне поняття „стійкості”.

Такі терміни як „цивільне суспільство” (слід вживати громадянське суспільство), „цивільні структури” (є інститут публічно-приватного партнерства) тощо — виключають важливість держави та взагалі інституційної структури у побудові ефективної макросистема національної безпеки і реалізації геостратегії Української держави.

Однозначно кидається в очі концептуально помилкове ототожнення понять „стійкість” і „готовність”. Це взагалі порушує питання про компетентність та відповідність даної особи займаній посаді, оскільки озвучені слова, від такої особи цитуватимуться і сприйматимуться в якості офіційної публічно оголошеної державної позиції. В гонитві за „відповідністю шаблонам” українським чиновникам потрібно спочатку консультуватись з юристами щодо вживання тієї чи іншої термінології, щоб не перетворювати власні виступи на беззмістовний набір слів і цитування документів НАТО п’ятирічної давнини. Знову ж таки вертаємось щоразу до відсутності реалізованої концепції стратегічного нарративу, на необхідність реалізації якої неодноразово звертали свою увагу чимало авторитетних науковців та дослідників.

Окремо зверну свою критичну увагу і на напрочуд саркастичну статтю, підготовлену *О. Резніковою*, як відзначила, що „час від часу в публічному дискурсі виникають „трендові” слова (buzzwords), які лунають звідусіль, використовуються у політичних документах і державних програмах, під які виділяються кошти з державного бюджету або міжнародними організаціями, і які кожен розуміє по-своєму” [25]. Саме так авторкиня висловлює свою думку про новий для неї термін „стійкість”.

Справедливості заради відмічу, що слово „buzzwords” абсолютно невірною контекстуально застосовано даною авторкинею, адже воно означає і правильно перекладається зовсім не в тому контексті, в якому його подано. Насправді, це „розумне слівце або фраза, почасти які вживаються в якості жаргонізмів, які притаманні в певний час або в певному контексті”. До одних із таких слів авторка віднесла і термін „**стійкість**”, назвавши його також „трендовим”.

Залишу поза увагою той факт, що стаття була підготовлена 19 липня 2019 року, тобто принаймні вже можна чітко констатувати про відверте нехтування і грубе порушення авторкою правил всебічності та

об'єктивності подання інформації, адже нею не було проаналізовано жодного документа НАТО (особливо 2016 року, коли було проведено Варшавський саміт) та інших міжнародних організацій, в рамках яких під час забезпечення колективної безпеки саме і сформувалася консенсуальна позиція та концепція необхідності формування стійкості та готовності. Вже навіть не йдеться про значний масив наукової літератури, де в рамках різних наук дане поняття має достатньо значні форми інтерпретації і загальний рівень дослідженості.

Додатковим проявом термінологічної розмитості виступає позиція *О. Резнікової*, яка, в суто авторській інтерпретації виділяє такі *види стійкості*: корозійна стійкість металу; стійкість будівлі; психологічна стійкість людини; стійкість екосистеми; стійкість інфраструктури; стійкість держави і суспільства до терористичної загрози та інформаційних атак; стійкість комп'ютерних систем до хакерських атак; стійкість фінансової системи; національна стійкість [25].

Натомість позиція *О. Генічева* та *О. Резнікової* об'єднує відсутність чіткого розуміння іманентних ознак поняття, виділення онтогенетичних зв'язків його структурних елементів, а також відсутність виходу на конкретні пропозиції щодо удосконалення державної політики в аспекті формування умов для підвищення її стійкості.

Однак вже роком пізніше у 2020 році *О. Резнікова* у співавторстві з *К. Войтовським* підготували аналітичну записку „Щодо Концепції забезпечення національної стійкості”, в якій відзначила: „Розбудова національної стійкості є одним із пріоритетних напрямів політики національної безпеки України на сучасному етапі. Це обумовлено необхідністю забезпечення готовності держави і суспільства до реагування на широкий спектр загроз різного походження, а також безперервності основних процесів у державі. Україна має значний потенціал стійкості, що підтверджується досвідом її протидії гібридній агресії. Проте системні механізми забезпечення національної стійкості наразі не сформовані. Їх запровадження сприятиме водночас посиленню і розвитку системи забезпечення національної безпеки України. Розробка і реалізація комплексних стратегічних рішень у цій сфері потребує належного наукового обґрунтування, у першу чергу, щодо визначення концепції забезпечення національної стійкості” [26, с. 1].

З аналізу цитованого тексту даних авторів робимо наступні **авторські висновки**:

- автори безпорадно плутають ключові поняття „стійкості” і „формування *системи* національної стійкості”;
- автори не порізняють поняття „стійкості” і „національної стійкості”;
- формування системи національної стійкості розглядається поза контекстом державної політики, а одразу ж наголошується на зв'язок лише із політикою національної безпеки, хоча безпекова політика лише є інструментальною для багатьох секторальних видів державної політики, тобто важливою, але не вичерпною щодо них;

- вказується лише на два об'єкти готовності: держава і суспільство, тим самим ігнорується важливий об'єкт: людина і громадянин;
- готовність зводиться лише до реагування, тим самим ігнорується відновлення, адаптація, запобігання та інші важливі ознаки системи стійкості, які вже є уконституційованими як у спеціалізованій науковій іноземній літературі, так і є закріпленими у відповідних нормативних актах різного рівня;
- авторами не проводиться чітка демаркаційна лінія між поняття готовності і готовності;
- система готовності звужується рамками лише загроз, лишаючи осторонь виклики та небезпеки;
- готовність звужується лише готовністю до безперервності основних процесів, термін „основні процеси” не несе жодного змістовного навантаження і не відповідає змісту та призначенню саме системи готовності, яка формується для забезпечення безперервності життєво важливих процесів для особи, суспільства і держави;
- уводиться в обіг терміносполука „потенціал стійкості”, який не має свого пояснення та визначення, так само як і не проведено демаркаційну лінію між ключовими поняттями „стійкість” та „готовність”.

Своєю чергою, окремі дослідники [27], при екстраполяції визначення поняття системи управління економічною стійкістю [28], висновують про необхідності виділення наступних станів стійкості системи інфраструктури:

- відносна стійкість – критична інфраструктура динамічно розвивається та зберігає при цьому рівновагу своїх елементів;
- критична стійкість – критична інфраструктура динамічно розвивається, але ціною внутрішніх диспропорцій;
- умовна стійкість – критична інфраструктура не розвивається, але при цьому зберігає рівновагу своїх елементів [29, с. 468].

У даному аспекті можна погодитись із *С. С. Телеником*, який відмічає, що запропонована вище класифікація є важливою з огляду на те, що визначення стану системи інфраструктури за певний період уможливить вироблення необхідних заходів і напрямів державної політики щодо захисту і стійкості критичної інфраструктури, а також необхідні для цього засоби правового регулювання [29, с. 468].

Отже, як вбачається з урізноманітненого аналізу підходів до визначення поняття стійкості, наразі не сформовано чіткого розуміння, що таке стійкість:

- це система;
- це система забезпечення;
- це властивість системи;
- це характеристики політики національної безпеки;
- це готовність.

Наступним елементом мого дослідження виступає з'ясування змісту концепту „національна стійкість”.

3. Щодо творення концепту „національна стійкість”

Зауважу, що сучасний та актуальний геостратегічний ландшафт характеризується високим рівнем нестійкості, турбулентності й невизначеності. Нині увиразнюється поява нових форм загроз через неконтрольовані наслідки глобалізації, які призводять до критичної залежності держав, зокрема від енергоносіїв. Роками створюване енергетичне узалежнення створили умови для стратегічної залежності багатьох держав від тих країн, які постачають енергоносії.

Водночас я підтримую позицію міністра закордонних справ Швеції *Анн Лінде*, яка під час критики Президентом США *Д. Трампом* недостатньо жорстких заходів, що їх вживає Швеція під час протидії коронавірусу у квітні 2020 року, акцентувала свою увагу на тому, що влада Швеції вживає ті заходи, які є правильними для Швеції [30].

І це є суттєвим компонентом: в Україні дуже часто дружбу та співробітництво, партнерські або союзницькі відносини підмінюють повним калькуванням того чи іншого досвіду без урахування національної специфіки, національних традицій та взагалі національних інтересів та головне — цінностей української нації. Вибір тієї чи іншої моделі алгоритму управління має відповідати інтересам передусім України, а не виступати мірилом отримання чергового траншу МВФ або інших почасти сумнівних преференцій в окремих сегментах міжнародних відносин. Слід відверто розуміти, що те, що підходить одним країнам, не підходить іншим. Це ж стосується і впровадження концепції стійкості при формуванні геостратегії сучасної Української держави.

Відтак, основне призначення **національної стійкості** — створення резервних можливостей та спроможностей для гарантованої реалізації національних інтересів і плекання національних цінностей. Визначальним є не плутати цільове призначення, мету та взагалі місію даної системи, а головне відчуті запит суспільства і державних інституцій та інституцій громадянського суспільства саме у необхідності впровадження *концепції національної стійкості* безпосередньо в такому форматі, котрий є необхідний нашій соціальній системі, а не третім зацікавленим сторонам, в тому числі й лобістам (за певних умов потенційним колоборантам та зрадникам), що проводять на теренах України власну діяльність, причому не завжди в інтересах України.

Таким чином можна говорити і про необхідність впровадження **засад стійкості** в якості керівних засад, що найбільше відповідають усвідомленим потребам розвитку нації у даний час та на майбутнє, в кожен структурний елемент геостратегії в цілому, і в рамках секторальних стратегій зокрема.

Наголошу: доцільно говорити *не про формування якоїсь окремої системи*, яка стане додатковим елементом державної політики,

надструктурним самостійним елементом або замінить якійсь елемент, а саме **про впровадження засад стійкості, концепції національної стійкості**.

При цьому чимало сучасних дослідників звертають увагу на необхідність застосування *інноваційного підходу* як в науці, так і на практиці, який має забезпечити максимальні переваги в реалізації державної політики безпосередньо для України. Важливим у даному аспекті є відхід від застарілих кліше та шаблонів, усвідомлення і визначення власного шляху в умовах невизначеності.

Знаковим стало прийняття **Концепції забезпечення національної системи стійкості**, ухваленої 27 вересня 2021 року, майже за 5 місяців перед початком війни путінського режиму проти Української держави [31]. Даним документом визначено мету, основні принципи, напрями, механізми і строки запровадження та функціонування *національної системи стійкості*, спрямованої на забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, запобігати або мінімізувати їх негативні впливи, ефективно реагувати та швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Отже **основними завданнями національної системи стійкості визначено** [31]:

- забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози;
- виявляти вразливості;
- оцінювати ризики національній безпеці;
- запобігати або мінімізувати їх негативні впливи;
- ефективно реагувати;
- швидко і повномасштабно відновлюватися після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними.

Натомість проведення лінгвістичного та логіко-семантичного аналізу визначення понять „*національна стійкість*” і „*система національної стійкості*” у цьому ж документі уможливило виявити певні розбіжності у трактуваннях, які я відобразив у відповідній таблиці 1.

Відзначу і на ту обставину, що в **Концепції забезпечення національної системи стійкості**, від 27 вересня 2021 року безпосередньо **поняття стійкості не визначено**, натомість надається визначення поняття **національна стійкість** — *здатність держави і суспільства: 1) ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, 2) адаптуватися до змін безпекового середовища, 3) підтримувати сталі функціонування, 4) швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій*.

Таблиця 1. Аналіз визначення понять „національна стійкість” і „система національної стійкості”

Завдання національної системи стійкості	Національна стійкість	Національна система стійкості
забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози	здатність держави і суспільства	комплекс цілеспрямованих дій, методів та механізмів взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, інститутів громадянського суспільства,
Виявлення вразливостей	ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру	гарантують збереження безпеки
Оцінка ризиків національної безпеки		гарантують безперервності функціонування основних сфер життєдіяльності суспільства і держави до, під час і після настання кризової ситуації
Запобігання або мінімізація їх негативних впливів	адаптуватися до змін безпекового середовища	
Ефективне реагування	підтримувати стале функціонування	
Швидке і повномасштабне відновлення після виникнення загроз або настання надзвичайних та кризових ситуацій усіх видів, включаючи загрози гібридного типу, але не обмежуючись ними	швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій	

Отже формулюємо проміжні висновки:

- 1) в українській правничій термінології, а також в рамках політологічних досліджень **відсутнє поняття „національна система стійкості”**;
- 2) **легітимованим є поняття „національна стійкість”, яке має власне визначення;**
- 3) політичні інститути, реалізуючи секторальні стратегії, імплементують концепцію стійкості у власну діяльність, реалізуючи державну політику в найбільш важливих сферах життєдіяльності;

4) розроблення і реалізація геостратегії передбачають формування макросистеми, важливими і необхідними властивостями якої виступають **стійкість і готовність**.

Висновки щодо України

Відмічу, що звернення Україною уваги до завдань стійкості та готовності не є новелізацією старих проблем, а слугує відлунням врахування міжнародного досвіду, а також необхідності розроблення нових підходів до реагування та профілактику нових викликів та загроз сучасності, тобто фактично відбувається чіткий наголос на необхідності практичного впровадження проактивної державної політики в рамках реалізації геостратегії сучасної Української держави.

Підтвердженням цьому є Указ Президента України від 30 вересня 2022 року, в якому наголошено на необхідності підвищення **стійкості держави**, зокрема через прискорення прийняття відповідних законопроектів щодо належного санкційного та іншого реагування на ескалацію з боку Російської Федерації [32].

У нашій державі слід визнати відверто, навіть не сформовано достатньої системи безпеки об'єктів стратегічної інфраструктури: незважаючи на проведені безпекові та воєнні заходи деінфраструктуризація Української держави відбувається систематично в рамках війни Росії проти України. Тож питання стійкості держави і її практичної готовності до активних заходів, особливо в зимовий період 2022-2023 років стануть важливими індикаторами увиразнення концепції *Realpolitik*.

Нині не можемо стверджувати про функціонування *національної стійкості*. Поки, це лишається у вигляді прогностичної моделі, яка може бути реалізованою лише за умови виграшу у війні проти Росії, наступного приходу до влади іншої компетентної, фахової команди, цілеспрямованої на реалізацію стратегічних національних інтересів, діяльність яких ґрунтуватиметься на державоцентристських засадах. Розроблення геостратегії і на її підставі секторальних стратегій і як актів стратегічної правотворчості і як відповідних напрямів державної політики має стати новою стратегією нашої держави, одними із важливих індикаторів ефективності функціонування якої мають виступати: стійкість і готовність.

Слід відходити від практики констатації в актах стратегічної правотворчості на песимістичних оцінках ситуації щодо стійкості держави та її готовності до ефективного реагування на виклики та загрози, що містяться в численних нормативних актах, політичних рішеннях (Закон України „Про національну безпеку”, Стратегія національної безпеки України, Стратегія кібербезпеки України, Стратегія забезпечення державної безпеки тощо), а також матеріалах та оглядах з питань національної безпеки.

Констатую: наразі чітко сформована практична потреба у формуванні та імплементації науково обґрунтованих резервів державного управління, ухваленні та реалізації нестандартних та асиметричних секторальних стратегій, які можуть суттєво доповнити та посилити державну політику держави, сприяти повномасштабної реалізації геостратегії сучасної Української держави.

Національна стійкість — властивість національних систем, яка характеризує їх здатність протистояти загрозам, адаптуватися до дії швидких змін геостратегічного ландшафту у звичайному режимі, безперервно функціонувати під час кризовий та надзвичайних ситуацій будь-якої природи, характеру та інтенсивності, а також відновлюватися після них до встановленої нормативними актами рівня рівноваги за умови збереження безперервності процесу управління. Своєю чергою *забезпечення національної стійкості*, враховуючи існування і постійну наявність потенційних або наявних загроз і небезпек, вимагає не лише здатності протистояти ним, але й адаптуватися до постійної їх дії.

Таким чином, *впровадження концепції національної стійкості* передбачає формування комплексного механізму, який включатиме в себе етапи оцінки ризиків, планування та навчання, узгоджені протоколи реагування на кризову ситуацію, відновлення до початкового стану та належну міжвідомчу комунікацію.

Відповідні напрацювання також містяться у стратегічних програмних документах держави (Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392, Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14.03.2016 № 92, Концепція забезпечення контррозвідального режиму в Україні, затверджена Указом Президента України від 06.10.2017 № 310 та Концепції створення державної системи захисту критичної інфраструктури, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.12.2017 № 1009).

Запропонований у нормативно-правових актах підхід дає всі підстави для запровадження *концепції національної стійкості*, оскільки дозволяє методологічно поєднати діяльність та функціонування різних існуючих державних систем безпеки (захисту та реагування на кризові та надзвичайні ситуації, наприклад: кіберзахист, контртерористична, контрдиверсійна діяльність, захист економічної безпеки, безпекоінфраструктурна політика тощо).

З позицій права, ефективна реалізації геостратегії базується на формуванні системи актів стратегічної правотворчості, властивістю даної системи виступає **стійкість**.

З позицій політології, існує потреба у формуванні політичної еліти, здатної формувати договори і головне, позбавленої корупційного та агентурного впливу з боку інших країн, реалізовувати політичні рішення стратегічного характеру, що відповідають стратегічним національним інтересам Української держави, а не є відлунням державної політики

третіх країн, нехай і союзників. Критерієм ефективності виступає **готовність** [33].

Подальше розроблення і практична реалізація *принципів національної стійкості* для реалізації геостратегії можливі після введення в дію оновленої **Геостратегії Української Держави**, і формування на її основі скоординованої державної політики у відповідних найбільш важливих сферах (інформаційній, кібернетичній, воєнній, соціально-економічній, економічній, енергетичній, екологічній, транспортній та ін.), закріпленої у відповідних актах стратегічної правотворчості (секторальних стратегіях), а також під час розробки інших документів стратегічного планування, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації, досягнення визначених результатів і поставлених цілей в певно визначених проміжках часу.

Загалом вжиті заходи дозволять посилити спроможності держави та суспільства здійснювати відповідний прогноз, ефективно реагувати і максимально швидко відновлюватися до визначеного стану у разі загрози або порушення основних аспектів життєдіяльності країни та забезпечувати національну безпеку в цілому.

Українська держава має значний потенціал стійкості, що підтверджується набутим досвідом у війні проти путінського режиму. Разом із тим, причиною провалу протидії гібридній агресії, яка передувала варварській війні, розпочатій 24 лютого 2022 року стала відсутність дієвих системних робочих механізмів забезпечення національної стійкості і готовності до реальної та результативної протидії, включаючи проактивне та адаптивне управління та вжиття комплексних активних заходів в тому числі і в контексті реалізації концепції стратегічних комунікацій.

Зважаючи на високу актуальність тематики, продовження наукових досліджень у цій сфері має стати пріоритетним.

Актуальними залишаються вектори розроблення геостратегічної теорії як упорядкованої макросистеми знань, що досліджує ту складову соціальної реальності, яка пов'язана із виявленням проблем у сфері реалізації секторальних стратегій держави, знаходженням ефективних засобів для їх реалізації та вироблення наукових рекомендацій для підвищення ефективності практичної стратегічної діяльності як сфери реалізації стратегічних інтересів.

Головна причина потреби в розробленні геостратегії полягає у стійкості націософських і націєтворчих засад українства, яке в одвічному прагненні до власної держави, піднімаються через формування геостратегії до осмислення причин, що активно заважали її формуванню.

У даному контексті теоретична **концепція стійкості** виступає когнітивною складовою теорії геостратегії, адже саме **стійкість держави** виступає однією з параметральних характеристик ефективності реалізації геостратегії Української держави.

Джерела:

1. Ліпкан В. А. Безпекознавство: навчальний посібник. Київ: Вид-во Європ. ун-та, 2003. 208 с.
2. Нагорна Л. Політична лінгвістика: стан і статус // Курасівські читання. Наукові записки. Випуск 30. Книга 2. С. 160-168.
3. Бернюков А. М. Юридична герменевтика як методологія здійснення правосуддя (філософсько-теоретичний аналіз): автореф. дис... канд.юрид.наук: 12.00.12 / А.М.Бернюков: Львів. держ. ун-т внутр. справ. Л., 2008. 16 с.
4. Фатхутдінов В. Г. Роль оцінки у формуванні симулякрів і провадженні симулятивної практики в дійсність під час забезпечення громадської безпеки // Право і суспільство. 2015. № 5-2. ч. 3. С. 30—39.
5. Фатхутдінов В. Г. Громадський vs публічний у дзеркалі правничої герменевтики // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: юридичні науки. Херсон, 2015. Випуск 4, Т. 1. С. 45—50.
6. Шелестов К. О. Праворозуміння та герменевтика // Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юридична література, 2009. Вип. 50. С. 108-113.
7. Юркевич О. М. Герменевтика культурної форми розуміння: автореф. дис.... д-ра філософ. наук: 09.00.01 / О. М. Юркевич; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. Харків, 2005. 40 с.
8. Ліпкан В. А. Міждисциплінарний підхід до формування національнобезпекознавства // Право України. 2005. № 1. С. 94 – 99.
9. Ліпкан В. А., Зубко Г. Ю. Стратегія державної інфраструктурної політики України: монографія; за загальною редакцією В. А. Ліпкана. Київ: Ліпкан В. А., 2022. 1008 с.
10. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи кримінології: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
11. Svitkova, Katarina. (2017). Resilience in the national security discourse. Defence & Strategy Journal. Vol. 1. С. 21-40.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005.
13. Зелена книга з питань захисту критичної інфраструктури в Україні: зб. матер. міжнар. експерт. нарад/упоряд. Д. С. Бірюков, С. І. Кондратов; за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ: НІСД, 2016. 176 с.
14. Суходоля О. М. Стійкість енергетичної системи чи стійкість енергозабезпечення споживачів: постановка проблеми. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 2. С. 101-117.
15. Брежнєва Т. В. Стійкість як ключовий елемент колективної оборони НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 12-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2017_3_4.

16. Козловський С. В., Рудковський О. В., Козловський А. В. Концепція управління стійкістю сучасної економічної системи як основа забезпечення її розвитку. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 4-8/
17. Gößling-Reisemann Stefan. Resilience – Preparing Energy Systems for the Unexpected. URL: <https://www.irgc.org/wp-content/uploads/2016/04/G%C3%B6ssling-Reisemann-ResiliencePreparing-Energy-Systems-for-the-Unexpected-2.pdf/>
18. Cabinet Office. Keeping the Country Running: Natural Hazards and Infrastructure. (2011). URL: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61342/naturalhazards-infrastructure.pdf [in English].
19. White House. (2013). Presidential Policy Directive – Critical Infrastructure Security and Resilience. obamawhitehouse.archives.gov. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2013/02/12/presidential-policy-directive-critical-infrastructure-security-and-resil> [in English].
20. National Research Council. (2012). Disaster Resilience: A National Imperative. Washington, DC: The National Academies Press. doi.org. URL: <https://doi.org/10.17226/13457> [in English].
21. Організаційні та правові аспекти забезпечення безпеки і стійкості критичної інфраструктури України : аналіт. доп. / [Бобро Д. Г., Іванюта С. П., Кондратов С. І., Суходоля О. М.] / за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ: НІСД, 2019. 224 с.
22. Ліпкан В. А. Щодо необхідності творення геостратегічного дискурсу. *Політикус*. 2022. № 3.
23. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в юриспруденции. Изд-во Норма Инфра М. М., 2012. 320 с.
24. Генічев О. // Facebook: <https://www.facebook.com/1235786599883191/posts/3234886989973132/?vh=e&d=n>
25. Резнікова О. Що саме ми розбудовуємо, говорячи про національну стійкість? // Режим доступу: <https://dt.ua/internal/scho-same-mi-rozbudovuyemo-govoryachi-pro-nacionalnu-stiykist-318005.html>.
26. Резнікова О. Щодо Концепції забезпечення національної стійкості. Аналітична записка. Серія „Національна безпека”. № 8. 2020. С. 1-8.
27. Теленик С. С. Сучасна потреба у формуванні національної системи стійкості та готовності. *Сектор безпеки України: актуальні питання науки та практики* : збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 9–10 квітня 2020 р. Харків : Національний юридичний університет

- імені Ярослава Мудрого ; Друкарня Мадрид, 2020. Вип. 35. С. 173–174.
28. Козловський С. В., Рудковський О. В., Козловський А. В. Концепція управління стійкістю сучасної економічної системи як основа забезпечення її розвитку. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 4-8.
 29. Теленик С. С. Державна система захисту критичної інфраструктури України: концептуальні засади адміністративно-правового регулювання: монографія. Одеса: Видавничий дім „Гельветика”, 2020. 602 с.
 30. Шведы ответили Трампу на критику из-за коронавируса // Режим доступу : <http://www.bagnet.org/news/world/422721/shvedy-otvetili-trampu-na-kritiku-iz-za-koronavirusa>.
 31. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 // Режим доступу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5017.html>.
 32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 вересня 2022 року „Щодо дій України у відповідь на спробу Російської Федерації анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності”: Указ Президента України від 30 вересня 2022 року № 679/202 // Режим доступу: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/5785.html>.
 33. Ліпкан В. А. Ідея політичної готовності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2022. № 37

1.5. Theoretical and Methodological Foundations of the Financial Market Functioning and Its Role in Ensuring the Socio-Economic Development of the Country

Теоретико-методологічні засади функціонування фінансового ринку та його роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни

Despite the significant amount of research that has been done by global economic science, financial markets in different countries are undergoing transformation due to the impact of modern technologies. These technologies transform the configuration of financial markets through the development of new financial assets and instruments, the emergence of financial supermarkets, and, as a result, the socio-economic system that has long defined the essence of the financial market is changing.

The study of the essence and role of the financial market in socio-economic development has long been the focus of attention in the scientific works of foreign and domestic scholars, and these studies are not losing their relevance, but are becoming more and more important. Thus, back in the first half of the twentieth century, J. Schumpeter in his work "The Theory of Economic Equilibrium" notes that the money market (identical to the capital market) "becomes the headquarters of the capitalist economy, from where orders are given to its individual branches, where plans for further development are essentially discussed and adopted" [31]. At the same time, a decisive role is assigned to banking institutions, which are able to develop or stop and restrain the development of various sectors of the economy through the supply of money in the form of lending. A distinctive feature of the capital market, according to J. Schumpeter, is that "while in other national economic markets during the period of development there is a corresponding stability of both demand and supply, here every day there are large unusual fluctuations.

On the one hand, it is influenced by all plans and forecasts that exist in the national economy, and, on the other hand, by the totality of the living conditions of the people, all events that occur in politics, economics and nature" [31].

Today, there are many interpretations of the financial market. The widest sample of these studies was made by P. Blahun. Based on the definitions of the financial market by foreign and domestic scholars, P. Blahun identifies the following key approaches: "financial market as a mechanism for the distribution of financial resources, as a system of economic relations, as a system of institutions and markets" [5]. It is also worth noting that quite often in various studies the concept of "financial market" is identified with the term "financial system" (Fig. 1).

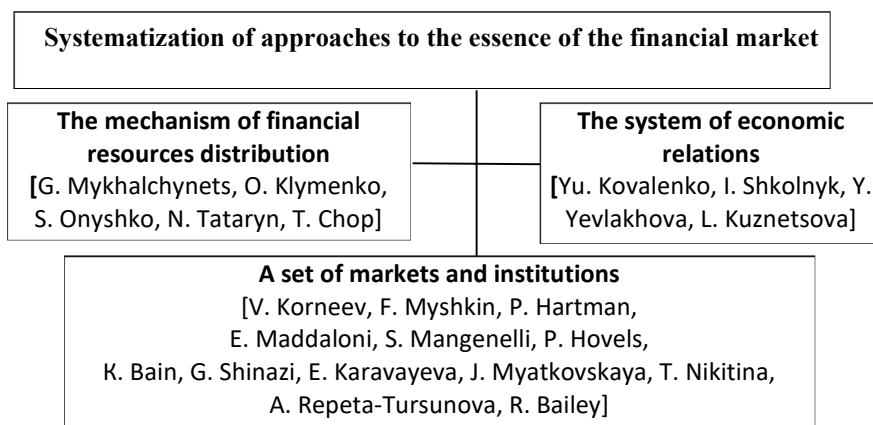

Fig. 1. Systematization of views on the essence of the financial market

Source: based on [5]

The interpretation of the financial market as a mechanism that facilitates the allocation of financial resources is typical for Ukrainian and post-Soviet scholars. The difference between the definitions given in the works of such researchers as N. Tatarin and T. Chop [33], G. Mykhalchynets [22], O. Klymenko [12], S. Onyshko et al. [29] is primarily that they consider the distribution of financial resources or cash flows. At the same time, all these definitions emphasize that the financial market should stimulate the socio-economic development of the country. S. Onyshko et al. believe that this market "can help reduce financial risks and costs associated with capital flows" [29]. O. Klymenko [12] explores the role of the financial market in financing the development of the non-financial corporations sector, or the real sector, which is especially important in modern conditions.

Defining the financial market as a system of economic relations, Yu. Kovalenko [16], I. Shkolnyk [32] and L. Kuznetsova [20] reflect it with approximation to the definitions of the financial market as a mechanism for the distribution of financial funds or resources, and almost all definitions state that these economic relations arise from either the distribution, redistribution or purchase and sale of financial resources. I. Shkolnyk notes that "the object of purchase and sale is financial assets" [20], but according to P. Blahun, "it would be more correct to define financial instruments as objects of the financial market, because financial assets, like financial liabilities, are reflected in the statement of financial position (balance sheet) of economic agents and are the basis for the formation of financial instruments" [7].

According to Accounting Regulation (Standard) 13 "Financial Instruments", they "include financial assets, financial liabilities, equity instruments, and derivative financial instruments" [25]. In fact, a financial instrument is a contract "that gives rise to a financial asset for one entity and a financial liability or equity instrument for another" [5], as defined in International Financial Reporting Standard 9 "Financial Instruments". The list of financial instruments

is quite extensive. In addition to the above regulations, the Law of Ukraine "On Capital Markets and Organized Commodity Markets" No. 3480-IV dated 23.02.2006 defines instruments directly related to the financial market as

- 1) securities, including securities of collective investment institutions;
 - 2) money market instruments;
 - 3) options, futures, swaps, future interest rate contracts and any other derivative contracts with securities, currency or other derivative contracts based on interest rates, yields, indices or exchange rates as the underlying asset, and which may be executed in the form of physical delivery (deliverable derivative contracts) or settlement (settlement derivative contracts);
 - 4) options, futures, swaps, forwards and other derivative contracts with products as the underlying asset that are or may be settled at the option of one of the parties (mixed derivative contracts), except in cases of insolvency or other cases of termination of obligations;
 - 5) options, futures, swaps and other derivative contracts with products as the underlying asset, which are concluded on trading platforms and may be settled in the form of physical delivery (deliverable derivative contracts), except for contracts (agreements) provided for in part two of this Article;
 - 6) options, futures, swaps, forwards and other derivative contracts with products as the underlying asset, which can be executed in the form of physical delivery (delivery derivative contracts) and which are not specified in clause 5 of this part, are not concluded for commercial purposes and have characteristics of another derivative financial instrument;
 - 7) derivative financial instruments that involve the transfer of credit risk, including credit notes and credit default swaps;
 - 8) financial contracts for price difference;
 - 9) options, futures, swaps, future interest rate contracts and any other derivative contracts relating to climate parameters, freight rates, inflation or other economic statistics that must be settled (settlement derivative contracts) or may be settled at the option of one of the parties (mixed derivative contracts), except in cases of insolvency or other termination of obligations;
 - 10) derivative contracts relating to assets, rights, obligations, indices, rates that are not specified in this part and that have the characteristics of another derivative financial instrument, including those concluded on a regulated market [26].
- Based on the fact that financial instruments are contracts by their nature, they are the objects of the financial market, since they arise only in the presence of economic relations between the seller and the buyer of these instruments. In the research of Ukrainian scholars, and especially foreign ones, it is quite common to interpret the financial market as a system of financial institutions and markets, and the vast majority of these researchers identify the financial system with the financial market. This is because in developed countries, it is this market that ensures the movement of financial resources and their redistribution among all participants in economic relations.

Fig. 2 shows the latest structure of the financial market [17].

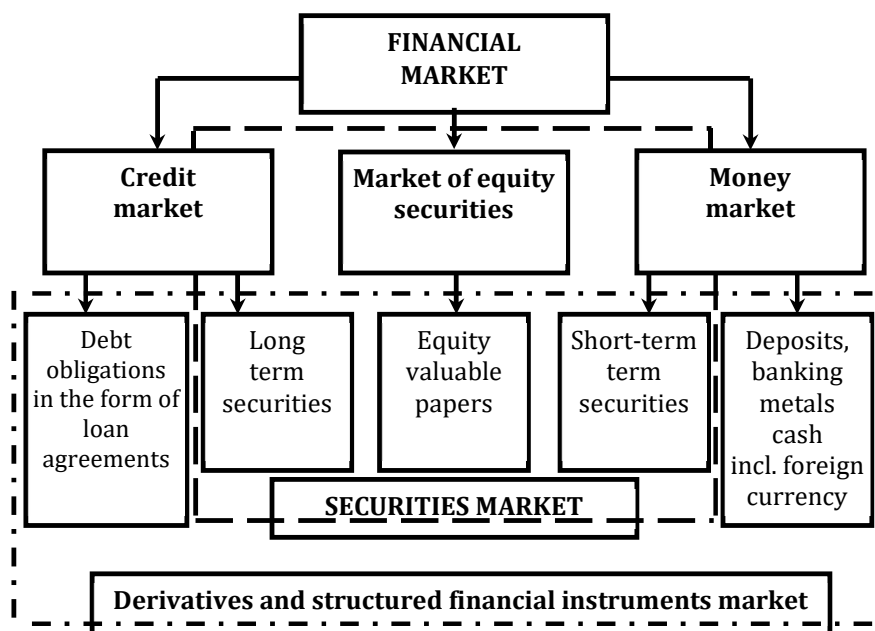

Fig. 2. Instrumental segmentation of the financial market

Among Ukrainian scholars, it is worth highlighting the works of V. Korneev [19] and R. Kvasnytska [21], who believe that the financial market is a set of financial institutions. In addition, they note that financial institutions implement contracts for transactions with financial capital when using financial instruments and introducing financial services.

A similar definition can be found in the work of P. Howells and C. Bain [11], who state that "the financial system is a set of markets for financial instruments". Also, a similar position is taken by F. Allen, O. Kowalewski [2], J. Butts and A. Hauben [3], F. Myshkin [23], P. Hartman, E. Maddaloni, S. Mangenelli [11], G. Shinazi [30], S. Mnuchin and C. Phillips [24], V. Darskuvaine [8], whose definitions essentially differ only in the list of financial institutions and markets themselves. In contrast, G. Shinazi [30] emphasizes the elements of infrastructure and notes that the financial system, in fact, consists of infrastructure elements, financial institutions and markets. S. Mnuchin and C. Phillips [24] also note that the financial system consists of financial institutions and services.

According to P. Blahun, financial services are not objects of the financial market [5]. According to the Law of Ukraine "On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets" of 12.07.2001 No. 2664-III, "financial service is a transaction with financial assets carried out in the interests of third parties at their own expense or at the expense of these persons, and in cases provided for by law, at the expense of financial assets raised from other persons, with the aim of making a profit or preserving the real value of financial assets" [28].

In scientific publications, the financial market and the financial services market are often not distinguished, in particular, in the work of O. Onikienko and S. Perederiev [27]. Regarding the relationship between the financial market and the financial services market, we can distinguish the position of M. Dubyna, who concludes that there are various correlations between these markets, more precisely: "the financial services market and the financial market are identical concepts and do not differ from each other, the financial services market and the financial market are not identical in nature and have significant differences. In this case, several variants of interaction between these markets are considered: the financial services market and the financial market are distinct and are equivalent markets within the financial system of the state; the financial market contains in its structure the financial services market, which, accordingly, is one of its components; the financial services market is by its nature a more substantive concept and includes the financial market in its structure" [10]

The financial market is currently undergoing a transformation due to the development of financial technologies (hereinafter referred to as fintech). These changes are quite justified in the digital economy. This is reflected in the functioning of financial institutions, in the emergence of new financial instruments as objects of the financial market, in the fundamental transformations taking place in its institutional infrastructure, and in the development of state regulation, the activities of various regulators, and the objective need to constantly review the regulatory framework in order to find new mechanisms and levers for regulating the financial market.

Thus, "the financial market is a system of financial institutions (market participants) that create conditions for transactions with financial instruments of economic agents (market objects) using appropriate infrastructure and financial technologies" [5]. This definition takes into account the changes in the functioning of this market in the context of digitalization, as well as the latest requirements for the main goals of its functioning in economic relations, in particular, ensuring financial stability with the absorption of imbalances and shocks.

Until 1991, the financial system as a whole was treated as the technical basis for economic development, both in the USSR and in other countries. Most attention was focused on labor, technology, and capital. For a long time, it was believed that the financial system developed in parallel with the development of industry due to the growing demand for financial assets: production was the transformational core, where initial resources were transformed into new goods and services, and the financial sector was the transactional subsystem that mediated financial flows between economic agents.

Immediately after gaining independence, Ukrainian economists identified the problems of ensuring socio-economic development through financial market mechanisms as one of the most important tasks of the transition period. However, even today they remain poorly researched. In modern conditions, the financial market is considered as [15]:

1) producer and consumer of various financial instruments and services. In this case, financial institutions act not only as intermediaries, but also as institutional investors that accumulate funds from other investors. Thus, the financial market plays an independent role in the economy rather than an intermediary one, and the development of its financial institutions leads to socio-economic development. P. Heine writes that the idea of a financial intermediary as an enemy of the people or a bandit from the highway, which is ingrained in people's minds, is unfounded. They create real wealth, and "whatever their motives, these individuals provide services on which socio-economic well-being depends more than we realize" [15];

2) a mechanism for smoothing consumption, which should ensure the exchange of goods and services. Since most financial institutions, when placing financial assets, accumulate monetary resources of other activities, they allow themselves to return part of the attracted resources while maintaining their financial assets until the expiration of the relevant terms. Western economists D. Diamond and P. Diba [9] proposed a model of early and late consumption based on the ability of banking institutions to provide additional financial liquidity to clients. Depositors invest their money at the beginning of the game and do not know when they will probably need it. Also important are the models of financial contagion by F. Allen and D. Gale [1], who pointed out the possibilities of smoothing consumption between generations and over time, in particular, financial institutions make it possible to abandon current consumption in favor of tomorrow's payments and generations. First of all, we are talking about mortgage lending, funded pensions, and life insurance;

3) accumulator of financial resources for research and startups. An efficient financial market increases the return on investment and innovation, disciplines the work of scientists and venture capitalists by monitoring their economic activities. Elimination of the financial market from financing scientific research is associated with the threat of unfair practices and low return on invested capital, which is one of the reasons for ineffective implementation of the results of scientific and technological progress in countries, in particular, of the former socialist camp, but also had manifestations in a number of market economies, for example, in Japan in the 1990s;

4) a factor influencing the smoothing (amplification) of the amplitude of economic cycles and economic development. For example, it has been proven that in a developed financial market, the variability of consumption and investment activity will be lower than in emerging markets. This is realized through greater alternative options for investing financial resources and lower variances of savings. In the 1980s, US economists B. Bernanke and M. Gertler [4] proposed the hypothesis of a financial accelerator, which is a specific mechanism for increasing cyclical fluctuations in the financial market. The point is that external financing is always more expensive for companies than using their own resources. Differences in the cost of these types of resources are considered as premiums for using external financing, which are paid by the borrower. As the borrower's financial condition improves, these premiums

decrease. Currently, the financial condition of companies depends on real factors, and negative shocks in the real economy can be reproduced and amplified through the financial market. International practice shows that institutional sectors of the economy with a high level of dependence on external capital (small business, innovative industries, etc.) are most affected by expansion (restriction). For example, in economic activities with an above-average share of external resources, economic downturns will lead to a reduction in output by 1.5-3.5% [7];

5) a mechanism for the efficient allocation of financial capital, since the financial market will be more efficient when it allocates money resources to the most profitable projects and profitable financial assets. Currently, these processes involve certain costs. In order to finance the most profitable investment objects, financial institutions monitor various alternative investment areas. If investment objects with a high return on invested capital are identified, high financial risks may deter potential investors. Thus, the financial market can distribute financial risks and encourage different groups of investors to invest in an investment object;

6) initiator of the creation of new financial instruments and products. The rapid development of financial engineering over the past two decades is the result of external and internal factors. The first group includes increased market price fluctuations, financial globalization, tax asymmetry, advances in science and technology, advances in financial theory, increased competition, and operating costs. The second group is associated with factors that a business entity can control [14]. It is impossible to completely remove risk from the financial market, because then the market will not "work";

7) a stimulator of poverty reduction and an activator of human resources reproduction. The latter, on the one hand, is ensured by investing financial resources in high-yielding financial assets, and, on the other hand, this financial capital adequately embodies its creativity in the emergence of new types of financial companies, instruments, assets, services, etc. Therefore, the financial market attracts both owners of human capital and promotes accelerated savings of the latter. As a stimulant for poverty reduction, the financial market plays an important role in financing the social sphere through social insurance and private pensions.

It should be noted that the financial market and its financial institutions allow for the following types of transformation:

- savings into investments, when it absorbs a certain part of these resources, since the activities of financial companies are associated with transaction costs - spreads, commissions and transaction fees. Of course, they are necessary for the normal functioning of the market, but they can be excessive due to monopoly power, regulation, etc. If the quasi-real generated in this way is spent on private consumption or inefficient investment, this loss of resources hinders economic growth;
- time by turning short money into long money and vice versa. Today, although the terms of financial resources are gradually increasing, they do

not meet the needs of other markets. While the financial market's total share of the economy's financing sources is small, its share of investments is even smaller. We should take into account some studies that have shown that an increase in the maturity of financial resources is mainly due to an increase in the maturity of their attraction by the financial market. Thus, the economy is being saturated with "long money" in an extensive manner, rather than as a result of a more intensive transformation of financial resources;

- volumes by converting wholesale resources into retail ones, and vice versa. Financial institutions are actively converting retail resources into wholesale resources, and the latter are becoming scarce over time. Indeed, large loans (according to the methodology of the Banking Regulation Instruction, which sets standards for banks) account for up to half of total credit investments. Under such conditions, it is difficult to talk about the possibility of mass financing;
- foreign currency through the conversion of currency values. The sector is extremely active in this area. Foreign currency liabilities significantly exceed foreign currency assets both in terms of balances and growth rates;
- regional through the organization of the territorial distribution of financial resources. Its allocation is justified for domestic practice, because money in Kyiv is unequal to money in the province, and interregional redistribution of financial resources is associated with significant risks for financial institutions [18].

All of these types of transformation are associated with corresponding risks - credit, currency, interest rate, liquidity, etc. They can pose a threat to the stability of the financial sector, and regulators should ensure appropriate monitoring and, if necessary, prompt intervention.

Based on the analysis of the main function of the financial market (efficient allocation of financial resources), Z. Bodie and R. Merton identified six other basic functions, which are:

- 1) movement of financial resources in time, across country borders and from one type of economic activity to another;
- 2) risk management;
- 3) clearing and settlement of payments that facilitate trade;
- 4) pooling and diversification of financial resources;
- 5) providing price information that allows coordinating decentralized decision-making in various sectors of the economy;
- 6) solving incentive problems [6].

The relationship between buyers and sellers in the financial market depends on the solution of incentive problems, which affects its potential. There are three types of these problems, in particular:

- 1) problems of "moral hazard" (irresponsibility);
- 2) "adverse selection";
- 3) "principal-commissionaire".

Problems of "moral hazard" when, for example, the insured assumes greater risk or is less willing to prevent events that will lead to losses. In the case of a loan, the banking institution does not know whether the debt will be repaid on time, so restrictions are imposed to help the borrower repay the debt in the future. Adverse selection problems typically arise from unequal amounts of information between the parties to a contract. For example, individuals who own insurance against a particular risk are more exposed to that risk than all households in general. The problems of the principal-commission agent relationship lie in the contradiction between the interests of both parties. This happens, for example, when a stock market broker "churns the butter", i.e. makes a large number of transactions at the expense of clients that do not bring income to the client but increase the amount of commission.

References:

1. Allen, F., Gale, D. (2000) Financial contagion, *Journal of Political Economy*, 108 (1), 1–33.
2. Allen, F., Gu, X., Kowalevski, O. (2017) Financial Structure, Economic Growth and Development, *Working paper series*, IÉSEG School of Management, 2017-ACF-04, 70 p.
3. Bats, J., Houben, A. (2017) Bank-based and market-based financing: implications for systemic risk, *DNB Working Paper*, 577, 27 p.
4. Bernanke, B., Gertler, M. (1989) Agency Costs, Net Worth and Business Fluctuations, *American Economic Review*, 79 (1), 14–31.
5. Blagun, P. (2019) Financial market of Ukraine – a modern view of the essence of the concept, *Herald of Sumy State University, Series "Economics"*, 2, 13–20.
6. Bodie, Z., Merton, R. (2008) *Finances. II Title*. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 654 p.
7. Braun, M., Larrain, B. (2005) Finance and the Business Cycle: International inter-Industry Evidence, *Journal of Finance*, 60 (3), 1097–1128.
8. Darškuvienė, V. (2010) *Financial Markets*, Vytautas Magnus University, 140 p.
9. Diamond, D. W., Dybvig, P. (1983) Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity, *Journal of Political Economy*, 91, 401–419.
10. Dubina, M. V. (2016) Trends and features of the development of financial markets of the world and Ukraine, *Scientific works of the Research Institute of Finance*, 1 (74), 126–136.
11. Hartmann, P., Maddaloni, A., Manganelli, S. (2013) The euro area financial system: structure, integration and policy initiatives, *Oxford Review of Economic Policy*. 19 (1), 180–213.
12. Klimenko, O. V. (2013) Theoretical definition of the essence and structure of the financial market, *Investments: practice and experience*, 19, 42–45.
13. Kovalenko, Yu., Bilovus, T. (2023) Investment processes in the securities market: theory and practice, Irpin, NUPSU, 253 p.
14. Kovalenko, Yu. M. (2010) Influence of financial engineering on the global financial crisis, *Securities market of Ukraine*, 1–2, 57–62.

15. Kovalenko, Yu. M. (2013) Institutionalization of the financial sector of the economy, Irpin, NUPSU, 608 p.
16. Kovalenko, Yu. M., Koval, I. A., Bliznenko, E. O. (2020) Influence of the model of the financial corporations sector and the securities market on investment processes in Ukraine, *Problems and prospects of economy and management*, 2 (22), 98–111.
17. Kovalenko, Yu. (2019) Management of financial assets, Irpin: UDFSU, Vol. 1, 362 p.
18. Kovalenko, Yu. (2012) The role and functions of the financial sector in the economy, *Economic Bulletin of the University, Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University*, 18/3, 134–135.
19. Korneev, V. V. (2004) Management of credit and investment flows of capital: author's dissertation ... Doctor of Economics: 08.04.01. Kyiv, 42 p.
20. Kuznetsova, L. V. (2009) Theoretical and methodological foundations of the bank's financial activity, Atlant Publishing House, 324 p.
21. Kvasnytska, R. S. (2016) Formation and use of investment potential of financial market institutions of Ukraine: 08.00.08, Kyiv, 605 p.
22. Mikhalchinets, G.T. (2018) Infrastructure of the financial market of Ukraine: the main trends of development, *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series Economics*, 2 (10), 28–34.
23. Mishkin, F.S. (2015) The Economics of Money, Banking, and Financial Markets, Pearson, 704 p.
24. Mnuchin, S. T., Phillips, C. S. (2017) A Financial System That Creates Economic Opportunity. Capital markets, U.S. Department of the Treasury, 232 p.
25. On Approval of Accounting Regulation (Standard) 13 "Financial Instruments": Order of the Ministry of Finance of 30.11.2001. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>
26. On Capital Markets and Organized Commodity Markets: Law of Ukraine of 23.02.2006. NO. 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
27. Onikienko, O. V., Perederieva, S. O. (2014) The essence of the financial market, its role in the financial system and prospects for development, *Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 8 (215), 127–134.
28. On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets. Law of Ukraine of 12.07.2001 No. 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/ed20190207>
29. Regulatory potential of the financial market in the context of global challenges, ed. S. V. Onyshko, Irpin, 2016, 452 p.
30. Schinasi, G. J. (2005) Preserving Financial Stability, International Monetary Fund, *Economic Issues*, 36, 30 p.
31. Schumpeter, J. A. (2003) Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy, London and New York, 437 p.
32. Shkolnyk, I. O. (2008) Strategy for the Development of the Financial Market of Ukraine, 08.00.08, Sumy, 440 p.
33. Tatarin, N. B., Chop, T. I. (2018) Problems of the financial market of Ukraine and ways to overcome them, *Economy and society*, 19, 1169–1174.

PART 2

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ENSURING NATIONAL SECURITY ON THE BASIS OF NATIONAL RESILIENCE

ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НА ЗАСАДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

2.1. The International Legal Category of "Security Assurances" and the Consequences of Its Transformation for Ukraine in the Current Situation

Міжнародно-правова категорія «гарантії безпеки» та наслідки її трансформації для України у сучасних умовах

У кожній науці використовується певний набір категорій – найзагальніших понять, які, як правило, не піддаються визначенню в рамках однієї теорії, а іноді і в цілому науковому напрямі чи навчальній дисципліні. У своєму народженні, становленні, поступовому наповненні новим змістом і сутністю кожна категорія, як і будь-яке інше явище у сфері пізнання, проходить діалектичний шлях розвитку від простого до складного, від невеликого і фрагментарного відображення дійсності до більш змістовного та всеосяжного, від категорії не основної, другорядної в певній галузі знань до провідної, основоположної і аж до фундаментальної.

Але, за певних обставин може статися небачений, несподіваний вибуховий інтерес до категорії. Її раптом починають розглядати та досліджувати з усіх боків, мають намір за її допомогою спочатку пояснити те, що сталося насправді, а коли цього не вдається, то переходять до аналізу змісту того, що в ній було закладено тими, хто вперше застосував або використав для відображення та закріплення суттєвої значної події чи факту дійсності.

Той самий шлях пройшла й правова категорія «гарантії безпеки», до якої зараз спостерігається підвищена та пильна увага юристів-міжнародників у зв'язку із нападом Російської Федерації на Україну.

Підвищений інтерес до категорії «гарантії безпеки» цілком зрозумілий не лише з боку політологів, соціологів, військових та навіть інших пересічних громадян, але в першу чергу з боку юристів-міжнародників, які шукають відповідь на просте і водночас архіскладне питання: як могла статися війна між РФ та Україною в рамках чинного Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 5 грудня 1994 року (далі – Меморандум)?

Протягом останніх років навколо Меморандуму нагромадилося безліч різних суперечливих, а іноді думок, що виключають одна одну, часто з надмірним афективним навантаженням. Спробуємо проаналізувати положення цього міжнародного акту через призму задіяних в ньому категорій і, в першу чергу, категорії «гарантії безпеки».

Меморандум являє собою невеликий за обсягом міжнародно-правовий документ, в якому крім преамбули сформульовано всього шість пунктів.

У п'яти пунктах із шести, а також у преамбулі, використовується категорія «зобов'язання»:

- «беручи до уваги зобов'язання України ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу» (преамбула);
- «зобов'язання (з боку держав-гарантів – автор) згідно з принципами Заключного акта НБСЕ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» (пункт перший);
- «зобов'язання (з боку держав-гарантів – автор) утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України...» (пункт другий);
- «зобов'язання (з боку держав-гарантів – автор) згідно з принципами Заключного акта НБСЕ утримуватись від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги» (пункт третій);
- «зобов'язання (з боку держав-гарантів – автор) домагатися негайних дій з боку РБ ООН з метою надання допомоги Україні... в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї» (пункт четвертий);
- «зобов'язання (з боку держав-гарантів – автор) не застосовувати ядерну зброю проти будь-якої держави-учасниці Договору про нерозповсюдження ядерної зброї...» (пункт п'ятий).

Ми не випадково докладно процитували положення Меморандуму, що б показати, що в ньому для України визначено тільки одне «зобов'язання», яке, до речі, у найкоротший термін було повністю виконано, а для держав-гарантів (Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії і Сполучені Штати Америки) аж п'ять.

З юридичної точки зору упадає в око той факт, що у документі спостерігається явна невідповідність назви Меморандуму його змісту: у назві використовується категорія «*гарантії безпеки*», а по всьому тексту використовується категорія «*зобов'язання*».

Не вдаючись до просторих міркувань, особливо з позиції етимології з приводу відмінностей між «зобов'язаннями» та «гарантіями», на нашу думку не може бути розбіжностей навіть дрібних невідповідностей з позиції ключових категорій у назві такого важливого міжнародного акту, яким є Меморандум, та його змістом.

До того ж, категорія «зобов'язання» як правило використовується у приватному праві для регулювання цивільних правовідносин, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Інакше кажучи, «зобов'язання» передбачає лише право кредитора вимагати виконання обов'язку, тобто якщо обов'язок невиконаний, то кредитор звертається зі скаргою до суду і далі, як вирішить суддя, а останній, до речі, може винести рішення і не на користь кредитора.

Натомість гарантії (юридичні, правові), особливо у міжнародному праві, являють собою законодавчо закріплені засоби охорони наданих прав, способи їх реалізації, а також засоби забезпечення законності і охорони інтересів держави. Інакше кажучи, і засоби охорони прав, і способи їх реалізації, і засоби забезпечення інтересів тощо визначаються у самому міжнародно-правовому акті, тобто і той, хто гарантує, і той, щодо якого виконуються гарантії, діють у суворій відповідності та послідовності до приписів міжнародного акту.

Як бачимо відмінності між «зобов'язаннями» та «гарантіями» дуже суттєві, до того ж в українській Енциклопедії міжнародного права ми не знайдемо категорії «зобов'язання міжнародно-правові», але одразу відшукаємо «гарантії міжнародно-правові» [1, с. 611 - 614].

До речі, а чому б в Меморандумі замість «зобов'язань» не використовувати категорію «гарантії»? Що цьому заважало?

Міжнародно-правові категорії, які так чи інакше пов'язані із гарантіями, вживаються в різних значеннях. Але, найбільшої уваги для України у сучасних умовах, мають ті гарантії, що за змістом відображають або безпеку держав взагалі (наприклад, міжнародно-правові гарантії безпеки держав), або статус окремого суб'єкта права, тобто у цьому випадку мова йде про міжнародно-правові гарантії безпеки окремої без'ядерної держави, якою і є Україна.

Вище ми підкреслили, що статус без'ядерної держави Україна набула завдяки зобов'язанню ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території, у визначений період часу, про що, як раз, і йдеться у преамбулі Меморандуму. У цьому сенсі Україна є добросовісним виконавцем норм міжнародного права

Слід зазначити, що відмова України від ядерної зброї є одним із найвагоміших внесків її як окремої держави у забезпечення міжнародної безпеки. Й це свідчить про те, що саме Україна в сенсі практичної реалізації змісту категорії «гарантії безпеки» дійсно зробила справжнє гарантування безпеки інших держав у світі. Інакше кажучи, вона, гарантуючи виконання зобов'язання або гарантовано виконавши зобов'язання, набула тим самим статусу без'ядерної держави.

Далі ми спробуємо простежити, як ця міжнародно-правова категорія поступово в міру розвитку значних світових історичних подій змінювалася, розвивалася, перетворювалася, набувала свого нового розширеного змісту, тобто трансформувалася, і як зараз, вже у сучасних умовах, перестала відбивати для України ті реалії, які склалися навколо неї.

Наша держава знаходиться у стані війни, тобто гарантії безпеки, які були надані Україні раніше, відверто кажучи, не спрацювали, а нові гарантії, що зараз розробляються та пропонуються до нових майбутніх міжнародно-правових актів, зі слів міністра закордонних справ України Д. Кулеби, не мають повторити помилку Будапештського меморандуму, бо Україна має гіркий досвід з цього міжнародного акту. І далі він зазначає:

«У Будапештському меморандумі написано, що якщо буде загроза Україні, підписанти зобов'язуються скликати консультації Ради безпеки ООН. Ну, зобов'язалися, ну скликали, ну поговорили. І що? Загроза лишилася.. Самі консультації не є гарантіями безпеки. Але якщо, наприклад, Росія зобов'язується скликати консультації, взяти участь у консультаціях і при цьому не застосовувати своє право вето на рішення, пов'язані з загрозою безпеці Україні, тоді це вже *жорстка гарантія*» [2]. Як бачимо з того, що позначено курсивом у вислові Д. Кулеби, просто «гарантії», як категорія, вже не задовольняє. Мають бути «*жорсткі гарантії*».

Радник керівника Офісу Президента України М. Подоляк в інтерв'ю WP Wiadomości, говорячи про ключові аспекти мирної угоди, яка може бути підписана за результатами переговорів з Росією щодо припинення війни проти України, зазначає, що в міжнародному документі мають бути конкретний механізм та *дієві гарантії безпеки*, які гарантуватимуть її безпеку в майбутньому [3]. У наведеному вислові, як і у висловах Д. Кулеби, також можна почути, що просто «гарантії безпеки» вже не задовольняють, що у майбутньому договорі вони не можуть бути застосовані, а потрібні «*дієві гарантії*».

Народний депутат від «Слуги народу» Д. Арахамія у новому форматі договору щодо гарантій безпеки для України бачить його як «міжнародний договір, який підписуватимуть усі гаранті безпеки, який ратифікуватимуть, щоб не повторювати помилки з Будапештським меморандумом». За слів нардепу «договір працюватиме за аналогією зі статтею 5 договору НАТО, тільки жорсткіше: країни-гаранти у разі агресії проти України мають протягом трьох днів провести консультації та надати будь-яку допомогу» [4]. А якщо відбудеться напад на Україну, то «країни-гаранти зобов'язані після проведення консультацій, стеля яких – 72 години, надати необхідну допомогу. Там прямо прописується - у вигляді озброєнь, втручання збройних сил і т.д.» [5]. Отже, під «гарантією безпеки» нардеп бачить аналог конкретної статті Договору НАТО та доповнює її суто міжнародно-процесуальним аспектом.

Продовжуючи думку, яку висловив нардеп Д. Арахамія, голова Офісу президента України А. Єрмак зазначає, що «Україна не має наміру погоджуватися на другий «Будапештський меморандум» і добиватиметься *реальних гарантій* від повторення російської агресії у військовій, політичній, дипломатичній та фінансовій сферах», що «Україні потрібні юридично обов'язкові та належним чином ратифіковані міжнародні угоди з державами-гарантами», що ці гарантії мають складатися з трьох основних блоків:

- 1) подальші поставки Україні сучасних озброєнь та бойової техніки, щорічна фінансова допомога для розвитку оборонного сектору та співробітництво у сфері розвідки;
- 2) оперативне постачання Україні додаткового озброєння, обладнання, фінансової та іншої допомоги у разі нового нападу, для чого

потрібно побудувати систему міжнародних договорів із чітким механізмом дій країн-гарантів;

3) санкційна політика, яка передбачає запровадження нових санкцій доти, поки Росія не виконає певних вимог.

Щодо останнього пункту, то від Росії вимагатимуть надання гарантій не повторення агресії та повної компенсації шкоди, завданої державі та громадянам [6].

Як бачимо, А. Єрмак вже говорить про «реальні гарантії» та розкриває їх зміст більш детально, як і Д. Арахамія, у міжнародно-процесуальному аспекті.

Нарешті, стосовно гарантій безпеки дуже лаконічно висловився Президент України В. Зеленський у своєму інтерв'ю американському телеканалу CNN від 8 липня 2022 року: «Кращої гарантії безпеки, ніж вступ до НАТО, немає. Ми готові йти до будь-якої інфраструктури, яка забезпечить для нас припинення війни і гарантії безпеки» [7].

У міжнародному праві словосполучення, в яких застосовується слово «гарантії», вживаються в різних значеннях, наприклад, «гарантії дотримання принципів і норм міжнародного права», або «міжнародно-договірні гарантії», або «міжнародно-правові гарантії захисту прав людини», або «роззброєння, як гарантія міцного миру», або «незастосування ядерної зброї першими, як гарантія міжнародної безпеки», насамкінець, існують політичні, соціальні, економічні, екологічні та інші гарантії функціонування міжнародного співтовариства тощо.

Всі ці словосполучення, природно, наклали відбиток і позначилися на розумінні змісту гарантій у сфері безпеки держав взагалі та безпеки окремої без'ядерної держави зокрема. Як наслідок, гарантії безпеки часто ототожнювалися або змішувалися з іншими поняттями, як-от: «захист», «охорона», «запобігання», «попередження правопорушення» і навіть «моніторинг», «контроль» тощо [1].

Автори згаданої вище Енциклопедії міжнародного права розглядають міжнародно-правові гарантії в широкому та вузькому сенсах. У широкому – це наявність:

1) основоположних, як правило імперативних, елементів забезпечення нормального функціонування світового співтовариства;

2) ефективної реалізації певних принципів («сумлінність», «договори слід виконувати», загальних принципів права);

3) функціонування системи органів і організацій ООН;

4) стану міжнародного економічного співробітництва, що відповідає інтересам усіх членів світового співтовариства;

5) взаємозалежності держав у забезпеченні їх існування та розвитку.

У вузькому сенсі – це засоби кращого забезпечення реалізації (дотримання) права.

Здається, що наведена вище дефініція категорії «міжнародно-правові гарантії» у широкому сенсі відображає лише невеличку частку того, що

зараз у складних світових подіях і катаклізмах, у тому числі й погрозах застосування ядерної зброї, має охоплювати одна з основних категорій міжнародного права – категорія «гарантії безпеки», а дефініція у вузькому сенсі взагалі не відображає її сутнісного змісту.

На нашу думку «гарантії безпеки» мають бути не просто «засобами кращого забезпечення реалізації права», а в крайньому випадку повинні бути найкращими, стовідсотковими, а ще найкраще, щоб вони були юридично продуманими та вивіреними, не кажучи вже про наукову обґрунтованість з урахуванням детального історичного аналізу позитивного досвіду виконання попередніх міжнародних угод, у яких формулювалися гарантії безпеки, оскільки йдеться про безпеку держави, про її існування – бути їй чи не бути.

В історії міжнародного права існували різні форми гарантій безпеки. У стародавньому і середньовічному міжнародному праві у якості гарантій проголошувалися клятви, передавалися заручники, майно, території тощо.

У 20-ому столітті практикувалися такі гарантії, як допуск мирної окупації для забезпечення виконання зобов'язань та колективне направлення збройних сил для забезпечення статусу певних територій. Можна також навести звітну статтю 51 Статуту ООН, яка дозволяє використання збройних сил з метою індивідуальної і колективної самооборони. Гарантія формулюється у вигляді надання «невід'ємного права на індивідуальну чи колективну самооборону, якщо станеться збройний напад на Члена Організації, доки Рада Безпеки не вживе заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру та безпеки» [8, ст. 51].

Завдяки кодифікації права міжнародних договорів, тобто приведення численних звичаєвих норм в узгоджену, формалізовану, письмово зафіксовану і визнану учасниками кодифікації систему норм на основі загальноновизнаних принципів міжнародного права, була сформульована знаменита та всім відома стаття 5 Договору НАТО (гарантія надає право розглядати напад на будь-яку з держав – членів Альянсу як напад на них усіх, а також індивідуально чи спільно з іншими сторонами договору, вживати всіх заходів, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні).

Навіть наведений коротенький історичний екскурс свідчить про те, що трансформація категорії «гарантії безпеки», наповнення її новим змістом здійснювалася поступово, від простих форм до більш складних.

Але іноді під впливом різнобічних бурхливих подій у світі, коли з'являлася нагальна потреба кардинальних змін як поглядів на систему існуючих гарантій, так й на можливість їх реалізації у практичній площині, зміни відбувалися стрибкоподібно.

Саме зараз ситуація, яка склалася навколо України, потребує серйозних змін у поглядах на існуючу систему міжнародних гарантій безпеки,

розроблення нових підходів до створення такої системи, яка б дійсно гарантувала державі її незалежність та територіальну цілісність.

Будучи конче зацікавленою в посиленні гарантій безпеки, Україна вимагає надання їй *юридичних гарантій* з боку держав, які мають ядерну зброю.

З огляду на це у 2009 році Україна розпочала опрацювання з цими державами питання щодо вироблення нового багатостороннього документу, який, ґрунтуючись на положеннях Будапештського Меморандуму, дав би їй більш чіткі *юридичні гарантії безпеки*.

За цей час з 2009 року було проведено низку експертних консультацій з РФ, США та КНР. У 2010 році до парламентських установ Великої Британії, РФ, США, Франції та КНР було доведено зміст Заяви Верховної Ради України «Про надання Україні реальних гарантій безпеки». У Заяві прямо пролунало, що Меморандум застарів, потребує оновлення та на його основі необхідно прийняти новий окремий документ: «Верховна Рада України вважає, що нинішня міжнародна обстановка і тенденції її розвитку вимагають еволюції ідеології, закладеної в Будапештському меморандумі, та її оновленого втілення шляхом прийняття окремого документа міжнародно-правового характеру, який містив би інструментарій, що гарантуватиме надійну відповідь на сучасні виклики національній безпеці України. Ініціатором розроблення такого документа готова виступити Україна як держава, що добровільно відмовилася від ядерної зброї» [9].

Зазначені ядерні держави в різних формах підтвердили дійсність гарантій безпеки України, встановлених у Меморандумі. США це зробили за результатами засідання Комісії зі стратегічного партнерства Україна – США; КНР – у спільній з Україною Декларації про встановлення і розвиток відносин стратегічного партнерства. Натомість РФ розглядає Меморандум 1994 як чинний інструмент і не вбачає за доцільне укладати з Україною окремий міжнародно-правовий документ, а Велика Британія та Франція надали Україні гарантії безпеки у формі політичних заяв, в яких вони зобов'язалися поважати незалежність і суверенітет України, а також утримуватися від будь-яких актів воєнного чи політичного тиску. Однак їхня реакція щодо надання Україні саме *юридичних гарантій безпеки* виявилася стриманою.

Хотілося б привернути увагу ще на один важливий аспект.

До середини 70-х років минулого століття у міжнародно-правових документах зміст норм, що регулювали питання гарантій безпеки, розглядалися у сенсі того, що на гаранті або гарантах лежить зобов'язання зробити все можливе задля дотримання гарантованого аж до застосування збройних сил. Це, в принципі, відповідало здоровому глузду.

Але, після визнання протиправності агресії (поняття агресії затверджено резолюцією 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1974 року) на збройне втручання у внутрішні справи та на застосування збройних сил задля забезпечення гарантії було накладено суттєві

обмеження. Тобто, у держав для виконання функції гарантів фактично залишилися лише такі засоби міжнародного права, як реторсії, репресалії, дипломатична допомога та ін. Хоча сучасне міжнародне право переважно забороняє застосування збройних сил як засобу, що сприяє виконанню міжнародних зобов'язань, їх використання з метою індивідуальної і колективної самооборони дозволено, як вже було зазначено вище, статтею 51 Статуту ООН та статтею 5 Договору НАТО.

Ще раз повернемося до Меморандуму.

Автори української Енциклопедії міжнародного права, як й багато інших науковців-міжнародників, вважають, що Меморандум не є зобов'язальним міжнародно-правовим документом, а має політичний характер.

У ньому, однак, у конкретних формулюваннях підтверджуються зобов'язання Великої Британії, РФ, США, а також Франції та Китаю, що приєдналися до нього, за якими в разі порушення проти України принципів міжнародного права у сфері безпеки або загрози їх порушення, ці держави, що є постійними членами РБ ООН, вживатимуть на міжнародному рівні *відповідних заходів* для забезпечення цих принципів.

Але, ніхто не може сказати, що таке «відповідні заходи» й як вони можуть бути реалізовані у практичній площині, оскільки у Меморандумі процесуальні аспекти опущені і зовсім не розкриті.

Тепер настав саме той час, коли вже треба торкнутися серцевини проведених вище роздумів. Тобто відповісти на запитання: за якими підходами мають бути сформульовані у майбутньому міжнародному договорі гарантії безпеки для України, щоб вони справді гарантували їй реальну та всеосяжну безпеку?

Безсумнівно, що стовідсотковою гарантією безпеки для України може бути тільки її членство у Північноатлантичному Альянсі, але це далека перспектива. Зараз можна вести розмову про гарантії безпеки, яких можна було б досягти лише міжнародним договірним шляхом.

Отже, на підставі аналізу існуючих підходів з боку керівників та відомих політиків нашої держави спробуємо у дискусійному сенсі узагальнити ці підходи та назвати або сформулювати нові риси деяких гарантій безпеки, які зараз вкрай важливі для України, а саме:

1) необхідно у міжнародному договорі про гарантії безпеки уникати мовних розбіжностей або непорозумінь. Так, у примірнику Меморандуму англійською мовою в його назві використовується термін «assurances», що в перекладі з англійської означає «запевнення». Однак в українському та російському текстах використовується термін «гарантії». Можна з упевненістю стверджувати, що варіант Меморандуму з використанням слова «гарантії» є більш юридично правильним, виваженим та однозначним у сприйнятті смислового навантаження незалежно від мови викладу всього тексту. Назва Меморандуму англійською мовою мала б бути «Memorandum on Security Guarantees», а не «Memorandum on Security Assurances». До речі, на цей момент звернув увагу науковець М. Ю.

Дурдинець, який зазначив, що «з огляду на те, що наприкінці Меморандуму передбачено норму: «Підписано в чотирьох рівно автентичних примірниках українською, англійською та російською мовами», можемо з упевненістю стверджувати, що варіант Меморандуму з використанням слова «гарантії» є юридично правильним та однозначним у сприйнятті смислового навантаження незалежно від мови викладу тексту» [10, с. 107 - 108];

2) Україні потрібні юридично обов'язкові та належним чином ратифіковані міжнародні угоди з кожною державою-гарантом, або один міжнародний договір з усіма державами-гарантами. Серед країн-гарантів своєї безпеки Україна бачить Велику Британію, Китай, США, Францію, Туреччину, Німеччину, Канаду, Польщу та Ізраїль. Україна пропонує зробити вільне приєднання до договору. До речі, деякі країни вже заздалегідь погодилися бути гарантами;

3) Україні необхідно укласти новий оборонний союз, у якому обов'язково має бути країна з ядерною зброєю (вислів секретаря РНБО О.Данілова);

4) у міжнародному договорі про гарантії безпеки мають бути детально визначені процесуальні аспекти щодо дій держав-гарантів у разі невиконання або порушення ними положень міжнародного акту.

Міжнародна робоча група з гарантій безпеки для України під головуванням керівника Офісу Президента Андрія Єрмака та колишнього генерального секретаря НАТО Андерса Фога Расмуссена 22 липня цього року провела вже друге засідання. Група розглянула проект рекомендацій щодо гарантії безпеки для України і, зокрема, вважає, що «НАТО й стаття 5 Вашингтонського договору залишаються *золотим стандартом гарантій безпеки* (курсив наш. – автор).. У проміжний період, доки Україна не стане повноправним членом НАТО, основною гарантією буде її здатність стримати майбутню агресію і у разі потреби захистити себе та відновити свій суверенітет, територіальну цілісність та безпеку» [11], – йдеться у повідомленні.

Отже, підсумовуючи проведений невеличкий огляд становлення та трансформації міжнародно-правової категорії «гарантії безпеки», можна наочно побачити як вона у свідомості керівників держави, політологів, вчених поступово перетворювалася, набувала нових якостей, а по суті трансформувалася від простої «гарантії безпеки» через «основні, дієві, реальні, юридичні, жорсткі гарантії» аж до гарантій золотого стандарту.

Джерела:

1. Енциклопедія міжнародного права : У 3 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко, В.Н. Денисов (співголови) та ін.; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Т. 1. А—Д. Київ: Академперіодика, 2014. 920 с.
2. Гарантії безпеки для України: Кулеба розповів, як не повторити помилку Будапештського меморандуму. *Слово і діло. Аналітичний портал*. Інтерв'ю Міністра закордонних справ Дмитра Кулеби виданню НВ. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/16/novyna/polityka/harantiyi-bezpeky-ukrayiny-kuleba-rozpoviv-yak-ne-povtoryty-pomyлку-budapeshtskoho-memorandumu> (дата звернення: 28.09.2022).
3. Україні потрібні дієві гарантії безпеки, які працюватимуть за будь-яких умов і беззастережно. Інтерв'ю радника керівника Офісу Президента України Михайло Подоляка WP Wiadomości. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayini-potribni-diyevi-garantiyi-bezpeki-yaki-pracyuvatimu-73625> (дата звернення: 28.09.2022).
4. Переговори в Туреччині: українська делегація розповіла деталі своєї пропозиції щодо гарантій безпеки. *Слово і діло. Аналітичний портал*. Брифінг за результатами переговорів. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/29/novyna/polityka/perehovory-turechchyni-ukrayinska-delehacziya-rozpovila-detali-svoyeyi-prorozycziyi-shhodo-harantij-bezpeky> (дата звернення: 28.09.2022).
5. Нам очень близка концепция «укрепленного нейтралитета». *Новости Цензор.НЕТ. Политика Украины*. Інтерв'ю Давида Арахамія РБК. URL: <https://censor.net/ru/n3329829> (дата звернення: 28.09.2022).
6. Кобзар Ю. В ОП сказали, каких гарантий требуют от Запада для Украины. Украинское руководство заявляет, что вынесло уроки из Будапештского меморандума. URL: <https://news.bigmir.net/ukraine/6335842-v-op-skazali-kakikh-garantij-trebuyut-ot-zapada-dlya-ukrainy> (дата звернення: 28.09.2022).
7. Філоненко О. Про плани Росії, послання Путіну та ситуацію на фронті: головне з інтерв'ю Зеленського для CNN. URL: <https://lviv.media/pro-plany-rosii-poslannia-putinu-ta-sytuatsiiu-na-fronti-holovne-z-interv-iu-zelenskoho-dlia-cnn/> (дата звернення: 28.09.2022).
8. Устав ООН (полный текст). URL: <https://www.un.org/ru/about-us/un-charter/full-text> (дата звернення: 28.09.2022).
9. Про Заяву Верховної Ради України про надання Україні реальних гарантій безпеки: постанова Верховної Ради України від 6 липня 2010 р. № 2431-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2010, №

- 39, ст.519. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2431-17#Text>
(дата звернення: 28.09.2022).
10. Дурдинець М. Ю. Правовий статус Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 1(118), 2021. С. 104 – 111. doi: <https://doi.org/10.33270/01211181.104> (дата звернення: 28.09.2022).
11. Міжнародна робоча група розглянула проект рекомендацій щодо гарантій безпеки для України. Офіс Президента України. Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mizhnarodna-robocha-grupa-rozglyanula-proekt-rekomendacij-sh-76621> (дата звернення: 28.09.2022).

2.2. The Role of International Security Organizations in the System of Ensuring Global National Security Policy

Роль міжнародних безпекових організацій в системі забезпечення глобальної політики національної безпеки

Глобалізаційні процеси, військова агресія та вторгнення росії на територію України, світові глобалізаційні кризи, демографічні проблеми, міграційні процеси, військові протистояння між країнами, тероризм – все це детермінує країни об'єднуватися та формувати спільні дії для забезпечення міжнародної національної безпеки.

На сьогодні Європейський союз формує суттєву політику у міжнародній безпеці країн ЄС.

Європейський союз прагне розвивати військову складову, що дозволяє йому збільшити свою активну роль на міжнародній арені, особливо з точки зору запобігання криз та конфліктів з метою забезпечення миру і стабільності як на своєму власному континенті, так і в світі. Європейська політика безпеки і оборони (ЄПБО) спрямована на розвиток громадянського та військового потенціалу ЄС для врегулювання криз і запобігання конфліктам на міжнародному рівні. Оскільки формування ЄПБО і мілітаризація Європи є аномалією для теорій європейської інтеграції (в контексті яких захист не розглядається як частина європейської інтеграції, а ЄС залишається цивільним актором), сучасні пояснення європейського інтеграціонізму стверджують, що класичні теорії не в змозі пояснити причинно-наслідкових зв'язків формування ідентичності і європейської політики оборони [1, р. 10].

Еволюція ЄПБО розглядається багатьма вченими. Так, у своїй роботі «Теорії інтеграції, теорії розвитку та Європейська політика безпеки і оборони», Т. Форсберг вважає, що аналіз еволюції ЄПБО повинен бути досягнутий шляхом встановлення «трьох рівнів гри / three level game»:

1) результат природного і поступового процесу інтеграції, т. к. європейське співробітництво в сфері оборони не розвивалося б без попередньої інтеграції;

2) суперництво між США і ЄС, оскільки ЄПБО не розвивалася б без гегемоністської позиції США або розходяться інтересів і цінностей між ними;

3) практичні потреби європейських держав в тому, щоб впоратися з кризою в новому середовищі безпеки, т. К. Після закінчення холодної війни кризи (а саме, балканські кризи) коагулювали європейську політику для мілітаризації Європи [2, р. 9-10].

Розбіжності між країнами-членами ЄС, послідовниками чисто європейської оборони, і країнами, охочими залишатися під повним захистом НАТО, з'явилися в повному світлі після змін у Східній Європі та війни в Перській затоці, Боснії і Косово. Перш за все, ідея європейської

оборони з'явилася відразу після закінчення Другої світової війни. В кінці 1980-х рр., Під час оголошення про можливість розпаду соціалістичного табору, члени Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) вирішили прискорити процес європейської інтеграції. Наприклад, в 1987 р, в рамках Гаазької «програми», країни-члени ЄС визнали, що, по суті, європейська інтеграція залишатиметься неповною до тих пір, поки вона не зачіпає питання безпеки і оборони [3, р. 724] Маастрихтський [4] і Амстердамський договори відкрили Європейського союзу перспективу побудови спільної оборонної політики. Створення і зростання Європейської політики безпеки і оборони відрізняються від традиційного міждержавного альянсу, такого як НАТО. Вони спрямовані на задоволення умов Договору про Європейський Союз, з прогресивним формуванням спільної оборонної політики, яка призведе до створення спільної оборони.

До цих цивільних і військових місій додаються компоненти ЄПБО для запобігання конфліктів: Комітет з політики і безпеки, Військовий комітет ЄС і Військовий штаб ЄС. Насправді, реалізація ЄПБО здійснюється за допомогою акторів і інструментів ОВПБ. Крім того, Європейська Рада в Гельсінкі (грудень 1999 г.) створив «глобальну мету», яка полягала в можливості Союзу розміщувати протягом 60 днів і підтримувати протягом одного року військові сили чисельністю до 60000 чоловік. Під час зустрічі в Гетеборзі (червень 2001 г.), Європейська Рада висловив готовність поліпшити потенціал ЄС в галузі запобігання конфліктам та регулювання криз цивільними та військовими засобами. Ніццький договір (2001) ставив завдання Комітету з політики і безпеки під керівництвом Ради. У грудні 2003 р ухвалення Європейською Радою Європейської стратегії безпеки (ЕСБ) допомогло прояснити подальші цілі ЄПБО і її роль [5, р. 17-21].

Цей документ дійсно є доктриною зовнішньої політики ЄС, яка не виключає застосування сили в крайніх випадках і залишається неоднозначною щодо концепції превентивних дій. Важливий внесок у розвиток європейської безпеки і оборони вносив Лісабонський договір, який передбачає перетворення ЄПБО в Загальну політику безпеки і оборони (CSDP) і надає повні повноваження ЄС з питань зовнішньої політики і загальної безпеки [6]. Щодо ЄПБО, Лісабонський договір встановлює, що вона є невід'ємною частиною ОВПБ. Створення ЄПБО призвело до ідентифікації цивільних і військових засобів, які використовує Європейський союз при запуску місії кризового управління. Кошти, необхідні для виконання Європейської політики безпеки і оборони, є військовими і цивільними.

Таким чином, можна сказати, що ОВПБ сприяє наданню ЄС більш активної політичної ролі в світових справах в сфері запобігання та розв'язання криз і конфліктів, які можуть виникнути за межами його кордонів. ЄПБО покликана допомогти визначити чіткий та конкретний статус і роль глобального політичного актора ЄС. ЄПБО спрямована на

захист основних інтересів оборони і безпеки ЄС як єдиного цілого, а не інтересів окремих держав-членів.

Проте в той же час ЄПБО вимагає спеціалізації військових функцій. Це призводить до різних вкладами держав-членів у створення ЄПБО, звичайно, в залежності від їх економічного потенціалу, чисельності населення і очевидною військовою сили в їх розпорядженні. Європейська політика безпеки і оборони не є синонімом створення окремих збройних сил ЄС. Звичайно, існують керівні органи і військоове планування на рівні ЄС, але відсутні армії. ЄПБО покликана заохочувати і захищати спільні інтереси безпеки Європейського союзу в якості господарюючого, соціального і політичного суб'єкта.

22 березня 2022 року ЄС затвердив першу оборонну стратегію терміном до 2030 року. Ключова норма цього документу – **створення європейських сил швидкого реагування чисельністю 5 тисяч військовослужбовців** [7].

Структурно Стратегічний компас поділяється на резюме, вступ, п'ять блоків-розділів, висновки. Документ надав стратегічну перспективу і детальний опис інструментів та ініціатив, необхідних для забезпечення швидших, рішучіших і надійніших дій ЄС у політико-безпековій сфері. У вступі відзначено, що людство живе в епоху стратегічної конкуренції та складних загроз міжнародній безпеці як у вигляді гібридних викликів, так і актів прямої агресії. Особливо наголошується на факті повернення війни в Європі з невиправданою і неспровокованою агресією Росії проти України. ЄС прагне захищати європейський безпековий порядок, суверенітет, територіальну цілісність і незалежність держав у межах міжнародно визнаних кордонів. Підтримка України в протистоянні військовій агресії Росії спрямована на відновлення миру в Європі. Водночас, сильніший і діяльнісно ефективніший ЄС у сфері безпеки та оборони сприятиме зміцненню глобальної та трансатлантичної безпеки [7; 8].

Перший розділ – СУЧАСНИЙ СВІТ – носить загальний характер і присвячений характеристиці глобального ландшафту безпеки, який став більш мінливим, складним і фрагментованим, ніж будь-коли, через багаторівневі загрози. Відповідно, для підготовки Стратегічного компасу був проведений перший в історії комплексний аналіз загроз ЄС у 2020 р. Це допомогло виробити спільне розуміння загроз і викликів, з якими ЄС зіткнеться найближчим часом. З метою створення спільної стратегічної культури ЄС буде регулярно переглядати аналіз загроз, принаймні кожні три роки або частіше, якщо цього вимагає зміна стратегічного контексту та безпеки, починаючи з 2022 року.

У другому розділі – ДІЇ – підкреслено, що Євроспільнота повинна мати можливість діяти швидко й рішуче, коли вибухає криза: з партнерами, якщо це можливо, і наодинці, коли це необхідно. Розвиток сил ЄС швидкого реагування має дозволити розгорнути до 5000 військових з метою подолання різних типів криз. Для піднесення практичної

ефективності планується зміцнити командно-управлінські структури та їх мобільність [8].

Третій розділ – БЕЗПЕКА – спрямований на необхідність покращення здатності ЄС передбачати загрози, гарантувати безпечний доступ до стратегічних доменів і захищати своїх громадян. З цією метою передбачається підвищення розвідувального потенціалу Євросоюзу, планується створити спеціальний гібридний інструментарій ЄС для захисту кіберпростору, для боротьби з маніпулюванням іноземною інформацією та втручанням у внутрішні справи держав. Важливим аспектом є посилення дії ЄС в морській, повітряній та космічній сферах, у тому числі шляхом розробки Космічної стратегії ЄС для безпеки та оборони [8].

Четвертий розділ – ІНВЕСТУВАННЯ – відзначає нагальну потребу більше і краще інвестувати в інноваційні технології, зменшити технологічну та промислову залежність держав-членів ЄС. Тут важливо повністю використовувати співробітництво для спільного розвитку передового військового потенціалу й інвестування в технологічні інновації для оборони та створення нового центру оборонних інновацій у рамках Європейського оборонного агентства [8].

У п'ятому розділі – ПАРТНЕРСТВО (дослівно в документі – PARTNER) – звернена особлива увага на посиленні співпраці з партнерами глобального та регіонального рівня з метою подолання спільних загроз і викликів. При цьому насамперед треба зміцнювати стратегічне партнерство з НАТО та ООН, з двосторонніми партнерами, які поділяють ті ж цінності й інтереси (США, Норвегія, Канада, Велика Британія, Японія), а також розробити Форум партнерства ЄС з безпеки та оборони [8].

У системі міжнародних регіональних безпекових організацій, які працюють над вирішенням проблем безпеки і співробітництва у різних сферах, зокрема економічній, соціальній, гуманітарній, провідне місце належить ОБСЄ. Будучи найбільшою регіональною міждержавною організацією, ОБСЄ об'єднала держав Європи, Центральної Азії, Північної Америки для поглиблення діалогу і пошуку механізмів ефективного реагування на виклики та загрози безпеці, забезпечення миру, демократії та стабільності, проводячи роботу у трьох вимірах: воєнно-політичному, економіко-екологічному і гуманітарному, на засадах відданості спільним цінностям та шляхом спільних дій, співпраці й солідарності. Саме всеохоплюючий і неподільний підхід до поняття безпеки визначив особливе місце ОБСЄ в глобальній системі колективної безпеки. Протистояння сучасним викликам і загрозам соціогуманітарному розвитку актуалізувало проблеми регіональної безпеки. Україна стала учасницею ОБСЄ у січні 1992 р. Першого червня 1999 р. було засновано посаду Координатора проектів ОБСЄ в Україні як нову форму співпраці між Україною і ОБСЄ [9]. Статус України як держави-учасниці ОБСЄ на сьогодні створює всі передумови для використання можливостей міжнародного співробітництва для більш ефективного забезпечення

соціогуманітарного розвитку, орієнтуючись на кращі міжнародні стандарти [10, с. 114].

Основоположним документом вважається Гельсінський Заключний акт (1975 р.) [11], яким закріплено головні напрями і принципи діяльності організації. Серед них: питання забезпечення безпеки та співробітництва в економічній і гуманітарній сферах, зокрема в галузі економіки, науки й освіти, технологій, прав людини, культури, інформації тощо. Саме розуміння єдності безпеки і співробітництва, цілісності воєнно-політичного, економіко-екологічного та гуманітарного аспектів діяльності ОБСЄ в умовах зміни типу глобальних загроз стало відгуком на якісно нові вимоги до забезпечення безпеки. Фактично принципи Заключного акту заклали основи ініціатив і встановили засади діяльності ОБСЄ у майбутньому, визначаючи підходи до розуміння безпеки у трьох вимірах: воєнно-політичному, економіко-екологічному та людському (гуманітарному) [11].

Унікальність Документа полягає у тому, що, маючи складну структуру, він установлює принципи відносин між державами, закріплює цілі держав-учасниць, фіксує колективно відпрацьовані, узгоджені та схвалені рекомендації, а також містить правові норми. Гельсінський Заключний акт увійшов у історію як документ, який доповнив список основних принципів міжнародного права принципом поваги до прав людини [11].

Політично зобов'язуючий акт, орієнтований на XXI ст., – Стамбульський документ “Хартія європейської безпеки” 1999 р. – відобразив концепцію безпеки світового співтовариства за двома принципами: нерозривного зв'язку безпеки кожної окремо взятої держави з безпекою усіх інших держав, і першочергової відповідальності РБ ООН за підтримку міжнародного миру. Одночасно Хартія закріпила роль ОБСЄ як єдиної загальноєвропейської безпекової організації, покликаної забезпечити мир і безпеку у своєму регіоні. Серед найбільш важливих інститутів ОБСЄ було визначено Парламентську асамблею, а інструментів забезпечення прав людини, демократії, верховенства права – Бюро з демократичних інститутів і прав людини, Верховного комісара у справах національних меншин, Представника з питань свободи ЗМІ [12].

Акцентуючи на загальних для країн викликах, серйозними наслідками для безпеки в Документі названо гострі економічні проблеми та деградацію навколишнього середовища, реакцією на які має стати проведення економічних і екологічних реформ та приділення належної уваги соціально-економічним правам у ході розвитку ринкової економіки. Економічна свобода, соціальна справедливість і відповідальність разом із збереженням довкілля було визнано непорушними умовами для процвітання [13].

Протистояння таким загрозам, як порушення прав і основних свобод людини, враховуючи свободу думки, совісті, релігії і переконань, і прояви нетерпимості, агресивного націоналізму, расизму, шовінізму, ксенофобії і антисемітизму, зайняло центральне місце в концепції безпеки ОБСЄ.

Згодом у розвиток положень вищезазначених декларацій, в ОБСЄ було ухвалено низку документів, спрямованих на забезпечення євроатлантичної та євразійської безпеки у соціогуманітарному вимірі. Актуалізувалися питання боротьби з тероризмом і торгівлею людьми, забезпечення гендерної рівності і прав національних меншин, протидії неконтрольованій міграції, сприяння розвитку молоді, співробітництва у сфері освіти й науки, поширення культурних цінностей, запровадження належного управління та багато іншого.

Прагнення вирішити нагальні проблеми суспільного розвитку знайшли відображення у проектах і програмах ОБСЄ. Що стосується України, маючи різнопланове спрямування, проекти ОБСЄ в країні впливають на підтримку соціально-економічного та гуманітарного розвитку, правової реформи, освіти у сфері прав людини, подолання дискримінації за різними формами, протидії торгівлі людьми, захисту довкілля тощо.

Водночас попри існуючі міжнародні документи, розгалужену організаційну структуру, успішній досвід ОБСЄ у забезпеченні миру й безпеки за усіма трьома вимірами, на порядку денному постало питання щодо ефективності організації. Виконання зобов'язань ОБСЄ не завжди враховується на національному рівні під час регулювання внутрішніх питань, низкою країн не виконуються ініціативи щодо забезпечення якості економічного, соціального, культурного, гуманітарного, екологічного розвитку, не втрачає актуальності проблематика прав людини, чим підриваються принципи, закладені в основу міжнародного права [14].

Існують проблеми із забезпечення безпеки, врегулювання конфліктів та постконфліктним відновленням. Політичні та збройні конфлікти на пострадянському просторі здебільшого не були врегульовані, перейшли до латентного стану і призвели до ескалації соціальних і гуманітарних проблем у зонах конфлікту. Вперше в історії організація завершила свою роботу у зв'язку із виконанням мандату, коли утворена за ініціативи Уряду України в 1994 р. місія ОБСЄ в Україні виконала поставлені завдання щодо стабілізації ситуації в АРК, зосередившись на питаннях підтримки суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів України.

Серед пріоритетів діяльності України в ОБСЄ варто виокремити такі:

1. Визнання міжнародною спільнотою фактів порушення російською федерацією основоположних принципів та зобов'язань в рамках ОБСЄ внаслідок широкомасштабної збройної агресії проти України, незаконної окупації та спроби анексії АР Крим та м. Севастополь, засудження викрадення та незаконного утримування українських громадян в Росії та тимчасово окупованому Криму. Використання інструментарію ОБСЄ та заходів в рамках Організації для припинення агресії РФ проти України та відновлення порушених прав [15].

2. Забезпечення підтримки з боку ОБСЄ та держав-учасниць діяльності України із захисту суверенітету та територіальної цілісності, впровадження необхідних реформ.

3. Забезпечення присутності на порядку денному ОБСЄ таких пріоритетних для України питань: припинення порушень основоположних принципів та зобов'язань у рамках ОБСЄ у зв'язку з триваючою агресією Росії проти України та незаконною окупацією Криму, відновлення довіри, необхідність мирного врегулювання спорів, зміцнення інструментарію Організації у сфері попередження конфліктів, оновлення засобів зміцнення довіри та безпеки, забезпечення свободи слова та ЗМІ, боротьба з пропагандою, посилення захисту прав людини, недопущення зловживання правилом консенсусу [15].

4. Залучення експертного потенціалу ОБСЄ шляхом розширення проектів практичної допомоги в реалізації програми внутрішніх реформ в Україні.

5. Врегулювання так званих «заморожених» конфліктів у Придністров'ї (Молдова), Абхазії та Південній Осетії (Грузія), Нагірному Карабасі (Азербайджан).

6. Реформування Організації з метою підвищення ефективності її роботи. При цьому Україна виходить з того, що систематичне грубе зловживання РФ консенсусною основою прийняття рішень в ОБСЄ остаточно ставлять під сумнів доцільність подальшої участі росії в цій організації [15].

Аналіз передумов і мотивів сторін конфлікту, соціокультурних особливостей і розбіжностей у традиціях у країнах, в яких проводились миротворчі або гуманітарні операції, доводить необхідність модернізації інструментарію ОБСЄ. Тому дедалі частіше наголошується на кризі організації, витоки якої потрібно шукати у низці зовнішніх і внутрішніх чинників.

Суттєвою перешкодою для діяльності міжнародних безпекових організацій, зокрема ОБСЄ, на пострадянському просторі, як наголошують експерти, стала правова колізія двох міжнародних принципів: права націй на самовизначення і територіальної цілісності держави. Крім того, досвід ОБСЄ продемонстрував, що, попри гнучкість механізмів у врегулюванні конфліктів, арсенал інструментарію ОБСЄ є критично недостатнім. Рішення, які приймаються у рамках організації, мають не юридично, а політично зобов'язуюче спрямування. Попри наявність різних інститутів ОБСЄ, у структурі організації фактично немає виконавчого органу, наділеного повноваженнями стосовно забезпечення виконання прийнятих рішень [14].

Застосовуючи всеосяжний підхід до безпеки, у контексті соціогуманітарної безпеки ОБСЄ забезпечує міжнародно-правове регулювання відносин, пов'язаних із зміцненням довіри і безпеки, розвитком співпраці у соціальній, економічній, гуманітарній та інших сферах, захистом соціальних і гуманітарних прав людини, національних

меншин, приділяючи окрему увагу проблемам захисту прав дитини та молодіжній політиці. Поглиблення діалогу і розширення співробітництва між державами-учасниками ОБСЄ у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки вимагає досягнення функціонального балансу між різними напрямками діяльності організації. Модернізація ОБСЄ має бути спрямована на системні перетворення у інституціональній, стратегічній, прогностичній та інших сферах. Зміцнити статус ОБСЄ як суб'єкта міжнародного права дозволило б надання організації правового статусу шляхом прийняття уставу (консолідованого засновницького акту) організації. На часі напрацювання механізму удосконалення прийняття та забезпечення юридичності рішень ОБСЄ, їх виконання та контролю в системі організації. Необхідно дійти згоди щодо удосконалення інструментарію забезпечення людського виміру, надаючи першочергового значення послідовному скоординованому підходу до застосування прогностичних і превентивних заходів у діяльності ОБСЄ.

Наступною впливовою міжнародною організацією є НАТО.

Мета НАТО – підтримка національної та міжнародної безпеки. Проаналізуємо основні принципи діяльності НАТО як основи формування національної безпеки України. НАТО - міжурядова організація, у якій всі держави-члени повною мірою зберігають суверенність і незалежність [16].

Створення НАТО прискорило та зміцнило процес інтеграції країн західної демократії. Альянс покликаний був гарантувати безпеку для країн-членів на випадок нападу СРСР та його союзників та протидіяти будь-яким планам нападу на Західну Європу. Новий союз повинен був також підтримувати зусилля урядів країн-членів, спрямовані на створення суспільного ладу, який був би вільним від тоталітаризму та поважав права і свободи кожної людини [17].

На сьогодні метою НАТО її держави-учасниці вважають колективне продукування і реалізацію ефективної політики в галузі військової безпеки за допомогою таких форм діяльності: збереження військового потенціалу, достатнього для запобігання війнам і воєнним конфліктам та підтримання належного рівня колективної обороноздатності; забезпечення загального потенціалу, необхідного для врегулювання криз, що можуть впливати на безпеку членів Альянсу; активне налагоджування діалогу з іншими державами світу; розвиток нового, побудованого на співробітництві з новими незалежними державами Європи підходу до зміцнення безпеки на континенті; сприяння заходам, спрямованим на посилення процесу контролю над озброєнням та ін. [18].

Головний принцип діяльності Альянсу полягає у загальному визнанні суверенними державами необхідності співпрацювати на основі неподільності безпеки його членів. Солідарність і єдність серед членів Альянсу забезпечує те, що жодній країні-учасниці не доведеться покладатись тільки на свої власні зусилля при розв'язанні основних проблем безпеки, не позбавляючи країни-члени їх права та обов'язку

нести власну суверенну відповідальність у галузі оборони, Альянс дає їм можливість досягати власних цілей у питаннях національної безпеки через колективні зусилля. Власне Альянс є асоціацією вільних держав, об'єднаних бажанням зберегти свою безпеку через взаємні гарантії та стабільні відносини з іншими країнами.

Для виконання завдань у рамках НАТО сформовані певні структури. Керівними органами Альянсу є:

- Північноатлантична Рада;
- Комітет оборонного планування;
- Група ядерного планування та інші комітети;
- Генеральний секретар та інші [19].

Структури Альянсу забезпечують консультації та співробітництво між її членами у політичній, військовій, економічній, науковій та інших невійськових галузях, а також розробляють спільні плани колективної оборони; займаються створенням інфраструктури та основних об'єктів і споруд, необхідних для функціонування збройних сил, опрацьовують заходи для реалізації спільних програм військової підготовки та навчань. У своїй діяльності вони спираються на розгалужену систему цивільних і військових структурних підрозділів, відповідальних за адміністративне управління, питання бюджету і планування, а також на установи, які створені державами-членами Альянсу з метою координації діяльності в окремих сферах, таких, наприклад, як зв'язок, необхідний для проведення політичних консультацій та командування і управління військами, або тилове забезпечення збройних сил.

Анексія Росією Криму та події на сході України активізували дії НАТО щодо перегляду підходів до забезпечення стійкості країн-учасниць Альянсу. Так, вже у вересні 2014 р. у ході проведення Уельського саміту Північноатлантична рада затвердила «План дій НАТО щодо забезпечення готовності» як відповідь на зміни у глобальному безпековому середовищі [20, с. 308].

Документ складається з двох розділів («Заходи щодо забезпечення гарантій» і «Заходи з адаптації»), які передбачали негайне посилення військової присутності і активності для забезпечення безпеки і стримування на східному фланзі Альянсу, а також здійснення у довгостроковій перспективі змін у НАТО для створення можливостей більш оперативного реагування на надзвичайні ситуації, де б вони не виникали. Зокрема, запропоновані заходи були спрямовані на:

- посилення оборонних спроможностей Альянсу шляхом збільшення кількості військової техніки та особового складу військових підрозділів, включаючи наземну, повітряну та морську компоненти;
- підвищення мобільності та оперативності підрозділів;
- удосконалення управління військами шляхом створення відповідних командних (штабних) структур, поліпшення співпраці і координації між структурами Альянсу і національними збройними

силами, а також перегляду та оновлення оборонних планів, що стосуються східноєвропейського регіону;

- збільшення кількості навчань та тренувань, спрямованих на відпрацювання заходів антикризового управління та колективної оборони;
- посилення захисту об'єктів національної інфраструктури східних союзників; - посилення спроможностей із здобування розвідувальної інформації [19].

Слід зауважити, що готовність до реагування на загрози будь-якого походження є важливим елементом системи забезпечення національної стійкості. Саме тому Альянсом приділяється особлива увага до цих питань в умовах змін, що відбулися у безпековому середовищі.

У контексті реалізації «Плану дій НАТО щодо забезпечення готовності» у грудні 2015 р. міністри закордонних справ країн Альянсу ухвалили нову Стратегію реагування на прояви гібридної війни, основні положення якої передбачають:

- удосконалення обміну розвідувальними даними і механізмів раннього попередження для прогнозування і фіксування гібридної воєнної діяльності (передусім, з боку РФ);
- використання державними та недержавними суб'єктами у протистоянні гібридним загрозам широкомасштабних і тісно поєднаних між собою традиційних та нетрадиційних засобів, відкритої та прихованої військової сили, воєнізованих формувань та заходів цивільного характеру;
- розроблення набору показників раннього попередження для опрацювання різних варіантів реагування на кризові ситуації; - можливість прийняття Північноатлантичною радою НАТО рішення про приведення у дію статті 5 Вашингтонського договору для протидії гібридній війні у рамках колективної оборони;
- продовження ефективної співпраці та координації зі своїми партнерами та відповідними міжнародними організаціями (зокрема, ЄС), відповідно до домовленостей, спрямованих на протидію гібридній війні [21].

Одним із найбільш уразливих місць НАТО вважається кіберпростір. Стрімкий розвиток інформаційних технологій значно ускладнює роботу спецслужб та інших державних органів щодо захисту від кібератак, а також вимагає постійного пошуку нових засобів захисту елементів військової та цивільної інфраструктури.

З метою вирішення цієї проблеми у рамках НАТО вжито наступних заходів:

- створені команди кіберреагування;
- підписано Меморандум про порозуміння між Альянсом і окремими його країнами-членами щодо забезпечення захищених підключень для обміну інформацією і врегулювання криз;

- Центр передового досвіду з кіберзахисту НАТО активізував діяльність у напрямку розвитку спеціальних можливостей щодо протидії шкідливим програмам та підготовки фахівців відповідного рівня;
- налагоджується співпраця між Альянсом і малими та середніми компаніями-розробниками кібертехнологій, які часто найбільш інноваційні в цій сфері;
- у ході саміту НАТО у Варшаві був підписаний документ під назвою «Зобов'язання щодо кіберзахисту», згідно з яким країни-члени Альянсу підтвердили курс на розвиток сил і засобів з метою зміцнення загальної стійкості організації [18];
- у країнах-членах НАТО прийняті національні стратегії кібербезпеки і внесені зміни до законодавства щодо злочинів проти неї.

Тепер проаналізуємо співпрацю України з НАТО. Основоположними документами, що продовжують визначати відносини між Україною та НАТО на сучасному етапі, є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору (9.07.1997 р.) та Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство (21.08.2009 р.). 23 грудня 2014 року Верховна Рада України прийняла рішення про відмову України від позаблокового статусу, який виявився неефективним у контексті забезпечення держави від зовнішньої агресії та тиску. 26 лютого 2016 року Президент України підписав Закон «Про ратифікацію Угоди між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору про статус Представництва НАТО в Україні», відповідно до якого Центр інформації та документації НАТО об'єднується з Офісом зв'язку НАТО в єдину дипломатичну установу. Це перший подібний випадок в історії НАТО.

12 червня 2020 р. Україна отримала статус партнера НАТО із розширеними можливостями.

Стратегія національної безпеки України від 14 серпня 2020 року визначає, що для зміцнення особливого партнерства з НАТО та набуття повноправного членства в Організації Північноатлантичного договору Україна планує:

- досягти у максимально стислі строки достатньої взаємосумісності Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони з відповідними структурами держав-членів Альянсу;
- суттєво активізувати реформи, які необхідно впровадити з метою досягнення відповідності критеріям членства в НАТО у рамках імплементації річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО;
- отримати запрошення та приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО [22].

Повномасштабне вторгнення росії на територію України, зміцнило позиції України на міжнародній арені та надало впевнені шанси на вступ

до НАТО, про що неодноразового було повідомлено представниками країн НАТО.

Проведений аналіз дає підстави, що світове співтовариство активно формує систему національної безпеки через координацію та інтеграцію національних безпекових систем.

Так, Європейський Союз, як основний політичний і економічний гравець на міжнародній арені, створює свою власну політику безпеки і оборони. Держави-члени беруть активну участь в досягненні цілей Європейської політики безпеки і оборони та Спільної політики безпеки і оборони. Нові обов'язки в сфері безпеки і оборони, які добровільно бере на себе Європейський союз в якості глобального політичного гравця, будуть сприяти збільшенню його ролі.

ОБСЄ забезпечує міжнародно-правове регулювання відносин, пов'язаних із зміцненням довіри і безпеки, розвитком співпраці у соціальній, економічній, гуманітарній та інших сферах, захистом соціальних і гуманітарних прав людини, національних меншин, приділяючи окрему увагу проблемам захисту прав дитини та молодіжній політиці. Поглиблення діалогу і розширення співробітництва між державами-учасницями ОБСЄ у сфері забезпечення соціогуманітарної безпеки вимагає досягнення функціонального балансу між різними напрямами діяльності організації.

Діяльність НАТО спрямована на колективне продукування і реалізацію ефективної політики в галузі військової безпеки за допомогою таких форм діяльності: збереження військового потенціалу, достатнього для запобігання війнам і воєнним конфліктам та підтримання належного рівня колективної обороноздатності; забезпечення загального потенціалу, необхідного для врегулювання криз, що можуть впливати на безпеку членів Альянсу; активне налагоджування діалогу з іншими державами світу; розвиток нового, побудованого на співробітництві з новими незалежними державами Європи підходу до зміцнення безпеки на континенті; сприяння заходам, спрямованим на посилення процесу контролю над озброєнням та ін. [23].

Головний принцип діяльності Альянсу полягає у загальному визнанні суверенними державами необхідності співпрацювати на основі неподільності безпеки його членів. Солідарність і єдність серед членів Альянсу забезпечує те, що жодній країні-учасниці не доведеться покладатись тільки на свої власні зусилля при розв'язанні основних проблем безпеки, не позбавляючи країни-члени їх права та обов'язку нести власну суверенну відповідальність у галузі оборони, Альянс дає їм можливість досягати власних цілей у питаннях національної безпеки через колективні зусилля. Власне Альянс є асоціацією вільних держав, об'єднаних бажанням зберегти свою безпеку через взаємні гарантії та стабільні відносини з іншими країнами.

Джерела:

1. Benjamin P. Explaining ESDP: A Liberal Approach. Proceedings of the 4th Pan-European Conference on EU Politics. Riga: University of Latvia, 2008. 24 p.
2. Forsberg T. Integration Theories, Theory development and European Security and Defence Policy. Proceedings of the 4th Pan-European Conference on EU Politics. Porto, 2010. 23 p.
3. Deighton A. The European Security and Defence Policy. *JCMS. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.*, 2002. Vol. 40. № 4. P. 718-741.
4. Treaty on European Union, signed in Maastricht on 7 February 1992. Brussels; Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 256 p. URL: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf.
5. A secure Europe in a better world, European Security Strategy, Document proposed by Javier Solana and adopted by the Heads of State and Government at the European Council in Brussels on 12 December 2003. 25 p. URL: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/solanae.pdf>.
6. Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007, TITLE V, Area of freedom, security and justice. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=celex:12012E/TXT>.
7. Європейські сили швидкого реагування – ЄС затвердив першу оборонну стратегію. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2022/03/21/7136372/>
8. Киридон А. М., Троян С. С. Стратегічний компас: оборонно-безпекова стратегія ЄС. URL: <http://buk-visnyk.cv.ua/news/2123/>
9. Decision № 295, 231st Plenary Meeting PC Journal № 231, Agenda item 1, PC.DEC/ 295, 1 June 1999. URL: <http://www.osce.org/pc/29031?download=true>.
10. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Роль ОБСЄ у формуванні європейського середовища безпеки. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 3 (28). С. 113-120.
11. Conference On Security And Co-Operation In Europe Final Act, Helsinki 1975. URL : <http://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true>.
12. Rosenau J.N. Turbulence in World Politics. A Theory of Change and Continuity. Princeton: Princeton Univ. Press, 1990. 490 p.
13. Документ-Стратегія ОБСЄ в галузі економічного та екологічного виміру. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_689.
14. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку: аналіт. доп. URL : http://www.niss.gov.ua/public/File/2013_table/0312_dopovid.pdf.
15. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobitnictva-v-yevropi>

16. NATO Resilience: a core element of collective defence. URL: <https://www.nato.int/docu/review/2016/Also-in2016/nato-defence-cyber-resilience/EN/index.htm>
17. NATO Defence Ministers agree to enhance collective defence and deterrence. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_132356.htm?selectedLocale=en
18. North Atlantic Treaty Organization. Warsaw Summit Communiqué, 9.7.2016. URL : http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm
19. NATO's Readiness Action Plan. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-facstsheet-rap-en.pdf.
20. Національна безпека держав в умовах глобалізації: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 052 «Політологія» й слухачів спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»/ авт. кол.: В.І. Шарий, Л.Я. Самойленко, М.П. Іщенко, Б.М. Калініченко, А.О. Овчаренко [та ін.]; за заг. ред. В.І. Шарого. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2018. 386 с.
21. North Atlantic Treaty Organization. Cyber Defence Pledge. URL: https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133177.htm
22. NATO визнає Україну партнером з розширеними можливостями. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_176327.htm
23. Концептуальні підходи НАТО та ЄС до забезпечення стійкості держави і суспільства у сфері національної безпеки. URL: <http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/NATO-ES-stiykist-59383.pdf>

2.3. Strategic principles of Sustainable Development of post-war reconstruction of Ukraine

Стратегічні засади сталого розвитку післявоєнної розбудови України

Метою даного дослідження є розроблення науково-методичних і практичних рекомендацій з оптимального і швидкого відновлення соціально-економічного і екологічного середовища України в післявоєнний період з урахуванням соціальних і економічних змін за народовладдя та становлення екологічної рівноваги.

Методологія дослідження передбачає історичні, системно-структурні та порівняльні дослідження (для розуміння успішного досвіду відновлення країни після війни); монографічний аналіз (при дослідженні різних ефективних заходів для швидкого відновлення після війни соціально-економічної сфери і довкілля).

Основний напрям зосереджено на дотриманні принципів закладених, у Декларації «Про державний суверенітет України» і боротьбі за повернення сучасного політичного життя до дотримання засад Декларації, щодо народовладдя, які співпадають із 17 цілями ООН сталого розвитку до 2030 р., а наукову діяльність авторів книги спрямовано на реалізацію їх положень на засадах системного підходу [1, 3].

Складний і часто заплутаний мирний поступ України до сталого розвитку на принципах закладеної в Декларації «Про державний суверенітет України» та декларації ООН «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» було обірвано неспровокованою і нічим не обґрунтованою та безглуздою навалюю російської федерації на українську землю. Масштабність заподіяного зла суспільству, природі і всьому живому на всій території України буде підлягати обліку тільки після перемоги над агресором. Руйнівна сила сучасних засобів знищення не йде ні в яке порівняння з великими війнами минулого. Міста і села перетворено у будівельне сміття, що є проявом масштабного природного забруднення довкілля. Знищення родючого шару землі внаслідок появи вивв, траншей, фортифікацій потребуватиме дуже значних витрат на її відновлення.

Влітку 2022 р. на міжнародній конференції в Лугано (Швейцарія) затверджено план післявоєнної перебудови України на суму 750 млрд дол. США. За даними експертів на таку ж суму потрібно буде на екологічне відновлення довкілля України.

Наростаюча аридизація і опустелювання планети вимагає консолідації духовних і фізичних сил людства та матеріальних ресурсів в боротьбі за чисте довкілля і чисту воду. Досягти цього можна шляхом системного відновлення малих річок на засадах басейноцентричного підходу [6].

Післявоєнна Україна і світ вже ніколи не будуть такими, як до агресії Росії, яка фізично нищить Україну, а соціально і економічно – світ. Відбудова і відновлення землі української буде найефективнішою моделлю становлення народовладдя в Україні.

1. Народовладдя

В силу штучно створених політичних обставин в Україні насправді існує «партійно-корпоративна» система, що довела свою соціальну неефективність. Тому відбудова України, на нашу думку, має відбуватися на принципах кооперації, що обумовлює економічні відносини до справедливого розподілу благ і відповідає принципам становлення народовладдя. За такого устрою держави реально можливий шлях до сталого розвитку України, який передбачає забезпечення балансу інтересів сучасного і майбутніх поколінь, конкурентоздатності її за умови переходу на 5-6 технологічний рівень розвитку суспільного і державного устрою та якості життя населення [2]. Таку політичну формацію слід віднести до категорії так званого «соціалізованого капіталізму» [5].

Система народовладдя в Україні, як новаторський системний підхід до становлення справедливого суспільства, виступає ініціатором і засновником економічного розвитку, побудованого на засадах нівелювання чинника експлуатації людини людиною, що впливає з давніх традицій Запорозької Січі і відновленої у політичній концепції Генерального секретаря Української Центральної Ради Володимира Винниченка в ідеологію побудови «колектократичного суспільства» на засадах рівноправних відносин між підприємцями і виробниками з розподілом прибутків між усіма членами колективу за впровадження кооперативної праці.

Ідея «колектократії» проходить етап порівняльного випробування в окремих галузях з традиційною формою економічних відносин і піддається тиражуванню у випадку її переваги. При цьому необхідна диференціація між агросферою і промисловим виробництвом в зв'язку із специфікою економічних відносин. За державної організаційної і економічної підтримки вчені-економісти і соціологи розробляють концепцію, законодавчу і нормативну бази для втілення ідеології «колектократії» у життя за універсальними економічними законами, що визначається формулою:

$$H = \frac{K_c - 3Д}{K_p 0,1}, \quad (1)$$

де H – народовладдя;

K_c – кооперативне суспільство;

3Д – 1) деолігархія; 2) делатифундація; 3) департизація в управлінні державою з боку традиційних політичних партій;

K_p – корупція;

0,1 – коефіцієнт корупції за народовладдя.

Примітка: корупція у Війську Запорозькому Низовому дорівнювала нулю. Корупція – породження бюрократії Московської імперії. За народовладдя прозоре суспільство знизить її на порядок.

1.1 Особливості становлення системи народовладдя в Україні

Суспільна модель розвитку є динамічною системою, яка потенційно придатна до технологічного поступального соціального розвитку або з наданням їй реформаторського імпульсу, який визначає наука. Принцип народовладдя передбачає залучення різних верств населення до розвитку ініціативи без остраху ризикувати, що обумовить створення могутнього середнього класу в агро- і урбосфері. Філософськи завершеним внеском українських просвітителів у світову скарбницю соціального розвитку людства наука визнає ідеї Григорія Сковороди про «сродну (споріднену) працю». Сродна праця – «найсолодша у світі річ», коли кожен буде займатися тільки йому Природою дарованою роботою – з натхненням і задоволенням з небаченим піднесенням її продуктивності. Вона притаманна нині у незначній кількості творчих людей, але більшість позбавлені цих можливостей, бо вимушені заробляти на хліб насущний. Послідовники Г. Сковороди і наші сучасники вважають ідею сродної праці ідеалістичною. Але з розвитком демократичних засад вона стала набагато доступнішою ніж в епоху феодальної залежності більшої частини населення. Народовладдя із справедливим розподілом прибутку на принципах розумного достатку переважної більшості якраз і буде тим стимулом, що зробить споріднену працю і доступною, і бажаною кожному. Система народовладдя за козацькими традиціями, щодо справедливого суспільства, якого прагне і людство, але реалізувати його не в змозі. Механізм втілення мети, на нашу думку, пролягає через систему народовладдя, яке вже сьогодні є реальністю, бо український народ визрів для досягнення цієї мети. Є усвідомлення того, що становлення системи народовладдя зустрінє внутрішній опір з боку п'ятої колони і нестиме загрозу політикуму Російської Федерації, де століттями панує деспотично - «демократизований» централізм. Запропонований алгоритм сталого розвитку визначає науковоосвітній процес як основну рушійну силу у системі наукових і, зокрема, гуманітарних знань для майбутнього економічного розвитку суспільства та охорони природи на рівні національних пріоритетів, як ознаки національної безпеки держави. Становлення системи народовладдя в Українських реаліях має відбуватися із залученням проукраїнських козацьких організацій в органи публічного управління та територіальних громад. Відродження такого феномена як Українське козацтво відповідатиме змісту українського Гімну: «і покажем, що ми, браття, козацького роду», та «згинуть наші вороженьки як роса на сонці», випарувані силою козацького духу. Широке представництво різних прошарків у виборчих органах державної влади і місцевого самоврядування – найбільш оптимальний шлях до

справедливої демократичної України. Побудова справедливої демократичної України можлива лише в результаті втілення у життя цілей сталого розвитку визначених декларацією ООН у 2015 році та положень відповідного Указу Президента України [3]. Об'єднані профспілки України у своєму розвитку набувають ознак за прикладом класичних Британських «тред-юніонів», які об'єктивного мають захищати законні права найманих працівників і представників малого бізнесу.

2 Економіка

Ефективна економічна система формується на основі об'єктивних законів розвитку суспільства на принципах системи народовладдя, а також на правових засадах та юридичних процедурах діяльності органів державної влади, громадянського суспільства без корупційної складової за формулою, що науково визначає політику як концентроване вираження економіки.

$$E_c = H + K_k + P_n + G_c, \quad (2)$$

де E_c – економічна система;

H – народовладдя з урахуванням коефіцієнту корупції 0,1;

K_k – кооперація (колектократія);

P_n – правологія народовладдя;

G_c – громадянське суспільство.

Економічну конструкцію народовладдя буде побудовано на засадах кооперативного суспільства, яка відрізняється від корпоративної моделі капіталізму тим, що в основі екологічних відносин буде покладено інтерес особистості, а не накопичення абстрактного капіталу, де гроші роблять гроші, а не гроші – гроші, бо в цьому є пряма колективна зацікавленість усіх членів кооперативу. Економічна модель народовладдя буде формуватися на засадах верховенства права – через закони України відбудеться трансформація корпорацій у приватні і кооперативні господарства, а за корпораціями залишиться право обслуговування і регулювання ринку. Завдяки зрілості суспільства за народовладдя націоналізація банківської системи відбудеться у послідовності і порядку, які визначаться на час проведення її реформ. Особливу увагу в економічних відносинах за народовладдя буде приділено відпрацюванню механізму базового доходу у розвитку на ринковій економіці.

За нашим переконанням, кооперативна форма передбачає перехід корпоративного капіталу у спів власність середнього бізнесу і територіальних громад, на засадах державно-приватного партнерства. Кооператив – добровільне об'єднання людей, які внесли матеріальні засоби або кошти для спільного ведення господарчої діяльності у виробничих і обслуговуючих галузях. Спілки – об'єднання кооперативів для здійснення спільної діяльності у виробництві і торгівельних сферах та

фінансової взаємодопомоги, що діють в інтересах кооператорів, а не трейдерів олігархічного капіталу. Кооперативну форму власності визначено Конституцією України, Цивільним Кодексом України та Законом України «Про кооперацію» (ВВР 2004, №5, ст. 35, редакція 15.08.2020 р.), де вказано, що «метою кооперації є задоволення економічних соціальних та інших потреб власників кооперативних організацій на основі поєднання їх особистих та колективних інтересів, доходів, розвитку їх самоорганізації, самоуправління, самоконтролю», що відповідає основним засадам колектократії. Цей Закон потребує адаптації до кооперативного управління державою, розширення повноважень і прав кооперативів, як основної форми державного устрою. Натомість новим Законом України «Про усунення корпоративно-олігархічного управління державою» заборонити неконституційні форми партійно-корпоративного капіталу, як реально існуючої, але конституційно не передбаченої форми. Принцип повоєнної відбудови України передбачає орієнтування національної економіки на сучасні світовий дизайн з урахуванням національних особливостей у відбудові зруйнованих міст і сіл з урахуванням захисту населення на випадок нової війни з Росією, із спорудженням сучасних очисних споруд для міст і підприємств, утилізації відходів за безвідходними технологіями, роздільного збирання побутового сміття з біоконверсією його органічної частини в добрива.

2.1 Агрпромиловий комплекс (агросфера)

Для сталого розвитку агросфери на засадах народовладдя пропонується науково-практична формула реалізації соціально-політичної доктрини:

$$P_{ca} = H \cdot (\Phi + K + C + B), \quad (3)$$

де: P_{ca} – розвиток сталий агросфери;

H – народовладдя з урахуванням коефіцієнта корупції (0,1);

Φ – фермерство;

K – кооперація;

C – спілки;

B – земельний банк + банки кредитні.

Аграрна галузь за такою формулою вже нині є початком прояву колектократії у формі фермерських і кооперативних господарств. Основне – дати імпульс розвитку агросфері з низу до верху за підтримки держави з переведенням латифундій (корпорацій) в обслуговуючі кооперативи та з науково-обгрунтованого ведення аграрного виробництва за допомогою дорадчої служби у спілці з науковими аграрними установами [6].

Аграрна система базується на розумінні того, що нинішній розвиток агросфери визначається як стан «дуже слабкої сталості», де переважає економічна складова, а соціальні і екологічні питання залишаються на

перспективу. Беручи до уваги зубожіння агросфери, деградований стан земельного покриву, порушення елементарних вимог до сівозмін, знищення тваринництва, принцип народовладдя передбачає поступовий вихід із скрути, який полягає:

- в реформуванні аграрних відносин у бік трансформації аграрних корпорації у фермерські господарства, кооперативів, обслуговуючих спілок та створення на місцях переробної аграрної промисловості;
- в розвитку на селі сучасної інфраструктури, що включає матеріальні і духовні потреби селян;
- створенні з боку держави сприятливих умов для розвитку середнього класу з пільговою кредитною політикою і субсидіями для рослинництва і особливо, тваринництва та кооперації в урбосфері, як прояву народовладдя і принципу колектократії;
- наданні права районним виконавчим службам і територіальним громадам на заключення договорів з науковими і науково-освітніми установами на проведення науково-дослідних робіт на землях в обробітку і в басейнах малих річок;
- створенні на рівні областей і районів модерної приватно-державної дорадчої служби для оперативного впровадження наукових розробок у виробництво у співдружності з науковими установами;
- сприянні науковим установам і дорадчій службі у створенні агрополісів із замкненим виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції в готовий товар для внутрішнього і зовнішнього ринку;
- користуванні пільгами, дотаціями, страховими фондами з боку держави в процесі створення нових фермерських господарств та їх господарської діяльності;
- проведенні земельних реформ на селі тільки в інтересах місцевого населення, земля належить місцевим фермерам, їх кооперативам і спілкам.

За принципом народовладдя в АПК:

- продажу землі повинна передувати політика оцінювання її якості – проведення ґрунтового і агрохімічного обстеження, визначення кадастру і бонітетуґрунтів з установленням заохочень за якісну експлуатацію земель та міру відповідальності за її порушення;
- організація Державного іпотечного Земельного банку з наданням права на кредитування у першу чергу місцевому населенню;
- виділення пільгових довгострокових кредитів сільському населенню;
- продаж землі в одні руки згідно існуючого законодавства за прозорими схемами.

Найцивілізованішою була б форма володіння землею – продаж оренди. Економічному і екологічному розвитку держави сприятиме відновлення в Україні українського селянського козацтва на новій спіралі його розвитку, що буде здійснювати консолідуючу роль в державному будівництві,

територіальній обороні, збережені народних традицій і патріотичному вихованні української молоді. Агропромислове виробництво у післявоєнній його перебудові слід вивести з лабет комерційної залежності вирощування сільськогосподарських культур. Науково-обґрунтоване його ведення припинить деградацію земельного покриву, забезпечить просте або розширене відтворення родючості ґрунту, відновить агро- і природні фітоценози за басейновим принципом і досягне зростаючої продуктивності аграрного виробництва за врівноваженої екології. Імпульс на розквіт забезпечить народовладдя.

2.2 Урбосфера

Для складного організму промислового виробництва, пов'язаного з урбосферою, пропонується і формула соціально - політичної доктрини::

$$P_{cy} = H \cdot [BP + KP + Pp + I], \quad (4)$$

де: P_{cy} – розвиток сталий урбосфери

H – народовладдя з урахуванням коефіцієнта корупції

BP – бізнес приватний

KP – кооперація підприємств

Pp – справедливий розподіл прибутків між усіма працівниками

I – інвестиції

Під поняттям «урбосфера» розуміється виробничі підприємства будьякої прибуткової галузі міст і інших селітебних територій, що підлягають справедливому розподілу доходів. За поєднання п'яти визначених формул Україна досягне справжнього народовладдя, яке у поєднанні з системним підходом до відновлення басейнів малих річок забезпечить соціальне та екологічне відродження країни [7].

3 Екологія

Глобальні цілі сталого розвитку ООН носять універсальний характер, що передбачають загальне управління водними ресурсами («Чиста вода»), розвиток відновлюваної енергії, адаптацію до змін клімату, збереження морських екосистем та екосистем суші, що повністю відповідає забезпеченню екологічної безпеки нашої держави. Україна вибирає новаторський напрям еколого-техногенної безпеки, шляхом відновлення природи за басейноцентричним принципом. Його унікальність полягатиме в тому, що природовідновні роботи сприятимуть поверненню басейнів і русел малих річок до еколого-врівноваженого функціонування агроландшафтів та біогеоценозів. Процеси відновлення природи здійснюються паралельно з відтворенням родючості ґрунту та екологізації всього складного організму агросфери.

Басейноцентричний підхід. Згідно Декларації про державний суверенітет України, екологічна безпека і захист природи є пріоритетом суверенної

держави. Для усунення екологічних негараздів в агроєкосистемах та біогеоценозах Україна ставить велику мету виконати пілотний проєкт з відновлення природи за ідеєю В.І. Вернадського про Ноосферу – сферу Розуму, надати їй просторово-регулятивного значення. Відновленню підлягають первинні ландшафти малих річок з довжиною русла до 10 км, які традиційно вважались струмками, а за кваліфікаційними ознаками, визначено малими річками русла з довжиною від 10 до 100 км. Згідно Земельного кодексу України, басейнові управління річкової мережі долучаються до програм відновлення середніх і великих річок, складовою частиною яких є їх притоки, що зазнають відновлення. Це стосується міжбасейнових лісових насаджень і залуження територій. Паспортизація басейнів малих річок здійснюється з ґрунтовим, агрохімічним і токсикологічним та фауно-флористичним обстеженням з розробленням картограм існуючого стану об'єктів та шляхів його поліпшення.

В процесі відновлення басейнів малих річок:

- виконують інженерні, культуротехнічні роботи та здійснюють агро-, хемо-, біо- і фітомеліорації з проведенням розширення і поглиблення русел річок без пониження базису ерозії, а за потреби – повернення колишніх меандр і боліт для поліпшення водного балансу регіону за формулою:

$$\text{Брс} = \text{П} + \text{Рі} + \text{Рк} + \text{Ма} + \text{Мх} + \text{Мб} + \text{Мф} + \text{Мк}, \quad (5)$$

де: Брс – басейн малої річки, розвиток сталий;

П – паспортизація басейнів малих річок;

Рі – роботи інженерні (відновлення русел, за потреби меандр і боліт, укріплення берегів, розчищення річок і водойм від намулу);

Рк – роботи культур-технічні з корінного поліпшення луків і пасовищ (вирівнювання площ від кротовин та ін., кольматаж, розчищення від кущів і дерев);

Ма – агроеліорації з поступовим впровадженням біологізованих технологій (сівозміни, сучасні агротехнології, багаторічні трави);

Мх – хемеліорації (застосування добрив, вапнування і гіпсування ґрунтів, інтегрований захист рослин від бур'янів, шкідників і хвороб);

Мб – біомеліорації (залучення в агротехнології біопрепаратів симбіотичної і асоціативної дії, стимуляторів росту, схематизованих розчинів мікроелементів, антистресантів);

Мф – фітомеліорації (залуження луків і пасовищ, захисних смуг вздовж обох берегів річки, залуження і заліснення крутосхилів, ярів і балок, заліснення земель з низьким рівнем родючості).

- Ландшафтно-меліоративне облаштування території з виділенням технологічних груп земель – 1 група – не еродовані землі (ухил до 30), дозволяються всі форми землеробства, II група – слабко еродовані землі (ухил 3-50), впроваджуються ґрунтозахисні

сівозмінні, III група – (ухил >50) сильно еродовані землі підлягають залуженню і залісненню. Весь комплекс відновних робіт у басейнах малих річок спрямовано на встановлення екологічної рівноваги, що досягається шляхом науковообґрунтованого відновлення водного режиму:

- у межах басейнів встановлюється оптимальне співвідношення у системі рілля: луки(пасовища): ліс;
- в заплавах малих річок створюються культурні сінокоси і пасовища із будівництвом інфраструктури для проживання і ведення тваринництва з наближенням його до кормової бази;
- відновлюються ставки в зрегульованих руслах малих річок та розвивається фермерське рибне господарство;
- науково-дослідні установи розробляють методики відновних робіт та забезпечують посівним матеріалом багаторічних, лучних і дикорослих трав, лісорозсадники, садовим матеріалом;
- за розгортання басейнового устрою щорічні потреби на проведення меліоративних робіт становитимуть близько 11 млрд дол. США, що рівнозначне вартості втрат продукції при збиранні і зберіганні в аграрному секторі, створення Державного іпотечного земельного банку забезпечить потреби на відновні роботи та пільгові кредити для нових поселень в басейнах малих річок.
- створення законодавчої і нормативної бази, із встановленням чіткої адміністративної і кримінальної відповідальності за викидання відходів у навколишнє природне середовище – забруднювач платить непомірні штрафи, спонукаючи його до впровадження безвідходних технологій;
- за підприємствами встановлюється чіткий екологічний аудит, що визначає екологічну ціну за одержану якісну основну продукцію та відповідальність за порушення екологічного законодавства;
- держава всіляко заохочує відходні виробництва до впровадження очисних споруд і перероблення вторинної сировини в корисну продукцію шляхом зниження оподаткування, відстрочки платежів тощо;
- у великих і маленьких містах, селищах і селах впроваджуються роздільне збирання сміття, що буде перероблятися в мережі нових сміттєпереробних заводів по всій Україні, які будуються за типовими проектами під контролем держави із залученням науки, вітчизняних і іноземних інвесторів.

4 Послідовність втілення народовладдя в повоєнний період

Ще на не завершеному етапі війни між Росією та Україною доцільно визначити консолідовану думку:

- щодо реформування вітчизняної науки із забезпеченням її провідної ролі у післявоєнній відбудові країни;

- для усунення з політичної арени існуючих «корпоративних політичних партій», їхні представники не залучаються до нового етапу державотворення, а партіям надається право функціонування як клубів за інтересами;
- олігархи і латифундисти беруть участь в цьому процесі як прихильники кооперативного руху у межах корпоративного капіталу як інформаційно-об'єднуючого інструменту із збереженням окремих галузей за ними, згідно антимонопольного закону.

На засадах нового закону України Про вибори до Верховної Ради і рад будь-якого рівня провести справедливі вибори з домінуванням серед депутатів наймасовіших громадських організацій – Федерації профспілок України і реформованого українського козацтва, які нині охоплюють, відповідно, 9 млн і 2 млн членів у своїх лавах.

Слід адаптувати діяльність профспілок як громадської сили для державотворення та забезпечивши державну, фінансову і організаційну підтримку у консолідації українського козацтва в мілітарну або напівмілітарну і бізнесову потугу з активним залученням до державотворення на основі майбутнього Закону України «Про відродження українського козацтва».

4.1 В програмних документах післявоєнного відновлення держави слід передбачити:

- виведення із стагнації вітчизняної освіти і галузевої науки, як основної інтелектуальної сили країни за допомогою якої відбудеться відновлення економіки, соціосфери країни, та екологічне відродження природи;
- виведення з під партійно-олігархічного впливу катастрофізму засобів масової інформації шляхом переорієнтування радіомовлення і телебачення на громадських засадах з висвітленням розвитку творчого потенціалу суспільства;
- наповнення бюджету за рахунок виведення із тіні економіки, повернення капіталу з офшорних зон, подолання корупції через створення міцного середнього класу і прозорості всіх гілок влади, залучення інвестицій і створення спеціальних економічних зон;
- відродження вітчизняної легкої і переробної промисловості на засадах сучасних інноваційних технологій і конкурентноздатності на внутрішньому і світовому ринках;
- забезпечення сталого розвитку агросфери на засадах народовладдя із створенням фермерських і кооперативних господарств та обслуговуючих спілок у майбутніх агрополісах в басейнах малих річок України;
- зміцнення моральних і духовних устоїв українського народу шляхом відновлення українського козацтва як патріотичної, політичної, господарської, напівмілітарної і мілітарної сили, на сучасній спіралі

розвитку суспільства та Федерації профспілок, які стають фундаментом народовладдя.

- надання рівнозначності у післявоєнній відбудові України економічному і екологічному відновленню суспільства і природи.

За народовладдя всі складові соціального, економічного і екологічного становлення та післявоєнної відбудови матимуть напрями і віхи сталого розвитку, що необхідно передбачити в розробленні дорожньої карти.

5. Народовладдя в системі світового поступу неокапіталізму

Росія, відкривши скриньку Пандори, запустила не тільки смертельний молюх війни, вона спричинила світову економічну кризу, яка означатиме п'яту хвилю трансформації корпоративного капіталізму з переходом його з неолібералізму на соціалізовані рейки [5].

Згідно колективної думки Заходу такі переходи трапляються внаслідок світових криз, які поступово удосконалюють і гуманізують світовий соціум, бо попередня його стадія гине під тягарем суперечностей.

Так було після I і II Світових воєн, так буде і після потрясіння світової економіки, спричиненої імперіалістичною Росією, яка цим необачним вчинком вирила сама собі могилу.

На відміну від лівих рухів, соціальна думка Заходу, викладеній в Путівнику в майбутнє П. Мейсоном [4], вбачає трансформацію посткапіталістичного суспільства у соціалізовану форму капіталізму, що принципово співпадає з українською моделлю народовладдя сформульованою терміном назвою соціалізованого капіталізму[5].

З ідей неокапіталізму в нашу систему цілком слушно залучити міркування щодо націоналізації банківської системи, яка має стати відкритою, прозорою і контрольованою з боку держави і народовладдя, спрямованої на інновації, охорону природи з перешкодами для отримання ренти. В частині кооперації – повне співпадіння з ідеологією українських соціологів (М. Туган-Барановський, В. Винниченко та ін.).

- У відбудові післявоєнної України нам слід розраховувати на новий план Маршалла, який у сумі 12 млрд дол. США, дозволив Європейським державам створити умови для повоєнного економічного буму під егідою США.
- Відновлення зруйнованої економіки України – моральний обов'язок країн Євросоюзу ідемократичного світу, адже об могутній щит України розіб'ється найагресивніша сила російської імперії, а встановлена система народовладдя буде взірцем для побудови майбутнього світу колектократії.
- Західна думка побудови посткапіталістичного суспільства розтягує цей процес у часі як певну абстракцію, бо не розроблено соціальнорегуляторного механізму його здійснення.
- В Україні його знайдено – це ідея народовладдя, система і послідовність якою викладено у монографії.

Міжнародне значення народовладдя, згідно Декларації про державний суверенітет України, полягає в тому, що ми створили простороворегулятивний механізм до неокапіталістичного суспільства із залученням до державотворення наймасовіших громадських організацій [2].

Висновки: наявні виклики для України (суттєві втрати від руйнувань і людських жертв та екологічних порушень) є екзистенційними й надскладними, а тому подолати їх можна лише комплексно та в міжнародному партнерстві.

Для цього в Україні вже на етапі війни необхідно комплексно закладати фундамент нових інститутів, покликаних до встановлення народовладдя шляхом справедливих виборів виконавчої влади на мажоритарній основі з числа наймасовіших громадських організацій під егідою рад народних депутатів. Вони здійснюють реформи на законодавчому рівні з проведення департизації, деолігархізації, делатифундації суспільного життя держави.

Це забезпечить створення міцного середнього класу, що досягається встановленням кооперативної форми власності (колектократії), за якої відбудеться системний науково-обґрунтований розвиток суспільства як наступний перехід від корпоративного до кооперативного капіталізму.

В післявоєнний період народовладдя буде найефективнішим інструментом для відновлення економіки і сплюндрованої землі, адже неокапіталізм буде побудовано на цифрових технологіях і відсутності корупції.

Джерела:

1. Декларація про державний суверенітет України, 1990–2010.Т. I–II. Київ : Освіта України, 2011. 1, С. 945
2. Офіційний документ (резолуція) Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» (англ. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development), від 25 вересня 2015 року, - URL: <https://ukraine.un.org/uk/sdgs>
3. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року :Указ Президента України. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
4. Мейсон Пол. Посткапіталізм. Путівник у майбутнє. Київ : Наш формат, 2019. 5, С. 360
5. Шморгун Л. Г., Борзунов В. И. Научное осмысление парадигмы устойчивого развития Украины. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2020. № 26. с.с. 47–59.
6. Дегодюк С. Е., Дегодюк Е. Г., Борко Ю. П. Басейноцентричний підхід до сталого розвитку землеробства у контексті змін клімату.

- Землеробство і рослинництво: теорія і практика. 2021. №2. 2, с.с. 5–13.
7. Дегодюк Е. Г., Дегодюк С. Е. Еколого-техногенна безпека України. Київ : Екмо, 2006. 3, С.306
 8. Народні депутати: В. Гришук, А. Назаренко, Ю. Сорочик, В. Черняк, В. Яворівський, А. Ярошинська, О. Коцюба Альтернативний проєкт Закону Української радянської соціалістичної республіки «Про вибори органів народовладдя Української РСР» 01.09.1989, с.с.79-100,
URL: https://nonproblem.net/wp-content/uploads/2019/12/2014_07_031.pdf

2.4. Enhancing the role of audit as a socio-economic institution in the context of achieving sustainable development goals and common values of the EU

Підвищення ролі аудиту як соціально-економічного інституту в контексті досягнення цілей сталого розвитку та спільних цінностей ЄС

Постановка проблеми. Аудиторська діяльність має важливе значення як для розвитку сучасної економіки зокрема, так і суспільства в цілому. Професія аудитора пов'язана із суспільними зобов'язаннями, які виходять за межі послуг, що надаються конкретному клієнту, тому важливість аудиторської думки для користувачів звітності накладає значну відповідальність на кожного окремого аудитора та аудиторську спільноту в цілому. Виходячи із визначення завдань з надання впевненості (п. 10 Міжнародної концептуальної основи завдань з надання впевненості [34, с. 74]), аудитори «надають впевненість» або «підвищують ступінь довіри користувачів». При цьому постає питання, чому виникає потреба підвищувати ступінь довіри, рівень упевненості або, іншими словами, чому особи починають відчувати нестачу такої довіри та впевненості і який вплив аудит має в подальшому на їх функціонування та розвиток.

Сама система соціально-економічні відносини являє собою досить складну систему, реальною формою прояву якої в суспільстві виступають економічні інтереси господарюючих суб'єктів, а самі соціально-економічні відносини визначаються формою власності, тобто відношеннями між людьми, характером праці, її суспільною організацією, характером і способом розподілу й споживання. Для аналізу впливу різних інституцій значне розповсюдження в соціально-економічній сфері, де необхідною є кількісна інтерпретація багатомірного явища, отримали індекси, зокрема для оцінки таких складних понять, як «ведення бізнесу», «конкурентоспроможність». Для здійснення міжкраїнних порівнянь розрахунками таких багатомірних індексів займаються світові організації: Світовий банк, ООН, ОЕСР тощо, що підтверджує їх важливість. Зокрема, важливими є індекси, які характеризують рівень соціально-економічного розвитку.

Аналіз стану дослідження проблематики. Питанням теорії, методології, організації і методики аудиту присвячено багато ґрунтовних досліджень провідних науковців України, які стосуються зокрема і питань еволюційного розвитку аудиту, його концепцій - адекватності (теорія «сторожового пса»), контролінгу (теорія «собаки-шукача») та консалтингу (теорія «собаки-поводиря»), видів - підтверджуючий, системноорієнтований та аудит, який базується на ризику, або ризикоорієнтований [4, с. 30; 18, с. 105–106]; підтверджуючий,

процедурний, системний аудит та аудит зон ризику [2, с. 7; 13, с. 18]. Аналіз етапів та елементів процесу створення інституту аудиту в Україні представлено О.А. Петрик [15], О.Ю. Редько [16]. В.В. Рядською представлено інтегральну схему періодизації еволюційного розвитку аудиту та відповідних економічних теорій, що описують його зміст, в якій поєднані описані вище класифікації [19, с. 10]. Мета аудиту фінансової звітності, її становлення та розвиток розкрито в монографії з питань аудиту фінансових результатів за ред. І.К. Дрозд [0, с. 45–62]. В межах дослідження моделі людини та напрямів її використання в теорії аудиту Г.М. Давидовим запропонована соціально-економічна концепція аудиту, в основу якої покладено положення про необхідність урахування аудиторами моделей поведінки людини, що дає можливість заздалегідь її визначити та спрогнозувати [3, с. 184–185]. Значна увага приділяється еволюції ролі аудиту зарубіжними вченими [35].

Аналізу міжнародних рейтингів в контексті розвитку країни в цілому приділяється значна увага [6; 11], але недостатньо з точки зору впливу систем обліку й аудиту – дослідження в цій сфері фрагментарні. Вплив стандартів аудиту на міжнародні рейтинги розглянуто Пасько О.В., яким було проаналізовано ситуацію зі сприйняттям сили стандартів обліку і аудиту в Україні порівняно з іншими юрисдикціями на основі показників Звіту глобальної конкурентоспроможності [12]. Вплив цілей сталого розвитку на сучасні вектори обліку й аудиту представлено О.А. Петрик [14], вплив професійних бухгалтерів на досягнення цілей сталого розвитку досліджено І.О. Макаренко та О.Л. Пластун [9; 33].

Незважаючи на значний внесок указаних вчених у розвиток теоретичних, методологічних, організаційних та методичних положень аудиту, відмітимо, що в сучасній економічній науці поки що відсутнє цілісне уявлення про особливості розвитку аудиту, його місце в системі соціально-економічних відносин, що актуалізує необхідність дослідження не лише еволюційних витоків, особливостей та інституційних детермінант його історичного розвитку, а, в першу чергу, його впливу на соціально-економічне середовище.

Мета дослідження. Вибір та актуальність теми дослідження зумовлені необхідністю чіткого визначення місця та функцій аудиту в сучасній системі соціально-економічних відносин як цілісної системи, функціонування якої повинно забезпечувати інформаційні потреби суспільства в умовах активізації Україною інтеграційних процесів вітчизняної економіки до глобального економічного простору. Метою даного дослідження є обґрунтування впливу аудиту на соціально-економічні відносини та можливості оцінювання даного впливу в міжнародних рейтингах, визначення пріоритетних напрямків розвитку аудиторської діяльності в контексті досягнення Цілей сталого розвитку та спільних цінностей ЄС.

Для вивчення впливу аудиту на соціально-економічний розвиток було застосовано методи: діалектичний метод, метод системного аналізу – для

визначення місця та функції аудиту в сучасній системі соціально-економічних та агентських відносин; аналізу, синтезу та логічного узагальнення – при оцінці змісту міжнародних рейтингів з точки зору врахування інституту аудиту та впливу на «розрив в очікуваннях» в аудиті.

Результати дослідження. Аудиторська діяльність має важливе значення як для розвитку конкретного суб'єкта господарювання, так і сучасної економіки й суспільства в цілому. Теорія агентських контрактів, у рамках якої доводиться необхідність аудиту, фактично є однією з теорій контрактів, що розвиваються в рамках інституціональної економічної теорії та розглядають взаємодію учасників контракту як антагоністичну, а їх поведінку – як раціональну і максимізуючу. Проведення аудиту та інших завдань з надання впевненості дозволяє зменшити ймовірність виникнення несприятливого вибору та морального ризику, оскільки аудит може бути використаний як для встановлення типу агента (в цьому випадку аудит є прикладом засобів фільтрації, сигналізації та раціоналізації), так і для протидії опортуністичній поведінці (в даному випадку – прикладом засобу контролю та налагодження стимулів агента).

Його вплив на мікрорівні проявляється в основному в тому, що проведення аудиту та інших завдань з надання впевненості дозволяє зменшити ймовірність виникнення несприятливого вибору та морального ризику, оскільки аудит може бути використаний як для встановлення типу агента (в цьому випадку аудит є прикладом засобів фільтрації, сигналізації та раціоналізації), так і для протидії опортуністичній поведінці (в даному випадку – прикладом засобу контролю та налагодження стимулів агента). Сам аудит може розглядатися як складова таких видів трансакційних витрат, як витрати пошуку інформації та витрати на ведення переговорів і укладання контрактів. Також слід враховувати, що накопичення й узагальнення інформації, яка визначає репутацію окремих фірм, та встановлення ступеня її достовірності, а останнім саме й займаються аудиторські фірми, дає змогу реалізувати ефект масштабу в сфері збору та аналізу інформації про ділову поведінку і забезпечити зниження трансакційних витрат, будуючи довірчі відносини. В цьому випадку вплив аудиту вже переходить на інші рівні: регіональний на рівні країни, макрорівень, глобальний.

Сам факт проведення аудиту дає змогу знизити соціальну напругу незалежно від ефективності та результатів, які будуть продемонстровані. Проте цього недостатньо: важливі, по-перше, якість підкріплення з погляду задоволення потреб користувачів і, по-друге, механізм доведення результатів аудиторського звіту до користувачів. К. Ерроу, розробляючи питання передачі інформації в економіці, зазначає, що різноманітність сигналів зменшує витрати інформаційної нерівності, але це відбувається лише тоді, коли сигнали (інформація) передаються в рамках рівнодоступної організованої системи – фірми чи суспільства в цілому [21, с. 104].

Однак існує також і інша точка зору, яку підтримує, зокрема, А. Ляско, стверджуючи, що економічні експерименти та реальна практика контрактних відносин не підтверджують факту такого зниження, оскільки в більшості ситуацій довіра або взагалі не впливає на рівень трансакційних витрат, або призводить до їх збільшення [8, с. 42–43]. Необхідно звернути увагу на те, що довіра як суспільний феномен спирається на комплекс формальних та неформальних норм і правил, які взаємодіють та доповнюють один одного. Тому, наприклад, якщо неформальна основа довіри, яка співвідноситься із діловою репутацією, є стійкою, багато з формальних процедур виявляються зайвими.

Використовуючи виділені В.О. Мандибурою чотири типологічні прояви довіри за джерелами виникнення [10, с. 56], можна стверджувати, що аудит є тим формальним інститутом, який діє як механізм реалізації довіри (особливої неформальної норми в суспільстві), що проявляється в послідовності появи довіри: спочатку суб'єкт довіряє формальному інститутові (аудиту), а інститут в особі суб'єкта аудиторської діяльності вирішує, хто в зоні його компетенції, яка обмежена висловленням думки стосовно ступеня достовірності фінансової звітності, вартий такої довіри.

Система незалежного аудиту виконує роль стабілізуючого та гармонізуючого елемента у складній системі соціально-економічних відносин суспільства, виконуючи дві функції: інформаційну, яка проявляється у виявленні наслідків конфлікту інтересів, що дозволяє зменшити інформаційний ризик та підвищити інформаційну прозорість об'єкта, та стимулюючу, яка проявляється в попередженні виникнення проявів конфлікту інтересів, його мінімізації та нейтралізації. Саме в цьому проявляється вплив аудиту як інституту на соціально-економічний розвиток країни в цілому. Проте оцінка такого впливу як на рівні конкретного суб'єкта, так і на рівні окремої країни та світової економіки в цілому не здійснюється і, в першу чергу, варто звернути увагу на взаємозв'язок аудиторської діяльності та досягнення Цілей сталого розвитку.

Беззаперечним є те, що глобалізація, стрімкий технологічний розвиток є джерелом багатьох соціальних благ, але разом з тим, ці тенденції створюють загрози для стійкого (сталого) розвитку соціального, економічного, екологічного, етичного напрямків. Чим швидше суб'єкт (компанія, регіон, органи державного управління та місцевого самоврядування) починають розглядати наслідки своєї діяльності та розвитку, усвідомлюючи свою значну роль у суспільстві, розвивати корпоративну культуру соціального спрямування, тим більшими є їх перспективи в контексті довгострокової ефективності та результативності. В щорічному рейтингу сталого розвитку (Sustainable development report [38]) 2021 року Україна піднялася на дев'ять позицій і посіла 36 місце серед 165 країн, отримавши 75,5 балів. Прогрес України відзначено в досягненні 11-ти з 17-х цілей, що визначають сталий розвиток країни в економічній, соціальній та екологічній сферах, у жодній

із базових цілей Україна не погіршила свої позиції.

Роль бухгалтерської професії у досягненні Цілей сталого розвитку розглядається як професійними організаціями, зокрема CGMA (Chartered Global Management Accountant) та AICPA (Association of International Certified Professional Accountants) [26], ACCA (Association of Chartered Certified Accountants) [43], IFAC (International Federation of Accountants) [39]. Як підкреслюється IFAC, професія бухгалтера має значний внесок у досягненні таких восьми цілей, як: 4 «Якісна освіта», 5 «Гендерна рівність», 8 «Гідна праця та економічне зростання», 9 «Інновації та інфраструктура», 12 «Відповідальне споживання», 13 «Боротьба зі зміною клімату», 16 «Мир, справедливість та сильні інституції», 17 «Партнерство заради стійкого розвитку» [39]. В дослідженні CGMA та AICPA [26] наводиться позиція PwC (PricewaterhouseCoopers) щодо пріоритетизації Цілей сталого розвитку в контексті впливу на їх діяльність (за рівнями – низький, середній, високий) з точки зору впливу, можливостей, пріоритетів Великобританії (UK) та інших аспектів впливу (табл. 1) (ціль 17 «Партнерство заради сталого розвитку» не конкретизована).

Таблиця 1. Оцінка PwC впливу Цілей сталого розвитку на її діяльність

Низький	Середній	Високий
1 «Подолання бідності» 2 «Подолання голоду» 6 «Чиста вода та санітарні умови для всіх» 9 «Інновації у промисловості та розвиток інфраструктури» 11 «Сталий розвиток міст та громад» 13 «Зміни клімату» 14 «Раціональне використання морських ресурсів» 15 «Раціональне використання ресурсів суші»	3 «Міцне здоров'я та благополуччя» 7 «Доступна та екологічна чиста енергія» 12 «Відповідальне споживання та виробництво» 16 «Мир, справедливість та сильні інститути»	4 «Якісна освіта» 5 «Гендерна рівність» 8 «Гідна праця та економічне зростання» 10 «Зниження нерівності»

Джерело: складено на основі [26]

Але окремого акценту на важливість аудиту не зроблено. Вважаємо, що його роль має двосторонній прояв: з одного боку, такий вид аудиту виступає важливим засобом оцінки соціального розвитку суб'єктів господарювання, рівня їх соціальної відповідальності і соціальної звітності, але з іншого – сам інститут аудиту (незалежного, державного, внутрішнього) має значний вплив на досягнення задекларованих цілей.

Роль державного аудиту в особі Supreme Audit Institutions (SAIs) у

реалізації Цілей сталого розвитку шляхом проведення аудитів та оглядів підтримана INTOSAI, яка включила SDGs як наскрізний пріоритет 2 в свій Стратегічний план на 2017-2022 рр. та започаткувала ініціативу «Auditing SDGs». Ініціатива “Auditing SDGs” включає два напрямки: аудит підготовки до впровадження Цілей сталого розвитку (“SDGs Preparedness Audit”) та аудит впровадження SDGs (“Audit of SDGs Implementation”).

Потенціал незалежного аудиту, безумовно, теж зростає, враховуючи підвищену увагу до звітування зі сталого розвитку і, відповідно, надання впевненості щодо даних звітів, але необхідно є конкретизація впливу аудиту на досягнення Цілей сталого розвитку.

Використовуючи розробки IFAC [39] представимо вплив аудиторської діяльності (табл. 2).

Таблиця 2. Взаємозв'язок аудиту та Цілей сталого розвитку

Цілі сталого розвитку	Вплив аудиторської діяльності
4 «Якісна освіта»	Постійне підвищення професійної компетентності аудиторів в специфічних сферах (технічних, екологічних, соціальних тощо) та безперервна професійна освіта дозволить забезпечити якісну оцінку впровадження Цілей сталого розвитку
5 «Гендерна рівність»	Потенціал аудиторської діяльності може бути реалізований за умови залучення високопрофесійних фахівців, в т.ч. в першу чергу жінок. Крім того, в складі інших завдань з надання впевненості є потенціал виконання завдань, присвячених оцінці дотримання гендерного балансу та рівності.
8 «Гідна праця та економічне зростання»	Вплив результатів роботи аудиторів проявляється у сприянні відповідальній поведінці та прийнятті ефективних управлінських рішень, які дозволяють створювати успішні бізнес-структури та інші організації і підтримувати їх функціонування. Аудиторська діяльність має вплив на створення та підтримку сильних та надійних інституцій і в кінцевому підсумку на економічний розвиток, в першу чергу, через підтримку неформального інституту довіри.
9 «Інновації та інфраструктура»	Аудитори підвищують ступінь довіри та впевненості щодо різних об'єктів (фінансових та не фінансових), в першу чергу, фінансової звітності та звітності зі сталого розвитку, які є основними джерелами інформації для прийняття рішень. Виконання аудиторами інших завдань з надання впевненості, які стосуються окремих аспектів інноваційної діяльності, дозволяє отримати впевненість у правильності прийнятих рішень та підвищити ефективність інноваційних розробок та досліджень.
12 «Відповідальне споживання»	Виконання інших завдань з надання впевненості та консультаційних послуг через підвищення довіри до інформації допомагатиме організаціям розглядати цілі сталого розвитку як невід'ємну частину фінансових, стратегічних і операційних цілей.

Цілі сталого розвитку	Вплив аудиторської діяльності
13 «Боротьба зі зміною клімату»	Аудитори повинні мати вплив через надання впевненості щодо розширених форм звітності, таких як екологічні звіти про прибутки та збитки та інтегровані звіти та звіти щодо сталого розвитку, які надають інвесторам, працівникам та іншим зацікавленим сторонам інформацію про ефективність організації щодо зміни клімату.
16 «Мир, справедливість та сильні інституції»	Шахрайство та корупція є загрозою для досягнення Цілей сталого розвитку, оскільки шахрайство та корупція заважають бізнесу, обмежують конкуренцію, відволікають ресурси від тих, хто їх потребує, зменшують державні інвестиції та стримують іноземні інвестиції. Аудитори в рамках виконання завдань з аудиту та надання впевненості несуть відповідальність за отримання достатньої впевненості у тому, що фінансова звітність та інша фінансова або не фінансова інформація у цілому не містить суттєвого викривлення внаслідок шахрайства чи помилки, а також за повідомлення тим, кого наділено найвищими повноваженнями, факту ідентифікації шахрайства або факту, який свідчить про те, що шахрайство може існувати.
17 «Партнерство заради стійкого розвитку»	Цілі сталого розвитку неможливо досягти, якщо не підтримується партнерство для досягнення спільних цілей або вирішення системних проблем. Інформаційні потреби та очікування користувачів результатами роботи аудиторів є визначальними при формуванні змісту стандартів та рекомендацій щодо аудиту, надання впевненості, супутніх та консультативних послуг. Тому участь аудиторської спільноти у широких заходах партнерства є запорукою забезпечення якості аудиторської діяльності та інформаційних потреб користувачів щодо досягнення Цілей сталого розвитку.

Джерело: сформовано авторами.

Найбільш популярним міжнародним рейтингом оцінки простоти здійснення підприємницької діяльності в країнах світу в останні роки був індекс Doing Business, який дозволяє визначити якість правил регулювання підприємницької діяльності, що підвищують чи обмежують ділову активність, та їх застосування країнах світу, регіонах, а також вибраних окремих містах.

Разом з тим, його аналіз дозволяє зробити висновок, що, незважаючи на те, що в ньому використовуються (хоча і обмежено) показники, пов'язані із інституційним середовищем, зокрема «захист міноритарних інвесторів», вплив аудиту як інституту на умови ведення бізнесу не оцінюється та не враховується.

Але спочатку в серпні 2020 року публікація чергового звіту була призупинена через певні невідповідності в звітах 2018 та 2020 року [29], а у вересні 2021 року Світовий банк взагалі припинив розрахунок та публікацію даного рейтингу [44].

Зараз Світовий банк розробляє новий проект для вимірювання сприятливого ділового середовища у світі - Business Enabling Environment (BEE), але аналіз пропозицій та зведених коментарів і рекомендацій [22] показує, що вплив аудиту як інституту не врахований (термін «аудит» зустрічається лише в контексті оцінки рівня податкового адміністрування).

Єрмакова О.А. звертає увагу на чотирьохрівневу піраміду впровадження політики інноваційного розвитку країни, яка закладена в основу Global Innovation Index, що забезпечує розвиток інноваційної сфери на принципах системності:

- рівень 1 «Базові умови ведення бізнесу в країні»: верховенство права, конкурентні ринки, гнучкі ринки робочої сили, ефективний захист прав власності (зокрема інтелектуальної) та культура довіри;
- рівень 2 «Ефективне податкове, торговельне та інвестиційне середовище»: це середовище повинно стимулювати торгівлю та прямі іноземні інвестиції;
- рівень 3 «Ключові фактори інноваційного виробництва»: передбачає забезпечення інноваційного виробництва необхідними факторами – технологічними основними фондами, кваліфікованою робочою силою, інноваційною інфраструктурою;
- рівень 4 «Спеціальні стимули інноваційної діяльності»: ефективно розроблені стимули інноваційної діяльності з урахуванням конкурентних переваг та недоліків країни [5, с. 16].

Обґрунтовано підкреслено, що «частіше країни фокусуються лише на найвищому рівні піраміди, оскільки його інструменти неважко впровадити та вони, як правило, не викликають спротиву.

Водночас забезпечення 1–3 рівнів піраміди є набагато складнішим, оскільки зачіпаються вкорінені інтереси в державному та приватному секторах» [5, с. 16].

В контексті цього підтримуємо думку, що варто переорієнтувати погляд на роль та місце суб'єктів аудиторської діяльності [17, с. 62] в інноваційній системі та інноваційній інфраструктурі.

Так, класифікація запропонована О.Є. Кузьмінім та Т.М. Шотіком, які виділяють наступні елементи інноваційної інфраструктури:

- інститути інформаційної системи (аналітично-статистичні центри, інформаційні бази, мережі);
- організації з підготовки та перепідготовки кадрів, зокрема у сфері НДДКР;
- фінансові інститути (бюджетні, позабюджетні, венчурні, банки, фінансово-промислові групи, орієнтовані на технологічну інноваційну діяльність та ін.);
- систему експертизи, сертифікації, стандартизації та акредитації;

- систему патентування, ліцензування і консалтингу з питань захисту, оцінки вартості і використання інтелектуальної власності, оцінки комерціалізації наукових результатів [7, с. 183].

Враховуючи потенціал аудиторських послуг щодо виконання завдань в сфері інноваційної діяльності в цілому та її елементів й забезпечуючих підсистем, особливо в контексті забезпечення довіри як неформального інституту, аудит як систему (інститут) або суб'єктів аудиторської діяльності можна відносити до складу інноваційної інфраструктури.

В Global Innovation Index [31] вплив аудиту враховується в рамках такого показника, як «легкість захисту міноритарних інвесторів» (ease of protecting minority investors), який є складовою групи «складність ринку» (market sophistication), але окремо не виділяється.

Лише в одному індексі - Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – враховується інститут аудиту. Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) включає такі показники:

- *Доступне середовище (Enabling Environment):* інституції (Pillar 1. Institution), інфраструктура (Pillar 2. Infrastructure), інформаційні технології (Pillar 3. ICT adoption), макроекономічна стабільність (Pillar 4. Macroeconomic Stability);
- *Людський капітал (Human Capital):* здоров'я (Pillar 5. Health), навички (Pillar 6. Skills);
- *Ринки (Markets):* ринки продуктів (Pillar 7. Product Market), ринок праці (Pillar 8. Labour Market), фінансова система (Pillar 9. Financial System), розмір ринків (Pillar 10. Market Size);
- *Інноваційні екосистема (Innovation Ecosystems):* динамізм бізнесу (Pillar 11. Business Dynamism), інноваційна спроможність (Pillar 12. Innovation capability).

В Цілях сталого розвитку України передбачено: завдання 9.5. Створити фінансову та інституційну системи (інноваційну інфраструктуру), що забезпечуватимуть розвиток наукових досліджень, та науково-технічних (експериментальних) розробок, а в складі завдання 16.7. Підвищити ефективність діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування виокремлено підціль 16.7.1. Місце України у рейтингу Global Competitiveness Report за субіндексом «Інституції (державні та суспільні установи)» [20].

Україна в 2019 році за Індексом глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI) отримала 85-те місце зі 141 країни [40] (рис. 1). За критерієм «інституції» (institution) Україна має одне з найнижчих місць – 104 (найнижче місце Україна отримала за таким показником як макроекономічна стабільність (macroeconomic stability) – 133). Саме в цій категорії присутній показник «сила стандартів аудиту та звітності» (strength of auditing and accounting standards), який знаходиться серед 12 показників, за якими Україна не спромоглася потрапити в перші сто країн.

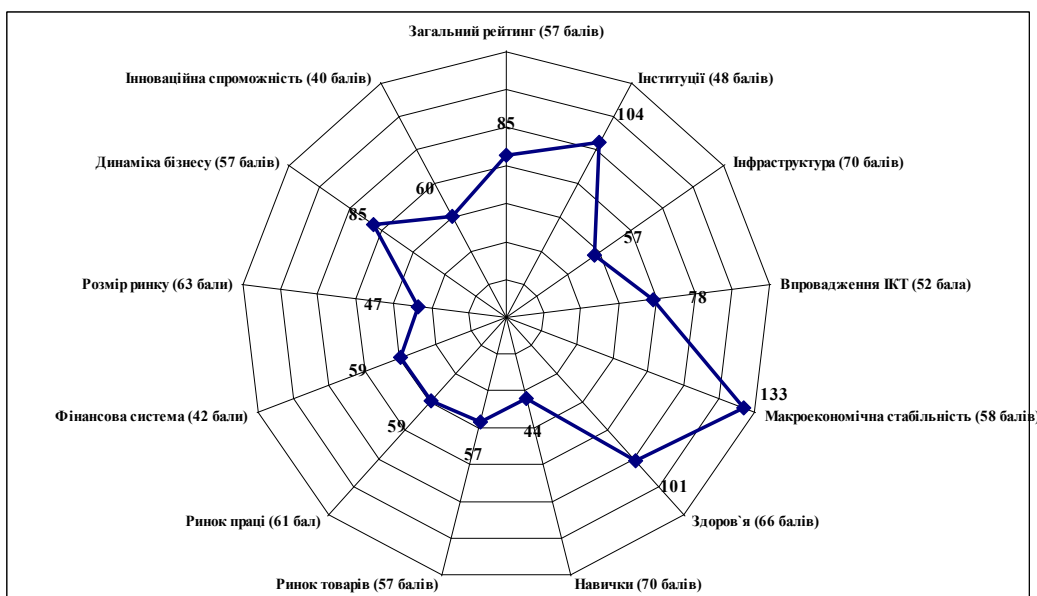

Рис. 1. Місце України (серед 141 країн) за показниками Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI)
Джерело: побудовано з використанням [40]

За показником «сила стандартів аудиту та звітності» (strength of auditing and accounting standards) Україна займає 118 місце з 141 країн (рис. 2).

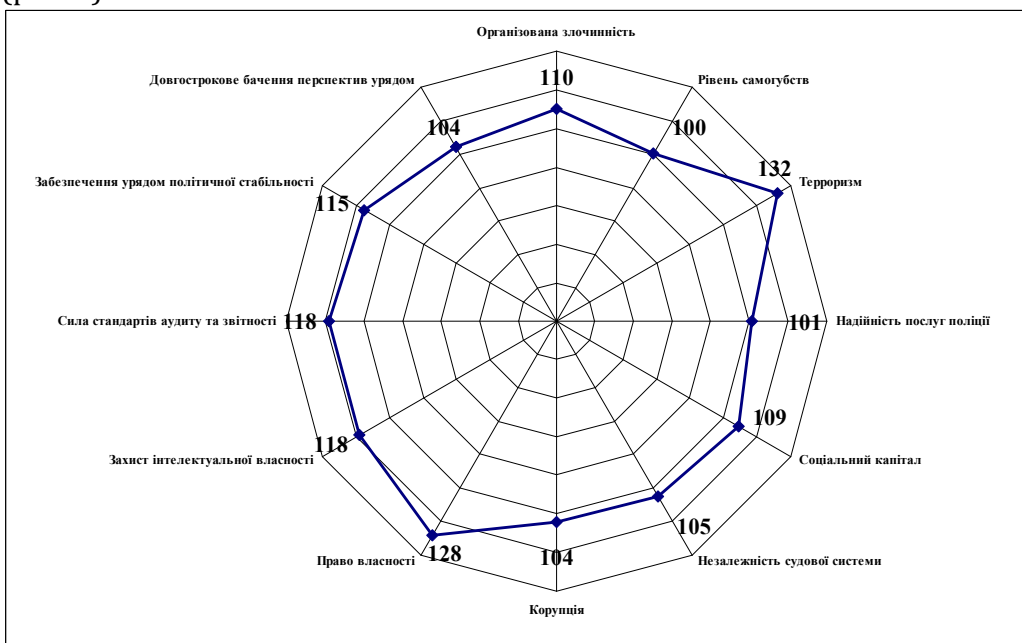

Рис. 2. Показники з найнижчим рейтингом з категорії «Інституції» в Індексі глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI)
Джерело: побудовано з використанням [40]

Така позиція України потребує додаткових досліджень.

За методологією оцінка стану стандартів аудиту та звітності здійснюється на основі двох індикаторів: сприйняття лідерів з представників бізнесу сили аудиторських та облікових стандартів, а також яким чином розглядаються витрати на працівників: як витрати або як інвестиції. Оцінювання здійснюється за допомогою відповіді на два питання: «У вашій країні наскільки сильними є стандарти з аудиту та звітності?» (1 – надзвичайно слабкі; 7 – надзвичайно сильні); «У вашій країні як компанії сприймають витрати на людський капітал?» (1=як витрати, які необхідно мінімізувати; 7=як ключові інвестиції) [41, с. 47, 64]. Отже, показники та питання неспівставні та нівелюють досягнення в кожній зі сфер.

Тим більше вони викликають запитання, зважаючи на досягнення в сфері аудиту в контексті застосування Міжнародних стандартів та відповідності європейським стандартам.

Першим документом Європейського Співтовариства у сфері регулювання аудиторської діяльності була Восьма Директива Ради ЄС (84/253/ЄС) про порядок затвердження осіб для проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності у країнах – членах ЄС, прийнята 10 квітня 1984 року [30]. Основні принципи регулювання діяльності аудиторів та аудиторських фірм, включаючи вимоги обов'язковості державної реєстрації аудиторів і дотримання ними норм професійної етики, які містилися у Восьмій Директиві, були обов'язковими для виконання країнами – членами ЄС.

Відсутність гармонізованого підходу до обов'язкового аудиту у Співтоваристві став для Єврокомісії причиною внесення пропозицій у вигляді Повідомлення від 8 травня 1998 р. (№98/С) щодо обов'язкового аудиту в Європейському Союзі: дорога уперед (Communication from the Commission on the statutory audit in the European Union: the way forward (98/С 143/03) [25]. Відповідно до вимог цього документа в Євросоюзі було створено Комітет з аудиту (Audit Regulatory Committee – AuRC), який і нині займається питаннями співпраці професійних організацій країн ЄС, розробляє подальші заходи в тісній співпраці з представниками аудиторської та бухгалтерської професій і державами-членами, обговорює шляхи та методи, які б сприяли поліпшенню якості аудиту.

У результаті розвитку аудиторської професії в наступне десятиріччя та зростання ролі аудиту положення Восьмої Директиви виявилися недостатніми, що в 1996 р. стало поштовхом до всебічного розгляду комісією Європейського Співтовариства стану регулювання аудиторської діяльності в країнах – членах ЄС. Підсумком виконаної роботи стало прийняття Пояснювального меморандуму до проекту змін до Восьмої Директиви Ради Європи 84/253/ЄЕС від 10 квітня 1984 р. [48], а в травні 2006 р. – самої Директиви 2006/43/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 17 травня 2006 року про обов'язковий аудит річної звітності та консолідованої звітності (Directive 2006/43/EC on statutory audit of annual

accounts and consolidated accounts [27]) (далі – Директива 2006/43/ЄС).

Крім Директиви 2006/43/ЄС діють і раніше прийняті Рекомендації Єврокомісії, а саме: Рекомендації комісії Європейського Співтовариства щодо мінімальних вимог до якості аудиту, який виконується офіційним аудитором, від 15 листопада 2000 р. 2001/256/ЄС [49]; Рекомендації комісії Європейського Співтовариства від 16 травня 2002 р. 2002/590/ЄС „Незалежність аудиторів в ЄС: набір фундаментальних принципів” (Commission Recommendation of 16 May 2002 2002/590/EC „Statutory Auditor’s Independence in the EU: A Set of Fundamental Principles” [23]). Ці Рекомендації сформульовані більш докладно, ніж кореспондуючі положення Директиви, проте, на відміну від Директиви, не є обов’язковими для виконання державами – членам ЄС.

У 2010 р. Єврокомісія опублікувала документ, призначений для публічного обговорення, в якому були порушені проблеми ролі аудиту в сучасному суспільстві, комунікацій аудиторів з акціонерами, застосування Міжнародних стандартів аудиту, контролю якості аудиторської діяльності, незалежності аудиторів, запровадження системи суспільного нагляду, міжнародного співробітництва та умови функціонування суб’єктів аудиторської діяльності, які можуть бути віднесені до категорії „малі” та „середні”, а саме: GREEN PAPER „Audit Policy: Lessons from the Crisis” [32] (Зелена Книга „Політика в сфері аудиту: Уроки кризи”). Цей документ став основою для розробки рекомендацій щодо регулювання обов’язкового аудиту суб’єктів суспільних інтересів та пропозицій щодо внесення змін до Директиви 2006/43/ЄС.

В результаті в 2014 році була прийнята Директива щодо внесення змін (Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts [28]) та відповідний Регуляторний акт стосовно специфічних вимог щодо обов’язкового аудиту суб’єктів публічного інтересу (Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities and repealing Commission Decision 2005/909/EC [36]). Ці документи містять більш жорсткі вимоги щодо таких питань, як: аудиторський гонорар, заборона надання інших послуг при проведенні обов’язкового аудиту, дотримання незалежності, контроль якості виконання завдання, забезпечення прозорості діяльності суб’єктів аудиторської діяльності, зовнішній контроль якості з боку компетентних органів, а також були передбачені зміни щодо структури та наповнення аудиторського звіту з метою підвищення його інформативності та регламентована необхідність подання додаткового звіту до аудиторського комітету та наглядачів суб’єкта публічного інтересу.

Треба визнати, що система аудиторської діяльності залишалася поза увагою при розробці Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Співтовариства.

У 2004 р. була затверджена Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, мета якої – визначення механізму адаптації законодавства, утворення відповідних інституцій та інших додаткових заходів з метою досягнення відповідності правової системи України правовій системі Європейського Союзу з урахуванням критеріїв, що висуваються Європейським Союзом (ЄС) до держав, які мають намір вступити до нього. Окремий розділ, який був би присвячений аудиту, у програмі адаптації був відсутній. Навіть у розділах 2 «Законодавство про компанії» та 3 «Бухгалтерський облік і податки компаній» жодного згадування про аудит немає. Серед переліку законодавчих документів України, які потребують адаптації, Закон України «Про аудиторську діяльність» був також відсутній. Його згадано лише в розділі 7 «Фінансові послуги» в описові законодавства України, яке стосується банківської діяльності та страхування. Лише в описові законодавства Європейського Союзу в розділах 2 та 3, положення якого повинні бути враховані, згадуються Рекомендації та Директиви Європейського Союзу, прийняті до 2002 р., тобто без урахування останніх важливих змін.

Закон України «Про аудиторську діяльність» [46], який діяв з 2003 року по 2017 рік, не відповідав вимогам європейського законодавства. Зіставляючи вимоги, які передбачені європейським законодавством, та національну практику, можна виділити низку принципових відмінностей між ними, в першу чергу: відсутність системи суспільного (громадського) нагляду за аудиторською діяльністю; невідповідність системи зовнішнього контролю якості аудиту щодо забезпечення вимог незалежності та прозорості; відсутність достатньої системи прозорості аудиту; низький рівень вимог до суб'єктів аудиторської діяльності, які проводять аудит суб'єктів суспільних інтересів (у частині дотримання незалежності з боку аудиторів та аудиторських фірм, ротації аудиторів, що виконують обов'язковий аудит, обов'язковості створення комітетів з аудиту або подібних органів суб'єктами суспільного інтересу тощо). Врегулювання зазначених суттєвих відмінностей є важливим чинником підвищення якості аудиту з урахуванням євроінтеграційного курсу України. В грудні 2017 року був прийнятий новий Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність», в якому в значній мірі було враховано вимоги зазначених вище Директив ЄС.

Разом з тим, така низка оцінка впливу стандартів аудиту є чітким наслідком «розриву в очікуваннях», який продовжує існувати і означає розбіжність інформаційних результатів перевірки, представлених аудиторами, та очікувань користувачів фінансової звітності або невідповідність між тим, у чому, на думку суспільства, має полягати аудит, та можливостями реального процесу аудиту, який обмежений певними рамками. Слід зауважити, що проблема розриву в очікуваннях існує стосовно надання будь-якого виду послуг, а не тільки аудиторської діяльності, і фахівці з маркетингу послуг приділяють досить велику увагу

її дослідженню.

Виокремлено причини п'яти рівнів розриву в очікуваннях в аудиторській діяльності:

- розрив у формуванні очікувань (формування у клієнта завищених та/або причинно необґрунтованих очікувань);
- розрив у знання (розрив у поінформованості та сприйнятті аудиторами інтересів, потреб та очікувань користувачів внаслідок незнання або помилкового сприйняття аудиторами того, чого клієнти очікують отримати, що призводить до розриву між очікуваннями клієнтів та сприйняттям аудиторами таких очікувань);
- розрив у стандартах (невміння та/або небажання аудиторів установити стандарти якості, які відповідають очікуванням клієнтів, при абсолютно правильному їх розумінні);
- розрив в обслуговуванні (неспроможність аудиторської фірми забезпечити якість обслуговування, яка відповідає встановленим стандартам);
- розрив у комунікаціях (невідповідність інформації про сутність аудиту, інших завдань з надання впевненості, супутніх та інших послуг, яка передається аудиторами, їх реальним характеристикам, які передбачені Міжнародними стандартами) [37].

На даний момент основна увага при розробці шляхів підвищення якості виконання різних аудиторських послуг приділяється зменшенню «розриву в обслуговуванні» з метою забезпечення виконання стандартів. Але важливими є й інші причини: «розрив у формуванні очікувань» і «розрив в комунікаціях», розрив в обізнаності аудиторів і сприйнятті ними очікувань користувачів («розрив в знаннях»), подолання яких, у свою чергу, має призвести до зміни стандартів роботи і відповідно до зменшення «розриву в стандартах». При цьому два розриви (перший або «розрив у формуванні очікувань» і п'ятий або «розрив в комунікаціях») фактично мають однакові причини, але саме наявність п'ятого розриву породжує замкнуте коло, результатом якого є: закріплення первинних завищених або в цілому неправильних очікувань у користувачів результатами аудиторських послуг; формування нових завищених або перекручених очікувань.

Отже, розвиток аудиту та надання впевненості в Україні характеризується двома особливостями: з одного боку, з 2003 року міжнародні стандарти, розроблені IFAC, прийняті в нашій країні як національні, а вимоги європейського законодавства поступово впроваджуються в національну практику, а з іншого – існує значний «розрив в очікуваннях» у сфері аудиту та надання впевненості.

В майбутньому висока ймовірність зіткнутися з ще більшою проблемою, тому що зараз велика увага приділяється звітності про сталий розвиток, звітності ESG, зобов'язанням щодо забезпечення сталості або забезпечення стійкості. З листопада 2021 року було створено нову раду зі встановлення стандартів — Міжнародну раду зі стандартів сталого

розвитку (ISSB), щоб допомогти задовольнити попит компаній на високоякісну, прозору, надійну та порівнянну звітність щодо клімату та інших екологічних, соціальних і управлінських значущих питань (ESG). IAASB також докладає великих зусиль для підтримки впевненості в нефінансовій звітності та зосереджується в робочому плані на 2022-2023 рр. на зростаючому терміновому заклик до розгляду міжнародних стандартів щодо нефінансової інформації. Але існує багато проблемних питань щодо звітності щодо сталого розвитку та забезпечення сталого розвитку, між юрисдикціями існують значні відмінності, зокрема: метод звітування ESG (звіт про сталий розвиток або інтегрований звіт), використовувана структура звітності ESG та згадані стандарти забезпечення, статус залучення до забезпечення сталого розвитку (обов'язкове чи ні), тип фірми, що надає гарантії, за країнами, типи гарантій та типи висновків [42].

Висновки. Проведене дослідження доводить значний потенціал аудиту як соціального інституту, адже система незалежного аудиту виконує роль стабілізуючого та гармонізуючого елемента в складній системі соціально-економічних відносин суспільства, виконуючи дві функції: інформаційну, яка проявляється у виявленні наслідків конфлікту інтересів, що дозволяє зменшити інформаційний ризик та підвищити інформаційну прозорість об'єкта, і стимулюючу, яка проявляється в попередженні виникнення проявів конфлікту інтересів, його мінімізації та нейтралізації. Завдяки значному впливу на побудову довірчих відносин, вплив аудиту зміщується з мікрорівня на інші рівні (мезорівень, макрорівень, глобальний). Враховуючи таку роль очікується, що його вплив та результати функціонування мають враховуватися при розрахунку міжнародних рейтингів, зокрема, в частині оцінки інституційного середовища в цілому й захисту міноритарних інвесторів зокрема.

Змістовий аналіз основних міжнародних рейтингів показав, що аудит або взагалі залишається поза увагою, зокрема в рейтингах Doing Business, Sustainable Development Index, або згадується лише як один з елементів оцінки складності ринку – Global Innovation Index. Лише в одному індексі – Global Competitiveness Index – враховується інститут аудиту в рамках оцінки інституції як елемента доступного середовища. За показником «сила стандартів та аудиту» (strength of auditing and accounting standards) Україна займає 118 місце з 141 країн. Така позиція України, зважаючи на досягнення в сфері аудиту в контексті застосування Міжнародних стандартів та відповідності європейським стандартам потребують додаткових досліджень.

Отже, маємо подвійну проблему, адже, з одного боку, аудит майже не враховується в міжнародних індексах, а з іншого – його врахування доводить існування великого розриву в очікуваннях з точки зору сприйняття користувачами його результатів. Складність цієї проблеми підсилюється відсутністю єдиного підходу щодо визначення мети аудиту

та вимог, які висуваються до нього, а також інформаційною неузгодженістю між аудитором, клієнтами та іншими зацікавленими користувачами.

За відсутності чіткої інституційної інфраструктури та методологічної підтримки для звітування про сталий розвиток та надання впевненості щодо звітності про сталий розвиток Україна може зіткнутися з глибшим «розривом в очікуваннях» і нерозумінням їхньої цінності. З іншого боку, широке коло користувачів зацікавлене у вирішенні цієї проблеми, оскільки звіт про стійкість стосується конкретних користувачів і суспільства в цілому. Тому вирішення цих проблем, на глибоке переконання авторів, сприятиме післявоєнній відбудові України

Джерела:

1. Аудит фінансових результатів: теоретико-методологічний аспект : монографія / І.К. Дрозд, В.М. Іванков, Г.Б. Назарова, Н.С. Шалімова ; за заг. редакцією І.К. Дрозд. К.: ТОВ «Видавництво «Сова», 2013. 208 с.
2. Бондар М.І. Аудит в АПК : навч. посіб. К. : КНЕУ, 2003. 188 с.
3. Давидов Г.М. Аудит : теорія і практика: Монографія. Кіровоград : ТОВ «Імекс-ЛТД», 2006. 324 с.
4. Дорош Н.І. Аудит : теорія і практика. К.: Знання, 2006. 495 с.
5. Єрмакова О.А. Світовий досвід інноваційного розвитку в інтересах інноваційної безпеки України. *Приазовський економічний вісник*. 2017. Випуск 5(05). С. 16-21.
6. Кириченко К.І. Міжнародні рейтинги й індекси в системі оцінювання рівня соціальних, економічних і політичних трансформацій в Україні. *Управління розвитком*. 2017. № 1–2. С. 18–26.
7. Кузьмін О.Є., Шотік Т.М. Сутність та види інноваційної інфраструктури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми економіки та управління». 2008. № 628. С. 180–185.
8. Ляско А. Доверие и трансакционные издержки. *Вопросы экономики*. 2003. №1. С.42–47.
9. Макаренко І.О., Пластун О.Л. Роль професійних бухгалтерів у досягненні цілей сталого розвитку. *Східна Європа: Економіка, бізнес, управління*. 2017. Випуск 3(08). С. 334-338.
10. Мандибура В.О. Відновлення довіри суб'єктів кінцевого споживання як складова соціальної відповідальності бізнесу. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2010. Випуск 21. С. 55–68.
11. Манцуров І., Нестеренко В. Формування державної стратегії розвитку підприємництва на основі міжнародних рейтингів конкурентоспроможності. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2010. № 2. С. 27–43.
12. Пасько О.В. Сприйняття стандартів обліку і аудиту користувачами в контексті формування інституційної відкритості в регулюванні.

- Облік і фінанси*. 2017. №1(75). С. 68-75.
13. Петрик О.А. Аудит : методологія і організація : монографія. К. : КНЕУ, 2003. 260 с.
 14. Петрик О.А. Концептуальні засади обліку, аудиту та оподаткування: сучасні вектори для досягнення цілей сталого розвитку. URL: https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F-%D0%9A%D0%9D%D0%95%D0%A3-10.12.20_Def-1.pdf (дата звернення 01.06.2021)
 15. Петрик О.А. Формирование и развитие современного аудита в Украине: институциональный поход. *Международный бухгалтерський учет*. 2013. №9(255). С. 45–53. URL: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/7051/1/Петрик%20институт%20аудита.pdf> (дата звернення 01.06.2021)
 16. Редько О.Ю. Проблеми інституту аудиту в Україні. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2014. № 2. С. 200–209.
 17. Роева О.С. Облік і аудит запасів в управлінні інноваційною діяльністю підприємств : дис. к-та екон.наук : 071 / Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький. 2021. 258 с.
 18. Рудницький В.С. Методологія і організація аудиту : монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2000. 196 с.
 19. Рядська В.В. Аудит в економічній системі України : сучасний стан та концепція розвитку : монографія. Чернігів : Видавець Лозовий В.М., 2014. 472 с.
 20. Цілі сталого розвитку. Україна. 2020. Моніторинговий звіт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_present/ukr/st_rozv/publ/SDGs%20Ukraine%202020%20Monitoring%2012.2020ukr.pdf (дата звернення 01.06.2021).
 21. Эрроу К.Дж. Информация и экономическое поведение. *Вопросы экономики*. 1995. №5. С. 98–107.
 22. Business Enabling Environment (BEE) project. DEC Global Indicators Group (DECIG). Public Consultation Consolidated Comments. World Bank Group, 2022. URL: [https://www.worldbank.org/content/dam/doingBusiness/pdf/BEE%20Pre-concept%20note Public%20Consultation Consolidated%20Comments FOR%20PUBLICATION 6.17.2022%20\(w.%20addendum\).pdf](https://www.worldbank.org/content/dam/doingBusiness/pdf/BEE%20Pre-concept%20note%20Public%20Consultation%20Consolidated%20Comments%20FOR%20PUBLICATION%206.17.2022%20(w.%20addendum).pdf)
 23. Commission Recommendation of 16 May 2002 2002/590/EC „Statutory Auditor’s Independence in the EU: A Set of Fundamental Principles” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.net/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:191:0022:0057:EN:PDF>.
 24. Commission Recommendation of 6 May 2008 on external quality assurance for statutory auditors and audit firms auditing public interest

- entities (notified under document C(2008) 1721 (2008/362EC)) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/lexUriServ.do&uri=OJ:L:2008:120:0020:0024:EN:PDF>
25. Communication from the Commission on the statutory audit in the European Union: the way forward (98/C 143/03) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998Y0508\(01\):EN:HTML](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998Y0508(01):EN:HTML)
26. Creating a sustainable future. The Role of the accountant in Implementing the Sustainable Development Goals. Association of International Certified Professional Accountants. Chartered Global Management Accountant (CGMA), 2018. URL: <https://www.cgma.org/content/dam/cgma/resources/reports/downloadabledocuments/cgma-sustainable-dvelopment-goals-guide-apr-18.pdf>
27. Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the council of 17 May 2006 on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts, amending Council Directives 78/660/EC and 83/349/EEC and repealing Council Directive 84/253/EEC [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:157:0087:0107:EN:PDF>
28. Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0056&from=EN>
29. Doing Business – Data Irregularities Statement. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/statement/2020/08/27/doing-business---data-irregularities-statement> (дата звернення 01.06.2021).
30. Eight Council Directive 84/253/EEC of 10 April 1984 based on Article 54 (3) (g) of the Treaty on the approval responsible for carrying out the statutory audits of accounting documents [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=CELEX:31984L0253:EN:HTML>
31. Global Innovation Index 2021. Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf (дата звернення 01.06.2021).
32. GREEN PAPER „Audit Policy: Lessons from the Crisis” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ec.europa.eu/internal_market/auditing/docs/2010/audit/green_paper_audit_en.pdf
33. Inna Makarenko and Alex Plastun (2017). The role of accounting in sustainable development. Accounting and Financial Control, 1(2), 4-12. doi:10.21511/afc.01(2).2017.01
34. International Federation of Accountants (IFAC/IAASB), (2016-2017). Supplement to the Handbook of International Quality Control, Auditing,

- Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements, Volume III, 2016-2017 Edition. URL: <https://www.ifac.org/publications-resources/2016-2017-handbook-international-quality-control-auditing-review-other> (дата звернення 01.06.2021).
35. Lee T.-H., Ali Azham Md. The evolution of auditing: An analysis of the historical development. *Journal of Modern Accounting and Auditing*. Dec. 2008. Vol.4. No.12 (Serial No.43). P. 1-8. URL: <http://www.davidpublishing.com/Upfile/12/2/2012/2012120283233169.pdf> (дата звернення 01.06.2021).
36. Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on specific requirements regarding statutory audit of public-interest entities and repealing Commission Decision 2005/909/EC. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014R0537&from=EN>
37. Shalimova N., Androshchuk I. Development of Approaches to Definition, Classification and Evaluation of "Expectations Gap": in the Broader Context of Engagements Provided by Certified Auditors. *Audit Financiar*. 2018. Vol. 16 Issue 152. P. 553-570.
38. Sustainable Development Report 2021. The Decade of Action for the Sustainable Development Goals URL: <https://s3.amazonaws.com/sustainabledevelopment.report/2021/2021-sustainable-development-report.pdf> (дата звернення 01.06.2021).
39. The 2030 Agenda for Sustainable Development. A Snapshot of the Accountancy Profession's Contribution / IFAC. URL: https://www.ifac.org/system/files/publications/files/The-2030-Agenda-for-Sustainable-Development-A-Snapshot-of-the-Accountancy-Professions-Contribution-2016_0.pdf
40. The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення 01.06.2021).
41. The Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf (дата звернення 01.06.2021).
42. The State of Play in Sustainability Assurance. June 2021. IFAC. AICPA&CIMA. URL: <https://www.ifac.org/system/files/publications/files/IFAC-Benchmarking-Global-Practice-Sustainability-Assurance.pdf>
43. The Sustainable Development Goals: Redefining Context, Risk and Opportunity. The Association of Chartered Certified Accountants, November 2017. URL: https://www.accaglobal.com/content/dam/ACCA_Global/professional-insights/The-sustainable-development-goals/pi-sdgs-accountancy-profession.pdf

44. World Bank Group to Discontinue Doing Business Report. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/statement/2021/09/16/world-bank-group-to-discontinue-doing-business-report> (дата звернення 01.06.2021).
45. Закон України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 року №2258-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text>
46. Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року №3126-XII (в редакції Закону України від 14 вересня 2006 року №140-V) (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/show/2121-14>
47. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року №1629-IV (із змінами та доповненнями) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text>
48. Пояснювальний меморандум до проекту змін до 8-ої Директиви Ради Європи 84/253/ЄЕС від 10 квітня 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/Fpart67/idx67979.htm>
49. Рекомендації Комісії Європейського Співтовариства щодо мінімальних вимог до якості аудиту офіційним аудитором від 15 листопада 2000 року 2001/256/ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_176

2.5. Priority areas of countering environmental threats in a changing security environmen

Пріоритетні напрями протидії екологічним загрозам в умовах мінливого безпекового середовища

Проблема національної безпеки держави має важливе значення в контексті загального розвитку країни та реалізації її національних інтересів. Сучасні виклики та загрози національній безпеці України вимагають формування нових, нестандартних та ефективних методів щодо їх протидії та нейтралізації, у тому числі, в екологічній сфері. На сьогодні загрози навколишньому середовищу відбуваються за рахунок: порушення екологічної й техногенної безпеки, кризових явищ (широкомасштабної війни, катастроф, надзвичайних ситуацій, епідемій та їх наслідків), небезпечної антропогенної діяльності, вичерпання природних ресурсів, погіршення екологічного стану внаслідок накопичення екологічно небезпечних відходів, поширення небезпечних технологій.

Враховуючи масштаби військової агресії на території України, вже зараз спостерігається комплекс негативних екологічних наслідків та виникнення проблеми забруднення і деградації основних складових навколишнього природного середовища, що з урахуванням довгострокового впливу екологічних і соціальних наслідків має системний характер і може розглядатися як новітня загроза національній безпеці в екологічній сфері.

Аналіз загроз та викликів, а також поняття «екологічної безпеки» актуалізується перш за все тим, що вони є базовими для формування концепції національної безпеки будь-якої держави, а це є основним рушієм при визначенні політики національної безпеки, основна функція якої покладена на визначення головних інтересів націй та здійснення керівництва під час створення основних стратегій, що стосуються сьогоднішніх і майбутніх загроз, а також можливостей їх усунення [19, с. 78].

Поняття екологічної безпеки вперше було застосоване у 1974 р. у США, у праці генерала М. Тейлора «Законні вимоги національної безпеки», де автор наголосив на тому, що основні загрози національній безпеці США розвиваються у невійськовій сфері. Чотири роки по тому президент інституту «WorldWatch Institute» Л. Браун у своїй статті «Переглянути визначення національної безпеки» виділив найважливіші проблеми, серед яких, разом з енергетичною кризою, були інфляція, імміграція та екологічні загрози. Вже у 90-х роках минулого століття американські політологи дійшли висновку, що вичерпання природних ресурсів та деградація довкілля поглиблюють розрив між економічною та соціальною сферами. Отже, різні публікації, статті, а також дискусії призвели до того,

що в США поняття «екологічна безпека» було включено до концепції національної безпеки [16, с.2].

Екологічна безпека насамперед пов'язана з безпекою громадян у сфері екології. Це є передумовою здійснення природного і невід'ємного права людини на безпечне довкілля. Поняття «екологічна безпека» є також складовою і передумовою національної та міжнаціональної безпеки. Екологічна безпека – категорія соціальна, формується в межах суспільних відносин. Тому екологічна безпека розглядається як найважливіша суспільна цінність у процесі взаємодії людини з природним середовищем, з небезпечними речовинами, використанням руйнівних або небезпечних технологій тощо [4, с.15].

Поняття екологічної безпеки можна розглядати у різних масштабах – як локальних, регіональних, так і в глобальних. Проте екологічна безпека є обмеженою у часі та просторі, тобто зміни, які відбулись тепер, можуть стати незворотними завтра, зміни, які відбуваються у локальних межах, можуть перейти у глобальні [7].

Відповідно до ст. 16 Конституції України, якою визначено, що «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [9].

Слід зазначити, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій. У свою чергу, державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [12]. Таким чином, екологічна безпека є невід'ємною і важливою складовою національної безпеки України.

Недооцінка нових екологічних загроз в контексті забезпечення екологічної безпеки нашої держави в найближчій перспективі потенційно може обернутися загальною екологічною катастрофою для України та сусідніх держав. Подолання цих загроз багато в чому залежать від стану чинного законодавства в частині формування правових засад забезпечення екологічної безпеки України, спроможності органів державної влади України віднайти правові, організаційні та інші механізми вирішення новітніх екологічних проблем. Так, відповідно до п. 4 Рішення РНБО України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [11], передбачено заходи, щодо розв'язання екологічних проблем, відновлення та збереження навколишнього природного середовища.

Разом з тим, слід констатувати, що наразі проблема протидії екологічним загрозам і викликам не отримала належного системного та комплексного вирішення.

Екологічну ситуацію в нашій країні дотепер неможливо оцінити позитивно. За даними Глобального альянсу з питань здоров'я та забруднення (ГАНП) Україна в 2019 році увійшла в топ-5 держав з високою смертністю через екологію та посіла четверте місце серед європейських країн за кількістю смертей, викликаних забрудненням навколишнього середовища. Через забруднення навколишнього середовища в Україні щорічно вмирає близько 60 тисяч осіб [1].

За даними Yale Center for Environmental Law and Policy Україна посіла 109 місце серед 180 країн світу за індексом екологічної ефективності, який дозволяє виміряти досягнення країни з точки зору стану екології та управління природними ресурсами на основі 22 показників в 10 категоріях, які відображають різні аспекти стану навколишнього природного середовища та життєздатності її екологічних систем, збереження біологічного різноманіття, протидія зміні клімату, стан здоров'я населення, практику економічної діяльності та ступінь її навантаження на навколишнє середовище, а також ефективність державної політики в області екології (рис. 1) [17].

Рис. 1. Оцінка індикаторів екологічної ефективності України

Джерело: побудовано за даними [18]

За цим показником у 2018 році Україна посідала 44 місце, тобто за 2 роки ми втратили 65 пунктів у рейтингу екологічної ефективності (79,69 у 2018 році порівняно з 52,87 у 2020).

Україна займає 63 місце за індексом продовольчої безпеки, який вимірює політику держав і ефективність роботи їх установ у сфері продовольчої безпеки.

Для аналізу досліджується три основні групи показників продовольчої безпеки країн світу – рівень доступності та споживання продуктів харчування, наявність і достатність продуктів харчування та рівень якості і безпеки продуктів харчування. Зазначені категорії включають 28 різних показників, значення яких вимірюються протягом дворічного періоду.

При розрахунку використовуються дані міжнародних організацій та національних інститутів.

На основі аналізу показників складається підсумковий рейтинг країн світу за Індексом продовольчої безпеки. Висока позиція країни в рейтингу означає, що її продовольча безпека знаходиться на високому рівні. Проте, за даним показником Україна, на жаль, знаходиться позаду таких країн як Чехія, Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, Білорусь, Болгарія, Сербія, Азербайджан та Казахстан (табл. 1).

Таблиця 1. Рейтинг країн світу за рівнем продовольчої безпеки

Рейтинг	Країна	Цінова доступність	Наявність та достатність	Рівень якості	Індекс
1	Сінгапур	94.3	81.0	78.1	85.9
2	Ірландія	87.8	83.6	84.8	85.5
3	Великобританія	82.6	88.8	80.4	85.0
4	США	86.8	83.2	85.4	85.0
11	Німеччина	82.9	83.6	79.7	82.7
21	Іспанія	79.2	74.9	83.6	78.0
24	Чехія	77.9	75.4	73.7	76.1
26	Польща	76.4	75.0	74.1	75.4
30	Угорщина	75.6	70.5	72.0	72.8
35	Словаччина	73.6	69.4	64.6	70.3
38	Румунія	67.5	68.8	72.6	68.9
44	Білорусь	67.6	63.4	67.1	65.7
47	Болгарія	70.1	60.0	63.2	64.5
53	Сербія	63.2	57.4	57.8	59.8
56	Азербайджан	61.0	61.0	43.4	58.2
57	Казахстан	65.5	50.5	58.3	57.7
63	Україна	54.1	53.8	65.2	55.7

Джерело: складено за даними [18]

На сьогоднішній день Україна вже доклала значних зусиль до процесу формування національної інституціональної моделі забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР). В Україні напрацьовано нормативне підґрунтя досягнення ЦСР, зокрема стосовно екологічної безпеки. Останніми роками було прийнято низку Законів України, які регламентують виробничу та природоохоронну діяльність суб'єктів господарювання, територіальних громад та суспільства в цілому (ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Про охорону

атмосферного повітря», ЗУ «Про екологічну експертизу», ЗУ «Про відходи», ЗУ «Про екологічний аудит»).

Суттєвим кроком у напрямку формування дієвих інституційних механізмів реалізації Україною екологічної складової цілей сталого розвитку стало підписання Указу президента України №722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», згідно якого кабінету Міністрів України необхідно забезпечити:

1) проведення у двомісячний строк із залученням вчених, експертів, представників громадських об'єднань аналізу прогностичних і програмних документів з урахуванням Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та за результатами такого аналізу у разі необхідності вжити заходів щодо їх удосконалення;

2) упровадження дієвої системи моніторингу реалізації Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року та оприлюднення його результатів щороку до 1 березня року, який настає за звітним [15].

Серед гострих екологічних проблем найбільш несприятливими і небезпечними вважаються радіаційні, оскільки вони мають довготривалий характер, а соціо-еколого-економічні наслідки радіоактивного забруднення позначаються на розвитку господарської діяльності вітчизняних підприємств.

Навіть через 35 років після аварії на Чорнобильській атомній електростанції неможливо повністю оцінити всі завдані нею збитки і негативні наслідки для людства. Внаслідок аварії постраждали 3 259 761 громадянин України та 2293 населені пункти. Викид радіоактивних речовин в результаті Чорнобильської катастрофи відбувався протягом достатньо довгого часу з різних частин активної зони, з різним ступенем вигорання палива і, отже, із різним радіонуклідним складом викиду, що призвело до неоднорідного забруднення радіоактивного значної території як за рівнем, так і за складом радіонуклідів [2, с.160].

Найбільш суттєвим недоліком у подоланні наслідків катастрофи є спрямування коштів не на усунення опромінення людей, а на боротьбу з наслідками його дії. Через вкрай незадовільне фінансування агроеліоративних заходів до 90% дози опромінення формується за рахунок радіоактивно забруднених продуктів харчування.

Наукові розробки з розвитку вітчизняних підприємств дозволили на практиці визначити можливості сільськогосподарського виробництва в умовах радіоактивного забруднення та створили базу для розвитку забруднених територій. Планування та реалізація практичних заходів щодо забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств зони радіаційного забруднення можливі тільки на основі системного підходу й узагальнення результатів наукових досліджень і практичних дій з мінімізації наслідків катастрофи з урахуванням низки факторів (рис.2).

Пріоритетом стратегії екологічної безпеки мають стати розробка та затвердження спеціальних соціально-економічних нормативів розвитку сільських громад і територій: збереження здоров'я осіб, які постраждали

внаслідок Чорнобильської катастрофи; залучення «зелених» інвестицій; розвиток сільськогосподарських підприємств, створення робочих місць на територіях, що виведені із зон радіоактивного забруднення; розвиток об'єктів інфраструктури у населених пунктах.

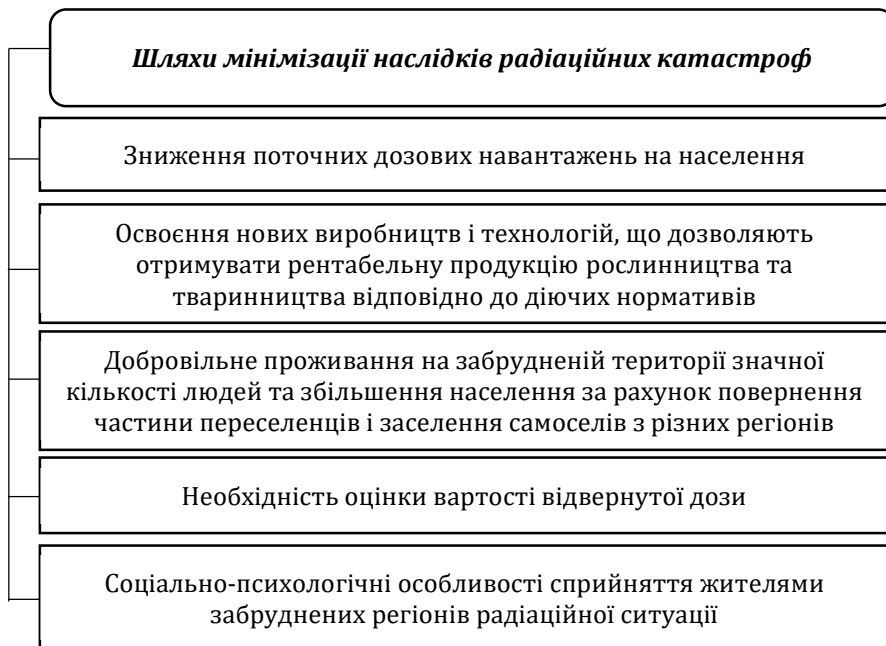

Рис. 2. Фактори, що сприяють мінімізації наслідків екологічних радіаційних катастроф

Джерело: побудовано за даними [3, 5, 6, 10]

Головними загрозами екологічній системі країни, в умовах мінливого безпекового середовища є :

- незадовільна система екологічного моніторингу та контролю;
- домінування економічних інтересів сільгосптоваровиробника перед екологічними;
- відсутність ефективних інструментів екологобезпечного виробництва та дотримання агроекологічних вимог;
- екологічно необґрунтована сільськогосподарська діяльність.

За цих умов виникає низка ризиків які полягають у: збільшенні кількості екологічних катастроф і надзвичайних екологічних ситуацій; деградації природних ресурсів та агроекосистем, втраті біорізноманіття та природних середовищ існування; низькій якості питної води та забрудненні водних ресурсів; понадлімітному забрудненні довкілля хімічними речовинами.

Метою нової стратегії екологічної безпеки повинно бути: підвищення рівня екологічної безпеки аграрного виробництва; збалансоване природокористування; подолання конфліктності еколого-економічних інтересів; запровадження підходу до комплексної оцінки рівня

екологічної безпеки в агросфері; стимулювання до збалансованого природокористування та підвищення рівня екологізації виробництва; запровадження інструментів страхування екологічних ризиків; впровадження систем екологічного менеджменту та аудиту; запровадження інструментів екологічного маркетингу; розвиток екологобезпечних технологій виробництва [8, с. 35].

Стратегія екологічної безпеки України має стати базовим документом стратегічного планування в сфері розвитку системи забезпечення екологічної безпеки. Основою стратегії є визначення моделі дій і засобів системи забезпечення екологічної безпеки, включаючи основні напрямки, форми, методи і засоби досягнення стратегічних цілей. Для досягнення даної мети доцільно реалізувати комплекс наступних завдань:

- визначення основних параметрів екологобезпечного стану всіх секторів економіки;
- визначення пріоритетів екологічної політики для цілей забезпечення екологічної безпеки;
- вибір шляхів і способів досягнення цілей і завдань забезпечення екологічної безпеки;
- формування комплексу заходів, що забезпечують досягнення цілей і завдань;
- визначення необхідних ресурсів для досягнення цілей і завдань, а також умов і факторів, що забезпечують найбільшу ефективність їх використання;
- організація моніторингу реалізації документів стратегічного планування в забезпечення екологічної безпеки [2, с. 160].

Основні принципи формування стратегії екологічної безпеки представлено на рисунку 3.

Результати проведеного дослідження свідчать про те, що екологічна безпека – це, з одного боку, стан захищеності від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, з другого – його здатність швидко усунути загрози, забезпечувати своє функціонування на основі еколого-орієнтованих, техніко-технологічних та управлінських інновацій, що унеможливають нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, життю та здоров'ю людей [20, с. 130].

Оскільки екологізація економічних процесів відображає довготермінові Цілі сталого розвитку, екологічну безпеку в системі формування національної безпеки доцільно розглядати як критерій прийняття стратегічних рішень щодо: забезпечення відповідності усіх аспектів функціонування економіки вимогам чинного екологічного законодавства та національних і міжнародних екологічних стандартів; забезпечення екологічного оздоровлення та відтворення порушених екосистем; використання екологобезпечних ресурсів та технологій; підготовки фахівців, які приймають екологомотивовані управлінські рішення; використання в системі управління підприємствами екологічного

менеджменту; формування ефективної системи інформаційно-аналітичного забезпечення управління екологічною безпекою.

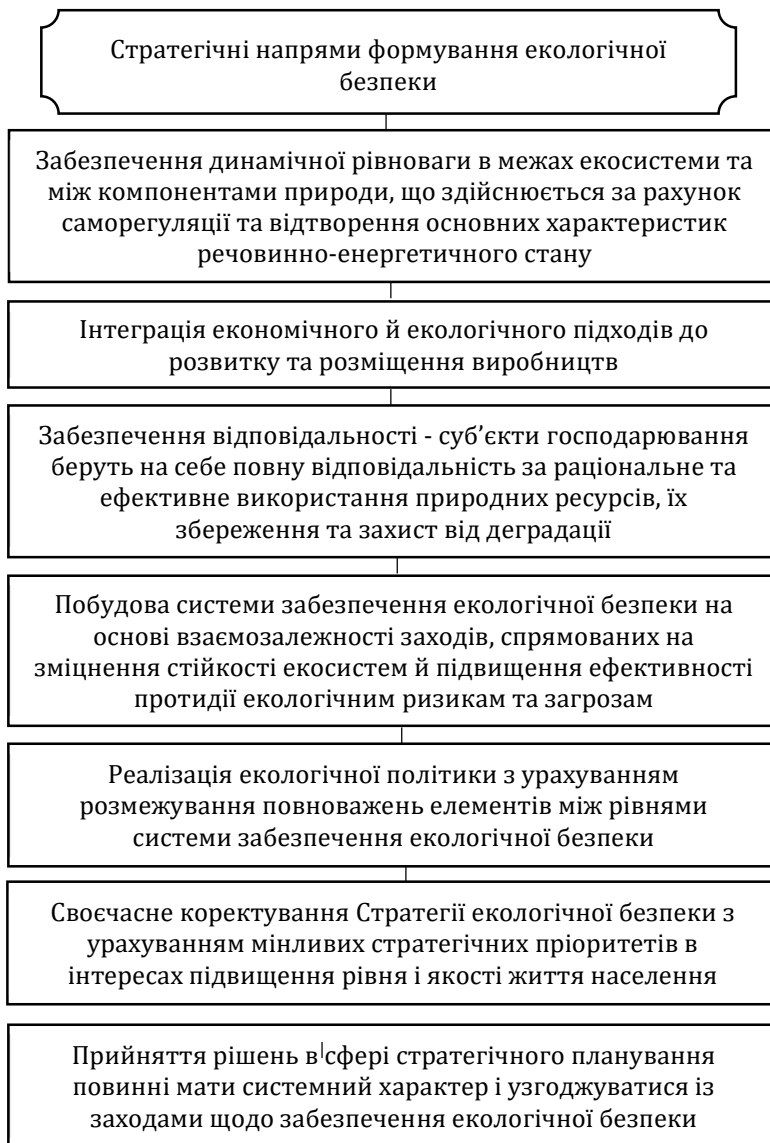

Рис. 3. Основні принципи стратегії екологічної безпеки

Джерело: побудовано за даними [13]

Таким чином, пріоритетними напрямками у протидії екологічним та техногенним загрозам і викликам є: включення до Стратегії національної безпеки України екологічних наслідків широкомасштабної війни Росії проти України в рамках переліку актуальних новітніх загроз національній безпеці в сфері забезпечення екологічної безпеки; схвалення Стратегії екологічної безпеки України, в якій обов'язково мають бути відображені екологічні загрози й виклики, а також механізми їх протидії та

нейтралізації; створення міжнародної оціночної місії з представниками ООН, ОБСЄ та інших міжнародних міжурядових і неурядових організацій для оцінки збитків, що завдані здоров'ю населення та навколишньому природному середовищу військовим вторгненням; розробка нормативно-правового забезпечення подолання наслідків екологічної кризи; здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії; впровадження комплексної програми подолання та нейтралізації наслідків бойових дій. З метою забезпечення охорони природних ресурсів та збереження екосистем потрібно визначити: екологічні вимоги при експлуатації об'єктів сільськогосподарського призначення; технологічні вимоги щодо використання природних ресурсів; організаційно-економічні заходи щодо охорони навколишнього природного середовища; напрями реструктуризації господарської спеціалізації і розвиток галузей сільського господарства з урахуванням специфіки ресурсного потенціалу території та оцінки екологічних наслідків господарської діяльності; фінансово-економічний механізм природокористування та охорони навколишнього середовища, включаючи заходи з економічного стимулювання природоохоронної діяльності.

Джерела:

1. GRI – Global Reporting Initiative. URL: <http://www.globalreporting.org>
2. Kashchena N., Nesterenko I., Kovalevska N. Monitoring of natural capital indicators as tool for achieving sustainable development goals/ Improving living standards in a globalized world: opportunities and challenges. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2021. Pp. 156-166. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/514>.
3. Natural Capital Committee, Economic valuation and its applications in natural capital management and the Government's 25 Year Environment Plan, 2017. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/608850/ncc-natural-capital-valuation.pdf
4. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України: Підручник. Харків: Право, 2005. 260 с.
5. Глобальный альянс по вопросам здоровья и загрязнения (ГАНП). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ekolohiya-ukrayiny/30336074.html>
6. Жива планета 2012. URL: http://www.footprintnetwork.org/content/images/uploads/LPR_2012_Russian_sum.pdf
7. Качинський А. Б. Екологічна безпека України: системний аналіз, перспективи покращення. URL: <http://old.niss.gov.ua/book/Kachin/index.htm>.

8. Ковалевська Н.С., Нестеренко І.В., Янчева І.В., Лопін А.О. Діджиталізація обліково-аналітичного забезпечення природоохоронної діяльності підприємства/ *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*". Збірник наукових праць ХДУХТ, 2021 р. Вип.1. С. 32-43. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/bitstream/123456789/3302/1/%2B%D1%80%D0%B5%D0%BF.3.pdf>
9. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (в редакції від 01.01.2020).
10. Природне багатство України: загальнопорівняльна характеристика. *Український журнал «Економіст»*. URL: <http://ua-ekonomist.com/12920-prirodne-bagatstvo-ukrayini-zagalno-porvnyalna-harakteristika.html>
11. Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації: Рішення РНБО від 23.03.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0018525-21#Text>
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
13. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України; Стратегія від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України 392/2020 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
15. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>
16. Прокіп А. В., Восканян С. Ю. Екологічна безпека адміністративно-територіальної одиниці як важливий чинник соціально-економічного розвитку. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 1. С. 1–10.
17. Рейтинг стран мира по уровню продовольственной безопасности. URL: <https://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index/info>.
18. Рейтинги країн та регіонів. URL: <http://gtmarket.ru/research/social-progress-index/info>.
19. Степаненко А.В. Еколого-економічні стратегії в системі забезпечення екологічної безпеки. *Наука та наукознавство*. 2014. № 4. – С. 77 –89.
20. Чміль Г. Л. Цифровізація діяльності суб'єктів споживчого ринку: можливості та загрози. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. Серія: «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*. 2021. № 13. С. 124–134. DOI: <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2021-13-13>

PART 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF NATIONAL RESILIENCE

3.1. Welfare of the population in the context of hostilities and transformation of the national resilience system: an analytical cross-section of the financial situation

Добробут населення в умовах військових дій та трансформації системи національної стійкості: аналітичний зріз фінансового стану

Зміна світової чи національної кон'юнктури має безпосередній вплив на необхідність і швидкість коригування чи модернізації державної політики у сферах національної безпеки з метою формування умов для можливостей забезпечення національної стійкості.

Розширення військових дій та розгортання повномасштабного наступу на територію України у лютому 2022 року, безпосередньо стали випробуванням для усіх сфер національної безпеки та активізували механізми збалансування національної стійкості. Виклики військового часу вимагають аналізу та формування висновків щодо зміни стану кожної зі сфер суспільного життя з метою подальшого удосконалення та підсилення змоги протистояти кризовим процесам.

Питання добробуту населення, рівня бідності та соціальної нерівності є тими складовими, що безпосередньо вбудовані у структуру національної безпеки та мають велике значення у формуванні системи національної стійкості, як безпосередні складові, так і ті індикатори, що віддзеркалюють ефективність реалізації запроваджуваних заходів.

Національна стійкість, відповідно до Концепції забезпечення національної системи стійкості України, визначається як «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій» [1]. Розробка та реалізація національної системи стійкості має на меті забезпечення здатності держави і суспільства своєчасно ідентифікувати загрози, виявляти вразливості та оцінювати ризики національній безпеці, а отже і захищати національні інтереси України від реальних та потенційних загроз.

Тлумачення національних інтересів, що наведено у ЗУ «Про національну безпеку України», розкриває суть поняття, у першу чергу орієнтуючись на одного із головних суб'єктів і бенефіціарів забезпечення національної безпеки та реалізації системи національної стійкості, через категорію «добробут» населення (людей, громадян тощо), а саме «національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян» [2].

Якщо звернутись до світової практики забезпечення національної стійкості та формування національної безпеки, добробут населення та взагалі фінансовий стан громадян займають важливе значення та відіграють вагомий роль. У Стратегії національної безпеки Японії, редакції 2013 року, до загроз і викликів безпекового середовища віднесено виклики для людської безпеки й розвитку (нерівність, бідність, поширення небезпечних хвороб тощо) [3, с. 254].

Метою програми стійкості Самалі, що була розроблена при підтримці ООН, на період 2014-2015 років, визначено «надання підтримки домогосподарствам та громадам, що отримують допомогу, задля диверсифікації джерел їх доходів і стратегій існування, збільшення стійкого виробництва продуктів харчування або відновлення виробничого потенціалу в умовах хронічного тиску або шоків» [3, с. 198].

Як зазначає Резнікова О. О., в узагальненому вигляді за підходами ООН, забезпечення стійкості держав пов'язано з «подоланням голоду, бідності, нерівності за будь-якими ознаками, забезпечення належних медичних та освітніх послуг, адаптування до зміни клімату, зменшення ризиків надзвичайних ситуацій, забезпечення примирення і порозуміння тощо» [3, с. 198].

Розгортання військових дій у 2022 році мало свої особливості та відмінності порівняно з початком військового протистояння у 2014 році. Зокрема мова йде про значні обсяги та масштаби зовнішньої міграції, що однозначно вплинуло на обсяги трудових ресурсів, які залишились в Україні, а також відзначилось на погіршенні суспільного добробуту, зменшенні обсягів споживчого попиту та перекосах щодо регіональних аспектів проживання. Останнє значно вплинуло на навантаження на соціальну інфраструктуру регіонів, які приймали та розміщували внутрішньо переміщених осіб і біженців. Загалом, за даними ООН на 16 червня, з України з початку війни виїхало 7,704 млн осіб, натомість назад повернулося (без даних Угорщини, РФ і Білорусі) - 2,559 млн. осіб [4].

Щодо обсягів внутрішньо переміщених осіб, то відповідно до звітів Міжнародної організації з міграції, за шість місяців повномасштабного вторгнення РФ в Україну, кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) знову зростає і становить 6,9 млн осіб станом на 23.08.2022 р. Як зазначають експерти, майже половина внутрішньо переміщених осіб (44%) працездатного віку наразі не отримують доходу.

Лише одна третина опитаних назвала заробітну плату як основне джерело доходу після переміщення, а 24% зазначили, що покладаються на державну підтримку. У результаті більшість переміщених домогосподарств вдалися до таких заходів, як скорочення витрат (70%), зокрема на продовольство, а 1/3 опитаних – скористались позиковими ресурсами [5].

Аналіз структури витрат домогосподарств до 2022 року свідчить про значну питому вагу витрат на продовольчі потреби у структурі сукупних витрат населення (Рис. 1.).

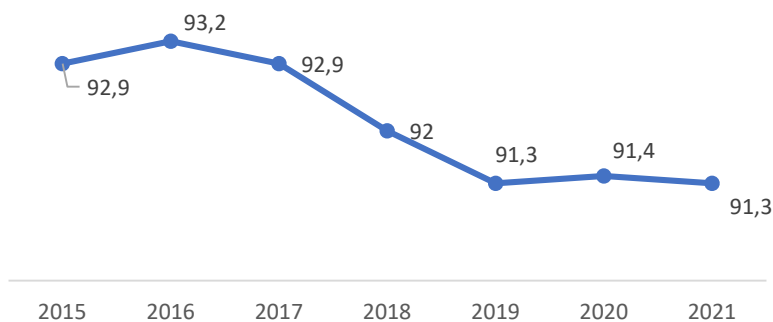

Рис. 1. Динаміка зміни питомої ваги споживчих сукупних витрат у загальних витратах домогосподарств України у 2015-2021 рр., %
[складено на основі 6]

Проте, варто відзначити, протягом останніх років тенденцію до зменшення даної частки. Така ситуація свідчила про позитивні зрушення щодо структури витрат, зокрема щодо можливостей населення задовольняти не лише потреби у споживчих витратах. Поряд з тим, значна питома вага споживчих витрат визначає тісну кореляцію між зменшенням доходів та необхідністю звуження асортиментів товарів, доцільності економії, обмеження розширеного споживання тощо як наслідку активних військових дій та зменшення фінансових ресурсів у населення. Так, зокрема, за даними опитувань, що проведені соціологічною групою «Рейтинг» у липні 2022 року, дослідження поведінкових моделей економічної поведінки показало, що у випадку різкого скорочення доходів 62% будуть шукати додаткові джерела заробітку, 35% - скорочувати свої витрати [8]

Окремо слід звернути увагу на фактор безробіття, пов'язаний з втратою роботи у частини населення. Причинами таких тенденцій могли стати як вимушена міграція, так і консервування роботи об'єктів. Відповідно до прогнозів та оцінок, що їх наводить НБУ у липневому інфляційному звіті за 2022 рік, рівень безробіття зріз до 35% (Рис. 2.).

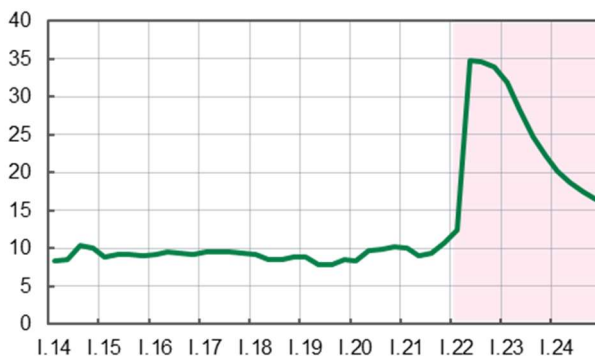

Рис. 2. Рівень безробіття за методологією МОП, % [7]

Поряд з тим, на думку експертів НБУ, досить невисокий запас власних (накоплених) фінансових ресурсів і, відповідно, рівень фінансової міцності домогосподарств України, стимулювали активізацію ринку робочої сили та тенденціям пошуку роботи. Відповідно до прогнозів НБУ, рівень безробіття скоротиться з пікових значень. Поряд з тим, експерти зазначають, що як і в інших країнах (наприклад, колишньої Югославії), навіть після закінчення активних бойових дій, безробіття знижуватиметься повільно та залишатиметься на вищих рівнях, ніж раніше, через довгострокові наслідки війни [7]. Крім того, за даними соціологічних опитувань липня 2022 р., відбулось сповільнення позитивної динаміки показників повернення на робочі місця, що спостерігалось протягом попередніх місяців: серед тих, хто мав роботу до війни працюють 59%: повноцінно – 34%, віддалено або частково – 19%, знайшли нову роботу – 6%. Натомість, за даними опитувань, зросла кількість тих, хто роботу все ж таки втратив (з 35% у червні до 39% у липні). Найбільше останніх серед мешканців сходу, жінок, найбідніших, тих, хто працює в приватному секторі або має власну справу, а також внутрішньо переміщених осіб [8].

Збільшення безробіття має вплив на обсяги доходів. Відповідно до опитувань, дані яких наводить НБУ, падіння зарплат у приватному секторі в травні 2022 р. становило від 25% до 50% порівняно з довоєнним часом. Загалом, за прогнозом, номінальні зарплати у 2022 році скоротяться на 12%, а в реальному вимірі (враховуючи інфляційний фактор) – на 27%. Як зазначають експерти НБУ, споживча інфляція стрімко пришвидшилася з початком війни, передусім унаслідок дії чинників пропозиції: фактична споживча інфляція у червні 2022 року досягла 21,5% [7].

Такі тенденції мають значний вплив на фінансовий стан населення та рівень добробуту, адже заробітні плати є одним із головних джерел формування фінансової бази домогосподарств в Україні. Так, за даними Державної служби статистики України, грошові доходи у вигляді заробітної плати, протягом останніх років, займають більше половини у сукупних ресурсах домогосподарств України (Табл. 1).

Таблиця 1. Структура сукупних ресурсів домогосподарств в Україні, 2015-2021 рр. [складено на основі 6]

Ресурси	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, тис. грн.	5,2	6,2	8,2	9,9	12,1	12,4	14,5
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %							
Грошові доходи:	89,4	86	87,5	89,9	92	93,9	93,9
- оплата праці	47,2	46,7	52,4	54,5	57,3	58,3	59,8

Ресурси	Роки						
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
- доходи від підприємницької діяльності та samozайнятості	5,5	5,2	4,4	6	6,5	5,8	5,7
- доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,4	2,9	3	2,5	2,4	2,2	2,5
- пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	25,2	23,1	20,2	19,9	19,2	20,8	19,8
- грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	8,1	8,1	7,5	7	6,6	6,8	6,1

Така тенденція підтверджує тезу про значне потенційне погіршення фінансової стабільності та добробуту населення при втраті роботи та збільшенні безробіття. Окремо варто звернути увагу на значну залежність доходів населення від соціальної ролі держави, адже соціальні виплати займають майже 20% у структурі сукупних ресурсів і такий стан речей однозначно свідчить про істотну залежність грошових доходів населення від коливань державних фінансів.

Ресурсом життєзабезпечення для населення під час кризових процесів та втрати роботи можуть стати накоплені раніше заощадження. Як свідчать статистичні дані НБУ, ситуація щодо обсягів та темпів росту заощаджень залишається досить стабільною (Табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка зміни обсягів депозитів домогосподарств, залучених депозитними корпораціями, протягом січня-липня 2021-2022 рр. [складено на основі 9]

Період	2021		2022	
	млн.грн	Темп приросту до попереднього місяця, %	млн. грн	Темп приросту до попереднього місяця, %
січень	726 782	x	773 831	x
лютий	733 252	100,89	757 665	97,91
березень	732 759	99,93	824 069	108,76
квітень	743 473	101,46	835 060	101,33
травень	737 440	99,19	833 896	99,86
червень	749 817	101,68	863 705	103,57
липень	743 426	99,15	928 849	107,54

В умовах військових дій, такий стан речей не можна розглядати однозначно, адже, по перше, населення такої категорії є частково захищеним з позиції відсутності втрати роботи та втрати джерела доходу як такого, адже, з нього не можуть звільнити як з робочого місця тощо, по друге, на противагу позитивному впливу, криза державних фінансів і

необхідність покриття витрат, пов'язаних із військовою складовою, може сприяти зменшенню фінансування діяльності держави у інших напрямках і провокувати накопичення заборгованості перед даною категорією населення. У випадках, коли соціальні виплати є головним джерелом доходу, ситуація може стати критичною для життєзабезпечення домогосподарства.

Стан залучення грошових коштів у січні-липні 2022 року демонструє позитивну тенденцію та в цілому майже віддзеркалює тенденції аналогічного періоду після ковідного 2021 року. Однак, варто звернути увагу на структуру залучених коштів (Табл. 3).

Таблиця 3. Структура депозитів домогосподарств, залучених депозитними корпораціями станом на липень відповідного року, 2021-2022 рр. [складено та розраховано на основі 9]

Роки	07.2021		07.2022	
	млн. грн	%	млн. грн	%
Усього, у тому числі	743 426	100	928 849	100
на вимогу	415 668	55,91	632 875	68,14
до 1 року	217 556	29,26	188 005	20,24
від 1 року до 2 років	100 412	13,51	96 839	10,43
більше 2 років	9 790	1,32	11 131	1,20

. Зокрема, варто відзначити збільшення питомої ваги депозитів на вимогу на противагу істотному скороченню депозитів тривалістю до року.

Такі тенденції є цілком логічними, з огляду на той факт, що у кризових процесах населення намагається накопичувати готівкові кошти. Однак, ріст обсягів коштів «на вимогу» свідчить про активізацію використання карткових і безготівкових розрахунків.

Тенденція може бути викликана масовим відтоком населення за кордон і використання саме там карткових рахунків для проведення розрахункових операцій, або у випадках, коли родини змушені були виїжджати не у повному складі, активізуються процеси поповнення карткових рахунків із України та використання їх за межами держави

Відповідно до звіту НБУ, що опубліковано у липні 2022 року, за травень 2022 року кількість операцій (безготівкових та отримання готівки) з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, в Україні та за її межами становила 637 млн, а їхня сума – 573,7 млрд грн. Якщо порівняти з довоєнним січнем 2022 року, кількість операцій зменшилася несуттєво (на 3,4%), водночас їхня сума зросла майже на третину (на 31,5%) [10].

Що стосується платіжних операцій, то сума оплати товарів у платіжних терміналах торговельної мережі та отримання готівки в банкоматах з використанням платіжних карток за кордоном у травні 2022 року, за

даними НБУ, становила 57,5 млрд грн., на противагу – у січні 2022 р. – близько 7 млрд грн. (Рис. 3).

Рис. 3. Операції з картами українських банків за кордоном за травень 2022 р. [11]

Поряд з тим, така тенденція свідчить про значні обсяги фінансових ресурсів, які реалізуються за межами України, що негативно впливає на обсяги сукупного споживчого попиту, а саме провокує значне його зменшення. Подібні явища, відповідно, не сприяють відновленню економіки та активізації створення робочих місць у середині країни, що сприяє збільшенню безробіття та потенційно формує від’ємний вплив на стан добробуту кожної окремої родини та поглиблює соціальну нерівність і бідність в середині країни у цілому.

Відповідно до статистичних даних, розшарування населення в Україні у довоєнний період мало тенденцію до певного вирівнювання, проте варто відзначити наступні тенденції, що сформувались за останні 3 роки, враховуючи кризовий 2020 рік і поступове відновлення економіки у 2021 році (Табл. 4):

Таблиця 4. Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів та окремі показники соціальних стандартів, 2019-2021 рр. [складено на основі 6]

Показники	Роки		
	2019	2020	2021
Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн., у тому числі:			
до 3000,0	10,7	8,3	4,5
3000,1-4000,0	19,2	17,8	11,2

Показники	Роки		
	2019	2020	2021
Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн., у тому числі:			
4000,1–5000,0	20,6	21,6	15,8
5000,1–6000,0	16,6	17,6	17,7
6000,1-7000,0	10,4	11,5	14,2
7000,1-8000,0	7,9	7,9	10,1
8000,1-9000,0	4,6	5,1	7,9
9000,1-10000,0	3,2	2,8	6,4
10000,1-11000,0	2,3	2,2	3,7
11000,1-12000,0	1,5	1,8	2,4
понад 12 000,0	3,0	3,4	6,1
Показник загального прожиткового мінімуму станом на 31.12., грн	2 027	2189	2 393
Показник мінімальної заробітної плати станом на 31.12., грн	4 173	5000	6500

- відбувалось зменшення кількості осіб, що отримували доходи нижче показника прожиткового мінімуму. Фактично, наявність такої категорії населення свідчить про суттєве зuboжіння частини населення, адже їх доходів недостатньо для забезпечення мінімальних потреб. Ситуація тим більш загрозлива, враховуючи факт того, що офіційний показник прожиткового мінімуму не відповідає реальним потребам і не відображає у повному обсязі мінімально необхідні. Фактично, дана категорія населення знаходиться у критичних умовах існування. Проте, варто відзначити, що за результатами 2021 року обсяг даної категорії скоротився в два рази, що, безумовно, є позитивною тенденцією до вирівнювання соціального розшарування та зменшення рівня бідності;

- ситуація щодо вирівнювання розшарування за рівнем мінімальної заробітної плати демонструє менше позитивних тенденції, зокрема, у 2019 році, доходи менше мінімальної заробітної плати отримували майже 30% населення, натомість за результатами 2020 року цей показник збільшився – доходи нижче 5 000 грн отримували 47,7% населення. Ситуація 2021 року в цілому не зазнала позитивних змін, зокрема, при мінімальній оплаті праці у 6 500 грн., дохід нижче 6 000 грн отримувало 49,2% населення, та ще 14,2% отримували доходи у проміжку від 6 000 до 7 000 грн.

Аналіз стану розшарування населення та рівня зuboжіння свідчить, що станом до початку повномасштабного вторгнення, майже половина населення України відчували нестачу коштів для повноцінного забезпечення власних потреб або мала ресурси лише на забезпечення базових.

За прогнозами, що їх наводить Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи, за найбільш оптимістичними оцінками (зокрема, зниження ВВП на 20%; зростання ІСЦ на 18%, середня пенсія складатиме 4500 грн. на місяць), показник бідності зросте з 39,9% у 2021 році до 57,6% у 2022-му. Натомість, за песимістичними оцінками, які передбачають найгірші сценарії розвитку подій (зокрема, зниження ВВП на 45%; зростання ІСЦ на 32%; розмір середньої пенсії становитиме прогнозовано 4300 грн. на місяць) показник зросте до 79,3% або майже вдвічі порівняно з 2021 роком [12]. Результати песимістичного сценарію корелюють з прогнозами Світового банку, зокрема експерти вказують, що рівень бідності в Україні може сягнути 70% у 2022 році за національним рівнем бідності (кількість тих, хто живе на рівні, нижчому за фактичний прожитковий мінімум), порівняно з 2021 роком, коли цей показник становив 18% [13].

За розрахунками UNDP (Програма розвитку ООН), які здійснюються на основі міжнародного показника бідності (\$5,5/день), розглядають чотири можливі сценарії, за найгіршим з яких рівень тих, хто живе за межею бідності, та тих, хто може перетнути межу бідності, може сягнути 90,5%, якщо війна затягнеться протягом наступного року. З цих 90,5%, за найгіршим сценарієм ООН, за межею бідності опиниться 28%, натомість до війни, за оцінкою ООН за межею бідності жили 2% населення України, а могли перетнути межу бідності 43,4% [13].

Прогнозоване погіршення добробуту та поглиблення рівня бідності відбуваються на тлі загальних процесів трансформації системи національної безпеки, важливості забезпечення та відновлення національної стійкості як здатності держави протистояти загрозам, зокрема викликаним масованими військовими діями.

Реалізація програм державної фінансової підтримки населення з метою часткового нівелювання збитків, стабілізації фінансового стану домогосподарств і відновлення добробуту є важливою складовою загальних заходів забезпечення стабілізації економіки та відновлення національної стійкості. Тим паче, наведені прогнози та аналіз показників фінансового стану населення свідчать про важливість та нагальність проведення заходів економічної стабілізації та державних дотацій.

Варто відзначити, що на поточному етапі розвитку ситуації щодо військового протистояння, заходи фінансової підтримки направлені не лише на забезпечення безпосередньо населення (допомога внутрішньо переміщеним особам на проживання; компенсація власникам житла, які розміщують в ньому ВПО; кошти від Агентства ООН у справах біженців для внутрішньо переміщених осіб тощо), але й підтримку роботодавців. Так, зокрема, за даними Мінекономіки було здійснено виплату більше 37,3 мільйона гривень роботодавцям на компенсацію зарплати внутрішньо переміщеним особам. Рішення прийняті щодо 5030 підприємців за працевлаштування 8 415 осіб [14].

Поряд з тим, доцільно наголосити, що подальші зміни фінансового стану домогосподарств і рівня бідності населення України, є залежними від двох факторів, а саме:

- тривалості, інтенсивності та масштабності військових дій;
- обсягів, термінів та умови надання фінансової допомоги від іноземних партнерів.

Впливати на дані фактори безпосередньо заходами посилення власної національної безпеки та формування національної стійкості у поточних умовах є досить важко, навіть враховуючи значні обсяги фінансових ресурсів бюджетної системи України, що витрачаються на підтримку під час військової агресії. Проте, розробка, використання поточних механізмів економічної та соціальної (наприклад, забезпечення населення продовольчими товарами тривалого зберігання в умовах воєнного стану відповідно до постанови № 328 КМУ) підтримки формують базу для подальших дій та практичних заходів щодо удосконалення процесів формування системи національної стійкості та посилення національної безпеки України.

Джерела:

1. Концепція забезпечення національної системи стійкості: Указ Президента України від 27 вересня 2021 року № 479/2021 URL: https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181?fbclid=IwAR2z9UuyU8q9GCThFG7NjgzNGT0oqF47KVGzZZVT2Wp_sqGsypDPya09nirc (дата звернення: 02.09.2022)
2. Про національну безпеку України: Закон України № 2469 від 21 червня 2018 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 03.09.2022)
3. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія, Київ :НІСД, 2022.456 с.
4. Статус тимчасового захисту в Європі отримали 3,4 млн біженців з України, в лідерах Польща, Німеччина та Чехія – ООН // Інтерфакс-Україна. Інформаційне агенство. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/840184.html> (дата звернення: 03.09.2022)
5. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні зросла до 6,9 млн осіб – МОМ // Інтерфакс-Україна. Інформаційне агенство. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/856074.html> (дата звернення: 03.09.2022)
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.09.2022)
7. Інфляційний звіт НБУ. Липень 2022 р. // Офіційний сайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/admin/uploads/article/IR_2022-Q3.pdf?v=4 (дата звернення: 03.09.2022)

8. П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування. Україна під час війни. Зайнятість і доходи (23-24 липня 2022) // Соціологічна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_ilyulya_2022_goda.html (дата звернення: 03.09.2022)
9. Грошово-кредитна статистика НБУ // Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення: 09.09.2022)
10. Обсяги безготівкових розрахунків в Україні зростають, попри війну// Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/obsyagi-bezgotivkovih-rozrahunkiv-v-ukrayini-zrostayut-popri-viynu> (дата звернення: 09.09.2022)
11. Операції з картками українських банків за кордоном, травень 2022 року// Офіційний сайт НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/operatsiyi-z-kartkami-ukrayinskih-bankiv-za-kordonom-traven-2022-roku> (дата звернення: 09.09.2022)
12. Прогнозна оцінка рівня бідності в Україні у 2022 році за трьома сценаріями розвитку соціально-економічних процесів внаслідок російсько-української війни// Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://www.idss.org.ua/arhiv/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%BD%D0%BE%D0%B7%20%D0%B1%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%202022%20.pdf> (дата звернення: 09.09.2022)
13. Маніпуляція: Світовий банк і ООН «сперечаються», скільки бідних буде в Україні до кінця 2022 року – 70 чи 90%// Аналітична платформа «Вокс Україна». URL: <https://voxukraine.org/manipulyatsiya-svitoviy-bank-i-oon-sperechayutsya-skilky-bidnyh-bude-v-ukrayini-do-kintsya-2022-roku-70-chy-90/> (дата звернення: 09.09.2022)
14. Кирильчук М. Мінекономіки повідомив обсяги виплат роботодавцям за працевлаштованих внутрішньо переміщених осіб Інформаційне агенство "ЛІГА:ЗАКОН". URL: https://buh.ligazakon.net/news/212872_mneconomki-povdomiv-obsyagi-viplat-robotodavtsyam-za-pratsevlashтованиkh-vnutrshno-peremshchenikh-osb (дата звернення: 09.09.2022)

3.2. Social entrepreneurship in Ukraine as a trend of economic development

Соціальне підприємництво в Україні як тренд економічного розвитку

Україна тривалий час переживає період становлення, розвитку та реформування економіки. Особливе місце в центрі економічної системи займає підприємництво. Найчастіше увага привернута до розвитку підприємств традиційних видів економічної діяльності, зокрема промислових, комерційних, страхових та ін. Але такий підхід у нинішніх умовах глобальних трансформацій та модернізації української економіки потребує осучаснення та розвитку таких видів підприємництва, які дозволяють урахувати нові виклики розвитку та оживити підприємницьке середовище у державі.

Соціальне підприємництво - це підприємництво, підприємство, підприємницька діяльність, покликані вирішити соціальні проблеми та задовольнити потреби суспільства. Можна сказати, що соціальне підприємництво - це унікальна можливість поєднання соціальної місії з бажанням заробити гроші, надати певні послуги та продати товари.

Ще донедавна вважалось, що неможливо поєднати альтруїстичний ідейний та суто практичний напрями. Але суспільство знайшло вихід у соціальному підприємництві.

Саме мета створення бізнесу є основною відмінністю класичного підприємства від соціального. У першому випадку підприємство створюється з метою збагачення, у другому - для вирішення соціальних завдань.

Для бізнесу соціальна діяльність є побічною, тобто спеціальний фонд був створений після того, як накопичилися надлишки прибутку. Для соціального підприємництва це не побічна діяльність, а основна. Так, якщо бізнес систематично віддає 10 % доходу на соцпотреби, це не означає, що він є соціальним. У цій ситуації краще казати про податкове вирахування в межах діяльності з корпоративної соціальної відповідальності.

Зараз в Україні відсутні нормативні вимоги до охочих стати соціальними підприємцями. Це обумовлено відсутністю самого поняття «соціальне підприємництво» у нормативних актах.

Однак, є певні стандартні вимоги для тих, хто планує бути визнаний соціальним бізнесом, наприклад, європейськими інвесторами.

Сьогодні в Україні соціальне підприємництво діє в межах малого та середнього бізнесу і як інструмент самофінансування громадських організацій, що прагнуть фінансової сталості. Поки що воно не може охопити великий бізнес за обсягом своєї діяльності та можливостей.

Соціальне підприємництво, на відміну від традиційного бізнесу, несе на собі подвійне навантаження та подвійні ризики: соціальні та економічні.

Це означає, що такий бізнес повинен виділяти частку свого прибутку не на самозбагачення, а на розвиток соціальних проектів, які за своєю суттю є неприбутковими, а іноді навіть збитковими.

Після легалізації соціального підприємництва у країні з'явиться додатковий помічник для вирішення соціальних проблем. Справа в тому, що Україна взяла на себе дуже великі соціальні зобов'язання по підтримці соціально незахищених верств населення. Однак, на сьогоднішній день Україна не може впоратися з таким великим соціальним навантаженням. Це притаманно не тільки Україні, а є світовою тенденцією.

На сьогоднішній день в Україні, на жаль, ця діяльність ще нелегалізована. Це означає, що вона юридично не визнана у правовому полі. Не дивлячись на це, соціальне підприємництво існує та досить успішно функціонує як в інших країнах, так і в Україні.

Сьогодні в Україні соціальне підприємництво діє в межах малого та середнього бізнесу і як інструмент самофінансування громадських організацій, що прагнуть фінансової сталості. Поки що воно не може охопити великий бізнес за обсягом своєї діяльності та можливостей.

До таких видів підприємництва відносять соціальне підприємництво, яке є специфічним, але водночас і перспективним з погляду актуальності в реаліях України, передбачає інтеграцію суспільних, державних та економічних інтересів України. Це значним чином зумовлює актуальність вивчення соціальних підприємницьких ініціатив в Україні.

Соціальне підприємництво – це вид підприємницької діяльності, який, окрім комерційного результату, передбачає вирішення окремої соціальної проблеми. Започаткування ідеї соціального підприємництва сягає періоду ще до середини XIX століття. Окремо виділяють період його зародження (середина XIX ст. – остання чверть XX ст.), період становлення (кінець XX ст.) та період його розвитку (початок XXI ст.) [1, с. 22].

Погоджуємося, що розвиток соціального підприємництва у його сучасному розумінні припав на 2000-і роки, але одночасно варто підкреслити, що активізація в Україні почалася після революції Гідності, подій 2013–2014 рр., коли посилився інтерес до розбудови нової країни та вирішення нагальних питань країни, регіонів, громад, міст та ін.

Сьогодні поки що це – інструмент громадських організацій, щоб досягати своїх цілей шляхом створення окремого продукту й отримувати прибуток за це, частину якого можна спрямувати на вирішення вибраної соціальної проблеми. Найчастіше соціальні підприємства зорієнтовані на вирішення питань громади, де вони розташовані, оскільки їхні засновники переймаються ними та особливо їх відчують. У соціальному підприємстві навколо проблеми вибудовується системне рішення, яке є невід'ємною частиною самого бізнесу та приносить видимий результат самій громаді [2].

Слід зауважити, що як у країнах світу, так і в Україні немає єдино прийнятої дефініції поняття «соціальне підприємництво», тоді як є декілька підходів до його розуміння

Наведені підходи розглядають соціальне підприємництво під різними кутами зору у широкому та вузькому розуміннях. Акцент варто зробити на інноваційній складовій частині, яка поки не є характерною для всіх соціальних підприємств України, але з часом вона буде більш значущою для досягнення підприємницькими структурами конкурентоспроможності на ринку. Інновації у підприємництві сприяють реалізації творчого креативного потенціалу суб'єктів господарювання.

Влучним та актуальним, вважаємо, є розуміння соціального підприємництва як системи господарювання, складовими частинами якої є соціальні підприємства, що є соціально орієнтованими суб'єктами підприємництва, діяльність яких спрямована на досягнення добробуту територіальних громад (соціальні, екологічні та етичні цілі) шляхом використання системного взаємозв'язку розвитку соціального підприємництва і розвитку місцевої економіки [3]. Таким чином, відбувається поєднання розвитку підприємництва із розвитком місцевих громад, що здійснюється у межах децентралізаційної реформи в Україні.

Часто проводять паралелі між соціальним та класичним, звичайним підприємством.

Беззаперечними перевагами соціального підприємства, як зазначено у [5], є:

- висока відповідальність за результати діяльності перед клієнтами та громадою;
- інноваційність;
- переважання соціальної місії над комерційною;
- працевлаштування незахищених верств населення;
- реформування соціальної сфери.

Одночасно виділяють три типи соціального підприємництва:

1) на ньому має працювати не менш ніж 50% працівників, які представляють вразливі групи населення, до того ж велика частина прибутку реінвестується в розвиток компанії та створення нових робочих місць;

2) на підприємстві може бути менше половини працівників з уразливих груп населення, натомість щонайменше 10% прибутку спрямовується на соціальну мету;

3) можна не працевлаштовувати вразливі групи населення, але віддавати на соціальну мету 20% прибутку [5].

Європейською комісією виокремлено чотири основні сфери діяльності соціальних підприємств. До них віднесено:

- робочу інтеграцію, яка передбачає навчання та працевлаштування людей з обмеженими можливостями, осіб, які опинились у складних життєвих обставинах, та безробітних;
- надання індивідуальних соціальних послуг у таких сферах, як: охорона здоров'я, соціальний захист, професійне навчання, освіта, послуги догляду за дітьми, послуги для людей похилого віку або допомога малозабезпеченим людям;

- місцевий розвиток депресивних чи /уразливих регіонів;
- інше, що включає переробку сміття, захист навколишнього середовища, спорт, мистецтво, культуру та історичне збереження, науку, дослідження та інновації, захист прав споживачів, аматорський спорт.

Соціальне підприємництво поєднує у собі не тільки економічну та соціальну компоненти, значна увага приділяється екологічній, психологічній, моральній, етичній, а також питанням соціальної справедливості.

Ці елементи концепції частково пов'язані із концепцією сталого розвитку, де в основі також лежать екологоекономічні та соціальні елементи. Важливо зауважити, що вказані складові частини важливі для соціального підприємництва, але є висока ймовірність, що у перспективі вони будуть характерні для підприємництва загалом та інших видів зокрема, як і для інших економічних явищ і процесів. Сучасний розвиток світу часто включає поєднання явищ, які раніше функціонували відокремлено, і таким чином формуються нові явища з новими якісними характеристиками.

Сприйняття соціальних підприємств та підприємців у різних країнах світу неоднакове, тому критерії їх визначення варіюються. У США діяльність таких підприємств повинна бути спрямована на вирішення соціальної проблеми, у країнах Європи домінуючим критерієм є інвестування частини прибутку у реалізацію соціальних цілей або ж створення робочих місць для людей з особливими потребами. Як видно, спільним у таких підходах є результативність соціального впливу.

За даними Єврокомісії, у 2018 р. 10% підприємницьких структур у країнах Європи є соціальними, що запропонували робочі місця 6% працюючих осіб. Зокрема у Великобританії, де соціальне підприємництво вважається добре розвинутим, кількість соціальних підприємств у 2017 р. сягала близько 70 тис. одиниць, що надавали можливість працевлаштування майже 1 млн. осіб. Їхній сумарний внесок в економіку становив понад 24 млрд фунтів стерлінгів. За підсумками 2017 р., 68% соціальних підприємств підтримували людей з уразливих груп, 44% працевлаштовували людей з уразливих груп, 28% працювали у найбільш депресивних районах країни [6].

В Україні поки що офіційна статистика з цього питання відсутня, оскільки цей вид підприємництва поки не вважається пріоритетним та увага до нього повернута за залишковим принципом. У каталозі за 2017 р. соціальних підприємств України налічувалося близько 150 одиниць, хоча за оцінками окремих експертів їх кількість була близькою до 1000 одиниць. Працівники не завжди офіційно працевлаштовані, оскільки, даючи їм «білу» зарплату, соціальне підприємство може опинитися в боргах, бо не має достатніх оборотів. Багато українських соціальних підприємств мають в основі інноваційні бізнес-моделі, їм сприяє значна суспільна підтримка та резонанс. Проте клієнт орієнтується на товар чи

послугу, які йому сподобалися, самої соціальності для розвитку не досить [5].

Основні категорії осіб в Україні, на які зорієнтована увага для залучення до соціального підприємництва, включають осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, учасників АТО/ООС, жінок, які переживають складні життєві обставини, безхатьків, осіб похилого віку, дітей, молодь та ін. Тільки внутрішньо переміщених осіб в Україні налічується понад 1,5 млн. [7]. Зважаючи на це, актуальність соціального підприємництва в Україні тільки зростає.

Нині в Україні вже є приклади успішних соціальних підприємств. Це Pizza Veterano, Veterano Coffee, благодійний магазин «Ласка», пекарня Good bread from good people в Києві, пекарня «Горіховий дім» у Львові, громадський ресторан Urban Space 100 в Івано-Франківську. Позитивним наслідком розвитку соціального підприємництва як феномена сучасності є стимулювання розвитку інших нових для України видів діяльності, зокрема креативного підприємництва. Одним із прикладів можна назвати кафе «Шпаківня» у Києві. Головною метою його діяльності спочатку було не отримання прибутку та його максимізація, а створення затишного місця для відпочинку на березі Дніпра [5]. Проблемами у сфері соціального підприємництва, які стримують його розвиток, є такі: брак матеріально-технічного, фінансового забезпечення та нормативно-правового регулювання, плинність кадрів та недостатній рівень кваліфікації працівників, відсутність управлінського досвіду у цій сфері підприємництва, недостатній рівень сприйняття важливості інтеграції окремих категорій осіб до суспільних ініціатив та ін. Сьогодні соціальне підприємництво потребує чіткого законодавчого визначення та розроблення регулятивних механізмів. Дискусійним питанням є питання стосовно потреби податкових пільг або інших стимулів для соціальних підприємств. З теоретичної точки зору, зважаючи на головну мету діяльності та складність організації, пільги в оподаткуванні посилили б потенціал підприємств хоча б на початковому етапі їхньої роботи, що дозволило би збільшити частину інвестованого прибутку у діяльність самих підприємств. Але, з іншого боку, експерти цієї сфери і самі підприємці у них вбачають більше ризиків, зокрема появу тіньових схем задля ухилення від сплати податків загалом. Як альтернативу часто пропонують скористатися шведським досвідом і сформулювати «стимуляційні пакети». Їхня суть полягає у можливості отримати професійного бізнес-консультанта, який безоплатно допоможе перетворити ідею на бізнес-модель, а також грант на її тестування, підтримку в адаптаційний період та розширення діяльності. Така підтримка є безпрограшним рішенням як для держави, так і для соціального підприємця [6]. Додатковою допомогою може бути пільгове кредитування за умови обґрунтованості проекту. Загалом у розвинутих

країнах є низка державних програм, механізмів та політик сприяння та підтримки соціальних підприємств.

У березні 2018 р. в Україні стартував проект із розвитку соціального бізнесу «Соціальне підприємництво: досягнення соціальних змін за ініціативою «знизу» на період до вересня 2020 р. Метою такого проекту є професійне зростання соціальних підприємців, формування законодавчого забезпечення такої діяльності. У межах проекту реалізуються новітні форми активізації соціального бізнес-середовища: формуються банки та гаражі ідей, проводяться хакатони, молодіжні табори, конференції, обміни досвідом та ін. Цей проект пропагує комплексний підхід, роз'яснюючи ідею та роль соціального бізнесу через інформаційні канали інтернет-ресурси, інтегруючи його основи у освітньо-навчальні програми, та зближує громаду, владу та бізнес у процесі реалізації соціально-орієнтованої бізнес-моделі [8].

У різних українських містах є багато прикладів соціального бізнесу: піцерія *Veterano Pizza*, громадський ресторан *Urban Space*, Львівська свічкова мануфактура, лабораторія ресайклу *Re:laboratory*. Це — успішні діючі соціальні підприємства, які розвивають суспільство та реалізують різнопланові проекти.

В Україні було три спроби прийняти Закон про соціальне підприємництво і усі вони були провалені. Наприклад, у одному законопроекті було дуже широке та розмите визначення поняття та дуже великі податкові пільги. Крім того, законопроекти були визнані небезпечні з точки зору корупційних ризиків.

Таким чином, соціальне підприємництво проявляє себе як тренд сучасного розвитку української економіки. Це явище останнім часом актуалізувалося, очевидно, ця тенденція збережеться у перспективі. Водночас вважаємо, що є окремі моменти, які потрібно врахувати в Україні на майбутнє:

- інтегрувати ідею та значущість соціального підприємництва у свідомість як підприємців, так і звичайних громадян із метою популяризації цього явища;
- посилити статистичний облік соціальних підприємств. Явище повинно бути більш дослідженим, статистично зафіксованим, глибоко проаналізованим. Тільки чітко визначивши проблеми та віднайшовши шляхи їх вирішення, можна сформулювати перспективні напрями активізації його розвитку.

Джерела:

1. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін / А.А. Свинчук та ін. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.
2. Флунт С. Соціальне підприємництво – для громад, а не заради гешефту. Український інтерес. 2019. 09 лютого. URL:

- <https://uain.press/economics/sotsialne-pidpryyemnytstvo-dlya-gromad-a-ne-zarady-gesheftu-995319> (дата звернення: 02.07.2019).
3. Добрава Н.В. Соціальне підприємництво. 2015. Вип. 59. С. 112–117. URL:
<http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/4298/1/.pdf>
(дата звернення: 15.06.2019).
 4. Флюнт С. Аліна Бочарнікова: Соціальні підприємці працюють з цілим світом. Український інтерес. 2019. 11 лютого. URL:
<https://uain.press/economics/alina-bocharnikova-sotsialni-pidpryyemtsi-pratsyuyut-z-usim-svitom-993962> (дата звернення: 24.06.2019).
 5. Чабарай Г. Підприємці й суперсила. Як в Україні розвивається соціальний бізнес. Тиждень.ua. 2018. 16 січня. URL:
<https://tyzhden.ua/Economics/207751> (дата звернення: 10.06.2019).
 6. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво: європейський зліт vs український реалізм. Дзеркало тижня. 2018. 16 березня. URL:
<https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriyemnictvo-vevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250.html> (дата звернення: 05.07.2019).
 7. Банк проблем та моделей соціальних підприємств для їх вирішення. Аналітичний звіт. 2019. 18 березня. URL:
https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/bank-problem-ta-modeley-sotsial-nykh-pidpryemstv-dlia-ikh-vyrishenniaanalitichnyy-zvit/ (дата звернення: 25.06.2019).
 8. «Соціальне підприємництво в Україні: досягнення соціальних змін за ініціативою “знизу”». Проект. URL:
<https://socialbusiness.in.ua/about/> (дата звернення: 03.06.2019).

3.3. The Role of Railway Transport in the Structure of Critical Infrastructure in Times of War

Роль залізничного транспорту в структурі критичної інфраструктури в умовах війни

Функціонування будь-якої країни, її безпека та якість життя населення суттєво залежать від безперервної та скоординованої роботи комплексу підприємств і споруд, які через їх важливість прийнято називати терміном «критична інфраструктура» [2, 23].

Одним із ключових об'єктів критичної інфраструктури є залізничний транспорт, який на ряду із забезпеченням потреб економіки і населення у перевезеннях відіграє важливу роль в оборонній діяльності будь якої країни [3].

Залізниці, які є основною транспортною артерією, виконують надзвичайно важливі державні, соціальні та оборонні завдання. Популярність використання залізничного сполучення обумовлена стабільністю в роботі і безпекою переміщення з одного населеного пункту в інший, а в деяких випадках – це єдина можливість для пересування пасажирів і перевезення вантажів.

Значення залізничного транспорту як складової критичної інфраструктури різко зростає у воєнний час, оскільки він є найважливішим матеріальним чинником, який відіграє важливу роль не лише безпосередньо в ході проведення військових операцій, а й у забезпеченні військ технікою, боеприпасами, речовим майном, продовольством. Добре розвинута мережа залізниць, яка працює безперебійно, дає можливість швидко зосередити війська, вчасно забезпечити їх бойове та матеріально-технічне постачання, задовольнити потреби народного господарства й населення в перевезеннях, укріпити єдність фронту і тилу [1].

У розвитку мережі залізниць воєнний фактор став враховуватися на початку другої половини XIX століття. Війни докорінно змінили характер роботи залізниць. Головним завданням стала доставка до фронту військ, боеприпасів, продовольства. Мобілізаційні перевезення доводилося здійснювати одночасно з оперативним перебазуванням військ, евакуацією підприємств і населення, доставкою всього необхідного для функціонування економіки, яку переводили на воєнний лад.

Розвиток залізниць тоді мав величезне значення для зміцнення обороноздатності країн. Від наявності зручних шляхів сполучення залежала швидкість розгортання і зосередження армії під час війни, а отже, і дислокація військ у мирний час. У районах, прилеглих до кордонів, за вимогами військових будувалася більш густа мережа залізниць, споруджувалися спеціальні рокадні лінії, пристосовані для перекидання військ з одних ділянок прикордонної смуги до іншої [9].

Перші випадки суто військового використання залізниць мали місце вже в 50-60-ті роки XIX століття, зокрема залізниці для військових цілей було використано в 1859 р. (під час війни Австрії проти Франції і Сардинії). Проте, у зв'язку з тим, що не було розроблено плану використання залізничного сполучення, залізниці були зайняті оперативними перевезеннями, а питанн підвезення вантажів не було враховано, в результаті чого армії не могли вільно маневрувати та як наслідок, втрати від хвороб та недостатнього постачання втричі перевищили втрати в боях.

До війни Пруссії з Австрією (1866 р.) залізниці не були підготовлені; не було раціонального підходу щодо організації перевезень, наслідком чого були глибокі кризи у постачанні пруської армії.

У ході Франко-пруської війни 1870-1871 рр. виявлено низку нових тенденцій, які проявилися у військовій справі. Насамперед це суттєве зростання чисельності армій і перетворення залізниць у важливий чинник, здатний впливати на хід і результат війни.

Російсько-турецька війна (1877-1878 рр.) була прикладом невмілого використання пропускну здатності румунських залізниць російським командуванням, зокрема щодо недостатньо підготовлених органів військових сполучень, відсутності плану перевезення, відсутності контакту в роботі командування та системи постачання. Результат – незабезпеченість армії засобами для життя і бою [15].

Російсько-японська війна (1904-1905 рр.) показала залежність швидкості зосередження військ від роботи залізниць. Сибірська залізниця була єдиним сполученням театру воєнних дій з усією країною, і внаслідок її малої пропускну спроможності (спочатку 7 пар, а згодом 21 пара поїздів) всі сили було зосереджено лише до кінця війни, після того як російським військам було завдано низку поразок [19, С. 137-148].

Перед Першою світовою війною існувала думка, що війна не може бути тривалою завдяки потужній роботі залізниць, виявилось зворотне: саме завдяки залізницям розгромлені армії швидко відновлювали свою боєздатність, укомплектованість і були забезпечені всіма засобами для життя і бою.

Перша світова війна (1914-1918 рр.) дала приклади більш успішного використання залізниць як в період мобілізації і зосередження, так і впродовж усієї війни. Найбільш яскраві приклади:

- на фронті 1 та 2 російські армії за наказом Верховного головнокомандувача обрушили на слабкі німецькі сили 8 армію у Східній Пруссії і створили загрозу – вторгнення углиб Німеччини. Німецьке командування було змушено зняти з французького фронту два корпуси і терміново перекинути їх проти росіян. За наявності широкої та продумано побудованої мережі залізниць німці перекинули свої війська, розбити російські та звільнили Східну Пруссію.

- після битви на р. Марні і відходу німців на р. Ен обидва противники прагнули виграти відкритий фланг, для чого стали перекидати війська залізницями. З огляду на те що ця операція проводилася одночасно обома

сторонами і майже однаковими силами, виграш флангу виявився неможливим – обидві ворогуючі сторони зупинилися, коли їх фланги виявилися припертими до моря [22].

- Галицька битва в кінці серпня – початку вересня 1914 р. Зустрічне зіткнення правого флангу російських армій з лівим флангом австро-угорських сил призвело до важких боїв для російських військ (Люблінські бої). Російське Верховне командування завагалося, і вже планувався відхід армій, але вирішено було перекинути два корпуси на допомогу арміям шляхом переадресування ешелону на південно-західний фронт (район Варшави). У результаті використання залізниці російські війська здобули перевагу в силах та розбили австро-угорську армію [16, С. 10-12].

- у 1920 р. фронти громадянської війни, за винятком західного і врангелевського, було ліквідовано, відповідно назривала загроза з боку Польщі. Залізниці, вже сильно розхитані надмірною роботою, виконували ще одну складну функцію – зосередження всіх вільних сил Червоної армії проти поляків. Прорив польського фронту і початковий розгром армій поляків міг бути здійснений тільки завдяки своєчасному зосередженню (перевезенню) військ. Надалі, у міру розвитку операції, армії настільки захопилися переслідуванням поляків, що втратили зв'язок з артеріями-залізницями, і коли війська Червоної армії підходили до Вісли для вирішального бою, їм бракувало засобів ведення бою. Бій на р. Вісла було програно, а однією з причин поразки слід визнати недостатнє планування військових перевезень [8].

Залізниці як шляхи сполучення і як транспорт мають багато позитивних властивостей з погляду воєнної логістики чи забезпечення, а саме:

- 1) швидкість перевезень – фактор, який має особливо важливе значення для ведення бойових операцій;
- 2) компактність перевезень, що дає можливість більш-менш одночасно перекидати велику кількість вантажів;
- 3) точність перевезень, що забезпечує командуванню виконання маневру точним розрахунком перекидання військ;
- 4) незначне стомлення від переїзду, тому безпосередньо з вагонів війська можуть бути кинуті в бій;
- 5) незалежність від часу доби, року і навіть погоди (крім стихійних явищ, наприклад, снігових заметів), що дає можливість здійснювати перевезення безперервно.

Завдяки всім вказаним позитивним властивостям залізниць війська не являють собою малорухливу масу, яка обережно просувається вперед, а є групою, що легко маневрує, просто і швидко може бути перекинута на будь-який напрям, який потрібний для оперативного вирішення завдання. Це (швидкість, компактність, точність) суттєво полегшує підвезення арміям засобів для життя і бою.

Поряд з позитивними властивостями залізниці мають досить істотні з військової точки зору негативні властивості, а саме:

1) сталість ліній залізниць і залізничних напрямків, внаслідок чого оперативність прив'язана до наявних мереж залізниць;

2) складність і тривалість будівництва нових залізниць, у зв'язку з чим зміна наявної мережі у воєнний час майже неможлива;

3) демаскування залізничної колії і споруд, пов'язана як постійністю мереж, так і чітким наближенням залізничних шляхів і роботи транспорту. Залізниці можуть піддаватися нападам як із землі, так і з повітря, тому потребують вжиття особливих заходів охорони, оборони і приховування своєї роботи, особливо у воєнний час;

4) низька боєздатність військ у момент руху під час нападу як із землі, так і з повітря. Отже, необхідно також вживати особливих заходів охорони під час перевезення;

5) розосередження руху – війська перевозять частинами, тому прибулі в перших ешелонах війська можуть виявитися не цілком оперативними;

6) спеціальне військове обладнання рухомого складу, що ускладнює використання порожніх вантажних вагонів;

7) попередня підготовка військ до перевезення, оскільки недосвідчені і ненавчені війська потребують набагато більших строків завантаження і вивантаження, а недотримання порядку перевезення може порушити план перевезень.

З огляду на те що вищевказані негативні властивості залізниць абсолютно усунути неможливо, потрібно вживати заходів для їх парирування.

Узагальнену схему щодо властивостей, які впливають на перевезення залізницями у воєнний час, подано на рис. 1.

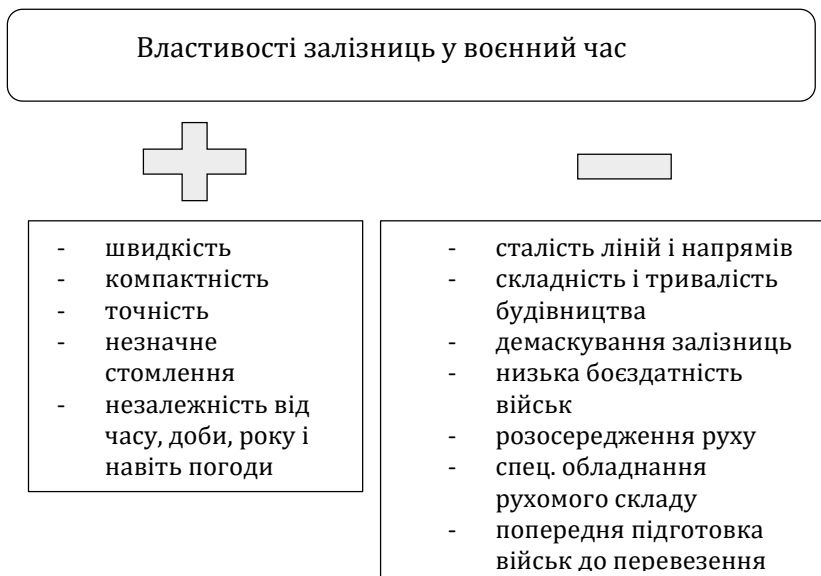

Рис. 1. Узагальнена схема позитивних та негативних властивостей залізниць у воєнний час

Проте існує багато прикладів використання та пристосування залізниць для ведення військових операцій. Уперше в 1861 р. в армії Північних штатів гармати було поставлено на залізничні платформи. Артилерію швидко доставили до таборів, які були розташовані біля лінії залізниці військ Південних штатів. Ворога було захоплено зненацька в таборі.

Справжні бронепоезди вперше стали широко використовувати під час англо-бурської війни 1899-1902 рр. Бури застосовували партизанську тактику, порушуючи постачання англійської армії. І для захисту комунікацій англійська армія стала створювати збройні і захищені бронєю гарнізони на колесах. Бронепоезди широко застосовували під час Першої і Другої світових війн.

Усі армії країн, які брали участь у Першій світовій війні, використовували бронепоезди, зокрема Німеччина, Австро-Угорщина, Росія, Франція, Італія. На фронтах застосовували і окремі рухомі одиниці – бронедрезини. У Другій світовій війні бронепоезди використовували на радянсько-німецькому фронті обидві воюючі сторони. З радянського боку в роки війни діяло 200 бронепоездів. Бронепоезди мали потужне озброєння – гармати і зенітну артилерію [7, С. 78; 115].

Бронепоезди і гарматні установки використовували в бойових операціях. Але все ж таки головна воєнна роль залізниць – це перевезення військових з'єднань, техніки, боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів, тобто всього, що потрібно для ведення воєнних дій.

Вражають масштаби залізничних перевезень для проведення великих операцій у період Другої світової війни. У перший день війни 22 червня 1941 р. авіація ворога бомбардувала залізниці в західній частині СРСР.

Уже на другий день війни було видано наказ Наркома шляхів сполучень про запровадження з 18 години 24 червня 1941 р. на всіх дорогах воєнного руху поїздів. У ньому передбачалося першочергове просування воєнних ешелонів і транспортів, максимальне використання перепускної спроможності ліній, забезпечення чіткої роботи станцій. Протягом першого тижня після запровадження нового режиму воєнні навантаження становили 30 % від загальних. У літньо-осінній період 1941 р. війська із внутрішніх воєнних округів доставлялись до фронту головним чином залізничним транспортом. Оперативні військові ешелони рухались зі швидкістю 800 км на добу, а в деяких випадках – 1000 км і більше. Встановлювалась черговість доставки найбільш важливих, термінових вантажів. Організовувалося швидкісне формування й рух потягів, безвідцепний ремонт рухомого складу. Практикувалося здвоєння потягів – в деякі дні вони сягали 40-50 % усіх поїздів [12].

Під час війни транспорт має величезне значення, що пов'язано з великими переміщеннями людських і матеріальних ресурсів, яке зводиться до того, що оперативне планування цілком і повністю залежало від наявності та стану транспорту. Домогтися найбільшого успіху у ході воєнних дій можна за умови нормального стану доріг і транспорту,

завчасно забезпечивши себе достатніми запасами військового майна і продовольства.

Для ведення військових дій за 6 місяців війни було доставлено 313143 вагона з військами і військовими вантажами. Приблизно 60 % військових вантажів становили боєприпаси і паливно-мастильні матеріали. Загальні перевезення до району бойових дій досягли 540 тис. вагонів або в середньому 3000 вагонів на добу. Такі величезні перевезення здійснювалися під постійними нападами авіації та артилерії противника [11].

На початку війни на Південно-Західній залізниці воєнні перевезення сягнули 72,6 %, а в середньому вони становили 40-45 %. Більше ж половини (55,6 %) у перевезеннях становили народногосподарські вантажі (паливо, метал, ліс, хліб). Під час стратегічних оборонних та наступальних операцій обсяг воєнних перевезень збільшувався [5, с. 268, 269].

Труднощі роботи залізничного транспорту у ході Другої світової війни полягали в тому, що суттєво збільшилася дальність перевезень. Поїзди доводилося пропускати по тимчасово відновленим лініям з обмеженням швидкості руху. Уміле використання пропускнуї спроможності фронтальних та рокадних напрямів, вагонного та локомотивного парків, здійснення необхідного маневру з воєнними перевезеннями забезпечував управлінський апарат залізничного транспорту.

Союзники антигітлерівської коаліції дали високу оцінку роботи залізниць у період Великої Вітчизняної війни: «За допомогою залізничного транспорту здійснювалось стратегічне зосередження та передислокація однієї або декількох армій у неймовірно стислі строки. Цим самим вдавалося приголомшувати німецьке командування, оскільки подібна швидкість перевезень залізницями йшла врозріз із наявним досвідом» [18, С. 144].

Також залізничний транспорт в СРСР активно використовувався в 1941 - 1942 роках для евакуації населення і великих підприємств із західних районів країни, які згодом було окуповано німецькими військами, у східні райони. У липні-грудні 1941 р. було відправлено 1,5 млн вагонів. На схід було перебазовано 2593 промислових підприємств, з них 1523 – великих, зокрема, на Урал – 667, до Західного Сибіру – 224, до Східного Сибіру – 78, в Поволжя – 226, в Середню Азію і Казахстан – 308. Це у свій час забезпечило значне зростання військового виробництва у східних районах СРСР і поліпшення постачання армії озброєнням [17].

Велике воєнне значення залізниць призвело до того, що воюючі країни руйнували шляхи, станції, локомотиви, вагони та інші технічні засоби залізничного транспорту.

Бомбардуванню авіацією залізничних вузлів у період Другої світової війни надавалося величезне значення, оскільки руйнування залізничних комунікацій суттєво ускладнювало ведення наступальних та оборонних боїв.

Крім того, у період ведення військових дій залізниці спеціально руйнували також війська, які відступали, щоб ускладнити їх використання військами, що наступали. Обсяг руйнувань був величезним і доводилося залізниці будувати заново.

Внаслідок величезних масштабів руйнувань залізниць потрібно було докладати великих зусиль щодо їх відновлення. У багатьох арміях світу були і є військові частини, призначенням яких є відновлення та обслуговування прифронтових залізниць.

У прифронтовій смузі залізниці зазвичай відновлювали за полегшеними правилами. Головне – швидко відкрити рух, навіть з невеликими швидкостями руху (до 30-40 км/год), щоб забезпечити підвезення військових вантажів для армії. Темпи відновлення залізничних ліній також були надзвичайно високими і становили до 20-50 км на добу, причому під вогнем противника.

Новим видом спеціальних формувань, які вирізнялися масовістю та оперативністю перевезень, швидким маневровим локомотивним парком, необхідним за складних умов воєнного часу, стали колони паровозів особливого резерву. Паровозні колони ефективно використовувалися, головним чином, на дільницях, де виникали ускладнення в експлуатаційній роботі, накопичувалась велика кількість потягів та ліній, які не в змозі були своїми силами забезпечити пропуск вагонопотоків. Там, де паровозні колони не застосовувались, використовувався їхній досвід, зокрема турні поїзди, коли за паровозом у складі потяга завжди йшов турний вагон, обладнаний усім необхідним для проживання. У ньому, крім машиністів, їх помічників, кочегарів, перебували ще й слюсар, провідник та ін. Паровоз із причепленим до нього турним вагоном міг долати відстані втричі більшої довжини. Коли закінчувався час роботи однієї паровозної бригади, її змінювала друга, а перша відпочивала в турному вагоні. На тривалих стоянках змінний екіпаж виконував дрібний ремонт.

Загалом можна зробити такий висновок: будівництво залізниць і створення залізничних військ були передовим явищем не лише у справі зміцнення оборони країни, а й першим подібним досвідом у світі [1, 4, С. 34-40].

Після Другої світової війни розвиток залізничної мережі значно змінився. В Європі найбільше постраждали залізниці СРСР, Німеччини, Польщі, Великобританії, Франції, Італії, Бельгії, Румунії, Югославії. В Азії – залізниці Бірми і Японії. У більшості розвинених на той час країнах не всі залізниці відновлювали, в основному залізнична мережа скорочувалася. Причини – недовантаження транспорту взагалі і скорочення темпів зростання перевезень, більш швидкий розвиток автомобільного, трубопровідного та повітряного транспорту. Ці види транспорту здійснювали більшу частину пасажирських і вантажних перевезень, наприклад, у Сполучених Штатах Америки, транспорт яких не постраждав від воєнних дій.

Разом з тим в окремих країнах, які не брали безпосередньої участі у воєнних діях, мережа залізниць хоча і несуттєво, але збільшилася. До числа таких країн належали Іспанія, Туреччина, Канада, Мексика, Аргентина, Бразилія, Чилі, Австралія.

В Європі значне скорочення залізничної мережі відбулося у Великобританії, Бельгії, Франції, Німеччині, Швеції, зросла мережа залізниць у СРСР.

В Америці залізнична мережа стала менше в основному через скорочення мережі залізниць США. Крім того, дещо зменшилася мережа Аргентини, Бразилії, Канади.

Разом з тим у країнах Азії залізнична мережа постійно нарощується, крім Японії, де спостерігається деяке скорочення протяжності залізниць стандартної колії. Водночас тут розвивається мережа високошвидкісних залізниць. В Індії та деяких країнах Африки і Латинської Америки залізниці продовжують будувати.

Є країни, які зовсім не мають залізниць. Це Ісландія в Європі, Лаос, Йемен, Бутан, Кіпр в Азії, Нігер, Чад, Руанда, Бурунді в Африці, Гренландія в Америці [20].

У мирний час залізничний транспорт використовується для перевезень військ, наприклад на маневри, для доставки бойової техніки з заводів в армійські гарнізони, у разі різних передислокацій військ всередині країни тощо.

У воєнний час використання залізниць дає змогу швидко зосереджувати війська для проведення великих військових, наступальних та оборонних операцій, забезпечувати постачання військ тощо.

Так, у період мобілізації на залізниці покладаються такі завдання:

- мобілізація, тобто приведення стану залізничного транспорту до вимог воєнного часу;
- військові мобілізаційні перевезення, тобто забезпечення розгортання армії відповідно до норм воєнного часу;
- господарське обслуговування країни, оскільки у разі ігнорування потреб цивільного населення в залізничному русі відбудеться не мобілізація, а «закупорка» економічного життя країни.

У мобілізаційний період залізницями перевозяться:

а) війська і установи військового відомства і цивільних установ углуб країни із зони воєнних дій (евакуаційні перевезення);

б) війська з метою прикриття мобілізації, щоб не дати можливості противнику перешкодити проведенню планомірної мобілізації армії і всієї країни (оперативні перевезення).

Мобілізаційні перевезення мають дуже важливе значення для успіху мобілізації (з дотриманням коротких термінів). А успіх цих перевезень у свою чергу залежить від густоти мережі залізниць, від потужності транспорту та від виконання мобілізаційного плану залізницями. Армія, яка закінчила мобілізацію раніше противника, тим самим має шанси захопити ініціативу дій у свої руки.

Коли мобілізаційний період закінчується і частини військ готові до наступу, починається новий період – стратегічне зосередження армії для завдання першого удару арміям противника згідно із заздалегідь розробленим планом війни або для парирования удару противника.

За допомогою залізниць виконується і другий вид перевезень – стратегічне зосередження військ.

За часом перевезення щодо зосередження військ можуть частково збігатися із закінченням мобілізаційних перевезень, але головним чином вони здійснюються в окремий період, що триває іноді тижнями і є більшим за масові перевезення. План зосередження військ має бути гнучким, щоб його можна було коригувати.

Наявність розвиненої мережі залізниць дає змогу завершити період зосередження військ швидко і точно, відповідно до планів командування та військових завдань.

Звичайно розвиток залізниць, що відповідають вимогам стратегії, може розкрити план зосередження військ противнику, але для парирования цього треба вживати відповідних заходів приховування самого плану зосередження і схеми розгортання військ. Наявність густої мережі залізниць у прикордонній смузі найкраще приховає від противника справжні наміри.

Для зосередження військ передбачено особливі маршрутні поїзди, що прямують від місць посадки (завантаження) до пункту висадки (вивантаження). Ці поїзди становлять потік перевезень за наміченим напрямком, причому потужність потоку характеризується кількістю поїздів, що прямують у цьому напрямку протягом доби.

Потік заданої потужності має бути безперешкодно пропущений по всіх лініях обраного маршруту. Визначення потоку перевезень полегшує розрахунок кількості станцій і вузлів та дає уявлення про потужність, тобто кількість пар поїздів на добу і термін проходження потоку по лініях і вузлах.

Третій вид перевезень, які здійснює залізничний транспорт – оперативні перевезення або перевезення частин військ з оперативно-бойовою метою. Коли командування прийме оперативне рішення, тоді для виконання задуму почнеться зосередження сил і засобів. У сучасних умовах це виконується залізницями, оскільки тільки вони забезпечують швидкість, точність розрахунку і масовість (кількість), що в сучасних умовах часто має вирішальне значення.

Зважаючи на сучасні умови ведення війни, масовість армії і могутність техніки, а також великі матеріальні витрати потрібно постійно постачати різного роду запаси з тилу до армії. Перевезення з постачання починаються з перших же днів війни. Одне з основних умов організованості постачання – безперервність підвезення. Використання місцевих засобів у сучасних умовах війни – це лише незначне додавання до загальної потреби. Витрачені запаси при військах потребують своєчасного поповнення.

Безперервна і своєчасна подача необхідних вантажів забезпечується відповідно до заздалегідь побудованої системи постачання, і головним чином своєчасною роботою транспорту і задовільним станом шляхів сполучення.

Наступний вид перевезень – це евакуаційні, які передбачають вивезення в тил все, що обтяжує війська, що є цінним для держави і що може заважати успішному веденню воєнних дій.

Евакуаційні перевезення бувають майнові і людські. Вивезення державного цінного майна, трофеїв, вивезення матеріальної частини в ремонтні майстерні тощо формують майнові евакуаційні перевезення. Крім того, вивезення хворих, поранених та полонених – це людські евакуаційні перевезення.

Для виконання всіх видів перевезень у воєнний час висуваються особливі, підвищені вимоги до роботи залізниць. У мирний час залізниці функціонують у звичайному режимі, у воєнний час навантаження на них збільшується вдвічі.

Аналіз функціонування вітчизняних і зарубіжних залізниць у роки війни показує, що організація роботи в мирний і воєнний час різняться. Під час проектування транспортних залізничних вузлів, вибору їх схем необхідно приділяти велику увагу зручності експлуатації та економічності в звичайних умовах, врахувати можливість розосередження і взаємозамінності пристроїв, швидкої зміни напрямів транспортних потоків тощо.

Робота залізниць у воєнний час відрізняється від роботи в мирний час головним чином таким:

- масовістю вантажів і перевезень – у воєнний час кількість вантажу перевищує наймаксимальніші перевезення у мирний час;
- напрямки вантажного потоку перевезень – напрямки вантажних потоків у мирний і воєнний час не збігаються, оскільки економіка і господарство країни мають пристосовуватися до умов воєнного часу;
- терміновість перевезень – усі перевезення у воєнний час диктуються вимогами оперативної обстановки, а тому ніяких зволікань або зміни термінів перевезень не може бути;
- великі витрати рухомого складу та інтенсивність його використання;
- тривалість напруженої роботи всього транспорту в цілому;
- особливі умови формування поїздів (типові поїзди);
- наявність великих потоків небезпечних вантажів (боєприпасів, вибухових речовин тощо).

Для виконання вимог воєнного часу та забезпечення успішного ведення війни залізниці мають задовольняти таким умовам:

- незалежність залізничних напрямків один від одного, тобто робота кожного з напрямків не може бути пов'язана з роботою другого;

- стандартизація пропускної здатності залізниці, тобто всі ділянки залізниці повинні мати однакову пропускну здатність, в іншому разі відбувається закупорка (забивання) станцій;
- відповідність пропускної здатності на магістральних та з'єднувальних залізницях, у такому разі для забезпечення гнучкості в плані перевезень застосовується «маневрування на колесах»;
- пропускну здатність залізниць має відповідати поставленим завданням, але з деякою надбавкою (у разі зміни потоків і гнучкості плану перевезень);
- мобілізаційна готовність прикордонних залізниць має бути більшою, ніж інших;
- пункти розвантаження мають бути підготовлені ще в мирний час.

У зв'язку з цим для збільшення пропускної здатності залізниць застосовуються такі заходи:

- повне навантаження вагонів, платформ, поїздів;
- зменшення непродуктивного пробігу рухомого складу;
- прискорення обороту вагонів;
- посилення ремонтних заходів;
- забезпечення військовим обладнанням і раціональне його розміщення;
- достатня місткість депо та обладнання їх усім необхідним для швидкого ремонту рухомого складу.

Таким чином, можна зробити висновок про важливість завчасного створення резервів на транспорті до початку воєнних дій. Велику роль відіграють такі заходи, як впровадження нової техніки, забезпечення ритмічності і рівномірності руху, плановість у роботі і точне дотримання графіку руху, підвищення якості експлуатаційної роботи у результаті використання передових методів роботи та підвищення кваліфікації кадрів.

В умовах війни залізничний транспорт має свою специфіку, оскільки за допомогою нього забезпечується раціональна організація власне перевізного процесу. Крім того, потрібно брати до уваги військово-стратегічні, оперативні і тактичні вимоги. Нехтування цією специфікою роботи транспорту в умовах війни призводить до різкого зниження пропускної і провізної здатності і може спричинити зрив перевезень, а отже, і планів стратегічних операцій [20].

Водночас слід зазначити, що і у XXI столітті залізничний транспорт не втратив свого оборонного значення. Прикладом цього може бути розгортання угруповань військ на сході України, що потребувало великих обсягів військових перевезень, які пов'язані з перегрупуванням військ, відновленням їхньої боєздатності, підвезенням необхідних матеріально-технічних засобів, евакуацією несправного озброєння та військової техніки, поранених і хворих.

У ході стратегічного розгортання, підготовки та проведення війни на сході України виконувались такі види військових перевезень залізничним транспортом:

- оперативні (військовими ешелонами);
- мобілізаційні перевезення військовозобов'язаних до військових частин та навчальних центрів;
- постачальні та евакуаційні перевезення військовим транспортом боєприпасів, озброєння, військової техніки та матеріально-технічних засобів.

За цей період було перевезено:

- 1746 військових ешелонів (38898 вагонів, якими перевезено більше ніж 265 тис. осіб, 56 тис. од. озброєння та військової техніки);
- більше ніж 3208 одиниць військового транспорту (16259 вагонів, якими перевезено більше ніж 8,9 тис. од. озброєння та військової техніки та 376 тис. тон матеріально-технічних засобів).

У середньому щодоби переміщувалось до двох ешелонів та до 4 одиниць транспорту. Ешелон у складі 43 вагонів перевозив особовий склад – до 312 осіб та до 61 одиниці озброєння і військової техніки.

Для забезпечення перевезень було використано 45712 вагонів (у тому числі 35737 платформ, 1835 критих, 3220 цистерн, 750 напіввагонів, для перевезення особового складу виділено понад 4170 пасажирських вагонів).

Здійснено військових перевезень на суму майже 650 млн грн. У середньому щодобова вартість військових перевезень залізничним транспортом становила майже 902 тис. грн. [6].

Усього для навантаження (розвантаження) військ, озброєння та військової техніки, боєприпасів та матеріально-технічних засобів було підготовлено до використання 68 станцій.

З метою збільшення навантажувально-розвантажувальної спроможності цих станцій було встановлено 21 секцію збірно-розбірних металевих апарелів, що дало змогу збільшити навантажувально-розвантажувальну спроможність станцій у два рази – з 1-2 до 3-4 ешелонів за добу.

Зокрема, комендатури військових сполучень організували виконання всіх видів військових перевезень на дільниці, відповідали за навантаження (розвантаження) військових ешелонів (транспорту), забезпечували своєчасний і безпосередній контроль раціонального і правильного використання рухомого складу, з урахуванням максимально ущільненого розміщення техніки та вантажів на рухомому складі [10, 13, 14].

Необхідно зазначити, що залізничний транспорт був активно застосований в перші дні повномасштабного вторгнення росії за підтримки білорусії на територію України. Зокрема, Органи державної влади на період дії правового режиму воєнного стану та з метою стабілізації та забезпечення оптимальних умов функціонування

транспортного сектору України запровадили низку першочергових заходів щодо діяльності залізничного транспорту як об'єкта критичної інфраструктури.

Так, п'ятьма залізничними коридорами у перші дні війни відбулася безоплатна евакуація понад 3 млн осіб, переважно з Києва, Харкова, Маріуполя, Херсона тощо. Майже 430 тис. осіб евакуйовані за кордон, насамперед до Польщі, Молдови, Угорщини, Румунії, Німеччини та Словаччини.

Крім того створено низку логістичних хабів у західних регіонах України для спрощеного ввезення гуманітарної допомоги та її оперативного розподілення на території України. Ці хаби надають послуги з перевантаження гуманітарної допомоги з автомобільного транспорту на залізничний, здійснюють її складування та сортування. Загалом за період від 24 лютого 2022 р. до 24 березня 2022 р. АТ «Укрзалізниця» перевезла 1400 вантажних вагонів гуманітарної допомоги, а 7 тис. т вантажів перевезено пасажирськими вагонами;

Для інтенсифікації постачання гуманітарної допомоги в Україну Закарпатська обласна військова адміністрація у співпраці з органами державної влади Словацької Республіки 29 березня 2022 р. започаткувала роботу європейського гуманітарного хабу Закарпатської ОВА на території Словаччини. До його структури входять: пряма залізнична гілка до України, міжнародний аеропорт, розгалужена мережа автомобільних доріг міжнародного значення та розвинена транспортно-логістична інфраструктура.

З метою забезпечення функціонування українських підприємств, що перебувають у зоні активних бойових дій, відбувається їх релокація. До виконання цієї програми, зокрема транспортування на безоплатній основі майна підприємств, залучені АТ «Укрзалізниця» та АТ «Укрпошта». Загалом станом на 29 березня 2022 р. бажання здійснити релокацію своїх потужностей висловили 1164 компаній і підприємств.

На виконання положень Закону України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів» розпочато процедуру націоналізації залізничних вагонів країни-окупанта, що перебувають на території України. Загалом це близько 15 тис. вагонів, що пов'язані з РФ. На території РФ наразі перебуває 482 вагони, які належать Україні.

АТ «Укрзалізниця» виступила в ролі державного оператора створення стратегічного запасу харчових продуктів, призначеного для забезпечення потреб населення у продуктах харчування на мінімальний строк в один місяць споживання. Задля цього, а також і закупівлі пального та ліків, Кабінет Міністрів України надав АТ «Укрзалізниця» окреме фінансування. Станом на 21 березня 2022 року було законтрактовано 26,5 т продовольства на суму 746,2 млн грн, до програми долучено понад 400 агровиробників [21].

І на сьогодні залізничний транспорт продовжує виконувати поставлені завдання Уряду щодо евакуації пасажирів, перевезення вантажів та забезпечення воєнних потреб армії. В умовах широкомасштабної війни росії проти України ефективність функціонування транспортної системи значною мірою залежить від відновлення її цілісності: маршрутів пасажирських та вантажних перевезень з урахуванням попиту на транспортні послуги та потреб безпеки, поліпшення логістичної зв'язаності внутрішніх і міжнародних перевезень, відновлення безперешкодного руху приміських перевезень в зонах бойових дій; а також від ефективної та сумісної роботи залізничників та волонтерів.

За бойовими діями, що відбуваються на території України спостерігає весь світ, зокрема і країни Європи. Адже ніхто не може на даний час спрогнозувати масштаби військового вторгнення росії (це буде лише територія України, чи наступними будуть країни Європи?). Питання риторичне... У зв'язку з цим Європейським країнам необхідно звернути увагу на ті вузькі місця, з якими стикнувся залізничний транспорт в умовах активної фази військових дій:

1) наявність актуалізованого оперативного плану роботи залізничної галузі в умовах воєнного стану;

2) достатній обсяг мобілізаційного резерву для відновлення залізничної інфраструктури, зокрема основних залізничних вузлів;

3) побудова резервних шляхів сполучення;

4) актуалізовані проекти нормативно-правових актів та інструктивні розробки щодо функціонування структурних підрозділів залізничного транспорту в умовах війни;

5) підготовлені мобільні координаційні центри щодо забезпечення евакуації населення.

Проведений аналіз показує, що у мирний час залізничний транспорт використовується для перевезень військ, наприклад, на маневри, для доставки бойової техніки, у разі різних передислокацій військ всередині країни. У воєнний час залізничний транспорт має свою специфіку функціонування, оскільки він не тільки забезпечує раціональну організацію власне перевізного процесу, а й враховує військово-стратегічні, оперативні і тактичні вимоги. Це суттєво впливає на характер планування перевезень, розроблення технічного плану роботи транспорту, методи експлуатації, змушує підпорядковувати роботу транспорту завданням стратегічного зосередження збройних сил, планам наступальних або оборонних операцій, здійснювати збройне і технічне прикриття шляхів сполучення, організовувати відновлення зруйнованих об'єктів та їх експлуатацію, чого не потрібно в мирний час. Отже, військове значення залізничного транспорту в структурі критичної інфраструктури України різко зросло у воєнний час, оскільки він є найважливішим матеріальним чинником, який відіграє важливу роль у забезпеченні військ технікою, боєприпасами, майном, продовольством тощо та його робота на сьогодні полягає у виконанні мобілізаційних перевезень,

перевезень зі стратегічного зосередження військ, оперативних перевезень, перевезень з постачання вантажів та евакуаційних перевезень.

Джерела:

1. Баранов О. П. Історія створення військових формувань, на які покладались завдання, аналогічні завданням держспецтрансслужби. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 5. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=722> (дата звернення 12.07.2022)
2. Бірюков Д. С. Захист критичної інфраструктури: проблеми та перспективи впровадження в Україні / Д.С. Бірюков, С.І. Кондратов. Київ : НІСД, 2012. 96 с.
3. Болвановська Т. В., Демченко Є.Б., Дорош А.С., Сковрон І.Я. Аналіз ризиків та методів протидії несанкціонованому втручання в роботу транспорту. *Транспортні системи та технології перевезень. Збірник наукових праць ДНУЗТ ім. акад. В. Лазаряна*. Вип. 16. 2018 р. С. 13-21. <http://doi.org/10.15802/tsst2018/164055>.
4. Братановский С. Н., Беккалиев Д. Х. Государственное управление железнодорожным транспортом в Российской Федерации : монография. Москва : Прометей, 2017. 210 с.
5. Великая Отечественная война. 1941-1945 : энциклопедия / гл. ред. М. М. Козлов. Москва : Сов. энциклопедия, 1985. 832 с.
6. Гаврилюк І.Ю. Робота органів військового управління щодо організації та забезпечення військових перевезень протягом 2014-2016 років з урахуванням досвіду проведення антитерористичної операції. *Збірник наукових праць*. 2016. № 2 (6). Одеса. С. 60-68.
7. Ефимьев А.В., Манжосов А.Н., Сидоров П.Ф. Бронепоезда в Великой Отечественной войне 1941-1945. Москва : Транспорт, 1992. 246 с.
8. Заенчковский П. А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX-XX столетий. Москва : Мысль, 1973. 351 с.
9. История железнодорожного транспорта России. Т. I: 1836 -1917 гг. Санкт-Петербург, 1994. 336 с.
10. Інструкція з планування військових залізничних перевезень: Спільний наказ Міністра оборони та Міністра інфраструктури України від 1 грудня 2015 р. № 666/503. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1606-15#Text> (дата звернення 14.07.2022).
11. Конарев Н. С. Железнодорожники в Великой Отечественной войне 1941-1945. Москва : Транспорт, 1987. 585 с.
12. Косович С. С., Филимонов А. Н. Советские железнодорожные войска: Военно-исторический очерк. Москва, 1984. 307 с.
13. Положення з військових перевезень залізничним, морським, річковим та повітряним транспортом : Наказ Міністерства оборони

- України від 05 вересня 2013 р. № 595. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1662-13#Text> (дата звернення 14.07.2022).
14. Порядок організації діяльності залізничного транспорту під час здійснення військових залізничних перевезень : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 листопада 2015 р. № 89. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/891-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення 24.07.2022).
 15. Поцелуев В. А. Броненосцы железных дорог. Москва : Молодая гвардия 1982. 112 с.
 16. Пунин Л. Работа железных дорог в военное время. Москва. Государственное военное издательство, 1931. 64 с.
 17. Развитие советского железнодорожного транспорта / Под редакцией А.Г. Мушрубана. Москва : Транспорт, 1984. 255 с.
 18. Сборник военно-исторических материалов. 1955. № 16. 387 с.
 19. Сотников Е. А. Железные дороги мира из XIX в XXI век. Москва : Транспорт, 1993. 200 с.
 20. Транспортная система мира / Под общ. ред. С. С. Ушакова и Л. И. Василевского. Москва: Транспорт, 1971. 215 с.
 21. Функціонування транспортногo сектору України в умовах правового режиму воєнного стану. URL <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/funktsionuvannya-transportnoho-sektoru-ukrayiny-v-umovakh-pravovoho> (дата звернення 20.07.2022).
 22. Dannehl A. Jahre Versuchsring Velim in der CSFR. Schienenfahrzeuge. 1989. № 3. P. 151-154.
 23. Fiumara, F. The Railway Security: Methodologies and Instruments for Protecting a Critical Infrastructure. In: Setola, R., Sforza, A., Vittorini, V., Pragliola, C. (eds) Railway Infrastructure Security. Topics in Safety, Risk, Reliability and Quality. 2015. vol 27. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04426-2_3.

3.4. Smart Specialisation in Achieving the Sustainable Development Goals of the Agri-Food System

Розумна спеціалізація у досягненні цілей сталого розвитку агропродовольчої системи

The development of the agri-food system is an important aspect of sustainable development and has an impact on the quality of life of rural populations, economic activities, and food security. Sustainable agriculture and the agri-food system are important factors for achieving sustainable development goals, such as ensuring food security, preserving biodiversity and ecosystem resilience, reducing climate impact, etc.

Some of the key legislative documents and strategies related to the development of the agri-food system include:

- Common Agricultural Policy (CAP). CAP is the main EU instrument for supporting agriculture and rural development. It aims to ensure sustainable, efficient, and innovative agriculture, conservation of natural resources, development of rural communities, and food security. CAP defines rules for financial support, land policy, rural development, and other aspects of agriculture in the EU.
- European Green Deal. This is a strategic initiative of the EU aimed at achieving climate and environmental sustainability. The European Green Deal also covers agriculture and the food industry, promoting the transition to a more sustainable and environmentally friendly agri-food system.
- From Farm to Fork Strategy. This strategy, part of the European Green Deal, aims to make the agri-food system more sustainable, balanced, healthy, and biodiverse. It contains specific measures and goals to reduce the impact of agriculture on the environment, improve the quality of food products, and ensure consumer health.
- Farmers First Strategy. This strategy focuses on providing support and incentives for farmers and rural communities. It aims to improve the living conditions of farmers, ensure fair pay, access to land and resources, and their participation in decision-making regarding agri-food policy.
- Rural Development and Rural Community Strategy. The EU also develops various strategies and programs for the development of rural areas and support for rural communities. These strategies aim to provide support for rural communities, develop infrastructure, promote employment, and develop various agricultural sectors in rural regions.
- CGIAR 2030 Research and Innovation Strategy. The key provisions of the strategy are aimed at creating effective innovative approaches to solving global problems related to the agri-food sector and rural development, ensuring the sustainability and prosperity of agri-food systems worldwide, addressing challenges related to food security, climate change, biodiversity, poverty reduction, and other global issues.

These legislative and strategic documents define the directions and principles of the agri-food system development in European Union countries to ensure sustainability, resilience, and food security in the region.

The agri-food system and the European Green Deal are key concepts related to sustainability and environmental safety in agriculture and the food industry. The agri-food system covers all aspects of production, processing, storage, distribution, and consumption of agricultural products and food items [2]. In the context of sustainability and environmental safety, the agri-food system aims to develop an environmentally friendly, efficient, and socially responsible system of production and consumption of products [6].

The European Green Deal includes measures aimed at supporting sustainable production, organic farming development, resource efficiency improvement, biodiversity protection, and reduction of harmful emissions [7]. This also includes stimulating innovations in agro-technologies, particularly the use of digital technologies and "smart agriculture" [8].

The agri-food system consists of interrelated components: agro-technologies, agriculture, supply chains, processing, logistics, trade, and consumers [9]. Its goal is to ensure stable and efficient provision of food for the population, proper conditions for farmers' income, and environmental sustainability [10].

Smart Specialisation was first introduced by the European Union within the framework of the "Europe 2020" strategy to promote sustainable economic growth and innovation. Smart Specialisation in the agri-food system refers to a strategic approach aimed at fostering innovation and ensuring competitive advantages in agriculture and the food industry. This approach helps identify unique strengths and characteristics of regions or countries in the field of agri-food production and concentrate resources on developing these advantages to achieve sustainable growth and efficiency [11]. The principles of Smart Specialisation in the agri-food system include [12, 13]:

- Identification of strengths. By analyzing resources, expert knowledge, traditions, natural conditions, and technological capabilities, regions or countries can identify their strengths in the production of agricultural products and food items.
- Selection of priority areas. Based on the identified strengths, regions determine priority areas for innovation and development. This may include the development of specific agricultural crops, specialization in certain food processing sectors, or the adoption of advanced agro-technologies.
- Clusters and cooperation. Smart Specialisation encourages collaboration among businesses, scientific and research institutions, agencies, and government bodies to exchange knowledge, implement innovations, and create clusters.
- Innovation and research. Developing new technologies, increasing productivity, ensuring the quality and safety of products are key aspects of Smart Specialisation in the agri-food system.

Smart Specialisation aims to ensure more efficient use of resources, enhance competitiveness and resilience of the agri-food sector, and increase the

efficiency of production and processing. It also helps regions and countries focus on producing higher value-added products and creating highly skilled jobs in agriculture and the food industry [14, 15, 16]. Smart Specialisation can contribute to achieving the goals of sustainable development in the agri-food system by ensuring efficient resource use and focusing efforts on priority areas that promote sustainable development (Figure 1).

Fig. 1. Smart Specialization in achieving the Goals of Sustainable Development of the Agri-Food System

Smart Specialisation in the agri-food system contributes to addressing the following tasks:

- Concentration of resources. Smart Specialisation helps concentrate resources and investments on important priority areas, such as developing sustainable agro-technologies, improving the quality of food products, reducing environmental impact, and ensuring food security.
- Facilitating innovation. Smart Specialisation supports the creation of new innovative solutions in agriculture and the food industry, addressing sustainability challenges and enhancing competitiveness.
- Ensuring sustainability. By focusing on the development of sustainable practices and innovations, Smart Specialisation helps ensure the sustainability of the agri-food system, preserving resources and ensuring the long-term viability of the sector.
- Collaboration and partnership. Smart Specialisation promotes collaboration among different economic actors, scientific institutions, civil society, and government bodies for knowledge exchange, research, and practical expertise.

- Conservation of natural resources. By emphasizing sustainable production methods and reducing environmental impact, Smart Specialisation contributes to efficient use of natural resources and preservation of biodiversity.
- Supporting regional development. Smart Specialisation can support the development of agri-industrial clusters and regional specificities, ensuring sustainability and the growth of rural communities.

Applying Smart Specialisation in the agri-food system promotes balanced and sustainable development, fosters innovation, and ensures high productivity while preserving the environment and resources.

This contributes to achieving sustainable development goals, such as food security, ecological sustainability, and improving the quality of life in rural communities. The purpose of this research is to identify the main opportunities for Smart Specialisation in the sustainable agri-food system of regions in Ukraine.

Smart Specialization of Agri-Food Systems

The Sustainable Development Goals (SDGs) defined by the United Nations are universal and include 17 goals set to be achieved by 2030, encompassing a wide range of social, economic, and environmental challenges. The Smart Specialisation research methodology in achieving the goals of sustainable development in the agri-food system is a comprehensive approach that combines innovative technologies, scientific research, social dialogue, and cross-sectoral partnerships.

The structural-logical scheme of the research is presented in Figure 2.

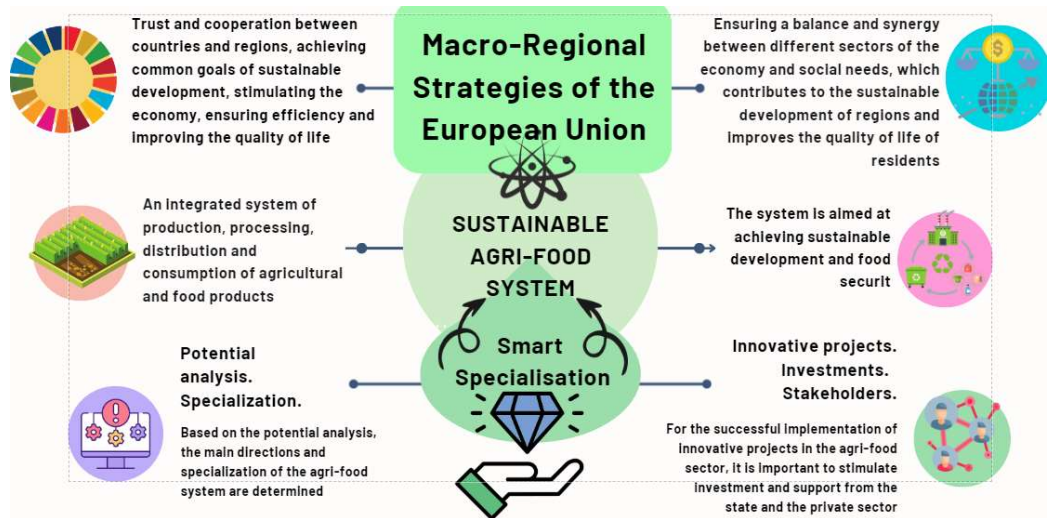

Fig. 2. Smart Specialization of agri-food systems in macro-regional strategies of the European Union

This research anticipates that Smart Specialisation is implemented as part of sustainable development strategies of countries and regions and can also be

applied in the agri-food sector to achieve the UN Sustainable Development Goals. The agri-food system plays a significant role in the macro-regional strategies of the European Union, as agriculture and the food industry are key economic sectors for many regions. Including the agri-food system in macro-regional strategies helps ensure sustainability, food security, and rural development. Smart Specialisation is based on the idea of concentrating innovative efforts in specific sectors or technologies where a country or region has competitive advantages.

Smart Specialisation tools serve to stimulate economic development, enhance competitiveness, and achieve sustainable development.

Table 1 presents some instruments used to support Smart Specialisation.

Table 1. Tools for supporting Smart Specialization

Name of the instrument	Characteristics	Meaning
Cluster Policy	Promotes the unification of enterprises, research institutions and other stakeholders into specialized groups to work together on innovations and increase competitiveness..	Creates a favorable environment for the development of specialized industries.
Open Innovation Platforms	These are networks or platforms that bring together scientists, businesses, NGOs and other stakeholders to collaborate and share knowledge and ideas.	Promotes innovation and rapid adoption of new technologies.
Innovation centers and technology parks	Provide the infrastructure and environment to attract startups, small and medium-sized enterprises, and research institutions.	Accelerate technology commercialization and stimulate innovation.
Investments in research and research projects	Research and development is financed from the state or regional budget, as well as from European funds.	Stimulate the implementation of innovative projects
Intellectual property and patenting	Promoting intellectual property protection and patenting of new innovations.	Supports the competitiveness of companies and accelerates technology transfer.
Education and training	Promoting learning and skills development in higher education and industry.	Forms personnel that meet the needs of innovative development.
International cooperation	Exchange of experience and cooperation with other countries and regions.	Contributes to global development and implementation of advanced innovations.

Smart Specialisation in agri-food systems is an approach that helps identify and focus on the unique strengths, competitive advantages, and innovative potentials of the agri-food sectors in regions or countries.

Key elements of Smart Specialisation in agri-food systems:

- Selection of priority sectors. Regions or countries choose a limited number of priority sectors in the agri-food sector where they have advantages and potential for innovative development.
- Innovation implementation. Smart Specialisation promotes innovation in agriculture and food production, including the development of new technologies, cultivation methods, processing, transportation, and marketing of agricultural products.
- Collaboration and partnerships. Smart Specialisation fosters collaboration among various stakeholders, such as government bodies, research institutions, farmer organizations, civil society organizations, and the private sector.
- Sustainability and efficiency. Developing a sustainable agri-food system involves the efficient use of resources, balanced fertilizer application, reducing negative environmental impact, and supporting sustainable production.
- Addressing global challenges. Smart Specialisation in agriculture can contribute to addressing global challenges, such as ensuring food security, combating climate change, and promoting sustainable use of natural resources.
- International dimension. Smart Specialisation in agri-food systems can facilitate cooperation with international partners, exchange of experiences and innovations in agriculture and food industry.

The application of Smart Specialisation in agri-food systems helps build efficient, innovative, and sustainable agricultural sectors, fostering economic growth, job creation, ensuring food security, and sustainability of the global agri-food chain.

Interaction between elements of a Sustainable Agri-Food System

The main elements of a sustainable agri-food system are shown in Figure 3.

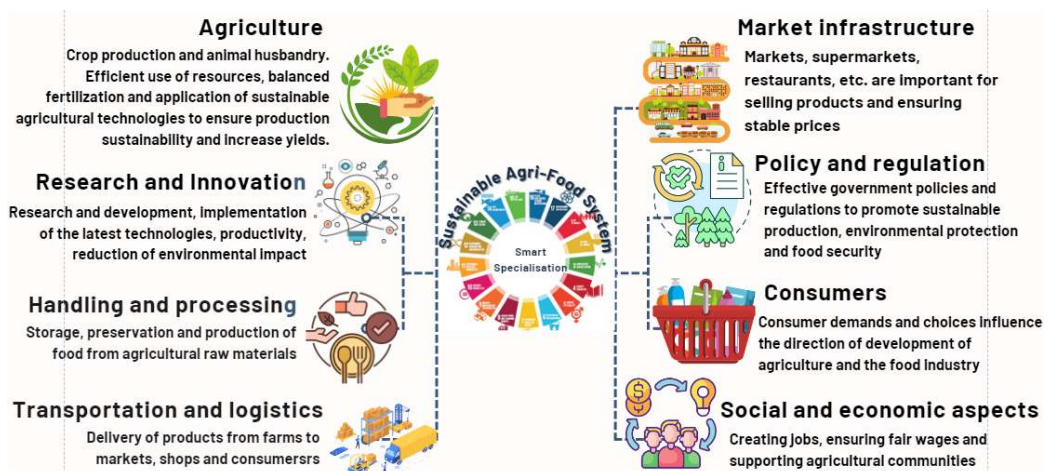

Fig. 3. Key elements of a Sustainable Agri-Food System

A sustainable agri-food system encompasses various elements and structures that interact and complement each other to ensure the efficiency and sustainability of agriculture and the food industry.

According to Figure 3, the main elements of a Sustainable Agri-food System are:

- Agriculture - the core element of the Sustainable Agri-food System: the production of agricultural crops and livestock. Sustainable agriculture involves the efficient use of resources, balanced fertilizer application, and the adoption of resilient agricultural technologies to ensure production stability and increased yields.
- Research and innovation. Developing a sustainable agri-food system requires continuous scientific research to implement cutting-edge technologies, increase productivity, and reduce environmental impact.
- Processing and food manufacturing. The processing and manufacturing element ensures the preservation, conservation, and production of food products from agricultural raw materials.
- Transportation and logistics. An efficient transportation and logistics system helps deliver produce from farms to markets, stores, and consumers.
- Market infrastructure. Developed market infrastructure, such as markets, supermarkets, restaurants, etc., is crucial for product distribution and maintaining stable prices.
- Policy and regulation. Developing a sustainable agri-food system requires effective government policies and regulations to support sustainable production, environmental protection, and food security.
- Consumers - a key element of the Sustainable Agri-food System: their demands and choices influence the direction of agricultural and food industry development.
- Social and economic aspects. Sustainable agriculture must consider social and economic aspects, such as job creation, fair wages, and support for rural communities.

This study proposes to consider the Sustainable Agri-food System as a comprehensive and interconnected system, where each element influences the operation and efficiency of others.

Sustainable agriculture and the food industry are vital components in ensuring sustainable development, food security, and environmental conservation in the EU countries and worldwide.

The Sustainable Development Goals (SDGs) reflect the wide range of aspects that the agri-food system can impact and emphasize the importance of sustainable development in all components of the agri-food system (Table 2).

The implementation of Sustainable Development Goals in the agri-food system requires concerted efforts from the government, businesses, research institutions, and society as a whole.

Table 2. Sustainable Development Goals (SDG) implemented by a Sustainable Agri-Food System

Components of the agri-food system	SDGs	Areas of implementation of the SDGs
Agriculture (crop production and animal husbandry)		<ul style="list-style-type: none"> Supporting the sustainable development of agricultural farms and ensuring their productivity to ensure sufficient food production. Developing and implementing sustainable agricultural technologies that increase yields and use resources efficiently. Supporting agricultural systems of different scales, including smallholder farms, to ensure dietary diversity and reduce the risk of hunger.
		<ul style="list-style-type: none"> Supporting the development of environmentally friendly agricultural production and organic agriculture. Reducing losses and waste in the production, processing, transportation and sale of food products.
		The agri-food system is linked to forestry and agriculture, and a sustainable agri-food system contributes to the conservation of ecosystems, biodiversity and sustainable use of forest resources.
Research and innovations		<ul style="list-style-type: none"> Promoting research and development in agriculture and the food industry to ensure innovative growth. Developing infrastructure to ensure efficient transportation and storage of agricultural products.
		<ul style="list-style-type: none"> Protection of soil, water resources and biodiversity in agriculture through the implementation of sustainable practices. Ensuring sustainable use of natural resources and reducing the negative impact of agriculture on the environment
Handling and processing		Sustainable use of resources and efficient processing can help reduce waste and improve environmental performance.
Transportation and logistics		An efficient transportation system can improve access to products and reduce greenhouse gas emissions.
Market infrastructure		Developed market infrastructure can contribute to the economic growth of rural communities and create jobs.
Consumers		<ul style="list-style-type: none"> Ensuring quality and safe food products through the implementation of quality and safety standards. Promoting healthy eating and prohibiting harmful practices in agriculture, such as the use of harmful pesticides.

Components of the agri-food system	SDGs	Areas of implementation of the SDGs
Policy and regulation		Cooperation with governments and various stakeholders can contribute to the development of a sustainable agri-food system.
		<ul style="list-style-type: none"> - Protection of soil, water resources and biodiversity in agriculture through the implementation of sustainable practices. - Ensuring sustainable use of natural resources and reducing the negative impact of agriculture on the environment.
Social and economic aspects		<ul style="list-style-type: none"> - Ensuring employment and income for the rural population. - Support for small and family farms. - Developing rural communities and ensuring fair wages for rural residents.

This can be achieved through effective policies, innovative solutions, the adoption of sustainable practices, and collaboration among all stakeholders.

Analysis of smart specialization of the EU agricultural system

This study used materials presented on the EU Smart Specialization Platform [17]. The EU Smart Specialization Platform was launched in 2014. It was created to support the innovation strategies of the EU regions and ensure their integration into the European economy. The platform promotes cooperation between EU regions and states to develop and implement Smart Specialization Strategies in various sectors, including the agri-food sector.

The aim of the platform is to facilitate the exchange of experience, knowledge, innovations and best practices between regions to support their development and competitiveness. The platform engages government, business, academia and other stakeholders to work together to address global challenges.

Within the framework of the EU Smart Specialization platform, regions develop and implement smart specialization strategies aimed at identifying their unique competitive advantages and prioritizing areas of development. In the agri-food system, this may include the development of innovative technologies in agriculture, processing and handling, market infrastructure development, and other areas [18, 19].

The EU's Smart Specialization platform helps regions to ensure the interconnection between national and regional strategies, as well as coordination with other EU regions. This contributes to the efficient use of resources and ensures the uniform development of regions within the European Union.

In general, the Smart Specialization platform is an important tool to support innovative development and the realization of sustainable development goals of the EU agri-food system. This approach is based on the experience of the EU,

which has developed a set of rules for selecting priority areas of innovative development at the regional level. These rules are collected in the EU methodological document "Guidelines for the development of research and innovation strategies for smart specialization" (RIS3 Guide). According to this document, national governments establish general conditions for the development and implementation of strategies, verification of priorities, and form common databases for analytical comparisons, while regional governments directly select priority areas for innovation development, develop strategies for their implementation, and create appropriate coordination structures. More than 170 regions are registered on the EU's Smart Specialization Platform, a coordination platform that presents their innovation priorities.

The differentiation of EU territories in terms of urban and rural areas is shown in Figure 4.

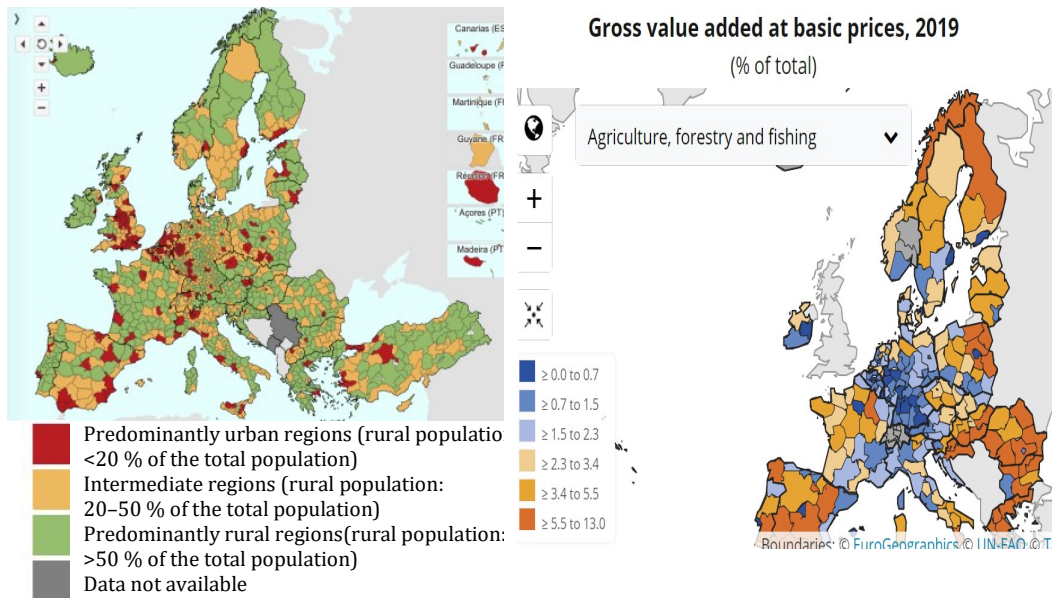

Fig. 4. Geography of the territories of the EU countries with a focus on the agricultural sector [17]

When creating the mapping of country regions, the NUTS 2021 classification is currently used, which has been in effect since January 1, 2021, and includes 92 regions at NUTS 1 level, 242 regions at NUTS 2 level, and 1166 regions at NUTS 3 level [17]. The NUTS classification (Nomenclature of Territorial Units for Statistics) is a hierarchical system for dividing the economic territory of the EU and the UK for the collection, development, and harmonization of European regional statistics and socio-economic analysis of regions:

- NUTS 1. Major socio-economic regions.
- NUTS 2. Basic regions for the application of regional policies.

- NUTS 3. Small regions for specific diagnoses.

According to Eurostat analytical data, EU member states have transformed from agrarian economies, following the industrial revolution, into post-industrial societies mostly based on value-added services. In 2019 (the latest reporting year available for most regional accounts), services accounted for nearly three-quarters (72.9%) of the total gross value added in the EU, while industry and construction accounted for about a quarter (25.3%) of economic activity, and the remaining 1.8% was attributed to agriculture, forestry, and fishing. Agriculture, forestry, and fishing remain important activities in rural regions, especially in eastern and southern EU member states. There were five regions in the EU where the share of agriculture, forestry, and fishing in total gross value added in 2019 reached double digits – some of them are characterized by landscapes with large plains: Thessaly (12.0%; the highest share in the EU), Western Greece, and Peloponnese in Greece, Alentejo in Portugal, and Pannonian Croatia in Croatia.

The work in the field of Sustainable Agri-Food System is focused on:

- Increasing the sustainable productivity of agriculture. EU countries focus on creating a sustainable agri-industrial system that can function sustainably in the face of climate change, environmental risks, and other external factors. The development of sustainable crop varieties, the implementation of sustainable agro-technologies, and ensuring biodiversity are some means of achieving sustainability.
- Enhancing the availability of safe and nutritious products. Ensuring food supply stability is an important task for a sustainable agri-industrial system. This includes not only ensuring food security for the domestic market but also stimulating the export of agricultural products to meet global demand.
- Reducing threats to human health. Several key factors contributing to a safe and healthy agri-food system in the EU include food safety, minimizing the use of chemicals, strategies to combat antibiotic-resistant bacteria, promoting healthy eating habits, and ensuring workplace safety.
- Reducing the impact of agri-food systems on the environment. Reducing the ecological footprint and transitioning to cleaner technologies are crucial goals of sustainable development. The development of a sustainable agri-industrial system involves identifying and implementing strategies to adapt to climate change, such as using sustainable crop varieties, preserving soil and water resources, and environmental protection.
- Enhancing the resilience of small-scale agriculture. Small and medium-sized enterprises (SMEs) play a significant role in the development of the agri-industrial system. Supporting SMEs can promote an innovative approach, ensure the development of the local economy, and foster balanced regional development.
- Reducing social inequality. Ensuring social and economic equality among farmers, agricultural workers, entrepreneurs, consumers, etc., is an

essential aspect of the sustainability of the industry.

- Rural development. Forming a sustainable agri-industrial system also includes rural development and ensuring their balanced growth. This includes supporting sustainable development in rural communities, providing access to education, healthcare, and infrastructure for rural residents to reduce migration to urban areas.
- Integration with national and international policies. Implementing a sustainable development strategy for the agri-industrial system requires integration with national and international policies. This includes coordination with various ministries, agencies, and organizations, as well as cooperation with international partners to address global challenges.
- Digital technologies. The use of digital technologies in agriculture and the food industry is an essential aspect of sustainable development. Implementing modern information technologies, artificial intelligence, data analysis, and the Internet of Things can significantly improve production efficiency, reduce losses, and have an impact on reducing the ecological footprint.
- Social and economic inclusion. The agri-industrial system should consider the needs and interests of all stakeholders – farmers, workers, entrepreneurs, consumers, etc. Ensuring social and economic inclusion is an important aspect of the industry's sustainability.

The main focus is on mixed systems of farming and horticulture, which are closely related to work on sustainable and healthy food in the area of action for transforming systems. Expected results in this field of action include better jobs, stable livelihoods, gender equality, and accessible nutritious food, as well as associated benefits for soil health, water safety, biodiversity, and climate change. In the context of Smart Specialization, different regions concentrate their innovative efforts in identified areas where they have the potential and advantages to be competitive in the international market.

The focus of Smart Specialization revolves around developing various innovative and research directions to enhance the competitiveness and sustainability of the agri-food system.

The focus areas of Smart Specialization for some EU countries in the agri-food sector are:

Italy:

- Viticulture and winemaking. Development of the wine industry, cultivation of new grape varieties, improvement of winemaking technologies and promotion of wine exports.
- Olive industry. Promoting the development of olive farming, improving the quality of olives and olive oil, increasing production and exporting olive products.
- Biotechnology and genetic resources. Developing new crop varieties, improving resistance to diseases and pests, and preserving genetic resources. Development of systems for growing traditional varieties of

- vegetables and fruits with minimal use of chemical fertilizers and pesticides.
- Organic agriculture. Promoting the development of organic agriculture, supporting the cultivation of organic crops and products without chemical fertilizers and pesticides.
 - Food storage and processing technologies. Development of innovative technologies for storage and processing of agricultural products to increase the shelf life and stability of the food system.
 - Water supply technologies and efficient water use. Development of technologies to optimize water use in agriculture, conserve water resources and support sustainable water supply.
 - Environmental technologies and biodiversity conservation. Focus on developing environmentally friendly technologies, protecting biodiversity and preserving ecosystem services.
 - Support for small farms and rural community development to preserve rural traditions and culture.

Germany:

- Precision farming and agricultural technologies: precision farming technologies, the use of drones and agricultural robots are being actively implemented to optimize plant cultivation and efficient use of resources.
- Organic agriculture: focus on the development of organic agriculture, support for the cultivation of organic crops and products without chemical fertilizers and pesticides.
- Environmental technologies and sustainability: development of technologies that contribute to the sustainable development of agriculture and the conservation of natural resources.
- Digital technologies and innovations: development of innovative digital technologies to improve production efficiency, stimulate research and develop new products.
- Food technology and processing: development of food processing technologies to maintain product quality and safety.
- Ecological tourism: The development of ecological tourism and agricultural tourism contributes to the development of rural areas and attracts additional income.

Austria:

- Sustainable agriculture: preserving soil fertility, reducing the use of chemical fertilizers and pesticides, and protecting biodiversity.
- Organic agriculture is the cultivation of organic crops and products. Organic agriculture is supported and encouraged by the state.
- Rural areas and ecotourism: actively develops rural tourism and ecotourism, attracting tourists to rural areas and contributing to the development of the local economy.
- Precision farming technologies: Introducing precision farming

- technologies and modern information technologies to improve production efficiency and increase yields.
- Food processing and product quality. Development of food processing and product quality assurance to ensure a high level of safety and consumer satisfaction.
 - Resource Conservation and Energy Efficiency. Resource conservation, use of renewable energy sources and energy efficiency in agriculture.
 - Innovative research and development. Supporting research and development of new technologies in agriculture that foster innovation and improve productivity.

Czech Republic:

- Bioeconomy and bio-products. Development of the bioeconomy and production of bio-products with a focus on creating environmentally friendly and sustainable products.
- Precision farming technologies. The application of modern precision agriculture technologies, including agricultural robots, drones, and data analytics to improve yields and production efficiency.
- Biotechnology and genomics. The development of biotechnology and genomic engineering to improve plant and animal varieties with increased yields and resistance to harmful factors.
- Organic Agriculture. Development of organic agriculture and support for the cultivation of organic products.
- Food processing and innovation. Development of innovative food processing technologies and production of high value-added products.
- Rural development and ecotourism. Supporting rural development, attracting tourists and developing ecotourism to stimulate the local economy.
- Resource conservation and sustainability. Focus on conservation of natural resources, use of energy-efficient technologies and environmental practices in agriculture.

Poland:

- Biodiversity conservation. Developing programs and projects to preserve biodiversity, protect rare plant and animal varieties, and promote the use of local, traditional crops.
- Precision farming technologies. The use of modern precision farming technologies, drones, agricultural robots and data analytics to optimize cultivation and reduce costs.
- Biotechnology development. Support for the development of biotechnology, genetic engineering and bio-innovation to improve the cultivation of plants and animals with increased resistance to diseases and pests.
- Rural tourism and ecological production. Support for rural tourism and the development of ecological production methods aimed at sustainable and

- ecological products.
- Modern food processing. Development of modern food technologies and production of high value-added products.
- Innovative research and development. Support for scientific research and innovative projects in the field of agriculture and food industry.

Netherlands (Holland):

- Agriculture and crop production. Development of hydroponic and aeroponic systems for growing plants without soil with minimal use of resources. Implementation of precision farming and plant monitoring systems using drones and satellites.
- Crop management technologies. The use of modern agricultural technologies, sensors, drones and artificial intelligence systems to monitor and manage crop production, which ensures optimal conditions for plant growth.
- Innovations in animal husbandry. Development of innovative methods of keeping and feeding animals, including the use of modern technologies for managing livestock and ensuring their welfare.
- Food processing and preservation. Development of innovative methods of food processing and preservation of products in order to maintain quality and extend shelf life.
- Biotechnology and genetic editing. Development of new varieties of plants and animals through the use of biotechnology and genetic editing to improve their characteristics.
- Ecological agriculture and sustainability. Supporting ecological agriculture and sustainable management of natural resources to ensure environmentally friendly and sustainable products.

These examples illustrate the variety of measures that EU countries implement to support a sustainable agri-food system. Each country directs its efforts to address specific challenges and utilize its unique resources to achieve sustainable development in the agricultural sector.

Main Challenges of Implementing Smart Specialisation in Ukraine's Agri-food System

The Russo-Ukrainian war has a significant impact on the development of Ukraine's agri-food system and rural areas in the country. This conflict creates various problems that affect agriculture, the economy, the social well-being of the population, and the sustainability of development.

Several aspects of the war's impact on Ukraine's agri-food system and rural areas include:

- Security and stability. The war poses a threat to safety and stability in rural regions. Active hostilities and the state of war can hinder normal agricultural operations and rural development.
- Infrastructure disruptions. Military actions can lead to the destruction of

infrastructure, such as roads, bridges, and communication networks, making it challenging to transport agricultural products and access markets.

- Economic losses. The war has a negative impact on the country's economy as a whole, including the agricultural sector. The lack of investments and economic barriers can reduce farm productivity and farmers' income.
- Social crisis. The war leads to a social crisis, increasing unemployment, internal displacement, and migration. Farmers face economic hardships and a decrease in their quality of life.
- Environmental issues. The war can cause environmental pollution, damage ecosystems, and result in the loss of natural resources.
- Access to resources. The armed conflict may limit farmers' access to land, water, and other essential resources for agricultural production.
- Loss of market access. The state of war can lead to border closures and reduce export opportunities for agricultural products.

The war has a complex and multi-faceted impact on the development of Ukraine's agri-food system and rural areas.

A survey of small-scale farmers from all regions of Ukraine was conducted by the International Marketing Group with the support of Help-Ukraine and in cooperation with the Ukrainian Business Council [20]. Most surveyed farmers from all regions of Ukraine expressed a positive assessment of their business's state, despite the existing difficulties. However, their primary task is to ensure stability and maintain their current business performance. Key issues and risks of Ukraine's agri-food system are presented in Figure 5.

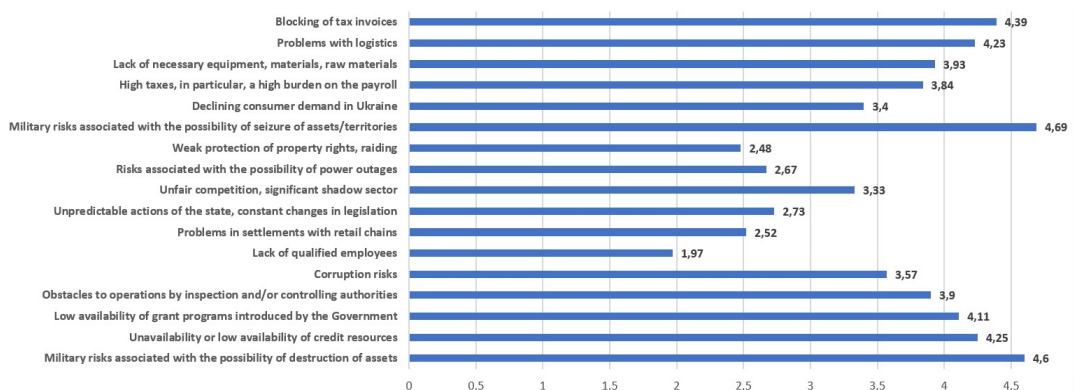

Fig. 5. Key Issues and Risks of Ukraine's Agri-food System [20]

Ukraine's agri-food system has encountered several key issues and risks that affect its resilience, development, and efficiency. Some of the most significant problems and risks include:

- Outdated infrastructure and technologies. Many enterprises in agriculture and the food industry use outdated infrastructure and technologies, leading to low productivity and production efficiency.

- Low innovativeness. Ukraine lacks adequate support and incentives for innovation in agriculture and the food industry. The lack of innovation may limit the development of new products and technologies.
- Land issues. Conflicts over land rights, an inadequate land cadaster system, and insufficient information about land resources can hinder the effective use of land in agriculture.
- Climate change. Climate change can lead to shifts in rainfall patterns, droughts, and floods, affecting crops and livestock.
- Low level of investments. Limited access to funding and a low level of investment in agriculture and the food industry can impede sectoral development.
- Economic instability. Economic crises and instability can impact consumer purchasing power and enterprise production capacities, negatively affecting agriculture and the food industry's development.
- Low competitiveness. Ukraine's agriculture and food industry may face low competitiveness in global markets, leading to reduced export revenues.
- Market access. Limited access to international markets can hinder the export of agricultural products and food items.
- Low level of knowledge and education. Insufficient knowledge and education among rural inhabitants can hinder the adoption of new technologies and innovations.

In 2016, Ukraine introduced the concept of Smart Specialisation in the agri-food sector to develop key directions, such as organic production, enhancing product quality and competitiveness, developing logistics infrastructure, and gaining access to new markets. To successfully implement this project, programs and initiatives were created, including support for agricultural exports, organic production development, and support for small and medium-sized agri-food enterprises. Currently, efforts continue to develop Smart Specialisation in the agri-food sector, including conducting grant competitions and establishing new programs to support sustainable sectoral development.

Continuing the development of a sustainable agri-food system in Ukraine also requires attention to the following aspects:

- Improving productivity. Cultivating higher-quality agricultural crops and increasing livestock efficiency can enhance the productivity of the agri-food sector.
- Ensuring food security. Ensuring a stable supply of food products to the domestic market and making food items accessible to the population.
- Promoting ecological sustainability. Supporting balanced resource use, conserving soil and water resources, and implementing sustainable agricultural technologies and methods.
- Developing rural areas. Attracting investments for infrastructure and social service development in rural areas, creating job opportunities, and improving the living conditions of rural residents.

- Supporting small and medium-sized businesses. Facilitating the development of small and medium-sized enterprises in agriculture and the food industry to diversify the sector and enhance competitiveness.
- Developing logistics and supply networks. Improving transportation and logistics infrastructure to ensure efficient transportation of products from farms to consumers.
- Attracting foreign investors. Attracting foreign investors to the agri-food sector can promote the adoption of advanced technologies and enhance product quality.
- Supporting rural communities. Fostering community initiatives and promoting rural residents' participation in decisions concerning the agri-food sector's development.
- Stimulating research and innovation. Supporting research and innovative projects in the agricultural sector to implement cutting-edge technologies.

Implementing these measures and strategies can help overcome the problems and risks faced by Ukraine's agri-food system and contribute to achieving the sector's sustainable development.

Conclusions

Therefore, Smart Specialisation is a strategic approach that helps EU countries focus on their competitive advantages and identify priority areas for development. This approach is purposeful and effective and can help countries achieve sustainable development goals, including those in the agri-food system.

Developing a sustainable agri-food system is linked to achieving numerous sustainable development goals, such as combating hunger, ensuring production sustainability, conserving biodiversity, reducing greenhouse gas emissions, protecting land and water resources, and more.

Implementing Smart Specialisation in the agri-food system of EU countries can help address complex challenges and ensure the industry's sustainable development. This approach can promote the development of cutting-edge technologies, innovations, and increased productivity.

EU countries actively use the Smart Specialisation strategy in the agri-food system to achieve their sustainable development goals. These countries successfully focus on their competitive advantages and foster innovation in agriculture and the food industry.

Ukraine also has significant potential for developing a sustainable agri-food system but faces numerous problems and challenges. Implementing Smart Specialisation can be a vital tool for achieving sustainable development goals in the country's agricultural sector.

Some challenges in implementing Smart Specialisation in Ukraine's agri-food system may include a lack of coordination among different sectors, insufficient infrastructure and innovation environments, inadequate financial support, insufficient training and skills development, and political and economic factors.

In summary, the development of a sustainable agri-food system is a crucial task for both EU countries and Ukraine. Implementing Smart Specialisation can

be an effective tool to achieve sustainable development goals, but it requires a comprehensive approach and collaboration among all stakeholders.

Ukraine can take the following steps to implement Smart Specialisation in its agri-food system:

- Develop a national Smart Specialisation strategy. Ukraine should create a national Smart Specialisation strategy that defines priority development directions in the agri-food industry based on competitive advantages and modern technologies.
- Foster an innovation-friendly environment. Ukraine should provide incentives for developing an innovative environment in the agri-food industry, involving scientists, entrepreneurs, and investors in cooperation.
- Support small and medium-sized enterprises (SMEs). To promote innovative development in the agri-food industry, Ukraine should provide support for small and medium-sized enterprises, which often generate new ideas and technologies.
- Foster cooperation between government bodies, businesses, and academic institutions. Implementing Smart Specialisation requires collaboration among various stakeholders. Ukraine should create effective mechanisms for cooperation between government bodies, businesses, and academic institutions.
- Financial support. For successful Smart Specialisation implementation, Ukraine should ensure sufficient financial support for research, innovative projects, and infrastructure development.
- Create a favorable regulatory environment. Ukraine should simplify procedures and ensure clear regulations to attract investments and stimulate innovation.
- Engage the public and ensure sustainability. Ukraine should involve the public in the planning and decision-making process concerning agri-food industry development, taking into account social and environmental aspects to ensure sustainability.
- Increase resource efficiency. Ukraine should focus on enhancing resource efficiency in land, water, and energy use to ensure the sustainability of the agri-food industry.

Post-war recovery in Ukraine requires significant investment resources to address these tasks:

- Infrastructure development. Ukraine should invest in infrastructure development to improve transportation logistics and market access. This will help reduce transportation costs and preserve the productivity of the agri-food industry.
- Effective monitoring and evaluation system. Ukraine should develop an effective monitoring and evaluation system to track the results of implementing Smart Specialisation in the agri-food system. This will enable timely identification of problems and strategy adjustments.

- Support for innovative startups. Ukraine should create favorable conditions for the development of innovative startups in the agri-food industry, providing access to financing and state support.
- Ensuring development sustainability. Ukraine should ensure the sustainability of the agri-food system, focusing on biodiversity conservation, land and water resource protection, and balanced use of natural resources.
- Engaging international partners. Ukraine can involve international partners and experts to exchange experiences and transfer technologies in the agri-food sector.
- Development of environmentally friendly production. Ukraine should promote the production of environmentally friendly products, including organic agriculture, meeting modern environmental consumer demands.

Overall, the development of a sustainable agri-food system and the implementation of Smart Specialisation in Ukraine require a comprehensive approach and collaboration among all stakeholders. Addressing challenges and issues will help ensure the country's sustainable and efficient development in the agri-food industry, enhancing its competitiveness in the international market and achieving sustainable development goals.

Джерела:

1. Volkov A, Balezentis T, Morkunas M, Streimikiene D (2019) In a search for equity: Do direct payments under the Common Agricultural Policy induce convergence in the European Union? Sustainability 11(12):66. <https://doi.org/10.3390/su11123462>
2. Erbach G. (2019). European Green Deal. European Parliamentary Research Service (EPRS). PE 644.205, December, 2019. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/644205/EPRS_ATA\(2019\)644205_EN.pdf/](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/644205/EPRS_ATA(2019)644205_EN.pdf/)
3. European Commission (2020). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Farm to Fork Strategy. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0381>
4. AGCO (2021). AGCO Announces Farmer-First Strategy. <https://news.agcocorp.com/news/agco-announces-farmer-first-strategy>
5. European Commission (2020). Rural development. https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/rural-development_en
6. CGIAR (2019) A new strategy for a new era. <https://www.cgiar.org/how-we-work/strategy/>
7. Adolwa IS et al (2023) Enhancing sustainable agri-food systems using multi-nutrient fertilizers in Kenyan smallholder farming systems. Heliyon 9(4): e15320. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e15320>

8. Casson A et al (2023) Simplified environmental impact tools for agri-food system: A systematic review on trends and future prospective. *Environ Impact Asses Rev* 102. <https://doi.org/10.1016/j.eiar.2023.107175>
9. Agnusdei GP, Coluccia B (2022) Sustainable agrifood supply chains: Bibliometric, network and content analyses. *Sci of the Total Env* 824: 153704. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.153704>
10. Bahn RA, Yehya AAK, Zurayk R (2021) Digitalization for Sustainable Agri-Food Systems: Potential, Status, and Risks for the MENA Region. *Sustain* 13: 3223. <https://doi.org/10.3390/su13063223>
11. Akanmu, A. O., Akol, A. M., Ndolo, D. O., Kutu, F. R., & Babalola, O. O. (2023). Agroecological techniques: Adoption of safe and sustainable agricultural practices among the smallholder farmers in africa. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 7 <https://doi.org/10.3389/fsufs.2023.1143061>
12. Aman Mohammadi, M., Maximiano, M. R., Hosseini, S. M., & Franco, O. L. (2023). CRISPR-cas engineering in food science and sustainable agriculture: Recent advancements and applications. *Bioprocess and Biosystems Engineering*, 46(4), 483-497. <https://doi.org/10.1007/s00449-022-02842-5>
13. Constantin M., Sapena J., Apetrei A., Pătărlăgeanu S. R., "Deliver smart, not more! building economically sustainable competitiveness on the ground of high agri-food trade specialization in the EU", *Foods*, vol. 12, no. 2. 2023. <https://doi.org/10.3390/foods12020232/>
14. Papadopoulou C., Papadopoulou M. P., Laspidou C. "Implementing water-energy-land-food-climate nexus approach to achieve the sustainable development goals in greece: Indicators and policy recommendations", *Sustainability (Switzerland)*, vol. 14, no. 7, 2022. <https://doi.org/10.3390/su14074100>.
15. N. Shvets, H. Shevtsova, I. Pidorycheva, O. Prokopenko, O. Maslosh. SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE BASED ON THE SMART SPECIALISATION APPROACH: CASES OF THE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES. *Agricultural and Resource Economics*, vol. 9, no. 1, pp. 260-28, 2023. <https://doi.org/10.51599/are.2023.09.01.12>.
16. Amaruchkul, K. (2023). Multiobjective land–water allocation model for sustainable agriculture with predictive stochastic yield response. *International Transactions in Operational Research*, 30(4), 1647-1672. doi:10.1111/itor.13015
17. European Commission (2023). Smart Specialisation Platform. <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/>
18. Nimay Chandra Giri, and R.C. Mohanty, Agrivoltaic System: Experimental Analysis for Enhancing Land Productivity and Revenue of Farmers, *Energy for Sustainable Development*, 70:54-61, July 2022. <https://doi.org/10.1016/j.esd.2022.07.003>.
19. Nimay Chandra Giri, and R.C. Mohanty, Design of Agrivoltaic System to Optimise Land Use for Clean Energy-Food Production: A Socio-Economic and Environmental Assessment, *Clean Technologies and Environmental Policy*, 24(1): 2595–2606, June 2022. <https://doi.org/10.1007/s10098-022-02337-7>.
20. International Marketing Group (2023). Conclusion of the survey of farmers in Ukraine. https://urb.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/Farmers_Help_Final_06.03.pdf

3.5. Taxation of Assets, Capital Gains and Property in the Netherlands: Best Practices for Ukraine's Economic Recovery

Оподаткування активів, приросту капіталу та майна у Нідерландах: кращі практики для України для її економічного відновлення

З самого початку війни 2022 року, у публічному просторі активно дискутуються шляхи економічного відновлення України та визнається необхідність запровадження екстраординарних економічних заходів задля перемоги у війні та подальшого забезпечення національної безпеки.

Для продовження успішного захисту держави та перемоги, Україна має бути економічно сильною та має забезпечити макроекономічну стабільність, яка має ґрунтуватися, поряд з іншими заходами, на ефективній податковій системі.

На конференції у Лугано (Швейцарія) 04.05.07.2022р. на тему відновлення України були представлені заходи реформування податкової системи та підтримки стійкості державних фінансів [1].

Під час реформування національної податкової системи, використання досвіду податкових систем європейських країн є особливо актуальним й з огляду на те, що як кандидат до ЄС, Україна має адаптувати національну податкову систему відповідно до вимог ЄС.

З самого початку війни Нідерланди активно допомагають Україні у гуманітарній сфері та за три перших місяця війни прийняли більше 60 тис біженців з України, що становить 0,3% від загальної кількості населення Нідерландів.

Враховуючи, що майже 1/3 українців отримали роботу у Нідерландах та відповідно, сплачують податки з отриманого доходу у вигляді зарплати, вони емпіричним шляхом досліджують правила оподаткування доходів у цій країні та можуть відчувати на собі ефективність та справедливість цієї системи.

Метою цього дослідження є порівняльний аналіз систем оподаткування активів, приросту капіталу та майна України та Нідерландів з метою використання кращих податкових практик для України під час її воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Нідерланди відносяться до країн з розвиненою економікою: ВВП Нідерландів у 6 разів вище за ВВП України, а ВВП Нідерландів на душу населення у 14 разів більше ніж цей показник в Україні

Нідерланди відноситься до країн з високим податковим навантаженням: у 2020 році Нідерланди займали 8 місце серед 38 країн членів ОЕСД з показником 39.7% ВВП порівняно з середнім показником по ОЕСД - 33.5% (Табл. 1).

Таблиця 1. Рівень податкового навантаження різних країн у 2000, 2009, 2019, 2020 роках

Країна	Податкові надходження/ВВП, %			
	2000	2009	2019	2020
ОЕСД	32,9	-	33,4	33,5
Данія	46,9	45	46,6	46,5
Франція	43,4	41,5	44,9	45,4
Бельгія	43,9	42,7	42,7	43,1
Швеція	48,8	43,9	42,8	42,6
Італія	40,5	42	42,4	42,9
Німеччина	36,4	36,7	38,6	38,3
Великобританія	32,8	31,1	32,7	32,8
Японія	25,8	26	31,4	-
США	28,3	23	25,0	25,5
Канада	34,7	32,4	33,8	34,3
Нідерланди- ОЕСД	36,9	-	39,3	39,7
Україна	-	22,8	26,9	27,1

Джерело: складено за даними [2, 3]

Враховуючи високу волатильність економічного середовища, кожна країна вимушена постійно моніторити економічне середовище, запроваджувати нові податкові правила під нові виклики та оцінювати ефект від цих трансформацій. Такий стан речей призводить до того, що напрацьовано багато наукових досліджень, сформовано різні підходи до оцінювання ефективності податкових систем різних країн.

Публічні дискусії у світі зосереджуються на визначенні оптимального розподілу податкового тягаря між споживанням, оподаткуванням праці та капіталу.

Існує думка, що податки на працю можуть негативно впливати на зайнятість, отже здійснюється пошук способів перекладання податкового тягаря на менш впливові на зростання та зайнятість види оподаткування: споживання, майнове та екологічне оподаткування [4].

Також загально визнано, що більш сприятливіше для забезпечення зростання є зниження податкових ставок з розширенням бази оподаткування.

Шкала податкових ставок у Нідерландах диференціюється у залежності від багатьох факторів. Наприклад, оподаткування доходів від праці і дома характеризується прогресивною шкалою податкових ставок, розмір яких залежить від віку платника податку та місяця досягнення ним пенсійного віку, рівня його доходу.

Оподаткування заощаджень та інвестицій здійснюється за ставкою 31%, але база оподаткування диференціюється у залежності від розміру активів (Таблиця 2).

Таблиця 2. Податкові ставки у прибутковому оподаткуванні Нідерландів

Податок на доходи фізичних осіб	
Дохід від доходів та заощаджень: 31% оподатковуваний дохід від значних відсотків (наприклад, дивіденди, вигоди від продажу): 26,90%	
дохід від праці та дому – податкові ставки – залежать від :	
- якщо платник податку не досягає пенсійного віку у 2022 :	
37,07% (дохід до 69399 євро) та	
49,50% (дохід більше 69399 євро);	
- якщо платник податку досягає пенсійного віку у 2022 :	
19,17% - 35,58% у залежності від місяця настання пенсійного віку (дохід більше 35473 євро);	
37,07% (дохід 35473 - 69399 євро);	
49,50% (дохід більше 69399 євро).	

Джерело: складено за даними [5]

Податкові ставки у Нідерландах вищі за українські. Однак, прибуткове оподаткування фізичних осіб Нідерландів містить широку систему податкових вирахувань та пільг, які знижують базу оподаткування.

Наприклад, податкова знижка (aftrekomsten) для непрацюючого партнера, іпотека, витрати на лікування та освіту (Таблиця 3).

Таблиця 3. Податкові пільги в оподаткуванні фізичних осіб у Нідерландах

	Вид пільги	Опис
1	загальний податковий кредит	податкова знижка, яка доступна кожному, залежно від рівня доходу та віку платника податку
2	знижка для працюючого	податкова знижка (максимум 4260 євро у 2022 році для осіб, які не досягли пенсійного віку у 2022 році), яка доступна для працівників і залежить від рівня доходу (не більше ніж 36 649 євро у 2022 році) та віку платника податку.
3	комбінована знижка у залежності від доходу	податкова знижка, яка доступна особам з дитиною та залежить від рівня доходу платника податків (максимум 2534 євро у 2022 році для тих, хто молодше пенсійного віку у 2022 році)
4	знижка для людей похилого віку	податкова знижка, яка надається особам похилого віку і залежить від рівня доходу платника податків
5	знижка для молоді з інвалідністю	771 euro in 2022

	Вид пільги	Опис
6	довічна знижка на відпустку	223 euro in 2021
7	податковий кредит у зелені інвестиції	Доступний для інвесторів до екологічних фондів у розмірі 0.7% від суми звільнення (61215 у 2022 році)

Джерело: складено за даними [5]

На додаток до податкових пільг, наведених у таблиці 3, у Нідерландах діє система податкових вирахувань – витрат, які зменшують базу оподатковуваного доходу (таблиця 4).

Таблиця 4. Податкові вирахування у системі оподаткування доходів фізичних осіб в Нідерландах та Україні

Нідерланди	Україна
Витрати на іпотеку на придбання житла	
Витрати на оформлення іпотеки	-
Проценти за іпотекою	Проценти за іпотекою
платежи за оренду землі під житловим будинком платника податків	-
Індивідуальний податковий кредит	
Аліменти	-
Медичні витрати	Медичні витрати
Витрати на догляд за інвалідом	-
(виключено з 2022)	Витрати на отримання освіти
Благодійні внески	Благодійні внески
Витрати на подорожі	-
-	страхові виплати за договорами довгострокового страхування життя та пенсійні внески в рамках недержавного пенсійного забезпечення
-	витрати на додаткові репродуктивні технології
-	Витрати на усиновлення дитини

Джерело: складено за даними [5,6]

Враховуючи існуючі податкові вирахування та пільги у 2019 році податкове навантаження на домогосподарство у Нідерландах у середньому дорівнювало 38,2% від валового доходу, з якого податок на прибуток та майно займав перше місце 11,6%, на другому місці – внески

національного страхування (7,0%). Внески на страхування працівників, пенсійні внески та внески на охорону здоров'я разом з медичними полісами також займають суттєву питому вагу у податковому навантаженні домогосподарств. Слід зазначити, що уряд Нідерландів визнає складність існуючої системи прибуткового оподаткування для фізичних осіб та планує її спростити.

Для України є корисним використання досвіду Нідерландів щодо інституту фіскального партнерства, який є ефективним інструментом податкового планування сімейного бюджету та дозволяє розподіляти доходи та витрати між партнерами (зокрема, подружжям та іншими особами) та використовувати податкові відрахування та інші податкові пільги податкового партнера при розрахунку та сплати податкових зобов'язань. Порівняно з іншими країнами ОЕСД, у Нідерландах високий рівень податкового навантаження за внесками на соціальне страхування (SSC), друге місце у структурі податкових надходжень припадає на податки на доходи фізичних осіб (Таблиця 5).

Таблиця 5. Структура податкових надходжень Нідерландів у 2018-2019 роках

	Тях	2018	2019
1	Внески на соціальне страхування	36	34
2	Податки на активи та приріст капіталу фізичних осіб	21	22
3	Податки на товари /послуги,	30	31
3.1	У т.ч., ПДВ	18	18
4	Прибуткове оподаткування юридичних осіб	9	9
5	Майнові податки	4	4
6	Інші	1	1
7	Всього	100	100

Джерело: складено за даними [7]

Система оподаткування Нідерландів акцентується на оподаткуванні активів та приросту капіталу, на відміну від України, де фіскальність цього виду оподаткування є суттєву нижчою (Таблиця 6).

Таблиця 6. Динаміка податкового навантаження на активи та приріст капіталу у Нідерландах та Україні у 2015-2020 роках

Рік	Податки на активи та приріст капіталу (% від загальних доходів)		Податки на активи та приріст капіталу (% податкових надходжень)	
	Нідерланди	Україна	Нідерланди	Україна
2015	26,7	11,1	48,2	19,6
2016	26,7	15,2	47,7	24,4
2017	29,6	14,5	50,3	23,7

Рік	Податки на активи та приріст капіталу (% від загальних доходів)		Податки на активи та приріст капіталу (% податкових надходжень)	
	Нідерланди	Україна	Нідерланди	Україна
2018	29,1	16,4	49,7	26,3
2019	30,8	17	50,6	28,4
2020	30,6	16,4	50	27,9

Джерело: складено за даними [2, 5]

Слід зазначити, що система оподаткування активів та приросту капіталу Нідерландів може бути корисною для її адаптування в Україні. Безперечно, ми кажемо про «податки на багатство», оскільки об'єктом оподаткування в цій системі є нерухомість, транспорт, цінні папери, гроші (готівка), борги.

Відмінною рисою оподаткування прибутку від активів у Нідерландах є те, що воно ґрунтується на податку на умовний дохід, який розраховується податковими органами (Belastingdienst). Оподатковуваний дохід від активів розраховувався до 2022 року на основі умовного розподілу активів між тими, які інвестуються платником податків (інвестиції), і тими, які ним не використовуються (заощадження). Умовна сума доходу розраховується платнику податку виходячи із середньої рентабельності активів.

Розрахунок рентабельності активів базується на двох припущеннях:

1. Чим більший розмір активів, тим більший дохід.
2. Платник податків, який має більше активів, менше заощаджує та більше інвестує.

З таблиці 7 видно, що співвідношення активів у формі заощаджень і у формі інвестицій змінюється в залежності від їх розміру. При цьому передбачається, що прибутковість заощаджень становить -0,01%, а інвестицій - 5,53%.

Таблиця 7. Розрахунок рентабельності капіталу у 2022 році

	Розмір активу	Активи у вигляді заощаджень	Активи у вигляді інвестицій
		-0,01%	5,53%
1	до 50 651 євро	67%	33%
2	з €50,651 по €962,351	21%	79%
3	Понад € 962,351	0%	100

Джерело: складено за даними [5]

У результаті, незважаючи на те, що ставка податку на прибуток не залежить від розміру активів і становить 31%, власник великих активів платить більше податку, ніж власник з меншими активами.

У 2022 році застосовується нова методика розрахунку «оподатковуваного доходу від активів», яка базується на фактичному розподілі майна, задекларованому самим платником податку.

Обидва методи розрахунку податкової бази для доходу від активів базуються на умовній нормі прибутку на кожен вид активів (заощадження, інвестиції та борги), розрахованій податковими органами Нідерландів (Belastingdienst), оскільки передбачається, що власник цих активів отримує вигоди від їх володіння (табл. 8).

Таблиця 8. Рентабельність активів, що використовується при визначенні бази оподаткування доходів від активів

Активи	2017	2018	2019	2020	2021
Заощадження	0,25%	0,12%	0,08%	0,04%	0,01%
Інвестиції	5,39%	5,38%	5,59%	5,28%	5,69%
Дебіторська заборгованість	3,43%	3,20%	3,00%	2,74%	2,46%

Джерело: складено за даними [5]

При обчисленні оподатковуваного доходу від активів враховується заборгованість платника податку, яка вираховується з вартості активів. Із загальної суми боргів можна вирахувати лише ту частину, яка перевищує порогове значення (3200 євро у 2022 році без податкового партнера та 6400 євро з податковим партнером). Також існує неоподатковувана мінімальна вартість активів, яка зменшує податкову базу (у 2022 році – €50650 без податкового партнера та 101300 євро з податковим партнером).

Умовний дохід (the tax imputed rent) використовується в системі оподаткування доходів фізичних осіб у Нідерландах і при володінні житловим будинком, в якому проживає платник податків. Умовна вартість оренди є відсотком від оціночної вартості будинку WOZ (орієнтовна вартість, яка щорічно визначається муніципалітетами). Чим більше WOZ, тим вище відсоток вартості оренди: до 12500 євро – 0%, від 12500 євро до 25000 євро – 0,15%, від 25000 євро до 50000 євро – 0,25%, від 50000 євро до 75000 євро – 0,35%, від 75000 євро до 1130000 євро – 0,45%, понад 1 130 000 євро – 5085 євро +2,35% від вартості понад 1 130 000. Власник будинку може вирахувати з умовного доходу витрати, понесені ним на придбання житла, наприклад, витрати по іпотечі.

Звичайно, обчислення бази оподаткування доходів від активів передбачає загальне декларування фізичними особами свого майна. Крім того, зменшення бази оподаткування на суму боргів платника податків є стимулом для їх обліку та декларування за реальною вартістю. Необхідність обліку та декларування заборгованості (а власне витрат платника податків) за реальною вартістю є важливим фактором для

використання такої методики розрахунку в системі оподаткування доходів фізичних осіб в Україні.

Розглянемо корисний для України досвід Нідерландів щодо оподаткування спадщини. Ставки податку на спадщину в Нідерландах диференційовані в залежності від ступеня споріднення з померлим і вартості спадщини. Податкові пільги надаються у вигляді неоподатковуваної суми спадщини для кожної категорії спадкоємців. Зобов'язання по сплаті податку виникає лише з тієї частини спадщини, яка перевищує розмір податкової пільги. На відміну від Нідерландів, ставки податку в Україні значно нижчі, вони не залежать від розміру спадщини і їх розподіл між різними категоріями спадкоємців принципово різний. Так, 0% застосовується у разі спадкування особами першого та другого ступеня споріднення батьками, дітьми, дружиною, братами, сестрами, бабою, дідом, онуками; 5% - для інших спадкоємців - резидентів і 18% - для спадкоємців-нерезидентів. (табл. 9).

Таблиця 9. Оподаткування спадщини у Нідерландах

Категорія спадкоємців	Розмір спадщини		Розмір пільги
	€0 - €130 424	Більше € 130 425	
-підружжя, -дитина, - дитина з інвалідністю	10%	20%	€680.645 € 21 559 € 64 666
Онуки та наступні ощадки	18%	36%	€ 21 559
Інші спадкоємці: -брат, сестра - батьки	30%	40%	€2274 €51 053

Джерело: складено за даними [5]

В Україні поширена практика оформлення власниками великого бізнесу, чиновниками та політиками власності на інших членів сім'ї (наприклад, батьків). У зв'язку з цим видається доцільним використання практики встановлення ставок податку залежно від розміру спадщини.

Розглянемо практику майнового оподаткування у Нідерландах. Оподаткування майна відіграє значну роль у системі оподаткування будь-якої країни з точки зору боротьби з нерівністю, високою мобільністю людей і капіталу.

Для України сфера ринку нерухомості є особливо актуальною через руйнування об'єктів нерухомості та втрату людьми житла під час війни 2022 року, необхідність забезпечення житлом тимчасово переміщених осіб в іншій місцевості. Ефективним інструментом впливу на попередження спекулятивних операцій на ринку нерухомості, забезпечення доступності житла може стати податкова політика України у сфері оподаткування нерухомості.

У різних країнах світу (до таких країн належать Нідерланди та Україна) застосовуються різні форми оподаткування нерухомого майна під час його придбання, володіння та користування, а також відчуження: податки на операції (при укладанні угод купівлі-продажу), регулярні податки на нерухоме майно, податки на приріст капіталу (таблиця 10).

Таблиця 10. Оподаткування операцій з придбання, володіння, відчуження нерухомого майна в Нідерландах та Україні

Вид податку	Нідерланди	Україна
Податки на операції з нерухомістю	податок на передачу майна (overdrachtsbelasting): - сплачується покупцем при купівлі нерухомості (ставки податку: 2%, 8%); - диференційовані податки на операції (для нерухомості, зайнятої власником, і вторинної власності)	Податок з доходів фізичних осіб: - сплачує продавець при продажу нерухомості (ставки податку: 0% 5% 18%); - при отриманні спадщини, - при даруванні
Поточні податки на нерухоме майно	податок на майно (onroerendezaakbelasting—OZB). Базою оподаткування є WOZ-waarde. Муніципалітети встановлюють ставки цього податку.	1. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки місцеві органи влади встановлюють ставки залежно від місця розташування та видів нерухомого майна в розмірі до 1,5% мінімальної заробітної плати за 1 кв. на нерухоме майно, площа якого перевищує 300 кв. метрів для квартир і 500 кв. метрів для житлових будинків – податок - 25 тис. грн за кожен об'єкт 1. Зменшення бази оподаткування об'єктів житлової нерухомості для фізичних осіб (неоподатковуваний поріг) 2. Звільнення від оподаткування окремих видів нерухомого майна та окремих категорій власників нерухомого майна 2. земельний податок

Джерело: складено за даними [6, 9]

Кожен із видів податків у таблиці має різний економічний вплив. Експерти ОЕСД наголошують на доцільності посилення ролі регулярних податків на нерухомість, які базуються на оціночній вартості майна. Водночас зниження податків на операції, а також скорочення/скасування податкових кредитів на виплати іпотеки вважаються ефективними заходами в боротьбі з нерівномірним розподілом багатства та зростанням цін на житло. Оподаткування приросту капіталу вважається ефективним інструментом у боротьбі зі зростанням спекулятивних операцій [10].

В Україні придбання та володіння нерухомістю тягне за собою сплату трьох податків: податку на доходи фізичних осіб, податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та земельного податку на землю. Податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, та земельний податок є складовими податку на майно в Україні.

Оподаткування майна для України є відносно новим видом оподаткування, його було запроваджено у 2010 році. Сьогодні оподаткування майна в Україні представлено податком на майно, який включає три податки: земельний податок, податок на майно, відмінне від земельної ділянки (нерухомість), та транспортний податок. Таким чином, об'єктами цього оподаткування є нерухоме майно, автомобілі та земля.

На відміну від Нідерландів, де при оподаткуванні приросту капіталу існує податкова умовна рента, об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб в Україні є реальний дохід від здачі нерухомості в оренду, від продажу нерухомості, при отриманні її в подарунок або у спадщину. При продажу нерухомості податок сплачує продавець, а ставки податку залежать від типу нерухомості та кількості укладених продавцем угод за рік. Покладення обов'язку сплати податку на угоду на продавця має на меті зменшити кількість спекуляцій нерухомістю. Крім того, в Україні, на відміну від Нідерландів, існує окреме оподаткування нерухомості та землі, причому оподаткування нерухомості базується не на її вартості, а на її розмірі. В ОЕСР лише 4 країни оподатковують майно за площею: Чеська Республіка, Ізраїль, Польща та Словацька Республіка.

Проблемні питання оподаткування нерухомості в Україні

Для України значний податковий потенціал полягає в переході на ринкову вартість нерухомості як бази оподаткування. Так, предметом обговорення є питання зміни бази оподаткування – перехід на величину бази оподаткування (ринкову вартість нерухомого майна) замість обчислення податку в залежності від площі нерухомого майна.

Ще одним проблемним питанням є наявність широкого спектру пільг як для платників податків, так і для окремих категорій власників нерухомості. Податкові пільги надаються у вигляді виключення з об'єкта оподаткування та зменшення бази оподаткування:

1) Застосовуються зменшення бази оподаткування житлової нерухомості фізичних осіб: для квартири - на 60 кв. метрів; для житлового

будинку – 120 кв. метрів; для різних типів житлової нерухомості, (у разі одночасного права власності на квартиру та будинок - 180 кв.

Цей вид пільги не надається, якщо площа нерухомого майна більш ніж у п'ять разів перевищує затверджену місцевою владою неоподатковувану площу; якщо нерухоме майно використовується у підприємницькій діяльності.

2) Виключення з об'єктів оподаткування окремих видів нерухомого майна та для окремих категорій власників: державних та муніципальних органів; громадські, благодійні та релігійні організації, дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; діти-інваліди, діти-сироти, багатодітні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу; гуртожитки; об'єкти нежитлової нерухомості суб'єктів малого та середнього бізнесу, що здійснюють діяльність у малих архітектурних формах та на ринках; промислові будівлі, сільгоспвиробники.

Експерти розглядають можливість скасування пільг для громадських і релігійних організацій, які використовуються в різноманітних тінювих схемах ухилення від сплати податків.

В Україні існує проблема повноти обліку нерухомості, від якої залежить фіскальна ефективність цього виду оподаткування. За оцінками експертів, 40% нерухомості не зареєстровані та не зареєстровані в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно. Відтак місцеві бюджети щорічно мають збитки до 2 млрд грн.

Крім того, існує проблема ухилення від сплати податків внаслідок володіння та користування новозбудованим нерухомим майном без введення його в експлуатацію та без державної реєстрації права власності. Це питання вимагає посилення фіскального контролю за виявленням незареєстрованої нерухомості.

Структура податку на майно в Нідерландах відповідає структурі країн ОЕСР, де періодичні податки на нерухоме майно становлять 62% від загальних надходжень податку на майно країни, податки на фінансові та капітальні операції – 27%, податки на майно, спадщину та дарування – 11 % [12] (Таблиця 11).

Таблиця 11. Структура податків на майно в Нідерландах

	2013	2015	2018	2019
Всього майнових податків	100	100	100	100
1. Поточні податки на нерухомість:	65,0	65,3	60,7	60,6
1.1. Власники майна	34,7	38,3	37,2	36,3
1.2. інші	30,3	27,0	23,6	24,4
2. Податки на майно, спадщину та дарування	21,4	16,5	14,3	14,6
3. Податки на фінансові та капітальні операції (Податок на передачу нерухомості)	13,7	18,1	25,0	24,8

Джерело: складено за даними [11]

Вище було розглянуто оподаткування доходів від активів (заощаджень та інвестицій) у Нідерландах, де об'єктом оподаткування є податкова вставлена рента від володіння майном. Серед країн ОЕСР, окрім Нідерландів, лише Греція, Данія та Швейцарія запровадили податок на умовну ренту. Цей вид оподаткування відноситься до прибуткового. Тим часом до оподаткування майна в Нідерландах безпосередньо відноситься податок на майно (onroerendezaakbelasting—OZB).

Базою оподаткування є WOZ-waarde. Муніципалітети встановлюють ставки цього податку. У Нідерландах та Україні (що характерно для всіх країн ОЕСР) діє правило зменшення оподатковуваного доходу від відсотків по іпотеці. Втрачені податкові надходження через іпотечні відсотки в Нідерландах становлять 1,3% ВВП. Зараз обговорюється доцільність існування такого податкового кредиту, оскільки він не доведено своєї ефективності та не призвів до збільшення кількості власників житла, не є високоефективним.

Іншим видом оподаткування майна є одноразовий податок - податок на передачу майна (overdrachtsbelasting), який сплачується при отриманні у власність нерухомого майна або прав на нього в результаті ринкової операції (купівлі будинку, землі, оренди)., права будівництва).

У Нідерландах цей вид податку сплачують покупці (так само, як і в більшості країн ОЕСД), а ставки податку залежать від мети використання майна: для житлових будинків -2%, для комерційних приміщень, для інвестицій в житлову та нежитлову нерухомість маєток або не буде місцем вашого проживання - 8%. Водночас передбачена пільга для молодих людей віком до 35 років, які звільняються від сплати цього податку при купівлі житлового будинку (вартістю не більше 400 тис. євро) для власного проживання. Так, у Нідерландах застосовується диференційований підхід в оподаткуванні операцій з нерухомістю, що дозволяє, з одного боку, скоротити спекулятивні операції, з іншого - не перешкоджати придбанню житла для особистого проживання. Податкова політика спрямована на оподаткування нерухомості в Нідерландах, щоб заохочувати власників житла (звільнення від іпотеки, звільнення від податків, коли молоді люди купують власні будинки). Так, підвищення податкових ставок на придбання інвестиційної нерухомості в Нідерландах призвело до зростання цін на нерухомість у 2021 році.

В Україні продавець несе податковий обов'язок, як особа, яка отримує дохід від продажу нерухомості. З 2022 року ставки податку на продаж нерухомості залежать від типу нерухомості (житлова/нежитлова) та від кількості укладених угод за рік. Продаж нежитлової нерухомості або другого об'єкта житлової нерухомості нерухомості в рік - ставка податку становить 5% від вартості, продаж третього об'єкта житлової нерухомості і більше в рік: ставка податку становить 18% від вартості. Оподатковуваний дохід можна зменшити на суму витрат на придбання нерухомості.

Підсумовуючи можна зазначити, що податкове навантаження у Нідерландах є одним з високих серед країн ОЕСД, зокрема податкове навантаження на оплату праці, активи та приріст капіталу. Разом з тим, система прибуткового оподаткування фізичних осіб містить розгалужену систему податкових вирахувань та податкових пільг, фіскальне партнерство, які дозволяють зменшити базу оподаткування. Податкове навантаження може бути різним для платників податків з однаковим рівнем доходу з огляду на те, що шкала податкових ставок у Нідерландах варіативна та їх розмір залежить не тільки від рівня доходу, а й від віку платника податків, його терміну досягнення пенсійного віку. Завдяки цьому досягається перерозподіл доходів не тільки серед платників податків з різним рівнем доходів, а й між поколіннями.

На відміну від України, де об'єктом прибуткового оподаткування є реальний дохід у вигляді зарплати, дивідендів, від здачі нерухомості в оренду, від продажу нерухомості, при отриманні її в подарунок або у спадщину у Нідерландах при оподаткуванні активів та приросту капіталу існує податкова умовна рента, об'єктом оподаткування податком на доходи фізичних осіб. При продажу нерухомості податок сплачує продавець, а ставки податку залежать від типу нерухомості та кількості укладених продавцем угод за рік. Крім того, в Україні, існує окреме оподаткування нерухомості та землі, причому оподаткування нерухомості базується не на її вартості, а на її розмірі.

У Нідерландах та Україні (що характерно для всіх країн ОЕСР) діє правило зменшення оподатковуваного доходу від відсотків по іпотеці.

Податкова політика Нідерландів у сфері оподаткування активів та приросту капіталу, майнового оподаткування може стати прикладом для запозичення та адаптації у податковій системі України як ефективний засіб у боротьбі з нерівномірним розподілом багатства та соціальної несправедливістю у перерозподілу доходів.

Джерела:

1. Матеріали конференції «Ukraine recovery conference» м. Лугань. 4-5.07.2022. URL: <https://www.urb2022.com/conference-materials>
2. Міністерство фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>,
3. OECD Revenue statistics. <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-netherlands.pdf>
4. Tax reforms in EU Member States 2015 - Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/publications/tax-reforms-eu-member-states-2015-tax-policy-challenges-economic-growth-and-fiscal-sustainability_en
5. Усі податкові пільги з першого погляду. *Податкові органи Нідерландів: офіційний сайт.* URL: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belast>

- [ingdienst/prive/inkomstenbelasting/heffingskortingen boxen tarieven/heffingskortingen/heffingskortingen](#)
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010р. № 2755-V.I *Верховна рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n3814>
 7. Revenue Statistics 2021 - the Netherlands. *OECD*. URL: <https://www.oecd.org/tax/revenue-statistics-netherlands.pdf>
 8. Всесвітній банк. База даних. <https://data.worldbank.org/indicator/GC.TAX.YPKG.CN?locations=NL-UA>
 9. Повинен я сплачувати податок при передачі власності при купівлі будинку?. *Податкові органи Нідерландів*. URL: <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/nl/koopwoning/content/overdrachtsbelasting-betalen-bij-koop-huis>
 10. OECD (2022). «Housing tax policies in the OECD and options for reform», in *Housing Taxation in OECD Countries*, OECD Publishing, Paris. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/housing-taxation-in-oecd-countries_ae4be7e1-en#page3
 11. Revenue statistics 2021: The initial impact of COVID -19 on OECD Tax revenues. *OECD*. URL : <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/6e87f932-en/1/3/5/index.html?itemId=/content/publication/6e87f932-en&csp=989e3029323a6936ab9fa6df32f709e4&itemIGO=oecd&itemContentType=book>
 12. OECD (2022). «Housing tax policies in the OECD and options for reform», in *Housing Taxation in OECD Countries*, OECD Publishing, Paris. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/taxation/housing-taxation-in-oecd-countries_ae4be7e1-en#page6

3.6. Financial feasibility of individual biogas plants in the context of energy security of Ukraine

Фінансова доцільність індивідуальних біогазових установок в контексті забезпечення енергетичної безпеки України

Актуальним завданням під час війни є забезпечення паливно-енергетичної та аграрної безпеки, що передбачає у період повоєнного відновлення – «зелений» перехід вітчизняної економіки на екологічне паливо, енергозберігаючі технології та використання відновлюваних джерел енергії.

Взимку 2023 р Україна стикнулася з масованими атаками на енергетичну інфраструктуру та загрозою блекауту, а навесні 2022 р. Україна пережила паливну кризу, коли ціни на пальне підвищилися вдвічі. Ситуація стабілізувалася, але за рахунок імпортного палива, що не вирішує проблему, а лише відкладає її у часі. За станом на серпень 2023 р. ЕЦ і ТЕС відновлені після ударів РФ менше ніж 2% від обсягу пошкоджень, пошкодження обладнання на 29,9 млрд грн, а ремонтні роботи проведено на 482 млн грн. це ставить під загрозу опалювальний сезон 2023-2024 рр. Тому невідкладним завданням є пошук шляхів підвищення енергетичної та паливної безпеки. Одним з таких шляхів може бути використання індивідуальних біогазових установок (БГУ) на сільськогосподарських підприємствах, що працюють на відходах сільського гаоподарства та виробляють біопаливо (біодизель) та електроенергію, а також мають супутні вигоди.

Ще у 2020 р. був підготований законопроект щодо використання рідкого біопалива (біокомпонентів) у галузі транспорту [1], орієнтований на розширення використання біопалива шляхом встановлення обов'язкової норми додавання біоетанолу в альтернативні види палива для бензинових двигунів на рівні не менше 5% (об'ємних)¹. Це набуло особливої актуальності з огляду на питання енергетичної безпеки і стабільного функціонування ринку палива. Тому з 1 травня 2022 року Верховна Рада ухвалила у першому читанні Законопроект №3356-д про обов'язкове використання рідкого біопалива (біокомпонентів) у транспортній галузі.

Попри усі труднощі воєнного часу, розвиток внутрішнього виробництва біоетанолу можливий через:

- безпосереднє змішування на АЗС.
- створення окремих технологічних циклів на відновлених у майбутньому НПЗ;
- створення відокремлених схем змішування на нафтобазах.

¹ За винятком бензину з октановим числом 98 і вище

Загалом Україна має всі необхідні умови для виробництва рідкого біопалива – біоетанола: розвинені рослинництво, тваринництво, переробна промисловість, наявність значних земельних ресурсів, а також технічний та фаховий потенціал. В сучасному світі практично все виробництво біодизеля здійснюється з сільгосппродукції. Сировиною для нього може бути соя, соняшник, ріпак, залишки олійного виробництва, відходи тваринництва тощо. Інша складова такого екопалива є спирт, який можна виготовляти з цукро- та крохмалевмісних рослин (зернові, цукровий буряк, відходи цукрового виробництва та інше). У світі близько 64 % біоетанолу отримують із кукурудзи, а близько 77 % світового виробництва біодизелю базується на використанні рослинних олій (37 % олії ріпаку, 27 % – соєвої та 9 % пальмової олій), або відпрацьованих олій (21 %). Саме ці культури складають значну частку експорту України (зернові – 48 %, олійні культури – 23 %).

Наразі Україна недовикористовує потенціал переробної промисловості та агросектору для виробництва альтернативних видів енергії, які можуть задовольняти енергетичні потреби як цих галузей, так і економіки загалом. Так, за даними Енергетичного балансу України, у виробництві теплової енергії частка біопалива та відходів у 2020 р. не досягала 5 %, тоді як у Швеції вона становить 60 %, Австрії – 31 %, Фінляндії – 27 %, Латвії – 15 %.

Загалом економічно можливий **енергетичний потенціал біомаси** в Україні становить близько 20–25 млн т у.п./рік. Сьогодні найбільший енергетичний потенціал мають такі види біомаси, як сільськогосподарські відходи² та енергетичні рослини. Водночас, у перспективі існує значний невикористаний потенціал розширення переліку джерел сировини, завдяки використанню побічних продуктів та відходів харчопереробної галузі (цукрових, спиртових, пивних, борошномельних, круп'яних, олійно-екстракційних, м'ясопереробних, виноробних заводів тощо), твердих побутових відходів (сміттесортувальних станцій, підприємств комплексної механіко-біологічної обробки твердих побутових відходів), стічних вод та їхніх осадів з міських очисних споруд і локальних очисних споруд промислових підприємств, покривних культур, вирощених після або до отримання основного врожаю тощо. З усієї біоенергії, що виробляється в Україні, близько 70 % отримують саме з твердої біомаси у спосіб її спалювання. Ще 15 % виробляється у вигляді біогазу та близько 15 % припадає на рідкі біопалива типу біодизеля та біоетанолу

За експертними оцінками потенціалу всіх технічних олійних культур, які Україна експортує, і які використовуються в інших країнах для виробництва біодизеля, то це може скласти близько 2 млн т пального у рік [2]. Фахівцями підраховано, що експортовані Україною ріпак, соя і технічна олія, еквівалентні 1,6-1,9 т біодизеля. Ця кількість могла б

² Первинні – утворені в полі в процесі збирання врожаю, вторинні – утворені на підприємствах при переробці врожаю, гній тварин

замістити до 30% імпортованого дизелю, ще 10% імпорту бензину, можна замістити внаслідок додавання біоетанолу вітчизняного виробництва. При цьому частка біоетанолу у бензині може складати до 7-8%, і така суміш є абсолютно безпечною для сучасних двигунів без необхідності їх модернізації. На думку фахівців, як сировину для виробництва біоетанолу можна використати близько 1,2-1,9% від обсягу пшениці та кукурудзи, які було експортовано у 2017-2018 рр. .

До війни в Україні було побудовано 14 великих біодизельних заводів, загальною потужністю 300 тис. т/рік. Ще працювало близько 50 менших підприємств, які здатні виробляти до 25 тис. т біодизеля щорічно. Сумарна виробнича потужність біоетанолу в Україні, становила 200 тис. т на рік, що надає можливість замістити близько 5% традиційного дизелю Проте, за даними Держстату у 2019 р. в Україні було вироблено всього 70 тис. т рідкого біопалива, або в 3 рази менше від потенційного обсягу [2]. В цьому контексті Україна втрачає значні кошти, адже біоетанол є "рентабельним" паливом для скорочення викидів CO₂ від автомобільного транспорту до 2030 року та має мультиплікативний ефект декарбонізації.

За даними Держстату, у структурі виробництва енергії з відновлюваних джерел у 2019 році біоенергетика мала найвагомішу частку – 79,3%. Так, обсяг "загального постачання первинної енергії з біопалива та відходів" становив 3 362 тис тонн **н. е.**, що еквівалентно заміщенню 4,2 млрд куб м на рік природного газу (понад 13% загального споживання природного газу в Україні).

Перспективи біоенергетики визначені в «Дорожній карті розвитку біоенергетики до 2050 року та плані дій до 2025 року», розроблених за підтримки програми ЄБРР «Україна: сталі інновації в ланцюжку створення вартості в біоенергетиці».

Розвиток виробництва біопалива залежить від багатьох чинників: правових, економічних, фінансових. Нині в Україні вже сформовані основи законодавства щодо виробництва біопалива³ Але економічна і фінансова

³21 жовтня 2021 р. ухвалено Закон України № 1820-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку виробництва біометану», яким встановлено законодавчі основи розвитку ринку біометану в Україні та його експорту, завдяки використанню реєстру біометану.

- Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку функціонування реєстру біометану» від 22 липня 2022 р. № 823 затверджено Порядок, що визначає вимоги щодо функціонування реєстру біометану та доручено Державному агентству з енергоефективності та енергозбереження забезпечити його створення та функціонування.
- Набрав чинності Закон України від 31 травня 2022 р. № 2284-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання виробництва спирту етилового денатурованого», яким передбачено можливість тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, суб'єктам господарювання, які мають ліцензію на виробництво спирту етилового неденатурованого, виробляти спирт етиловий денатурований та/або біоетанол на підставі ліцензії на виробництво спирту етилового неденатурованого, а

ситуація для розгортання виробництва біопалива досить складна. Наразі сільське господарство України знаходиться в критичному стані через забруднення земель, труднощі з транспортування продукції і логістикою, відтоком робочої сили. Це вимагає використання позитивного досвіду зарубіжних країн, які для вирішення взаємопов'язаних проблем аграрної, паливно-енергетичної та екологічної сфери використовується виробництво біопалива (біодизеля) шляхом встановлення індивідуальних БГУ.

Виробництво біогазу з сільськогосподарських відходів на БГУ в ЄС було визнано перспективною технологією для сприяння сталому сільському господарству та підвищення економічної життєздатності малих і середніх ферм. Акт ЄС про сприяння виробництву відновлюваної енергії призвів до швидкого збільшення кількості БГУ і відповідного збільшення частки енергії, виробленої з біогазу або з відновлюваних джерел. Сучасні БГУ привертають все більше уваги як екологічний спосіб виробництва енергії з органічних відходів, таких як сільськогосподарські, побутові, харчові та промислові відходи. БГУ як спосіб переробки відходів підвищують якість життя фермерів і можуть забезпечити додаткове джерело доходу, виробляючи біогаз, який використовується для виробництва електроенергії та тепла. Водночас це сприяє вирішенню екологічної проблеми, збільшенню виробництва біопалива та електроенергії, що підвищує енергетичну і фінансову незалежність фермерських господарств і країни в цілому.

суб'єктам господарювання, які мають ліцензію на виробництво спирту етилового денатурованого, виробляти біоетанол.

- 01 квітня 2022 р. взято за основу проєкт Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо справляння єдиного внеску та обліку спирту етилового денатурованого та продукції хімічного і технічного призначення» від 30 березня 2022 р. № 7233. Пропонується зниження до 7% ПДВ та скасування акцизного податку на альтернативне паливо до скасування воєнного стану. Проєкт закону передбачає норму щодо обов'язкової частки (не менше 10%) вмісту рідкого біопалива в обсягах автомобільних бензинів (при цьому її варто було б відтермінувати до скасування воєнного стану).
- Закон України від 20 червня 2022 р. № 2320-IX «Про управління відходами» (набере чинності 09 липня 2023 р.) сприятиме налагодженню виробництва біомаси на основі органічних побутових відходів завдяки впровадженню системи роздільного збирання та рециклінгу.

Крім зазначених вище Законів існує, по-перше, Технічний регламент щодо вимог до автомобільних бензинів, дизельного, суднових та котельних палив, який передбачає додавання у бензини етанолу із вмістом до 10%; по-друге, це шість чинних державних стандартів України, які визначають технічні вимоги до спиртовмісних бензинів E5, E7, E10, біоетанолу, стабілізуючих добавок для додавання біоетанолу, основні положення системи розробки та постачання продукції нафтопереробки та нафтохімії на виробництво; по-третє, зазначені документи управління якістю розроблені на основі міжнародних систем якості і уніфіковані зі стандартами Європейського союзу.

Результати більшості наукових досліджень підтверджують наявність позитивних економічних, сільськогосподарських, екологічних, енергетичних наслідків функціонування БГУ для підвищення стійкості і зміцнення безпеки країни. Водночас науковці та практики, вказують і на ряд обмежень, які стосуються, насамперед, пошуку джерел фінансування придбання БГУ.

Так, Бедана та ін. (2022) дійшли висновку, що технологія біогазових установок корисна для зміцнення енергетичної безпеки. Проведений науковцями аналіз витрат і вигод показав, що невелика біогазова установка є прибутковою, тому уряд повинен надавати субсидії на встановлення індивідуальних БГУ (Bedana et al., 2022) [3].

Продуктом БГУ є біогаз і біодобрива: біогаз є чистим побутовим енергетичним паливом, тому витрати на придбання природного газу фермерським господарством зменшуються; гній збагачує ґрунт поживними речовинами, що, у свою чергу, підвищує продуктивність сільського господарства (Yalew, 2021) [4].

Ікбал та ін. (2021) [5] також погоджуються з висновками попередніх дослідників. За їх оцінками соціально-економічного значення БГУ, її встановлення мало прямий і опосередкований позитивний вплив на продуктивність фермерського господарства, економію часу, забруднення повітря, структуру доходів, що підтверджує економічну важливість впровадження БГУ не тільки як альтернативне джерело енергії, а й додаткове джерело доходу для сільськогосподарських підприємств.

Різноманітність позитивних економічних, екологічних ефектів від біогазових установок проаналізовано також в наступних роботах.

Obileke та ін. (2022) [6] проаналізували та оцінили економічну ефективність біогазового реактора. За отриманими результатами, чиста приведена вартість, прибутковість та ануїтет були достатньо високими.

Виробництво біопалива приносить користь фермам, навколишньому середовищу та суспільству, і тому може бути інструментом ефективного управління відходами (Cucui, 2018) [7].

Екологічний ефект БГУ сприяє зменшенню вирубки лісів і шкідливих викидів, покращанню родючості ґрунту, забрудненню повітря в приміщеннях (Yalew, 2021) [4]. Тому виробництво електроенергії з біосировини більш екологонеутральним для навколишнього середовища (зменшує викиди та покращує екологічні показники), але потрібна постійна державна підтримка проектів БГУ, насамперед, фінансова (Zhang, 2020) [8].

Sørensen and Jørgensen (2022) аналізуючи витрат-доходи, оцінили можливості прямого та опосередкованого створення нових робочих місць на БГУ. Результати аналізу показали, що збільшення виробництва біогазу на 10% від сільськогосподарського гною призведе до збільшення робочих місць на 342 та додаткового річного доходу приблизно в 21 млн євро (Sørensen and Jørgensen, 2022) [9].

Пфау та ін. (2017) в емпіричних дослідженнях виявили, що виробництво біопалива може сприяти досягненню цілей політики відновлюваної енергетики та переходу до біоекономіки, заохочує фермерів використовувати або продавати свою біомасу (і таким чином збільшувати пропозицію біомаси та їхній дохід), дозволяє розвивати нові технології, але все ще недостатньо використовується і не стимулюється фінансово [10].

Саме тому використання БГУ позитивно впливатиме на навколишнє середовище та зменшення частки імпортного палива, а відтак – підвищуватиме екологічну та енергетичну безпеку (Janíček et al., 2018) [11].

Серед вітчизняних науковців проблемами використання БГУ для виробництва біопалива займалися Н.Пришляк [12] Я.Паламаренко [13], Д.Токарчук [14; 15] та багато інших науковців. З 2015 р. в Україні реалізуються біоенергетичні проекти, в рамках яких розвиваються різні варіанти виробництва біопалива [16]. Можливість придбати та встановити індивідуальну БГУ забезпечується пропозицією виробників на офіційних сайтах. Наприклад, компанія Екотенк - Экотэнк –консорціум компаній України та Німеччини, що працюють у сфері сучасних біогазових технологій та надають повний спектр послуг у галузі будівництва БГУ: дослідження сировини, проектування, монтаж обладнання, запуск, технічне обслуговування [17]. Компанія LTV GmbH понад 20 років успішно працює на українському ринку, займається не лише постачанням сільськогосподарського обладнання, а й надає послуги з розробки індивідуальних проектів БГУ, їх фінансування, сервісного обслуговування техніки, забезпечення запасними частинами, навчання персоналу [18].

З технологічної точки зору у процесі анаеробного зброджування органічних відходів у біореакторі БГУ утворюється:

- біогаз, приблизно 60% метану, 38% вуглекислого газу та 2% сірководню та вологи. Після очищення від сірководню та вологи використовується як природний газ у звичайних газових приладах з мінімальною модифікацією;
- біодобрива без запаху гною з вологістю 95%, що містять весь необхідний комплекс поживних речовин NPK, чого не скажеш про гній, який перепрів у купах: там азотні добрива випаровуються на 80%. В Європі тонна біогумусу з вологістю 40-60% коштує 500 євро. Завдяки біодобривам можна збільшити врожайність на 10-20%, а на виході буде екологічно чиста (органічна) продукція, вирощена без мінеральних добрив та гербіцидів (насіння бур'янів на біогазових установках втрачає схожість). Органічні продукти коштують як мінімум в 2 рази дорожче звичайних.

Корисний ефект біогазової установки не доцільно оцінювати тільки в грошовому вимірі Крім прямих економічних вигод від виробництва біопалива, є ще й непрямі позитивні екологічні ефекти. Не перероблені побутові відходи, зокрема гній великої рогатої худоби, свиней, овець,

коней та інших тварин, пташиний послід, харчові відходи, рослинна маса, туалетні відходи можуть забруднювати навколишнє середовище та призводити до негативних екологічних явищ: проникнення різноманітних мікроорганізмів у ґрунт і водойми (бактерії, віруси), спори грибів, яйця гельмінтів, багато з яких є потенційно небезпечними для людини, тварин і рослин, збільшують ризик поширення таких захворювань, як ботулізм, сальмонельоз, дизентерія тощо. Заміна мінеральних добрив на біодобрива – це перехід до нової якості землеробства – органічного, тобто екологічно чистого, а переробка та знезараження відходів тваринництва та рослинництва – це перехід до нової якості життя. Виробництва біопалива – це декарбонізація транспортної галузі: навіть невеликий вміст біоетанолу в бензині забезпечує значне зниження токсичності вихлопних газів, оскільки присутній у біоетанолі кисень забезпечує повне згоряння суміші⁴.

Зважаючи на потужний позитивний ефект функціонування БГУ низка держав реалізує національні програми виробництва біоетанолу, відповідно до яких усі виробники біоетанолу отримують субсидії та податкові пільги. Наприклад, Бразилія, яка разом із США виробляє понад 80% загальносвітового обсягу біоетанолу, завдяки державній програмі розвитку біоенергетики стала світовим лідером у використанні біоетанолу як моторного палива (третє місце за обсягами виробництва біоетанолу займає Китай).

Про збільшення ролі біопалива відмічає Міжнародне енергетичне агентство - у 2021 році біопаливо становило 3,6% світового транспортного попиту на енергію, головним чином для автомобільного транспорту. Прогнозується, що внесок біопалива в сценарій "нульових викидів" у транспорті зросте вчетверо – до 15% у 2030 році. Виробники підтримують цей тренд, тому у 2021 році інвестиції в рідке біопаливо подвоїлися і, вочевидь, зростатимуть й надалі. Причому значна увага приділяється впровадженню саме індивідуальних БГУ.

Для мети переробки органічних відходів фермерських господарств у вигляді гною, кухонних відходів, зеленої маси, соломи тощо з виробництвом біогазу та біодобрив, підходять БГУ з об'ємом біореактора від 20 до 100 м³. Так, БГУ об'ємом 100 м³ виробляє 118 800 м³ біогазу на рік, або 325,5 м³ біогазу на добу, що еквівалентно 227,8 м³ природного газу на добу⁵. За місяць буде отримано 6835 м³ вартістю 54680 грн (без урахування поточних витрат на обслуговування, які, як показує практика, досить великі). Виробництво електроенергії, відповідно, становить близько 19 530 кВт на місяць.

У визначенні орієнтовної вартості БГУ можна спиратися на такі умовні цифри: за ринковими пропозиціями компаній, які займаються БГУ, її загальна вартість без вартості землі становить 936,6 євро (500 дол) за м³

⁴ При спалюванні біоетанолу виходять лише два продукти: вуглекислий газ і вода

⁵ В холодну пору року продуктивність БГУ знижується до 80-90%

реактора, 30-40% від загальної вартості – металевий реактор, будівельні роботи можуть становити до 25% від вартості БГУ [17]. Вартість БГУ на 100 м³ становить до 47484,41 євро (табл. 1), а з урахуванням транспортних та проектних робіт може становити близько 80-100 тис. євро. Прогнозована рентабельність такої установки становить приблизно 3-5%, термін служби – 15 років. За умови отримання державної субсидії та/або пільгового кредиту придбання БГУ може виявитися рентабельною інвестицією.

Таблиця 1. Середня вартість біогазової установки

Об'єм БГУ, м ³	Переробка сировини, тонн на рік	Кількість біогазу за рік · м ³	Ціна в доларах США	Ціна в EUR
5	100	5400	7372,781	6 905,413
10	250	12 600	9 278,107	8689,958
15	360	18 000	18 589,35	17410,95
25	550	28 800	23 230,77	21 758,15
50	1200	59 400	33 094,67	30 996,77
100	2400	118 800	50 698,22	47484,41
250	6000	298 800	98 224,85	91 998,28
2 000 000 м ³ 1,7 тис. тне	4 800 000	237 600 000	1 500 000-2 000 000	1,404,914- 1,873,218

Джерела: Fluid (2021) [19]

Відносна вартість виробництва одиниці біопалива на БГУ зменшується зі збільшенням об'єму реактора, що означає вигідність придбання БГУ більшого об'єму на декілька фермерських господарств. Але в даному випадку зростають витрати на газопровід та логістику. Експлуатаційні витрати не менш важливі, ніж витрати на придбання, і зазвичай не перевищують 4% початкової вартості БГУ на рік. Таким чином, вартість придбання БГУ досить висока для окремого фермерського господарства, що утруднює її придбання самостійно без допомоги держави та використання банківського кредиту.

В провадженні та використанні БГУ з урахуванням державної допомоги на рівні фермерського господарства може бути беззбитковим, але приносити вагомі вигоди в енергетичному, та безпековому вимірі. Оцінюючи ефективність функціонування БГУ з позиції підвищення стійкості вітчизняної економіки, необхідно враховувати той факт, що її використання сприяє комплексному вирішенню проблем підвищення енергетичної, паливної, сільськогосподарської та екологічної безпеки України. Для фермерів будівництво БГУ розширює можливості для покращення умов життя та підвищення добробуту. Адже БГУ утилізують сільськогосподарські відходи і, таким чином, покращують гігієнічну ситуацію для їх користувачів і суспільства. Економія на придбанні побутового газу зменшує витрати господарств, а можливість

опалення допоміжних приміщень підсобних господарств, таких як теплиці, оранжереї, склади, тваринницькі приміщення, дозволяє створити додаткове джерело доходу для фермерів.

SWOT-аналіз використання БГУ наведено в таблиці 2.

Таблиця 2. SWOT-аналіз використання біогазових установок

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - відновлюване джерело енергії; рішення для сталої енергетики - перевірені та надійні технології; - енергоефективний процес; - запобігання вирубці лісів; - вирішення проблеми утилізації органічних відходів; - знезараження шкідливих відходів; - органічні добрива, отримані з біогазового реактора, мають вищу поживну цінність порівняно зі звичайним гноєм; - зменшення викидів вуглецю в атмосферу; - газ, який використовується для приготування їжі, освітлення та виробництва електроенергії; - сприятливі кліматичні умови в більшості регіонів для виробництва біогазу в індивідуальних реакторах. 	<ul style="list-style-type: none"> - звичка фермерів до традиційного використання звичних для них видів енергії (дерева, природний газ); - недосконалість механізмів державної підтримки; - труднощі збору сировини для завантаження в біогазовий реактор
Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - зростання попиту на енергетичні ресурси; - створення робочих місць у сільській місцевості (будівництво та обслуговування біогазових реакторів). 	<ul style="list-style-type: none"> - у разі припинення постійної подачі зброджувальної сировини в реактор або її надлишкової подачі можливе зниження виходу біогазу та необхідність перезапуску БГУ; - фінансова неспроможність населення інвестувати кошти в будівництво біогазового реактора.

Джерело: Узагальнено автором на основі: Малік та ін., 2020 [20]; Пришляк, 2021 [21]; Шкарівська та ін., 2020 [22]; Шпичак та ін., 2015 [24]; Токарчук та ін., 2020 [23].

Наведена вище матриця SWOT-аналізу демонструє, що сильні сторони та можливості біогазових установок значно переважають слабкі сторони

та загрози, які можна подолати за допомогою різних інструментів державного впливу і механізмів регулювання

Наразі, незважаючи на перспективність, реалізація проектів біогазу та біометану в Україні стикається з низкою ризиків та фінансових проблем. По-перше, відсутність у господарств власних заощаджень для стартових інвестицій, труднощі з отриманням кредиту – як правило, це лише близько 20-25% початкових капітальних витрат в мирні часи, а під час війни кредитування банками практично заморожене. Вимоги банків до позичальників занадто жорсткі, щоб індивідуальні інвестори (наприклад, фермери) могли залучити необхідний капітал. З точки зору банку, клієнтам часто не вистачає технічних знань у цій сфері та правильного розрахунку достатньої кількості показників для адекватної оцінки ризику/прибутковості для окремих проектів БГУ. Існують також деякі ризики, які важко оцінити, насамперед, військові ризики, безпека постачання сировини або невідповідність біогазу жорстким стандартам якості газу для закачування в національні розподільні мережі. Це може вплинути на параметри кредиту (підвищити відсоток і скоротити термін).

Згідно з умовами кредитування, розміщеними на сайтах вітчизняних банків, технічні параметри кредиту встановлюються банком індивідуально для кожного проекту відповідно до аналізу його параметрів та прогнозованого прибутку. За стабільної фінансово-економічної ситуації, банківський кредит покриває не більше 20-25% вартості проекту і надається на 5-7 років, але в умовах воєнного часу вимоги до позичальника та відсотки підвищуються, що фактично блокує можливість отримання кредиту. Тому виникає потреба в державній допомозі для покриття витрат на сплату відсотків або видачі пільгових кредитів фермерам, які встановили або збираються встановити БГУ.

Під час воєнного стану державою реалізується низка програм, зокрема програма «Доступні кредити 5–7–9 %», грантова програма «Власний бізнес», завдяки якій більша кількість сільгосптоваровиробників може отримати кошти в рамках програм ЄС. Підписано Угоду про надання кредиту (7 млн євро) та гранту (0,4 млн євро) для реалізації проекту «Рефінансування енергоефективних інвестицій малих та середніх підприємств України через фінансовий сектор», що фінансується урядом Федеративної Республіки Німеччина через KfW. Залучені кредитні кошти спрямовуватимуться Фондом розвитку підприємництва через банки-партнери на фінансування МСП у національній валюті, що дозволить МСП здійснювати інвестиції в енергоефективні заходи в умовах воєнного стану [25]. В рамках цієї програми можливо було б виділити кошти саме на цілі придбання БГУ, що стало б вагомою фінансовою допомогою на цілі енергозбереження та підвищення паливно-енергетичної безпеки.

Також серед способів фінансування БГУ можливо назвати залучення спонсорів – енергетичних компаній чи великих агрофірм, або створення сільськогосподарських кооперативів. Можливо використання ринкових

методів фінансування, зокрема зелених облігацій або трастових фондів інвестиційних компаній (IEA, 2020) [26].

Нині держава не докладає достатньо зусиль для фінансової підтримки фермерів в цілях поширення БГУ, які спроможні послабити гостроту низки безпекових та економічних проблем України. Виробництво біогазу та біопалива посилить енергетичну безпеку окремих с/г підприємств і країни в цілому, зменшить витрати господарств на паливо та умовжливлять додаткові доходи за рахунок продажу електроенергії та біопалива.

Таким чином, поширення БГУ спроможне значною мірою сприяти підвищенню стійкості економіки та зміцненню економічної та паливно-енергетичної безпеки.

Висновок

В руслі потреб економічного відновлення України, підвищення стійкості економіки і забезпечення енергетично-паливної та економічної безпеки перспективним напрямом є розвиток сектору рідких біопалив, зокрема стимулювання впровадження індивідуальних БГУ. Але фінансування є найважливішим фактором, що стоїть на заваді їх поширення, а найбільший ризик для інвесторів – політична нестабільність, враховуючи, що інвестиції повинні мати 15-20-річну перспективу. Тому в грантових програмах уряду доцільно передбачити такий напрям, як стимулювання придбання та експлуатації індивідуальних біогазових установок фермерськими господарствами та запровадити низку стимулюючих фінансово-економічних інструментів:

- скасування або суттєве зниження ставок акцизного податку на біодизель і його суміші та моторні бензини із вмістом біоетанолу;
- скасування необхідності подання податкового векселя для виробників біоетанолу;
- формування гарантованого попиту на моторні біопалива (наприклад, встановлення ринкових квот та графіку підвищення частки біопалива в загальному обсязі пального), або надання державної підтримки (субсидій), суб'єктам господарювання, що працюють у сфері [27];
- звільнити від сплати податку за викиди CO₂ установки, що спалюють біопаливо.

SWOT-аналіз використання індивідуальних БГУ, які працюють на відходах рослинництва та тваринництва, підтвердив їх еколого-економічну вигідність для суспільства. Збільшення кількості індивідуальних БГУ дозволить державі сприяти підвищенню стійкості економіки до паливно-енергетичних проблем, що виникають внаслідок руйнацій енергетичної інфраструктури України, та водночас зробити крок до вирішення екологічної проблеми переробки відходів, створить можливість додаткового доходу для аграріїв. У майбутньому це збільшить надходження до бюджету. Аграрії матимуть можливість переробляти

відходи на біодобрива, біопаливо і електроенергію. Виробники біогазового обладнання розширяють продажі своєї продукції та отримують прибуток, який може дати мультиплікаційний поштовх для розвитку виробництва в сусідніх галузях. Таким чином, потенційний загальний економічний ефект значно перевищить поточні вигоди від підвищення паливно-енергетичної безпеки за рахунок виробництва біопалива. Це дозволить знизити залежність держави від імпорту енергоносіїв, збільшити потенціал аграрного сектору, дасть додатковий поштовх переробній промисловості, насамперед виробникам етилового спирту, та зміцнить нашу державу у досягненні паливно-енергетичної та економічної безпеки.

Джерела:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язковості використання рідкого біопалива (біокомпонентів) у галузі транспорту. Проект Закону України від 05.11.2020 № 3356-д URL: <https://ips.ligazakon.net/document/I103586A> (доступ 01.08.2023).
2. Зоркін А. Україна може замінити 30% дизелю власним виробленим біопаливом. Офіс ефективного управління BRDO URL: <https://brdo.com.ua/analytics/ukrayina-mozhe-zaminyty-30-dyzelyu-vlasnym-vyroblyenym-biopalyvom/> (доступ 27.07.2023).
3. Bedana, D. et al. (2022) „Financial and functionality analysis of a biogas plant in Bangladesh“, *Heliyon*, Vol. 8, No. 9, p. e10727. ISSN 2405-8440. DOI [10.1016/j.heliyon.2022.e10727](https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10727).
4. Yalaw, A.W. (2021) „Economic contributions and synergies of biogas with the SDGs in Ethiopia“, *Energy Nexus*, Vol. 3, p. 100017. ISSN 2772-4271. DOI [10.1016/j.nexus.2021.100017](https://doi.org/10.1016/j.nexus.2021.100017).
5. Iqbal, N. et al. (2021) „Socioeconomic impacts of domestic biogas plants on rural households to strengthen energy security“, *Environ Sci Pollut Res*, Vol. 28, pp. 27446–27456. ISSN 0944-1344. DOI [10.1007/s11356-021-12633-2](https://doi.org/10.1007/s11356-021-12633-2)
6. Obileke, K. et al. (2022) „Economic Analysis of Biogas Production via Biogas Digester Made from Composite Material“, *ChemEngineering*, Vol. 6, No. 5, p. 67. ISSN 2305-7084. DOI [10.3390/chemengineering6050067](https://doi.org/10.3390/chemengineering6050067).
7. Cucui, G. et al. (2018) „Quantifying the Economic Effects of Biogas Installations for Organic Waste from Agro-Industrial Sector“, *Sustainability*, Vol. 10, p. 2582. ISSN 2071-1050. DOI [10.3390/su10072582](https://doi.org/10.3390/su10072582)
8. Zhang, C. and Xu, Y. (2020) „Economic analysis of large-scale farm biogas power generation system considering environmental benefits based on LCA: A case study in China“, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 258, p. 120985. ISSN 0959-6526. DOI [10.1016/j.jclepro.2020.120985](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120985) 0.
9. Sørensen, J.F.L. and Jørgensen, H.P. (2022) „Rural Development Potential

- in the Bioeconomy in Developed Countries: The Case of Biogas Production in Denmark“, *Sustainability*, Vol. 14, p. 11077. ISSN 2071-1050. DOI 10.3390/su141711077 .
10. Pfau, S.F. et al. (2017) „Biogas between renewable energy and bioeconomy policies—opportunities and constraints resulting from a dual role“, *Energy, Sustainability and Society*, Vol 7. ISSN 21920567. DOI 10.1186/s13705-017-0120-5.
 11. Janíček, F., Perný, M., Šály, V. and Némethová, J. (2018) „Biogas Stations in Slovakia – Current State“, *Transactions on Electrical Engineering*, Vol. 7, No. 4, pp. 79-85. DOI 10.14311/TEE.2018.4.079
 12. Пришляк Н.В. Організаційно-економічний механізм виробництва біопалив із агробіомаси: теорія, методологія, практика. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису. Вінниця – 2021
 13. Паламаренко Я.В. Сучасний стан та перспективи розвитку біогазової галузі України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 21. С. 54-62
 14. Токарчук Д.М. Економіко-екологічні вигоди застосування біогазових установок у домогосподарствах. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 6. С. 39-49.
 15. Токарчук Д.М., Пришляк Н.В., Паламаренко Я.В. Перспективи використання відходів рослинництва на виробництво біогазу в Україні. *Агросвіт*. 2020. № 22. С. 51-57.
 16. Біоенергетичні проекти: від ідеї до втілення. Практичний посібник / Під загальною редакцією Тормосова Р.Ю. К.: ТОВ «Поліграф плюс», 2015. 208 с.
 17. Офіційний сайт Еконтех. URL. <http://ekotenk.com.ua/>
 18. Офіційний сайт Компанія LTV GmbH / <https://ltvukraine.com.ua/> / (доступ 20.07.2023).
 19. Fluid (2021) „Prices of biogas plant“. [Online]. Available: http://www.fluid-biogas.com/?page_id=185. [Accessed: 05 Feb. 2023].
 20. Малік, М., Шпикуляк, О., Мамчур, В. (2020) „Реалізація цілей сталого розвитку Україна в контексті трансформації особистих селянських господарство у сім'ї фермерські “, *Економіка природокористування і сталий розвиток* , вип. 26, № 7, С. 21-31. ISSN 2310-8479. DOI 10.37100/2616-7689/2020/7(26)/3.
 21. Пришляк, Н. В. (2021) „Методичні підходи до визначення еколого-економічної ефективності виробництва біопалив із агробіомаси “, *Агросвіт* , № 12, С. 58-67. ISSN 2306-6792. DOI 10.32702/2306-6792.2021.12.58.
 22. Шкарівська, Л.І., Давидюк, Г.В., Клименко, І.І., Довбаш, Н.І. (2020) „ Використання відходів біогазових установок для удобрення сільськогосподарських культур “, *Агроекологічний журнал* , No.1 , С. 75-82. ISSN 2077-4915. DOI [10.33730/2077-4893.1.2020.201275](https://doi.org/10.33730/2077-4893.1.2020.201275).
 23. Шпичак, О.М., Боднар О.В. (2015) „Енергетичний підхід щодо оцінки трансформацій в сільському господарстві через призму фізіократичних поглядів у контексті інноваційних процесів “ ,

- Економіка АПК , № 15, С. 5-16. ISSN 2413-2322.
24. Токарчук Д.М., Пришляк Н.В., Токарчук О.А. та Мазур К.В. (2020) „Техніко-економічні аспекти виробництва біогазу на малому сільськогосподарському підприємстві з моделюванням оптимального розподілу енергетичних ресурсів для максимізації прибутку” , ІНМАТЕХ – Агротехніка, Вип. 61, № 2, С. 339-349. ISSN 2068-2239. DOI 10.35633/inmateh-61-36.
 25. Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні (за період 01.07 – 31.07.2022 р.) / <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-08/byudzhetna-politika-3.pdf>
 26. IEA (2020) „Outlook for biogas and Prospects for organic growth“. IEA: France. [Online]. Available: <https://www.iea.org/reports/outlook-for-biogas-and-biomethane-prospects-for-organic-growth> [Accessed: 15 Feb. 2023].
 27. Технологічний прогрес у виробництві рідких біопалив та відновлювальних газів. Головні висновки Звіту IEA BIOENERGY. Міжнародне енергетичне агентство (IEA Bioenergy). URL: <https://saf.org.ua/news/1604/> / (доступ 22.07.2023).

3.7. Theoretical aspects of ensuring the quality and security of investment services in Ukraine

Теоретичні аспекти забезпечення якості та безпеки інвестиційних послуг в Україні

Не зважаючи на нестабільну політико-економічну ситуацію в Україні, ключовим тригером якої є війна, а другорядним – накопичені макроекономічні проблеми, залишається необхідним стимулювання інвестиційної діяльності, що являє собою дієвий спосіб підтримки та відновлення економіки.

Розвиток та популяризація інвестиційних послуг в умовах підвищених ризиків – складне та комплексне завдання. В той же час, такі послуги забезпечують колективне інвестування та професійне управління інвестиційними активами, що в порівнянні із індивідуальним інвестуванням – має ряд очевидних переваг. Активізації розвитку інвестиційних послуг сприяє розширення суб'єктної сітки учасників фінансового ринку, які можуть надавати та споживати такі послуги. При цьому процеси надання інвестиційних послуг завжди супроводжуються фінансовими ризиками, а в поточних умовах ще й підвищеними ризикам середовища надання таких послуг. В цьому руслі необхідно детально дослідити теоретичне підґрунтя надання інвестиційних послуг у межах безпекових коридорів.

Інвестиційні послуги відносять до фінансових послуг. Нормативне середовище реалізації інвестиційних послуг в Україні регламентовано наступними законами:

- Законом України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» [6];
- Законом України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» [7];
- Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [8];
- Законом України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» [9].

При цьому, слід зазначити що ринок інвестиційних послуг України зазнає суттєвих регуляторних змін, які вступають в дію з 01.01.2024р.. Ця дата знаменується втратою чинності Закону України про «Про фінансові

⁶ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

⁷ Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>

⁸ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.

⁹ Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text>

послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», а закони України «Про фінансові послуги та фінансові компанії», «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» та «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків» набувають чинності у нових редакціях.

Слід розмежовувати інвестиційні послуги, що відносять до складу фінансових послуг, і, безпосередньо, інвестиційну природу фінансових послуг в цілому, адже останні, по суті, мають такі ознаки. Серед українських науковців не поширеним є вивчення природи інвестиційних послуг, як окремого виду фінансових послуг.

Так, Коваленко Ю.М. досліджуючи інвестиційні послуги у складі фінансових послуг, справедливо відзначила, що інвестиційні послуги являють собою «операції з фінансовими інструментами на ринках фінансових послуг, зокрема інвестиційних, що виробляються суб'єктами, постійний рід занять або постійна діяльність яких полягає у виробництві таких послуг і/або провадженні інвестиційної діяльності на професійній основі, в інтересах професійних або роздрібних клієнтів за власний рахунок або за рахунок цих осіб, а у випадках, що передбачені законодавством, – за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, із метою одержання доходу і/або збереження реальної вартості таких активів» [10с. 135].

Науковиця підкреслює, що усі види фінансових послуг слід поділити на три групи:

- 1) страхові послуги та ті, що пов'язані зі страхуванням;
- 2) банківські послуги й інші фінансові послуги (окрім страхування);
- 3) інвестиційні послуги.

Проте, на нашу думку серед банківських послуг також можна виокремити інвестиційні послуги. В цьому руслі, доцільно звернутись до нормативної бази. Так, у згаданому Законі України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». В Законі не згадується термін «інвестиційні послуги».

Проте, професійна діяльність на ринках капіталу, яка тісно пов'язана із інвестиційними послугами, визначається як діяльність акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю або товариств з додатковою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг на ринках капіталу під час здійснення будь-якого виду діяльності, передбаченого частиною другою цієї статті. У межах здійснення професійної діяльності на ринку капіталу відбувається надання інвестиційних послуг (табл.1).

10. Коваленко Ю. М. Місце, сутність і класифікаційні ознаки інвестиційних послуг у складі фінансових послуг. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2018. № 9(37). С. 131–136.

Таблиця 1. Найбільш поширені інвестиційні послуги на фінансовому ринку

<i>Основні послуги</i>	<i>Додаткові послуги</i>
субброкерські послуги; брокерські послуги; дилерські послуги; послуги з управління портфелем фінансових інструментів; інвестиційне консультування; андеррайтинг та/або послуги з розміщення з наданням гарантії; послуги з розміщення без надання гарантії.	зберігання фінансових інструментів та коштів клієнтів а також розпорядження фінансовими інструментами та коштами клієнта, які є предметом забезпечення; надання клієнтам кредитів та позик для укладення за участю або посередництвом такої інвестиційної фірми деривативних контрактів та вчинення правочинів щодо фінансових інструментів; надання клієнтам консультацій з питань фінансування їхньої господарської діяльності, стратегії розвитку, інших пов'язаних питань, надання послуг та консультацій щодо реорганізації або купівлі корпоративних прав юридичних осіб; послуги, які передбачають здійснення валютних операцій, у випадках, пов'язаних з наданням інвестиційною фірмою послуг своєму клієнту; проведення інвестиційних досліджень та фінансового аналізу або надання будь-яких інших загальних рекомендацій, пов'язаних з проведенням операцій з фінансовими інструментами; послуги, пов'язані з андеррайтингом; надання гарантії щодо виконання зобов'язань перед третіми особами за договорами, що укладаються від імені клієнта такої інвестиційної фірми.

Джерело: складено автором за [11].

При цьому, відповідно до зазначеного Закону, визначено такі види професійної діяльності:

- діяльність з торгівлі фінансовими інструментами;
- діяльність з організації торгівлі фінансовими інструментами;
- клірингова діяльність;
- депозитарна діяльність;
- діяльність з управління активами інституційних інвесторів;
- діяльність з управління майном для фінансування об'єктів будівництва та/або здійснення операцій з нерухомістю;
- діяльність з адміністрування недержавних пенсійних фондів.

Досить часто науковці ототожнюють інвестиційні послуги із діяльністю на ринку цінних паперів. Перш за все, це пов'язано з тим, що дійсно послуги пов'язані із діяльністю на ринку цінних паперів займає більшу частку інвестиційних послуг на фінансовому ринку, адже така діяльність

¹¹ Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

вимагає наявності ліцензії, спеціальних договорів або ж відповідних компетентностей. З цих причин, власник капіталу часто не може самостійно реалізовувати свої інвестиційні наміри на ринку.

Слід підкреслити, що всі види діяльності в межах яких здійснюється надання відповідних інвестиційних послуг в Україні передбачають отримання ліцензії Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Що ж до додаткових послуг, то інвестиційні фірми в праві їх надавати своїм клієнтам, якщо вони зазначені в рішенні Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку про видачу їй ліцензії на провадження відповідного виду діяльності в межах професійної діяльності з торгівлі фінансовими інструментами та внесені до реєстру професійних учасників ринків капіталу та організованих товарних ринків (табл. 1: додаткові послуги).

Досліджуючи інвестиційні послуги на фінансовому ринку, слід звернути увагу на суб'єктів таких послуг. З одного боку перебувають надавачі послуг, з іншого – споживачі, або клієнти. Особливе місце серед суб'єктів інвестиційних послуг посідають регулюючі органи (рис.1).

Надавачі послуг	Споживачі послуг	Регулятори надання послуг
<ul style="list-style-type: none"> •Професійні учасники ринку капіталів •Банки •Інвестиційні компанії 	<ul style="list-style-type: none"> •Фізичні особи •Юридичні особи 	<ul style="list-style-type: none"> •Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку •Національний банк України •Саморегулювні організації

Рис.1. Загальний вигляд суб'єктної структури ринку інвестиційних послуг

Джерело: побудовано автором.

Ключове місце серед надавачів інвестиційних послуг посідають професійні учасники ринків капіталів, які визначаються як «юридичні особи, що функціонують в організаційно-правовій формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, що провадять на ринках капіталу професійну діяльність, види якої визначені законом. Центральний депозитарій цінних паперів має статус професійного учасника ринків капіталу» [12].

¹² Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>

Основні засади регулювання інвестиційних послуг, що надаються в межах ринку капіталів України визначає Закон України «Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків». Зокрема, визначено цілі та форми державного регулювання (табл.2).

Таблиця 2. Цілі та форми державного регулювання ринку капіталів в Україні

<i>Цілі державного регулювання</i>	<i>Форми державного регулювання</i>
<ul style="list-style-type: none"> - реалізації єдиної державної політики у сфері емісії (видачі) та обігу цінних паперів, організація діяльності професійних учасників ринків; - створення умов для ефективної мобілізації та розміщення фінансових ресурсів; - забезпечення прозорості ринків капіталу; - забезпечення рівних можливостей для доступу осіб, що мають намір провадити професійну діяльність на ринках капіталу; - гарантування прав власності на цінні папери; - захисту прав учасників ринків капіталу; - інтеграції в європейський та світовий ринки капіталу; - дотримання учасниками ринків вимог актів законодавства; - запобігання монополізації та розвитку добросовісної конкуренції; - контролю за прозорістю та відкритістю ринків. 	<ul style="list-style-type: none"> - прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринків; - провадження нагляду, здійснення регулювання та контролю щодо реалізації прав та виконання обов'язків; - регулювання емісії (видачі), обігу, викупу та погашення цінних паперів, контрактів та вчинення і виконання правочинів; - видача ліцензій на провадження відповідного виду діяльності в межах професійної діяльності на ринках, а також забезпечення контролю; - заборона здійснення професійної діяльності у разі відсутності ліцензії; - реєстрація випусків цінних паперів, звітів про результати емісії цінних паперів та затвердження проспектів цінних паперів; - контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів, звіту про результати емісії; - створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням прав; - контроль за достовірністю та повнотою розкриття інформації емітентами та особами, які провадять професійну діяльність на ринках капіталу; - встановлення правил і стандартів здійснення операцій на ринках, а також провадження контролю за їх дотриманням; - пруденційний нагляд за професійними учасниками ринків; - реєстрація специфікацій деривативних контрактів; - контроль за діяльністю осіб, які провадять діяльність, пов'язану з ринками;

Джерело: авторська вибірка з [13].

¹³ Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Діяльність з торгівлі фінансовими інструментами провадиться інвестиційними фірмами, які створюються у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю, для яких операції з фінансовими інструментами є виключним видом діяльності. Банки, отримавши ліцензію на провадження інвестиційних послуг надають такі послуги своїм клієнтам, займаючи значну частку ринку.

Споживачами інвестиційних послуг виступають юридичні та фізичні особи, які володіють тимчасово-вільним капіталом та мають усвідомлений намір інвестувати цей капітал через механізм кваліфікованих інвестиційних послуг.

Використання таких форм державного регулювання як прийняття законодавчих актів, що регулюють дану сферу, контроль за дотриманням норм законодавства, та визначення чітких вимог до професійної діяльності на ринках капіталів та суб'єктів такої діяльності – становлять основу державного регулювання. Використання зазначених форм державного регулювання сприяє досягненню поставлених цілей, що стосуються реалізації єдиної державної політики у сфері емісії та обігу цінних паперів, створення сприятливих умов для інвесторів та емітентів, забезпечення прозорості ринку та його інтеграції у світовий простір.

В контексті розбудови вітчизняного ринку інвестиційних послуг регуляторне середовище глобального ринку капіталів має важливе значення. Слід погодитись, що інвестиційний ринок виступає окремим інститутом загальної системи економічних відносин, який забезпечує кооперацію, взаємодію та конкуренцію суб'єктів інвестиційної діяльності на основі попиту та пропозиції специфічних інвестиційних товарів та послуг [14].

При цьому, більшість науковців ототожнюють інвестиційний ринок з фондовим ринком. Проте, інвестиційний ринок включає і ринок реального інвестування. Об'єднує ці два ринки фінансовий ринок.

Проте, в контексті даного дослідження, цікавість становить окремий сегмент інвестиційного ринку, який частково перетинається фондовим ринком, що забезпечує реалізацію фінансових інвестицій, а також з ринком реального інвестування.

Мова про ринок інвестиційних послуг, що створює канали руху інвестиційного капіталу за допомогою посередників, які діють на ринках капіталів та надають інвестиційні послуги (рис.2).

¹⁴ Стецюк П.А., Федюнін С.А. Методичний інструментарій оцінки та прогнозування інвестиційного ринку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2020. № 4(34). С. 36-42.

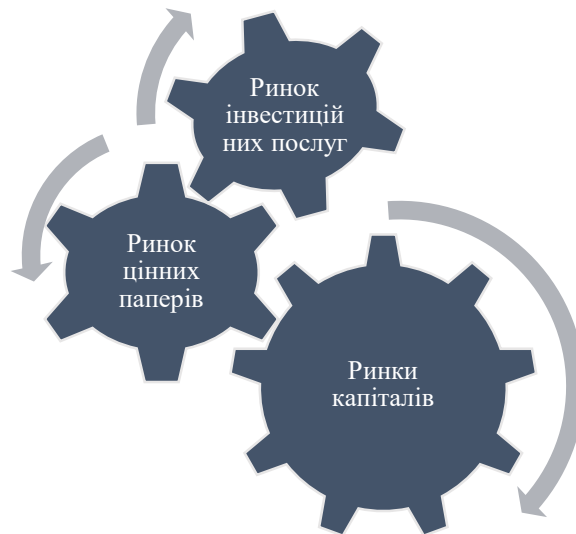

Рис. 2. Ринок інвестиційних послуг як субсегмент ринку капіталів
Джерело: побудовано автором.

Слід погодитись з думками Корнєєва В.В., який наголошує на тому, що фінансовий ринок доцільно розглядати з інституційних позицій адже, при цьому виокремлюються системоутворюючі зв'язки між елементами – складовими ринку, враховуються інвестиційні наміри і уподобання вкладників та реципієнтів капіталу, забезпечується моніторинг руху фінансових потоків і прозорості угод на макро- і мікрорівні [15].

Такі ж зв'язки формуються між ринком інвестиційних послуг, ринком цінних паперів, ринком реальних інвестицій та іншими сегментами фінансового ринку. В свою чергу, класифікуючи інвестиційні послуги, можна досліджувати окремі мікро сегменти ринку відповідних інвестиційних послуг. Таку класифікацію інвестиційних послуг пропонує Коваленко Ю.М., вважаючи за ознаки поділу – спосіб реалізації послуги; тип виробника; тип клієнта; інструмент реалізації; торгівельний майданчик; тип торгівлі; диференціація задоволення потреб клієнта; рух фінансових активів; тривалість та мета послуги [16].

Слід підкреслити, що реалізація інвестиційних послуг в межах окремого фінансового ринку має відбуватися задля стимулювання інвестиційної активності в країні та забезпечення виконання ринкових функцій, серед яких можна виокремити:

- акумуляція фінансових ресурсів приватних інвесторів та їх трансформація в інвестиційний капітал;

¹⁵ Корнєєв В.В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на фінансових ринках. К.: НДФІ, 2003. 376с.

¹⁶ Коваленко Ю. М. Місце, сутність і класифікаційні ознаки інвестиційних послуг у складі фінансових послуг. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2018. № 9(37). С. 131–136.

- збереження вартості вкладених інвестиційних ресурсів з врахуванням поточного стану макроекономічного середовища;
- сприяння економічному зростанню;
- забезпечення направлення грошових потоків в найбільш ефективні проекти та сприяння створенню інноваційних продуктів та послуг;
- сприяння макроекономічному балансуванню ділової активності в країні;
- інформування та прогнозування динаміки ринку інвестиційних послуг.

У випадку, якщо ринок інвестиційних послуг не забезпечує виконання більшості із зазначених функцій, постає питання про доцільність його існування та ефективність такого ринку. Неefективний ринок інвестиційних послуг, в першу чергу, не здатен забезпечити безпеку інвесторів та реципієнтів капіталу. За таких умов якість інвестиційних послуг не може бути на належному рівні. Адже неякісні послуги зводять функції ринку інвестиційних послуг до отримання прибутку акціонерів-засновників вітчизняних фінансових установ.

Дослідження якості наданих послуг варто починати із макрорівня і зводити до рівня окремої послуги, адже ієрархія важливості є саме такою [17]. Якісні інвестиційні послуги – забезпечення формування ефективного інвестиційного плацдарму фінансових ресурсів в країні. При цьому якість послуг на ринку інвестиційних послуг тісно пов'язана із фінансовою безпекою ринку.

Беручи до уваги поточну макроекономічну та політичну ситуацію в Україні, кризу та падіння активності на ринку цінних паперів - попит на інвестиційні послуги в Україні безумовно знижується. Проте, гнучка та адаптивна фінансова політика повинна забезпечити готовність ринку інвестиційних послуг швидко відновитися у поствоєнному періоді.

Для того, щоб оцінити потенціал ринку інвестиційних послуг на ринку капіталів слід розглянути існуючі підходи до такої оцінки. За умов відсутності уніфікованих підходів до визначення самого ринку інвестиційних послуг, його меж та складу суб'єктів – систематизація підходів до оцінки ефективності такого ринку є комплексною задачею. Досліджуючи ступінь розвитку ринку інвестиційних послуг у розрізі окремих країн, Дубовик С.В. ключовим параметром (результативною ознакою) ступеня розвитку ринку інвестиційних послуг (хоч і опосередкованого) пропонує використовувати обсяг біржових торгів, який демонструє інтенсивність проведення операцій із цінними паперами. До показників, що автор використовує для аналізу ринку інвестиційних послуг належать: ринкова капіталізація або ринкова вартість, капітал у цінних паперах, кількість лістингових компаній-

¹⁷ Вергелюк Ю.Ю. Теоретичні засади визначення якості фінансових послуг банківських установ України. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2016. №2. С.21-26. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8330/1/4.pdf>.

резидентів, внутрішній кредит, наданий банківським сектором, ВВП, валові інвестиції [18].

Слід погодитись із автором, що дійсно зазначені показники чинять визначальний вплив на розвиток ринку інвестиційних послуг, проте використовуючи вказаний інструментарій, оцінити ринок інвестиційних послуг не можливо. Перш за все, слід зазначити, що інвестиційні послуги можуть стосуватись не лише фінансових інвестицій, а й реальних, що суттєво розширює область дослідження такого ринку. До того ж, інвестиційні послуги можуть бути надані без використання інструментів ринку цінних паперів.

Прийнятнішим для оцінки якостей інвестиційного ринку є методичний підхід, запропонований Стецюком П.А. та Федюнін С.А., який включає декілька послідовних етапів:

«1. Організація постійного моніторингу за поточною інвестиційною активністю суб'єктів інвестиційного ринку в цілому чи в його окремих сегментах, які представляють найбільшу зацікавленість для аналітика (інвестора). Об'єктами такого спостереження можуть бути як загальні індикатори ринку (попит, пропозиція, ціна та рівень конкуренції), так і цілеспрямовано сформована система показників.

2. Прогнозування кон'юнктури інвестиційного ринку та інвестиційної привабливості окремих його сегментів здійснюється за допомогою найбільш прийнятної для аналітика (інвестора) із існуючих методик. Результати аналітично-прогнозних процедур – це база розробки інвестиційної стратегії та інших ключових параметрів майбутньої інвестиційної діяльності» [19].

Для оцінки інвестиційних послуг, що надають банки, інвестиційні компанії, інвестиційні фонди та інші надавачі слід враховувати окремі характеристики якості та ефективності такої послуги:

1. Однією з ключових характеристик інвестиційної послуги є її склад та можливість забезпечити той чи інший рівень доходності вкладень. Тобто, тарифна політика щодо інвестиційної послуги є ключовим фактором її інвестиційної привабливості.

2. Відповідність тарифу за надання інвестиційної послуги ринковим очікуванням споживача за складністю, структурованістю та доходністю продукту.

3. Надійність та фінансова стійкість суб'єкта надання інвестиційної послуги, які одночасно слугують гарантією надання послуг, які часто є розтягнуті у часовому проміжку.

¹⁸ Дубовик С.В. Дослідження ступеня розвитку ринку інвестиційних послуг у розрізі окремих країн. *Вісник Університету банківської справи НБУ*. 2013. № 2(17). 113-120.

¹⁹ Стецюк П.А., Федюнін С.А. Методичний інструментарій оцінки та прогнозування інвестиційного ринку. *Методичний інструментарій оцінки та прогнозування інвестиційного ринку. Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2020. № 4(34). С. 36-42.

4. Наявність у складі інвестиційних послуг оперативної інформаційно-аналітичної підтримки. Мова йде про забезпечення клієнта вихідною інформацією, консультаціями та фаховими коментарями перед прийняттям рішення з придбання послуги, надання систематизованих аналітичних матеріалів та їхня інтерпретація фахівцями компанії.

5. Безперервний доступ до віртуальних кабінетів та інвестиційних рахунків, забезпечення вимоги до якості сервісу, використання статусних технологій, з притаманним їм набором сервісних функцій та відповідною вартістю.

6. Рівень диверсифікації інвестиційних пропозицій та послуг в цілому. Для клієнта вигідна комплексна пропозиція інвестиційних послуг – кілька професійних видів діяльності, що містять брокерські, дилерські, депозитарні та трастові послуги в якості основних, а також надання додаткових послуг, наприклад, інформаційних, консультаційних, навчальних. Fintech дозволяє сьогодні трансформувати інвестиційні послуги та технології їх надання, зробити їх сучасними та усвідомити, що поняття традиційних інвестиційних послуг залишається в минулому. До того ж, диверсифікація та варіативність бізнесу суб'єкта надання інвестиційних послуг створюють певну «стабілізаційну страхову подушку», роблячи компанію менш залежною від несприятливої ринкової кон'юнктури.

Визначаючи якісні характеристики інвестиційних послуг, слід підкреслити, що три останні пункти в останні роки із розвитком цифрових технологій набувають нового значення та завдяки їх наявності – переходять на новий рівень сервісу. Саме це дозволяє створити нові бізнес-моделі, де характеристика фінансових послуг нерозривно пов'язана із фінансовими технологіями, бо без останніх фінансова послуга не має тих рис і набуває зовсім іншого вигляду (ціни, швидкості, собівартості, безпеки).

Серед Fintech сервісів, що стосуються цифрової трансформації інвестиційних послуг варто виокремити ті, що стосуються управління активами та інвестиціями: соціальний трейдинг, робоадвайзери, персональний фінансовий менеджмент, онлайн-банкінг. Також окрему групу становлять технології, що призначені для допомоги функціонування та обслуговування ринку. В цьому руслі, сьогодні практики та науковці говорять про створення цілого сегменту цифрових інвестиційних послуг – ринок цифрового управління капіталом, або WealthTech. Фінансові технології спрямовані на покращення існуючих фінансових продуктів, інші їх кардинально трансформують (наприклад, квантові технології або компоненти робототехніки). В сукупності функціонування та розвиток світового ринку FinTech призводить до цифрової трансформації фінансового ринку, що змінює існуючі бізнес-процеси. Особливості організації фінансових ринків у різних країнах

призводять до того, що інтеграція ринку FinTech призводить до відмінних рис цифрової трансформації ринку фінансових послуг [20].

Таким чином, роль та значення інвестиційних послуг у залученні клієнтів для інвестування фінансових ресурсів у цінні папери та інші інвестиційні об'єкти зростатиме та вимагатиме нових, нетрадиційних підходів щодо до таких послуг. Зокрема, це вимоги до якості таких послуг та безпеки ринку інвестиційних послуг. Чільне місце у забезпеченні якості та безпеки інвестиційних послуг відіграє цифровізація фінансового ринку, що повинно лежати в основі подальших досліджень.

Джерела

1. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки: Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text>
2. Про фінансові послуги та фінансові компанії: Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>
3. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 № 2664-III зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>.
4. Про державне регулювання ринків капіталу та організованих товарних ринків: Закон України від 30.10.1996 № 448/96-ВР зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Коваленко Ю. М. Місце, сутність і класифікаційні ознаки інвестиційних послуг у складі фінансових послуг. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2018. № 9(37). С. 131–136.
6. Стецюк П.А., Федюнін С.А. Методичний інструментарій оцінки та прогнозування інвестиційного ринку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2020. № 4(34). С. 36-42.
7. Корнеев В.В. Кредитні та інвестиційні потоки капіталу на
8. Дубовик С.В. Дослідження ступеня розвитку ринку інвестиційних послуг у розрізі окремих країн. *Вісник Університету банківської справи НБУ*. 2013. № 2(17). 113-120.
9. Вергелюк Ю.Ю. Теоретичні засади визначення якості фінансових послуг банківських установ України. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2016. №2. С.21-26. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8330/1/4.pdf>.
10. Вергелюк Ю. Інвестування на ринку Fintech. *Modeling the development of the economic systems*, 2023. №(1), 50–56. URL: <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-7>.

²⁰ Вергелюк Ю. Інвестування на ринку Fintech. *Modeling the development of the economic systems*, 2023. №(1), 50–56. URL: <https://doi.org/10.31891/mdes/2023-7-7>.

PART 4

**ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК НОВІТНЯ
ДЕТЕРМІНАНТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ**

**DIGITALIZATION AS THE NEWEST
DETERMINANT OF NATIONAL SECURITY**

4.1. Formation of digital competencies of public servants in the context of military operations and conflicts

Формування цифрових компетенцій публічних службовців в умовах військових дій та конфліктів

З кожним роком з'являється та розвивається все більше цифрових інструментів та інновацій в системі публічного управління. Стрімкий розвиток технологій формує нову цифрову реальність у практиці системи публічного управління, надання адміністративних послуг, зменшення втручання держави у надання дозвільних документів тощо. Технології значно змінюють взаємини між людьми та державними інститутами. Цифрова трансформація значно впливає на навчання, підвищення кваліфікації, формування інноваційних навичок, компетенцій, надання адміністративних послуг, видачу певних юридичних документів тощо.

Водночас, повномасштабне вторгнення росії на територію України, воєнні дії на території нашої країни, а також обмежувальні заходи внаслідок пандемії COVID-19 пришвидшили процеси цифровізації системи публічного управління, що викликало потребу у формуванні нової генерації публічних службовців, які можуть швидко вчитися та гнучко працювати в умовах невизначеності та надзвичайних ситуаціях. Публічні службовці не були готові до повної цифровізації процесів управління та прийняття рішень в мінливих умовах.

В умовах цифрової трансформації соціально-економічної системи та різних напрямків діяльності управлінців актуалізується необхідність прискорення процесів цифровізації економіки. Особливо важливими стають завдання досягнення конкурентоспроможних позицій у просторі, що формується, нової глобальної економіки, а також підготовки висококваліфікованих управлінських кадрів, які володіють професійними та цифровими компетенціями.

Загалом, цифрові компетенції можна визначити як набір знань, вмінь та навичок, необхідних для використання цифрових технологій у діяльності. Цифрові компетенції – це доведена здатність використовувати знання, вміння, навички в областях, пов'язаних з різними ІТ-напрямами та ІТ-сервісами, особисті якості, цінності та установки для ефективного вирішення задач цифрової трансформації та цифрової економіки [1].

На нашу думку, цифрова компетенція публічних службовців – це знання, вміння та навички, які потрібні для виконання своїх посадових обов'язків через інформаційно-комунікаційні технології в умовах цифровізації процесів управління.

При відборі працівників на публічну службу необхідно застосовувати інноваційні підходи, що передбачають наявність цифрових навичок, уміння широко мислити, наявність професійної підготовки в галузі інформатики та комунікацій. Тому в контексті обумовлених факторів

переходу публічного управління до цифрової моделі важливо розглянути змістовні аспекти компетентно орієнтованого підходу до формування цифрової компетенції публічних службовців.

Формування умов розвитку професійних компетенцій складається з певних етапів, перш за все необхідно оцінити поточний рівень готовності та знань публічного службовця, щоб мати уявлення, з яким рівнем роботи він зможе впоратися в інноваційному цифровому середовищі.

Відповідно до шведської національної стратегії цифровізації освіти цифрова компетентність – це рівень, в якому людина знайома з цифровими інструментами та сервісами, а також здатність людини контролювати цифровий розвиток та його вплив на життєдіяльність. Крім того, Шведська комісія з цифровізації також стверджує, що цифрова компетентність включає знання про те, як шукати інформацію, комунікувати, взаємодіяти та виробляти щось за допомогою цифрових технологій, уміння використовувати цифрові інструменти та сервіси, розуміти зміни, що відбуваються в процесі цифровізації суспільства, можливості та ризики й мотивацію розвитку [2].

На думку зарубіжних дослідників (Liisa Ilomäki, Anna Kantosalo, Minna Lakkala) концепція цифрової компетентності складається з набору умінь та компетенцій, зосереджених у кількох областях: медіа та комунікації, технології та робота з комп'ютером, грамотність та інформаційна наука. Цифрова компетентність включає в себе такі компоненти: технічні вміння використовувати цифрові технології, здатність використовувати цифрові технології в повному обсязі для роботи, навчання та у повсякденному житті у різних видах діяльності, здатність критичної оцінки цифрових технологій, мотивація бути частиною цифрової культури [3].

Якщо розглядати проблему формування цифрової компетенції державних службовців, то деякі вчені аналізують забезпечення інформаційної безпеки як важливу цифрову компетенцію.

Так, розуміння того, що проблема забезпечення інформаційної безпеки в організаціях як державного, так і приватного секторів є основою національної безпеки Сполучених Штатів Америки виникло ще до того, як цифровізація стала одним із світових трендів і до того, як була розроблено основу моделі цифрових компетенцій, прийнята у 2016 році на G20. Вперше модель компетенцій для профільних фахівців у галузі інформаційної безпеки була представлена в документі «Competency Model of Cybersecurity», розроблений у 2011 році U.S. Office of Personnel Management. Запропонований у документі підхід визначив для фахівців з інформаційної безпеки набори компетенцій кількох профілів, що мають різні грейди, і став першою спробою стандартизації трудових функцій, що виконуються фахівці з інформаційної безпеки, уніфікації вимог до їхньої початкової кваліфікації та визначення потреб у їхньому додатковому навчанні [4].

Розвитком даного підходу стала загальнодержавна ініціатива США щодо навчання всіх користувачів інформаційних систем в галузі

інформаційної безпеки National Initiative for Cybersecurity Education (NICE). У рамках цієї ініціативи у 2017 році було розроблено документ NIST Special Publication 800-181 «National Initiative for Cybersecurity Education (NICE): Cybersecurity Workforce Framework», який запроваджує більш розвинену модель компетенцій фахівців з інформаційної безпеки, які виконують трудові функції різних спеціальностей та ролей. Усього у документі виділено 52 функціональні ролі (спеціалізації) працівників, які займаються забезпеченням інформаційної безпеки [4].

У ЄС робота в галузі цифрової грамотності населення проводиться через створення національних коаліцій щодо розвитку нових умінь. Нині в ЄС налічується 18 таких національних коаліцій, до яких задіяно понад 300 учасників-розробників та понад 7 млн. громадян [5]. План розвитку цифрових навичок включає 11 заходів щодо використання інструменту самоаналізу SELFIE. У 2018 року створено нову робочу групу «Цифрове освіта, навчання, викладання, оцінювання». У рекомендаціях для громадян ЄС 2018 року [6] щодо визначення необхідних знань та навичок у галузі інформаційної безпеки акцент робиться на загрози кібербезпеки щодо особистої інформації та пов'язаних з нею ризиків – хибних новин, кібербулінгу та радикалізації. Як критичний ризик відзначається порушення інформаційної безпеки у системі державного управління.

Щорічно, починаючи з 2011 року, ENISA проводить у Європі місяць кібербезпеки (European Cyber Security Month), основними заходами якого є різні тренінги для студентів, громадян Євросоюзу, технічних експертів, державних та приватних організацій [6].

Таким чином, одними з важливим цифрових компетенцій для публічних службовців є інструменти та механізми забезпечення інформаційної безпеки та кібербезпеки.

Відповідно до моделі компетенцій команди цифрової трансформації у системі публічного управління, цифрова компетенція – це здатність користувача впевнено, ефективно та безпечно вибирати та застосовувати інфо-комунікаційні технології у різних сферах життя. Ця модель заснована на безперервному оволодінні знаннями, вміннями, мотивацією, відповідальністю (пошук інформації, використання цифрових пристроїв, використання функціоналу соціальних мереж, фінансові операції, критичне сприйняття інформації, виробництво мультимедійного контенту, синхронізація пристроїв та ін.) [7, с.5].

У структурі цифрових компетенцій публічних службовців виділяють такі компоненти: знання, вміння та установки (мотивація та відповідальність). Кожен компонент реалізується в різних сферах діяльності у цифровому середовищі.

Цифрова компетенція необхідна публічним службовцям для виконання своїх функцій в сучасних умовах. Умовно її можна розділити на чотири рівня: базова, універсальна, загальнотехнічна та спеціальна (галузева). У міру зростання інтересу дослідників до цифрової компетенції виникли моделі цифрових компетенцій. Такі як, європейська модель цифрової

компетентності для громадян (DigComp 2.1) [8] та психологічна модель цифрової компетентності [9].

Розглянемо модель цифрової компетентності громадян, запропоновану Євросоюзом. Вона є докладною класифікацією цифрових компетенцій, що включає 5 областей (інформаційна грамотність, комунікація та співпраця, створення цифрового контенту, безпека, вирішення проблем) та 21 цифрову компетенцію, яка необхідна громадянам для повноцінної життєдіяльності в сучасному світі. До зазначених цифрових компетенцій відносяться: використання цифрових пристроїв; використання базового програмного забезпечення цифрових пристроїв; перегляд, пошук і фільтрація даних, інформації та цифрового контенту; оцінка та інтерпретація даних, інформації та цифрового контенту; управління даними, інформацією та цифровим контентом; задоволення власних потреб за допомогою цифрових технологій; взаємодія за допомогою цифрових технологій; обмін за допомогою цифрових технологій; реалізація громадянської позиції за допомогою цифрових технологій; співпраця за допомогою цифрових технологій; мережевий етикет; управління цифровою ідентичністю; розробка цифрового контенту; інтеграція та перероблення цифрового контенту; авторське право і ліцензії; програмування; захист пристроїв; захист персональних даних і приватності; захист здоров'я і благополуччя; захист особистих прав споживача від шахрайства та зловживань; захист навколишнього середовища; розв'язання технічних проблем; визначення потреб і технологічних заходів реагування; творче використання цифрових технологій; виявлення прогалин у цифровій компетентності [8].

Крім того, кожна з 21 компетенції поділена на рівні засвоєння: базовий, середній, професійний. У середині кожного рівня описується можливість реалізації компетенції, різні за складністю завдання, рівень самостійності та розумові операції.

Загалом ця модель є не просто перелік цифрових компетенцій, а система для навчання та розробки політики у сфері розвитку цифрової економіки [8].

Психологічна модель цифрової компетентності передбачає розгляд цифрових компетенцій як сукупність знань та умінь, але й включає установку на ефективну діяльність та особисте ставлення до ній, заснований на почутті відповідальності.

Цей компонент визначає ефективність та безпеку використання цифрових технологій у діяльності. Серед компонентів цифрової компетентності у зазначеній моделі виділяють наступні компоненти: знання, уміння, мотивацію та відповідальність. Ця модель включає чотири сфери життєдіяльності людини, де повною мірою використовуються цифрові технології. Це інформаційне (контентне) середовище, сфера комунікації, сфера споживання та техносфера.

Відповідно до цих сфер виділяють такі види цифрових компетенцій: інформаційна та медіакомпетентність, комунікативна компетентність, технічна компетентність, споживча компетентність [10].

В моделі цифрових компетенцій публічних службовців можна виокремити чотири пов'язані між собою блоки [7]:

- особистісні компетенції (soft skills) у сфері цифрового розвитку – група компетенцій, що відображає індивідуальні особливості особистості, які дозволяють успішно брати участь у реалізації стратегії цифрової трансформації та проекти цифрового розвитку;
- професійні компетенції (hard skills) у сфері цифрового розвитку – група компетенцій, пов'язаних з функціональним використанням методів та інструментів управління процесами, проектами, продуктами цифрової трансформації та регулярним рішенням складних професійних завдань у цифровому середовищі;
- базові цифрові компетенції – мінімально необхідний рівень знань та навичок потрібний для використання інформаційно-комунікативних технологій у повсякденній та професійній діяльності;
- цифрова культура є ключовим блоком, який характеризує зміни, що відбулися внаслідок розвитку особистісних та професійних компетенцій учасників цифрової трансформації.

Серед її ключових цінностей у системі публічного управління виокремлюються: цифрова компетентність публічних службовців; клієнтоорієнтованість державних цифрових послуг/продуктів/сервісів; орієнтація на дані, а не на думки та трактування; колаборація на базі цифрових технологій; гнучкість та прийняття ризиків [7].

Цифрові компетенції впроваджуються задля досягнення балансу держави від імені публічних службовців і громадян і є здатністю користувача впевнено, ефективно і безпечно вибирати та застосовувати інформаційно-комунікаційні технології в різних сферах життя, в тому числі, під час пошуку інформації, використання цифрових пристроїв, функціоналу соціальних мереж, здійснення фінансових операцій тощо [11; 12]. Впевнене та безпечне користування інформаційно-комунікативних технологій та володіння цифровими технологіями у процесах життєдіяльності базується на формуванні та постійній модернізації цифрових компетенцій.

На нашу думку, можна виокремити наступні цифрові компетенції публічних службовців: інформаційна та цифрова грамотність; аналітичні здібності; комунікація та кооперація у цифровому середовищі; саморозвиток в умовах невизначеності; креативне мислення; управління інформацією та даними; критичне мислення у цифровому середовищі; забезпечення інформаційної безпеки; формування оптимальних державно-управлінських рішень; цифрова культура; надання цифрових державних послуг; цифрове проектне управління професійних завдань; цифрова безпека; цифрова етика (табл. 1).

Таблиця 1. Перелік ключових цифрових компетенцій публічних службовців

Назва компетенції	Характеристика
Інформаційна та цифрова грамотність	Володіння цифровою грамотністю, на основі цих знань вирішення професійних завдань, застосування їх на практиці
Аналітичні здібності	Володіння інструментами аналізу даних та застосування інформаційних технологій і пошук нових інформаційно-комунікаційних інструментів для вирішення професійних завдань, удосконалення їх на практиці
Комунікація та кооперація у цифровому середовищі	Володіння знаннями про взаємодію та організації спільної роботи за допомогою різних цифрових технологій, вміє взаємодіяти з колегами та організувати спільну роботу підлеглих та/або підрозділів за допомогою різних цифрових технологій
Саморозвиток в умовах невизначеності	Самостійна постановка управлінських цілей під життєві завдання, що виникають, підбір способів вирішення та засобів розвитку інших необхідних компетенцій, у тому числі з використанням цифрових засобів
Креативне мислення	Генерація нових ідей, що дозволяють вирішувати завдання системи публічного управління в умовах цифровізації, абстрагування від стандартних моделей, перебудова сформованих способів вирішення завдань, висування альтернативних варіантів дій для вироблення нових оптимальних алгоритмів
Управління інформацією та даними	Пошук необхідних джерел інформації та даних, сприйняття, аналіз, передача інформації за допомогою використання цифрових засобів, алгоритмів при роботі з отриманими з різних джерел даними для ефективного використання отриманої інформації з метою вирішення завдань
Критичне мислення у цифровому середовищі	Оцінка інформації, достовірності, побудова логічних висновків на підставі інформації, що надходить та даних
Забезпечення інформаційної безпеки	Володіння знаннями в галузі інформаційної безпеки та застосування цих знань на практиці, вміння здійснювати аналіз сучасних загроз та небезпек, формування особистого рівня інформаційної безпеки, використання сучасних механізмів запобігання виникненню загроз та небезпек інформаційній безпеці у своїй діяльності
Формування оптимальних державно-управлінських рішень	Володіння способами прийняття рішень на основі аналізу даних та інформаційних джерел, аналіз варіантів державно-управлінських рішень, визначення оптимального рішення

Назва компетенції	Характеристика
Надання цифрових державних послуг	Знання цифрових технологій надання державних та адміністративних послуг, навички роботи із системами інфраструктури електронного уряду, у тому числі із системами електронного документообігу та міжвідомчої взаємодії, цифрових платформ; взаємодії за допомогою цифрових сервісів (соціальних мереж, месенджерів, інформаційних порталів); аналізу отриманої інформації
Цифрова культура	Наявність загальних ідеологічних, організаційних, технологічних цінностей, що створюють цифрову інтеграцію та розвиток людини
Цифрове проектне управління професійних завдань	Знання основ проектного управління (методів та інструментів) з використанням цифрових технологій, навички визначення потреб та відбору необхідних цифрових інструментів для вирішення
Цифрова безпека	Знання загальних питань у сфері забезпечення цифрової безпеки, систем цифрової безпеки, джерел загроз, засобів та методів захисту інформації, заходів протидії зовнішнім впливам
Цифрова етика	Знання правил і норм поведінки, ризиків та загроз у процесі використання цифрових технологій, навички застосування правил та норм поведінки, використання інструментів та запобіжних заходів, необхідних для безпечної роботи у цифровому середовищі

Формування цифрових компетенцій у публічних службовців має проходити декілька етапів.

Перший етап – проведення обов'язкової попередньої оцінки цифрових професійних та особистісних якостей кандидатів на посади публічних службовців з урахуванням їх функціональних обов'язків за єдиною методикою та з використанням одних інструментів.

За підсумками оцінки кожен кандидат отримує резюме із розгорнутим описом рівня відповідних цифрових компетенцій та потреби у удосконаленні певних навичок.

Другий етап – проходження навчання, підвищення кваліфікації кандидатом з урахуванням результатів оцінки за програмами цифрової трансформації диференційовано залежно від їх функціональних обов'язків.

Досвід професійного розвитку публічних службовців, у тому числі за програмами цифрової трансформації, показує необхідність максимального забезпечення їх практикорієнтованого характеру. Традиційна модель освіти, метою якої є лише отримання знань, застаріла. У зв'язку з чим виникає необхідність трансформації самої парадигми освіти, а також перегляд існуючих підходів та моделей навчання, вектор

яких спрямований на розвиток навичок загальної цифрової грамотності, соціальних та емоційних навичок для успіху у цифровій епісі.

Освіта, заснована на цифрових навичках, має важливе значення для успішного управління установами та організаціями системи публічного управління, оскільки працівники, що пройшли таку підготовку, більшою мірою підтримують ініціативи електронного уряду. Особливість програм, що навчають персонал цифровим технологіям, полягає в тому, щоб сформувавши навички для управління інформаційно-комунікаційними продуктами, пов'язаними з використанням комп'ютерних та мобільних технологій [13]. Для кращої взаємодії з громадянами та бізнесом публічним службовцям слід також придбати професійні цифрові вміння з графічної візуалізації інформації та аналізу великих даних [14]. Професійний розвиток цифрових публічних державних службовців потребує побудови надійної основи, яка забезпечує якісне навчання: необхідно визначити актуальні всім категоріям персоналу цифрові компетенції, створити правову базу, побудувати співпрацю з постачальниками освітніх послуг та технологій, а також на основі програм безперервного навчання та організації проводити моніторинг навчального процесу та його результатів [15]. Партнерські відносини держави з закладами освіти дозволяють публічним службовцям оптимально використати людський капітал регіону [16].

Процес навчання цифрової трансформації (навчання цифровим компетенціям) є поданням теоретичного матеріалу з подальшим відпрацюванням його на практиці у вигляді тестових чи практичних завдань для закріплення. Інформація кожного курсу роздроблена на модулі, які структурують інформацію та сприяють кращому її засвоєнню.

На нашу думку, в даний час найбільш ефективним для публічних службовців буде диференційований формат навчання. У ньому оптимально поєднуються можливості самостійного вивчення теоретичного матеріалу, перегляду базових лекцій віддалено, без відриву від основної діяльності та повної залученості навчання на інтерактивних, тренінгових заняттях очного характеру.

Третій етап – складання плану кар'єрного зростання публічних службовців з урахуванням оцінювання попереднього навчання, підвищення кваліфікації.

Кар'єрне зростання службовця має відобразити його цифрові компетенції, ступінь їх оволодіння, подальше проходження підвищення кваліфікації. На сьогодні, внаслідок військових дій на території України стоїть гостро питання щодо оптимізації кількості публічних службовців. Така оптимізація буде відбуватися постійно протягом розвитку та удосконалення цифрових технологій та їх впровадження у систему публічного управління. Тому, формування плану розвитку кар'єри публічного службовця надасть йому можливість проаналізувати його майбутню діяльність у системі публічного управління, а також надасть

рекомендації щодо удосконалення його професійного рівня з урахуванням впровадження цифровізації у систему публічного управління.

Четвертий етап – передбачити постійне удосконалення цифрових компетенцій з урахуванням глобалізаційних та євроінтеграційних змін та викликів, зміни у чинному законодавстві, змінах у алгоритмах діяльності публічних службовців.

Проведений аналіз дає підстави зазначити, що публічне управління має бути конкурентоспроможним, забезпечувати прогресивний стратегічний розвиток країни, регіонів та галузей у різних напрямках з урахуванням викликів глобалізаційного та інформаційного світового суспільства.

Концепція формування цифрових компетенцій під час відбору та підготовки публічних службовців має знайти відбиток у системі вищої та професійної освіти. Водночас, формування та розвиток цифрових компетенцій у системі публічного управління є необхідним для забезпечення високих результатів управління в суспільстві з зростаючою цифровою грамотністю та впровадженням технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства. Доцільна регламентація різних рівнів цифрових компетенцій в залежності від посади, яку обіймає службовець, зокрема: базовий, середній, професійний.

З метою підвищення якості навчання та підвищення кваліфікації службовців у системі публічного управління необхідними є: розробка методичного забезпечення з переліком та описом цифрових компетенцій, необхідних державних посад, показники їх оцінки та вплив на результати оцінювання та кар'єру; удосконалення освітньо-професійних програм, пов'язаних з підготовкою публічних службовців з напрямів цифровізації у різних сферах життєдіяльності суспільства; внесення змін до законодавства про державну службу у частині вимог до рівня освіти та кваліфікації з урахуванням цифровізації системи публічного управління.

Джерела:

1. Кондаков А.М. Разработка базовой модели компетенций цифровой экономики. URL: <https://profstandart.rosmintrud.ru/upload/medialibrary/908/0%20разработке%20базовой%20модели.pdf>.
2. Fransson G., Lindberg J.O., Olofsson A.D. Adequate digital competence – a close reading of the new national strategy for digitalization of the schools in Sweden. *Seminar.Net*. 2018. № 14 (2). P. 217-228.
3. Ilomäki L., Lakkala M., Kantosalo A. What is digital competence? Linked portal. Brussels, European Schoolnet (EUN), 2011.
4. Bridging the Digital Divide: Measuring Digital Literacy. G20 Insights, 2017. URL: <https://www.g20-insights.org/policy-briefs/bridging-digital-divide-measuring-digital-literacy/>

5. CYBER EUROPE 2020. The European Union Agency for Cybersecurity ENISA. URL: https://www.cyber-europe.eu/img/CE2020_presentation.pdf
6. Цифровые навыки и компетенция, цифровое и онлайн обучение. Европейский фонд образования, Турин, 2019. URL: https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2019-08/dsc_and_dol_ru_0.pdf
7. Модель компетенций команды цифровой трансформации в системе государственного управления / под ред. М.С. Шклярчук, Н.С. Гаркуши. Москва : РАНХиГС, 2020. 84 с.
8. Рамка цифрових компетентностей для громадян України (DigComp UA for Citizens). URL: <http://fit.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2020/07/DigComp-Framework-UA-for-Citizens.pdf>
9. Carretero S., Vuorikari R., Punie Y. DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2017.
10. Можаяева Г. В., Александрова Л. Д., Пуляева В. Н. Цифровые компетенции в модели актуальных компетенций управленческих кадров. *Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета*. 2020. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovyye-kompetentsii-v-modeli-aktualnyh-kompetentsiy-upravlencheskih-kadrov>.
11. Alkadry M. G., Blessett B., Patterson V. L. Public Administration, Diversity, and the Ethics of Getting Things Done. *Administration & Society*. 2019. № 49 (8). P. 1191-1218.
12. Anderson N. R., Potočník K., Zhou J. Innovation and Creativity in Organizations: A State-of-the-Science Review, Prospective Commentary, and Guiding Framework. *Journal of Management*. 2018. № 40 (5). P. 1297-1333.
13. Manoharan A. P., McQuiston J. Technology and Pedagogy: Information Technology Competencies in Public Administration and Public Policy Programs. *Journal of Public Affairs Education*. 2016. Vol. 22. Is. 2. P. 175–186. DOI: <https://doi.org/10.1080/15236803.2016.12002239>.
14. Dukić D., Dukić G., Bertović N. Public Administration Employees' Readiness and Acceptance of E-Government: Findings from a Croatian Survey. *Information Development*. 2017. Vol. 33. Is. 5. P. 525–539. DOI: <https://doi.org/10.1177/0266666916671773>.
15. Ducci G., Materassi L., Solito L. Re-Connecting Scholars' Voices: An Historical Review of Public Communication in Italy and New Challenges in the Open Government Framework. *Partecipazione e conflitto*. 2020. Vol. 3. Is. 2. P. 1062–1084. DOI: [10.1285/i20356609v13i2p1062](https://doi.org/10.1285/i20356609v13i2p1062)
16. Brunetti F., Matt D. T., Bonfanti A., De Longhi A., Pedrini G., Orzes G. Digital Transformation Challenges: Strategies Emerging from a Multi-Stakeholder Approach. *The TQM Journal*. 2020. Vol. 32. Is. 4. P. 697–724. DOI: [10.1108/TQM-12-2019-0309](https://doi.org/10.1108/TQM-12-2019-0309).

4.2. Problems of introducing digitalization into the Ukrainian education system

Проблеми запровадження цифровізації в систему освіти України

На сьогодні цифрові технології оточують нас у всіх сферах життєдіяльності суспільства та присутні в кожному будинку, школах, лікарнях, закладах вищої освіти, в різних установах, організаціях, підприємствах, і, на думку вчених, вони щороку будуть розвиватися із ще більшою швидкістю. Так, запровадження протиепідемічних обмежень внаслідок розповсюдження пандемії COVID-19, військова агресія росії на території України, окупація деяких регіонів України поштовхнули розвиток інформаційно-комунікативних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Особливо активно інформаційно-комунікативні технології розвиваються у галузі надання освітніх послуг.

Цифровізація останнім часом стає модним трендом, що охоче використовується в дослідженнях і в промовах, хоча в них і не завжди є чітке уявлення про це явище. За загальним визначенням, цифровізація - це процес переходу підприємства або цілої економічної галузі на нові моделі бізнес-процесів, менеджменту та способів виробництва, що базуються на інформаційних технологіях; це повсюдне впровадження цифрових технологій у різні сфери життя: промисловість, економіку, освіту, культуру, обслуговування тощо [1].

Вікіпедія зазначає, що цифрова трансформація (англ. digital transformation) – це трансформація бізнесу шляхом перегляду бізнес-стратегії або цифрової стратегії, моделей, операцій, продуктів, маркетингового підходу, цілей тощо, шляхом прийняття цифрових технологій. Це прискорить продаж і зростання бізнесу [2].

На нашу думку, цифровізація освіти – це навчальна та виховна діяльність, заснована на переважно цифровій формі подання інформації навчального та управлінського характеру, а також актуальних технологіях її зберігання та обробки, що дозволяє суттєво підвищити якість освітнього процесу та управління ним усім рівням.

Однією з головних характеристик людини у цифровій економіці є вміння володіти цифровими технологіями та здатність застосовувати їх у своїй професійній діяльності. У XXI столітті більшість населення має здатність читати, писати та рахувати. Однак ці компетенції не є факторами конкурентоспроможності і не допомагають зайняти певну нішу у системі суспільних відносин. Так, на сьогодні виникає потреба у опануванні певних важливих навичок (soft skills). До таких навичок можна віднести наступні: концентрація уваги; емоційна грамотність та емоційний інтелект; основи комп'ютерної грамотності; креативність; творчість;

здатність до самонавчання та саморозвитку. І саме цифровізація освіти надає особам можливості опанувати такими навичками.

Процес цифровізації освіти та інших сфер життєдіяльності суспільства передбачає формування цифрової (інформаційної) культури, що дозволяє грамотно використовувати можливості, які відкриваються, і органічно вбудовуватися в середовище інформаційного суспільства. Цифрова культура – це усвідомлення можливостей сучасного інформаційного комплексу технологій, вміння орієнтуватися в інформаційному середовищі, приймати рішення, а також розуміння способів грамотного застосування таких рішень у повсякденній реальності. Це стосується не лише смартфонів або «розумної» техніки, а насамперед, обробки великих масивів інформації, електронне навчання, моделювання, аналіз статистичних даних, графічне редагування, створення електронних продуктів тощо.

Водночас, цифровізація дозволяє перетворити здобувача освіти на самостійного суб'єкта навчального процесу, дає йому можливість самому обирати мету, час, темп і програму навчання, траєкторію підготовки та професійного зростання, індивідуалізацію визначення області та напрями підготовки. Викладач та адміністрація навчального закладу супроводжують цей процес й сприяють та надають технологічну та методико-методологічну допомогу. У цілісності – це і є цифровізація освіти. Таким чином, викладач стає ключовим елементом цифровізації освіти. Він із класичного носія знання перетворюється на провідника студентів у цифровий світ. Цифрова культура викладача включає цифрову культуру грамотності, уміння створювати цифровий контент та володіння здатністю застосування інструментів цифрових технологій (мінімальний рівень програмування, пошуку, аналізу, синтезу, обробки, обміну інформацією та забезпечення комунікації та спілкування).

В Україні прийнято ряд нормативно-правових документів, які регулюють процеси впровадження цифровізації в життєдіяльність суспільства, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56 «Деякі питання цифрового розвитку» [3], від 8 липня 2020 р. № 595 «Про утворення Міжгалузевої ради з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації» [4], розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р «Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації» [5] та ін. Зазначені нормативно-правові документи визначають принципи реалізації органами виконавчої влади державної політики цифрового розвитку [3], побудову сучасної та ефективної системи управління інформаційними технологіями для забезпечення підтримки і подальшого цифрового розвитку ефективної та прозорої системи управління державними фінансами [5]. Крім того, була утворена Міжгалузева рада з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації, яка

є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, який утворений для вивчення проблемних питань з реалізації державної політики у сферах цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації [4]. До основних завдань зазначеної ради віднесено, зокрема: підготовка пропозицій щодо формування і реалізації державної політики у сферах цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації; забезпечення розроблення проектів концепцій і програм з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; координація дій органів виконавчої влади під час виконання програм з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації та ін. [4]. Водночас не врегульовують впровадження цифровізації у систему освіти України.

Тепер проаналізуємо проблеми та перспективи впровадження цифровізації у систему освіти.

Слід проаналізувати питання розвитку цифровізації у сфері освіти, оскільки вона відповідає за процес навчання та виховання, набуття знань, умінь, компетенцій. Саме освіта є початковим щаблем у становленні особистості, подальшому розвитку людини.

В загальному вигляді цифровізація в освіті – це процес переходу на електронну систему навчання.

Цифровізація освіти на сьогодні відіграє важливу та неоднозначну роль, з одного боку вона сприяє полегшенню отримання знань, вмінь, навичок, з іншого – може призвести до відсутності у здобувачів ініціативності, комунікативних здібностей, вмінню аналізувати та сприймати інформацію тощо.

Новий стан ринку праці вимагає іншого підходу до підготовки випускників. Цифровізація змінює не тільки зміст освіти, але її організацію [6].

Викладач перетворюється з носія знань і навичок, що передаються, на штурмана, який допомагає орієнтуватися у базах знань та інформації. Розширення доступу до Інтернету та мобільних комп'ютерів (ноутбуки, планшети, смартфони та ін.) допомагає подолати цифровий розрив між тими, хто має доступ до цифровим технологіям та тими, хто цього не має. Нова «цифрова прірва» пов'язана з нерівністю між тими, хто здатний творчо використовувати цифрові технології для виконання нестандартних робіт, таких як дослідження, спостереження, конструювання, і тих, хто здатний використовувати цифрові технології лише для рутинних операцій.

Подолання нового цифрового розриву пов'язане з оновленням контенту та стає одним із актуальних завдань освіти [7].

Сучасна ситуація з пандемією COVID-19, військові дії на території України відрізняється від схожих ситуацій у попередні історичні періоди тим, що людство сьогодні досить широко використовує високі інформаційні технології, цифровізація охопила практично всі сфери

людської діяльності, що теоретично дозволяє перенести всі освітні методики та процеси у віртуальну форму без значних втрат як освіти. Ефективна цифровізація освіти потребує наявності двох основних умов: по-перше, належного рівня технічної та технологічної оснащеності навчального закладу та робочого місця здобувача освіти; а, по-друге, належної компетентності викладачів.

Серед основних проблем, що виникли в ході реалізації цифрової освіти на даний час, є наступні:

- проблема відсутності системних досліджень, присвячених питанням та явищам, що стосуються цифровізації освіти. Відсутність наукових програм, пов'язаних із цілеспрямованими та всебічними дослідженнями в даній галузі, а також з вивченням та аналізом зарубіжного досвіду. Відсутність механізму впливу наукових висновків та рекомендацій на прийняті рішення;
- проблеми технічного характеру та організаційні труднощі для організаторів та учасників освітнього процесу;
- проблема використання дистанційної методики, яка не передбачає реального міжособистісного спілкування та розвитку комунікативних здібностей здобувачів освіти, коли без очного спілкування викладача зі здобувачами порушується або припиняється зворотний зв'язок, а з педагогічного спілкування виключаються емпатія та інтеракція – психологічні ресурси, що впливають на результати навчання [8];
- проблема академічного шахрайства (плагіат, списування, складання іспиту іншою людиною), для вирішення якої багато країн у період іспитів зверталися до комерційних служб нагляду, що в ряді випадків викликало студентські протести;
- проблема обмежень, пов'язаних з авторським правом: практично весь навчальний матеріал був наданий в онлайн-середовищі, де до деяких ресурсів був обмежений доступ здобувачів або призначено високу вартість контенту;
- проблема психолого-педагогічної готовності викладачів освітніх установ до інноваційної діяльності. У той же час педагогічні інновації змушені поєднуватися з змістом освітньо-професійних програм навчання. При цьому часто викладачі включаються в інноваційний процес спонтанно, без урахування професійної та особистісної готовності до інноваційної діяльності. Крім цього, у них спостерігається вельми насторожена позиція стосовно інновацій, що породжує дезорієнтацію, зниженням мотивації та недовіра до всього нового;
- проблема щодо викладання деяких точних наук, оскільки крім теоретичних знань, здобувачі мають отримувати і практичні навички, які неможливо отримати онлайн;
- проблема професіоналізації кадрів викладачів усіх рівнів закладів освіти: відсутність уявлення про можливості сучасних освітніх

технологій, доступних навчальних технологій за своїми дисциплінами; невміння застосовувати сучасні технології для створення інформаційного освітнього середовища з своєї дисципліни, підготовки навчального контенту, організації та ведення навчального процесу, оцінки його результатів; відсутність знання методики застосування цифрових технологій у навчанні та управлінні навчальним процесом, у тому числі, дистанційних та мобільних технологій, дидактичний потенціал яких дуже потужний [9]; невміння сформулювати навчальне завдання таким чином, щоб його неможливо було виконати прямим запозиченням з мережевих інформаційних джерел.

Зазначені проблеми потребують вирішення у межах нормативно-правового механізму, наприклад, це може бути Концепція цифровізації освіти в Україні.

Водночас, існують і позитивні риси впровадження цифровізації у систему освіти. Так, цифрові технології пропонують безліч варіантів під час проектування освітніх процесів. При цьому освітній простір, що формується цифровізацією, має риси універсальності. Різноманітність неформальних пропозицій та можливість їх використання у освіті нині колосально. Поєднання віртуального та реального компонентів навчання дозволяє викладачам передавати знання як безпосередньо або опосередковано не залежно в якій країні перебуває викладач та здобувач освіти. Відмінною особливістю такого підходу є те, що можна скористатися перевагами цих методів та уникнути їх недоліків. За цифрового посередництва (відео, слайди, моделювання тощо) здобувачі освіти мають більший ступінь свободи, що, наприклад, дозволяє у процесі презентаційних заходів обмінюватися ролями з іншими здобувачами та з викладачем.

Цифровізація формує індивідуальні освітні середовища, куди можуть входити платформи Інтернету, які дозволяють здобувачам індивідуально керувати навчальний контент і особисто створювати свого роду віртуальний навчальний простір. Цифровізація в освіті дозволяє збагачувати реальні навчальні ситуації цифровими даними. Наприклад, здобувачі можуть сформувати навички визначення місця походження або змісту будь-якої речі, документа, лише сфотографувавши його QR-код.

Позитивне значення під час застосування інформаційно-комунікативних технологій має запровадження у навчання сучасного професіонала цифрових ігор, які починають використовуватись у професійній освіті. Ігрові симуляції дозволяють відтворювати на навчальних заняттях ситуації з реального життя відповідно до профілю навчання.

Основний принцип гейміфікації, з програмної точки зору, це забезпечення отримання постійного, вимірного зворотного зв'язку від користувача, що забезпечує можливість динамічного коригування його поведінки. Основні аспекти гейміфікації:

- динаміка – використання сценаріїв, що вимагають уваги користувачів та реакції в реальному часі;
- механіка – використання сценарних елементів, характерних для геймплея, таких як віртуальні нагороди, статуси, віртуальні товари;
- естетика – створення загального ігрового враження, що сприяє емоційній залученості користувача;
- соціальна взаємодія – широкий спектр технік, що забезпечують взаємодію користувачів, характерну для ігор [10].

У цифровому середовищі гра перетворюється на методологію освіти та проникає в ядро навчання, формування моделі поведінки. Суть гри не у тому, щоб підкоритися умовам, а в тому зрозуміти зміст гри, осмислювати своє місце та значення у грі, розвивати та змінити правила гри на свою користь. Таким чином, здобувач змінює пасивну роль спостерігача на активну роль певної дійової особи. Таке навчання знижує ризик фрагментації знання, дозволяє заповнювати його постійно з різних джерел, синтезувати знання на рівні всієї команди, а також застосовувати на практиці залежно від ситуації у різних варіантах.

Крім того, цифрові технології, які впроваджені у навчальний процес, дозволяють виробляти навички ефективного пошуку та обробки інформації, нових форм «віддаленої» комунікації, візуалізації досліджуваних речей та процесів.

Реалії сучасного освітнього процесу такі, що основною рисою освіти є її глобальність, обумовлена тим інтеграційними та глобалізаційними процесами у світі. Таким чином, освіта поступово з національних пріоритетів європейських країн перетворюється на світові пріоритети. Впровадження технологій у різних сферах життя суспільства завжди супроводжується змінами, оскільки стикається нове та старе (традиційне). Таким чином, інновації слід розглядати як процес «творчої руйнації» та одночасно творення. У зв'язку з цим технологічні досягнення та розробки неминуче спричиняють собою різного роду конфлікти та проблеми.

Цифровізація стає однією з ключових світових тенденцій розвитку всіх рівнів освіти. Цифровізація впливає не тільки на зміну засобів навчання та змісту освіти, але також на форму організації освіти та забезпечення навчального процесу. Активно розвивається онлайн-освіта, це стійкий тренд останнього десятиліття. Також активно аналізуються запити держав та соціуму до системи освіти в частині якості підготовки фахівців у сучасних умовах (інформаційну епоху, епоху четвертої промислової революції). У зв'язку з процесами глобалізації та розвитком світового освітнього простору необхідна постійна увага до проблем цифровізації освіти у зарубіжних країнах. Слід зазначити, що процеси цифрової трансформації освіти у міжнародному просторі почалися до пандемії COVID-19.

Політика США має гібридний характер. Місцеві державні органи ще задовго до пандемії COVID-19 розробляли програми підтримки цифрової

трансформації вищої освіти, підвищення цифрової компетентності освітян та студентів. Але ці програми були направлені на державні дворічні коледжі та університети. У США більшість вищих навчальних закладів є приватними, і держава не втручається в їхню політику, за винятком питань, пов'язаних з акредитацією, тому цифрова трансформація як умова для виживання в конкурентному середовищі фактично була віддана на відкуп самим університетам.

Крім того, в умовах пандемії COVID-19 в перші місяці американські університети імплементували абсолютно різні стратегії свого функціонування, але в результаті всі стратегії можна звести до двох трендів, які включають всю різноплановість вжитих заходів: перехід американських університетів у повний онлайн-формат та комбінований варіант (гібридний або стратегія компромісу). Ключовим фактором у виборі повного онлайн-формату чи комбінованої стратегії є фактор грошової орієнтації американських університетів: чим більше університет залежить від грошей студентів, тим складніше прийняти радикальне рішення про тотальне онлайн-навчання, оскільки така дія підвищить градус вже існуючої напруги серед студентів, їхніх батьків та частини спонсорів. Саме тому приватні університети змушені знаходити найбільш оптимальні варіанти, які влаштують усіх і не посилять існуючу соціальну напругу та нерівність у доступі до освіти [11].

Водночас, Німеччина фокусується на створенні єдиної національної цифрової платформи, до якої міг мати доступ кожен. За заявою глави федерального Міністерства освіти та наукових досліджень, дана платформа не буде централізованою, а її використання – примусовим. Держава виступає як фінансовий та технічний регулятор, але не більше. Робити висновки щодо політики Німеччини в галузі цифрової трансформації освіти на даному етапі важко, оскільки сама програма, ініційована та фінансована державою, стартувала лише у лютому 2021 р. [12].

Особливість політики Китаю щодо цифрової трансформації освіти стосується, насамперед, підвищення доступності до інтернет-підключення та розвитку відповідної технічної інфраструктури. Ринок онлайн-освіти у Китаї, незважаючи на зниження темпів зростання, все ще вважається дуже перспективним. Також акцент державної політики у цій сфері робиться на розвитку технологій штучного інтелекту та їх впровадженні у сферу освіти, у тому числі активно пропагується автоматизоване управління кампусами та впровадження нових інструментів адміністративного регулювання та акредитації. В той же час сама ця політика носить, швидше, декларативний характер – принаймні в документах уряду Китаю не зазначено конкретних цільових індикаторів її успішності [13].

За результатами досліджень, що проводяться в Нідерландах протягом декількох років та присвячених вивченню ефективності використання різних цифрових продуктів та сервісів в освітньому процесі, зазначається,

що ефективність результату їх використання також може залежати від предметних областей (наприклад, використання цифрових продуктів та інструментів у навчанні математики та іноземними мовами є найбільш ефективними), віку учнів, успішності учнів (наприклад, цифрові освітні продукти можуть бути найефективнішими у навчанні дітей з низькою та середньою успішністю), рівня цифрових компетенцій викладачів та учнів тощо [14].

Проведений аналіз закордонного досвід впровадження цифровізації у систему освіти дає підстави зазначити, що не існує універсальної моделі запровадження інформаційно-комунікативних технологій у освіти, кожна країна залежно від нормативно-правового регулювання, історично побудованої системи освіти виробляє власні освітні моделі. Так, для України на даному етапі державотворення та з урахування викликів воєнного часу та можливих наслідків пандемії COVID-19 можливо запровадження змішаної форми навчання, яка буде врегульована чинним законодавством.

Водночас слід зазначити, що онлайн-формат навчання у будь-яких формах розвиватиметься. Це пов'язано зі зростанням витрат на навчання в офлайн-форматі для всіх учасників процесу (а онлайн-формат здається всім одним із способів зменшити ці витрати) та зі спробами забезпечення доступності освіти (забезпечення віртуальної академічної мобільності), а також з тим, що інформаційно-комунікативні технології дозволяють використовувати найкращий досвід викладацької діяльності з невеликими витратами в конкретному навчальному закладі. Один із трендів освіти у світі – розвиток елітних навчальних закладів, що працюють в офлайн-форматі (вчитися тут – привілей, що створює особливі стартові можливості для випускника) та формування масових навчальних онлайн-установ [15].

З метою розвитку запровадження цифровізації у процесі освіти слід прийняти комплексний нормативно-правовий документ, зокрема Концепцію цифровізації освіти в Україні, де передбачити наступні елементи:

- розвиток засобів прискореної доставки інформації та знань від цифрових джерел здобувачам освіти;
- розробка більш ефективних методик та способів викладання на основі цифрових інструментів та інноваційних технологій;
- створення нових цифрових навчальних матеріалів з різних дисциплін;
- формування єдиного цифрового освітнього середовища;
- формування та розвиток цифрової педагогіки;
- забезпечення закладів освіти технічними ресурсами для запровадження цифровізації, в тому числі комп'ютерами, планшетами, мобільними пристроями, відеосистемами, інтерактивними екранами за необхідними та єдиними стандартами;

- забезпечення закладів освіти освітніми ресурсами, зокрема спеціальними програмними інструментами, інформаційно-освітніми порталами, системами дистанційного навчання, електронними бібліотеками тощо;
- створення спільних освітніх товарів. У цьому процесі платформа грає лише технічну роль, основна освітня складова залежить від освітнього закладу, отже, передбачає дотримання всіх і дотримання цінностей освітньої культури;
- відкриття онлайн-лекторій за участю викладачів українських та зарубіжних закладів освіти. Такі лекторії дозволять здобувачам освіти та всім охочим отримувати знання з предметів, які є для них елементом непрофесійної сфери інтересів. Такі лекторії покликані підвищити загальний рівень освітньої культури, надаючи людям можливість безкоштовно ознайомитися з останніми досягненнями науки та культурними творами;
- створення інноваційних технічних продуктів, які можуть бути застосовані здобувачами технічних спеціальностей. Програмне забезпечення не тільки спростить освітній процес, а й позитивно вплине на практичний аспект навчання - більшість професій зараз оцифровуються тією чи іншою мірою, і у студентів з'явиться можливість практичного застосування знань у подальшій діяльності;
- формування інформаційної культури в системі цифровізації освіти;
- формування інформаційної безпеки учасників освітнього процесу, розуміння ролі інформаційної безпеки під час використання інформаційно-комунікативних технологій, формування критичного мислення тощо.

Джерела:

1. Хайруллин Г. Т. О Цифровизации образования. *Глобус: психология и педагогика*. 2020. №3 (38). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-tsifrovizatsii-obrazovaniya>.
2. Цифрова трансформація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 січня 2019 р. № 56 «Деякі питання цифрового розвитку». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP190056>
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 липня 2020 р. № 595 «Про утворення Міжгалузевої ради з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP200595>.

5. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1467-р «Про схвалення Стратегії здійснення цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації системи управління державними фінансами на період до 2025 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1467-2021-%D1%80#Text>
6. Акимова О.Б., Щербин М.Д. Цифровая трансформация образования: своевременность учебно-познавательной самостоятельности обучающихся. *Инновационные проекты и программы в образовании*. 2018. №1. С. 27-34.
7. Zawacki-Richter O., Latchem C. Exploring four decades of research in computers & education. *Computers and Education*. 2018. № 122. P. 136-152. DOI: 10.1016/j.compedu.2018.04.001.
8. Муллер О. Ю. Образование в условиях цифровизации. *Гуманитарно-педагогические исследования*. 2021. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-v-usloviyah-tsifrovizatsii-1>.
9. Файн, М. Б. Мобильное обучение в образовательном процессе: зарубежный опыт. *Современные научные исследования и инновации*. 2015. № 1. ч. 3. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2015/01/43006>
10. Бугайчук К.Л. Гейміфікація у навчанні: сутність, переваги, недоліки. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1319/gemifikaciya_u_navchanni_sutnist_pereva.pdf?sequence=2&isAllowed=y.
11. Суханова Т.В. Развитие цифровых образовательных ресурсов в зарубежных странах (США, Великобритания, Китай, Бразилия, Германия). Обзор. *Ценности и смыслы*. 2021. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-tsifrovyyh-obrazovatelnyh-resursov-v-zarubezhnyh-stranah-ssha-velikobritaniya-kitay-braziliya-germaniya-obzor>.
12. Неборский Е. В. Цифровой университет: сравнительный анализ стратегий США, Германии и Китая. *Общество: социология, психология, педагогика*. 2021. №8 (88). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-universitet-sravnitelnyy-analiz-strategiy-ssha-germanii-i-kitaya>.
13. Пиковер А. В. Пандемия как катализатор информатизации КНР. *Восточная Азия: факты и аналитика*. 2022. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pandemiya-kak-katalizator-informatizatsii-knr>.
14. Haelermans Carla. "Digital tools in Education". 2017. URL: <https://wwwsnsse.cdn.triggerfish.cloud/uploads/2017/10/presentation-carla-haelermans.pdf>
15. Hodges Ch., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond M. The difference between emergency remote teaching and online learning. 2020 URL: <https://www.researchgate.net/publication/340535196> The Difference Between Emergency Remote Teaching and Online Learning.

4.3. The Impact of Digitalization on the Transformation of Elements of Social Production in the Context of Implementing the National Security Strategy

Вплив цифровізації на трансформацію елементів суспільного виробництва в контексті виконання стратегії національної безпеки

Актуальність теми. Ступінь і швидкість проникнення цифрових технологій в економіку, суспільство або сферу міжособистісної взаємодії вражають. Так, майже 4,54 млрд. осіб активні користувачі Інтернету, 3,8 млрд. активно користуються соціальними мережами і 3,75 млрд. – мобільними пристроями. Глобальний рівень онлайн-проникнення, або «цифрове» населення планети, становить майже 59%. До країн з найвищим рівнем охоплення населення Інтернетом належать країни ЄС (частка користувачів дорівнює понад 95%) [1], ОАЕ і Південна Корея. Останнє місце у світі за питомою вагою залученого до Інтернету населення посідає Північна Корея. При цьому Азія взагалі є регіоном з найбільшою кількістю онлайн-користувачів (у цілому понад 2 млрд. осіб). Серед країн максимальна кількість інтернет-користувачів налічується в Китаї (854 млн. осіб), Індії (560 млн. осіб) і США (293 млн. осіб). Наведені данні демонструють значний ступінь охоплення населення по всьому світу, проте підкреслюють нерівномірність розбудови цифрової інфраструктури та, відповідно, різні темпи розвитку цифрової економіки країн.

Темпи зростання компаній Google, Apple, Facebook та Amazon вражають, тому що їх сумарний капітал нині вже перевищив ВВП деяких країн Євросоюзу, таких як, приміром, Іспанія. Тому країни світу починають замислюватися, як будувати відносини з такими компаніями, що стають потужнішими гравцями на світовій арені. Виникнення таких умов у світовій економіці свідчить про формування третьої хвилі глобалізації – цифрової, коли малий та середній бізнес визначає умови світового розвитку. «Цифрова економіка», «digital-економіка», «економіка на вимогу», «GAFAнотіка» – такими термінами описують сучасні тренди розвитку економіко-інформаційних відносин. В загальному вигляді всі ці терміни описують вид економіки, де основними засобами виробництва виступають цифрові дані – числові та текстові.

Тому прогресивне відновлення і розвиток виробничого потенціалу потребують поглибленого дослідження питань змісту і сутності виробничих відносин, які формуються на сучасному історичному етапі.

Постановка проблеми і її зв'язок з важливими практичними завданнями. Бурхливий розвиток цифрових технологій характеризує настання нового етапу промислової революції, який змінює зміст праці й життя людини. Масштабне впровадження таких технологій створює

сприятливі передумови для загальних процесів автоматизації та роботизації виробництва. Цілком закономірним є очікування фундаментальних змін в економіці від прийдешньої цифрової революції, адже поява електронних продуктивних сил неминуче змінить характер і зміст суспільних виробничих відносин.

Аналіз останніх публікацій. Значним внеском у дослідження проблематики формування і розвитку цифрової економіки є наукові праці та практичні дослідження учених, серед яких: Х. Альбах, Б. Бертон, Е. Бриньольфссон, О. А. Джусов, П. Догерті, Д. Ернст, Б. Кахін, Н.М. Краус, С. Маркович, Т. Месенбург, Х. Мефферт, Н. Негропonte, Т. Нібел, А. Пінкварт, Р. Рейхвальд, Т.Д. Сіташ, Д. Тепскот, П. Уілмотт, К. Шваб та інші. Багато вітчизняних науковців обрали дану тему для власних досліджень, зокрема це Н.А. Азьмук, О.І. Білик, В.П. Вишневський, В.М. Геєць, О.О. Герасименко, О.А. Грیشнова, А.А. Гриценко, Н.М. Довганик, С.А. Дятлова, М.І. Зверяков, С.П. Калініна, В.І. Кириленко, А.М. Колот, В.П. Міщенко, В.П. Тарасевич, Ю.О. Чалюк, В.П. Яновська тощо.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Поряд з достатнім наробком за даною тематикою дослідження проблема бачення напрямів розвитку цифровізації та її впливу на трансформацію елементів суспільного виробництва – уречевленої праці – в контексті виконання стратегії національної безпеки залишається недостатньо розробленою.

Постановка мети. Метою є дослідження впливу цифровізації на трансформацію елементів суспільного виробництва в умовах гібридної війни.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу процесу діалектичної взаємодії живої та уречевленої праці на різних етапах еволюції технологічного способу виробництва, можна виявити такі закономірності:

- на першому етапі еволюції за умов технологічного способу виробництва, що базувався на ручній праці, домінувала жива праця, частка якої як в окремому товарі, так і в сукупній масі товарів абсолютно переважала, тому в докапіталістичних формаціях витрати мускульної енергії досягали 90%, при досить низькій технічній будові капіталу;
- в умовах технологічного способу виробництва, що базується на машинній та автоматизованій праці, частка живої праці постійно зменшується, що знаходить своє вираження у зростанні технічної будови капіталу, а також у відповідних змінах живої та уречевленої праці в одиниці товару. Частка розумової праці в розвинених країнах нині досягає 80%. Водночас збільшення уречевленої праці супроводжується зменшенням загальної суми праці, втіленої в товарі, що є ознакою зростання продуктивності праці.

Отже, уречевлена праця або минула праця – це праця, витрачена на виготовлення продукту і втілена у його певній матеріально-речовій формі. Двома складовими уречевленої праці є перенесена конкретною

працею вартість засобів виробництва й уречевлена в продукті жива праця, витрачена на його виробництво, тобто новостворена вартість. Якщо уречевлена в продукті праця набуває форми вартості товару, то вона є носієм виробничих відносин, які також уречевлюються.

Уречевлена праця не створює нової вартості, а виступає лише умовою її створення. Вартість спожитих у процесі праці засобів виробництва переноситься на новий продукт живою працею. Вартість предметів праці переноситься повністю, засобів праці – частинами, по мірі їх зношення. З розвитком продуктивних сил, розгортанням науково-технічного прогресу частка живої праці в продуктах зменшується, а частка уречевленої праці зростає.

На основі використання методу наукової абстракції виділимо ознаки впливу цифровізації на трансформацію елементів суспільного виробництва.

1. Підвищення технічної будови капіталу. Становлення цифрової економіки є переходом від одного техносоціо-економічного укладу до іншого. В основі механізму такого переходу лежить суперечлива взаємодія технологічних, економічних і соціальних відносин у виробничому процесі. Технологічні відносини є найбільш динамічними, вони змінюються разом з технічним прогресом. Економічні відносини змінюються менш динамічно, тому з часом накопичуються суперечності, які вирішуються в процесі реформ або революцій. Соціальні відносини виростають із економічних, але, набуваючи самостійних форм, активно впливають як на економічні, так і технологічні відносини. На сучасному етапі формування інформаційно-мережевої економіки взаємодія технологічних, економічних та соціальних відносин проявляється у формі взаємозв'язку цифровізації, капіталізації та соціалізації.

Цифровізація економіки є процесом впровадження в суспільне виробництво цифрових технологій, капіталізація має своїм змістом перетворення будь-яких ресурсів у вартість, здатну продукувати нову вартість, а соціалізація економіки означає спрямування економічних процесів на покращення умов діяльності та розвиток людини. Ключовим процесом у цьому є капіталізація цифрових технологій, тобто інвестування в цифрові технології з метою отримання прибутків.

Одним із найбільш значущих трендів, масштаб впливу якого зараз важко уявити, є розвиток когнітивних технологій. Завдяки когнітивним технологіям відбудеться суттєве зниження трудовитрат на рутинну офісну роботу: обробку стандартних документів, включаючи довідки, заявки, заяви, звіти, платіжні документи, декларації, договори і т.п. Таким чином буде гранично автоматизована основна частина документообігу та практично будь-яка робота, пов'язана з обробкою інформації.

Дотримання принципу технологічного детермінізму в господарській практиці приводить до двох найважливіших наслідків. По-перше, це дія тенденції підвищення технічної будови капіталу, що проявляється в наростаючій технологічності виробництва. Причому в кризові періоди, які

регулярно виникають, виведення застарілого капіталу та його оновлення на новій технологічній основі виступають відпрацьованим способом подолання кризової фази промислового циклу. Ось чому з кожним наступним етапом світ стає дедалі технологічнішим, і такий процес триває, охоплюючи дедалі нові сфери діяльності людини на шляху до індустріально-цифрового суспільства. По-друге, це утвердження інноваційної моделі економічного розвитку для всієї ринкової економіки. Саме з високою інноваційною активністю ув'язується тепер можливість забезпечення відповідного рівня конкурентоспроможності, оскільки завдяки їй компанії дістають можливість зберегти і навіть посилити свої позиції на ринку, отримуючи при цьому високі прибутки. Інноваційність слугує способом нарощування прибутків капіталом. Для цього необхідні нові товари, а також попит, який створюється через його цілеспрямоване формування [2].

Зростанню відносного значення цифрових технологій сприяли наступні обставини:

1. Надзвичайно швидке зростання продуктивності фізичних пристроїв, які використовуються в комп'ютерах. Згідно з так званим законом Мура, заснованим на емпіричних спостереженнях, кількість транзисторів, що розміщуються на кристалі інтегральної схеми, подвоюється кожні два роки, а їх вартість залишається приблизно на тому самому рівні.

2. Дуже швидкий прогрес цифрових технологій, заснованих на запису інформації в двійковому коді. Цифрові технології дозволяють стискати великі обсяги інформації та зберігати їх на невеликих запам'ятовуваних пристроях, які можна легко зберігати і транспортувати, а також різко збільшують швидкість передачі даних. Це привело до вибухового зростання обсягів накопичення цифрової інформації, якої ще у 2000 р. було менше, ніж аналогової. Тепер обсяг цифрової інформації у світі зростає за експонентою.

3. Випереджальні темпи розвитку Інтернету – глобальної системи взаємопов'язаних комп'ютерних мереж, яка використовує спеціальний набір протоколів передачі даних у цифровій формі. Інтернет зробив революцію у сферах комунікацій, виробництва, торгівлі, освіти, науки, культури та ін.

4. Прискорення роботизації виробництва. Роботизація являє собою автоматизацію фізичних процесів з використанням автоматичних керованих, перепрограмованих багатоцільових маніпуляторів і спеціальних систем управління. Її яскравим прикладом є сучасні автомобільні заводи, які досягли високого рівня автономності. Зазвичай у промисловості роботів використовують для виконання одноманітних і трудомістких операцій, щоб заощадити час і надати людям можливість зосередитися на вирішенні більш пріоритетних і творчих завдань. Але, уже розвивається інтелектуальна роботизація, яка дозволяє за допомогою штучного інтелекту автоматизувати складні бізнес-процеси. У цьому випадку дії роботів можуть бути засновані на судженнях з використанням,

зокрема, неструктурованих і нецифрових джерел даних. Ідеться про так званих колаборативних роботів (або коботів), розроблених спеціально для співпраці з людьми в спільному робочому просторі (рис. 1).

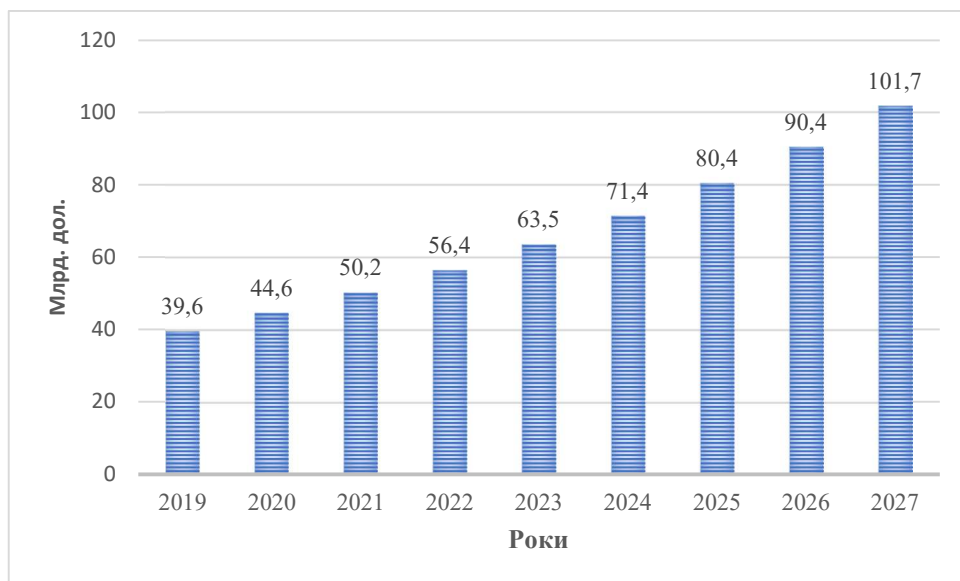

Рис. 1. Очікувані обсяги (млрд. дол.) зростання світового ринку робототехніки у 2019-2027 рр. [3]

У Німеччині, яка є одним із світових лідерів Індустрії 4.0, зростання обсягів промислового виробництва забезпечується не стільки через збільшення використання класичних факторів – праці та фізичного капіталу, скільки за рахунок випереджальних темпів зростання вартості програмного забезпечення (ПЗ) і баз даних (БД), що використовуються у виробництві. За період 2014-2019 рр. у переробній промисловості Німеччини середні темпи зростання вартості ПЗ і БД удвічі перевищували темпи зростання вартості основних фондів. При цьому у 2019 р. питома вага інвестицій у ПЗ і БД складала 3,79% від загального обсягу капітальних інвестицій (наприклад, в Україні – тільки 0,76%) (табл. 1).

Широкомасштабна цифровізація, комп'ютеризація та роботизація всіх сфер господарського та суспільного життя в найближчі десятиліття, безумовно, прискорять процес подальшої автоматизації виробництва та технологічного заміщення праці капіталом. По суті, починається новий етап автоматизації машин, здатних навчатися та вдосконалюватися у процесі виробничої діяльності. Якщо досі автоматизація витісняла людину зі сфери рутинної фізичної праці, то тепер прогрес у галузі машинного навчання та штучного інтелекту дозволить розпочати масштабне витіснення людини вже зі сфери розумової праці, замінюючи представників рутинної інтелектуальної праці, тобто здебільшого представників середнього класу.

Таблиця 1. Інвестиції у програмне забезпечення (ПЗ) і бази даних (БД) у промисловості окремих країн світу у 2019 р., млн євро. [4]

Країна	Підгалузі промисловості	Капітальні інвестиції		Інвестиції у ПЗ і БД, % до капітальних інвестицій
		усього	у тому числі ПЗ і БД	
Японія	Добувна	1149	25	2,21
	Переробна	294429	21586	7,33
США	Добувна	149344	2121	1,42
	Переробна	495275	29561	5,97
Німеччина	Добувна	1121	25	2,23
	Переробна	141312	5349	3,79
Україна	Добувна	2367	12	0,49
	Переробна	3657	28	0,76

2. Автоматизація і роботизація виробництва, поява електронних продуктивних сил. Екстеріоризація розумних функцій людини пов'язана із створенням штучного інтелекту, під яким розуміється "властивість інтелектуальних систем виконувати творчі функції, які традиційно вважаються прерогативою людини". Протягом останніх 30 років по всьому світу участь людини у виробництві скоротилася з 64% до 59 % [5]. Відтак, за прогнозами фахівців, до 2040 р. автоматизація промисловості призведе до скорочення робочих місць приблизно на 40%, у першу чергу за рахунок низькооплачуваних посад на виробництві [6]. Таким чином, цифровізація економіки може залишити без роботи мільйони людей у світі. Передбачається, що до 2030 р. понад 60% професій будуть автоматизовані. В майбутньому заводи та фабрики зможуть удосконалюватися й модернізуватися самостійно, тобто без або з мінімальною участю людини. Бізнес процеси, логістика, виробничі цикли будуть постійно оптимізуватися в автономному режимі. Чималу роль у цьому процесі буде відігравати предиктивна аналітика, а саме: на основі аналізу великих обсягів даних можна буде передбачити ймовірність несправності елемента системи або цілого пристрою, і замінювати компонент ще до того, як він повністю вийде з ладу. Приклад такого розумного заводу вже є – це Siemens Electronic Works в Амберзі (Німеччина), на якому участь людини зведена до мінімуму, оскільки впроваджена у виробництво "розумна система" самостійно стежить за функціонуванням 1,6 млрд. [7] його компонентів, встановлює норми виробництва та управляє логістичними потоками. За цих обставин вартість робочої сили перестає відігравати ключову роль у процесі формуванні виробничих витрат, а основним фактором соціально-економічного розвитку постає технологічний потенціал національної економіки.

Вихід формального мислення безпосередньо до використання речей у цифровому світі утворює таку реальність як Інтернет речей, який є глобальною мережею «підключених до Інтернету фізичних пристроїв – "речей", оснащених сенсорами, датчиками і пристроями передачі інформації. Ці пристрої об'єднані за допомогою підключення до центрів контролю, управління і обробки інформації» [8].

Розвиток всіх цих технологій спирається на великі дані (Big Data). За прогнозами компаній застосування Big Data зросте в багатьох галузях економіки, зокрема у транспортуванні та логістиці, торгівлі телекомунікаціях, фінансових компаніях, галузях виробництва з тенденцією розвитку "Промисловості 4.0" (поява кіберфізичних систем) (рис. 2).

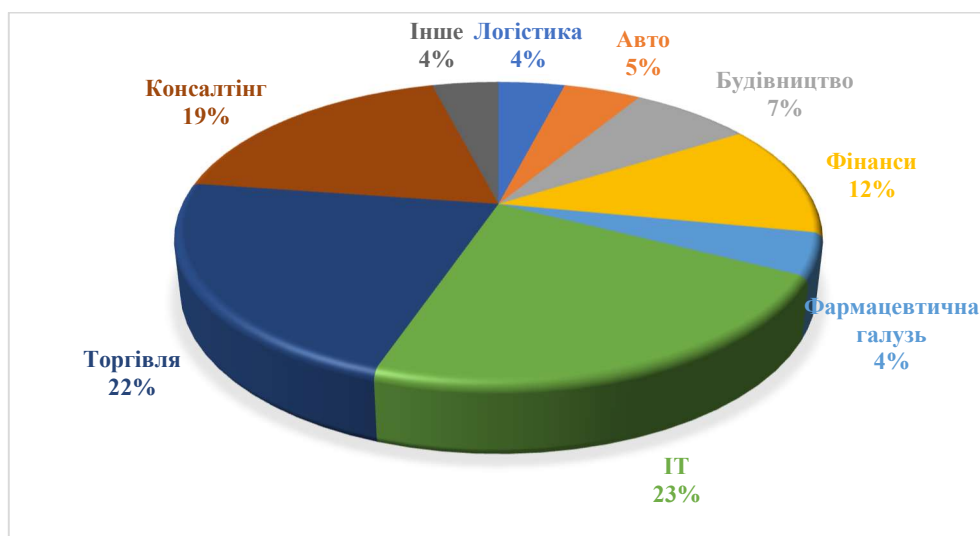

Рис. 2. Використання Big Data у різних галузях економіки

Джерело: побудовано автором за даними [9]

Виникнення нових підходів до обробки інформації, у даному випадку, поширення концепції "великих даних" та використання сучасних цифрових технологій зумовило формування глобального електронного середовища, відкрило нові підходи до організації та ведення бізнесу, відкрило нові можливості у різних сферах соціально-економічної діяльності. Використання великих даних є не тільки інструментом оптимального планування та інформування – це шлях до формування нового майбутнього.

За оцінками McKinsey Global Institute's «від 400 до 800 мільйонів людей може бути вивільнено за допомогою автоматизації та потребуватиме створення нових робочих місць до 2030 року в усьому світі» [10]. Прогнозується, що в 2030 році виникне попит від 8 до 9 % на нові види професій, які ще не існують, 5% професій зникне в результаті їх повної

автоматизації, а 60% професій можливо буде автоматизовано на 30%, що загрожує відповідним скороченням робочої сили. За даними дослідження Європейської Комісії близько 50% поточних робочих місць у всьому світі теоретично може бути автоматизовано, а в ЄС в майбутньому можуть бути частково автоматизовані від 37 до 69% робочих місць. Вже на сьогодні близько 14% робочих місць в країнах ОЕСР є автоматизованими, а ще 32% робочих місць будуть вимагати змін (табл. 2) [11].

3. Система взаємопов'язаних чотирьохланкових машин та цифрові засоби виробництва. Після Першої промислової революції та переходу до індустріального етапу розвитку техніки (перша половина XVIII ст. – перша чверть XIX ст.) продуктивні сили постійно вдосконалювались у процесі розширеного відтворення, змінивши при цьому кілька технологічних укладів у межах ринкової капіталістичної економіки.

Таблиця 2. Хвилі перебігу процесу автоматизації [12]

Хвиля	Опис та наслідки
Хвиля 1. Хвиля алгоритмів (до початку 2020-х рр.)	Автоматизація базових обчислень та аналізу структурованих даних. Зачіпає сектори, які залежать від роботи з даними.
Хвиля 2. Хвиля проникнення (до кінця 2020-х рр.)	Динамічна взаємодія з технологіями при організації адміністративної офісної роботи та прийняття рішення. Сюди ж входить використання робототехніки для виконання завдань у напівконтрольованих середовищах, наприклад, для переміщення об'єктів на складах.
Хвиля 3. Хвиля автономії (до середини 2030-х рр.)	Автоматизація фізичної праці та ручних маніпуляцій, а також процесів вирішення проблем у динамічних реальних ситуаціях, що вимагають відповідної реакції, зокрема у транспорті та будівництві.

Зміна технологічних укладів забезпечувала зростання продуктивності праці. Індустріальна техніка, не враховуючи технічної різноманітності й виконання різних функцій, має певну єдність. Усі ці технічні засоби містять три ланки – двигун, передавальний механізм і робочу частину. Індустріальна триланкова система машин у всіх галузях економіки виконує одну функцію: розширює природні межі можливостей людини. Але індустріальна техніка має межу свого розвитку. Суть цієї межі полягає в природних можливостях людини, яка є органічною частиною виробничого процесу [13]. Ця межа, у свою чергу, встановлює межі заснованих на ній економічних відносин. Як результат, скорочується простір ефективного використання ринкових законів економіки. Для подолання межі розвитку індустріальної техніки і продовження технічного, а також соціально-економічного прогресу необхідна заміна

людських функцій у процесі виробництва. Про це свідчить історія технічних переворотів при капіталізмі.

У нову історичну епоху такими виявились обчислювальна техніка та математичне програмування. Результатом стало виникнення нової галузі у промисловості – електроніки, яка виступила засобом подолання межі розвитку індустріальної техніки та її четвертим керуючим елементом. Цей новий елемент кардинально змінив технічний базис економіки. Таким чином, новий четвертий елемент, який виник з попереднього технічного розвитку, зберігає досягнення технічного прогресу в перетвореному вигляді, стає інтегральною частиною індустріальної техніки і знімає перешкоди для її розвитку. Четверта ланка нової техніки замінює обмежені людські функції, виконуючи їх замість робітника.

У результаті перетворення триланкової системи машин на чотириланкову виникла техніка, яка складається з двигуна, передавального механізму, робочої частини і контрольно-керуючого пристрою. Іншими словами, електроніка перетворила триланкову систему машин на систему автоматичних ліній, тобто промислових роботів. Одже, сутністю сучасного науково-технічного прогресу є система взаємопов'язаних чотириланкових машин [14]. Різні види цих машин – автомати, промислові роботи, штучний інтелект – означають революційний переворот у знаряддях праці. Такі види машин, вивільнюючи людину з безпосереднього процесу виробництва, багаторазово збільшують функціонування самої техніки, підвищують її ефективність. У результаті відбувається різке зростання продуктивності праці. Четверта ланка кардинально впливає на три попередні. З'являються і впроваджуються у виробництво нові матеріали, енергетичні ресурси, нано і біотехнології. Зміна предметів праці й технологій справляє зворотний вплив на розвиток знарядь праці. Таким чином, з появою чотириланкової техніки формуються історично нові матеріальні елементи продуктивних сил – цифрові засоби виробництва.

Цифрова технологія, формуючи нові продуктивні сили, кардинально змінює соціально-економічні відносини між людьми. Періоди становлення нових продуктивних сил і соціально-економічних відносин не збігаються. Нова техніка виникає спонтанно в різних точках економічного простору. Нові відносини між людьми формуються як результат розвитку внутрішніх суперечностей у межах попередньої форми економіки. У період генезису економічної системи синхронності між епізодичним поширенням нової техніки і нових соціально-економічних відносин не спостерігається. Цифрові продуктивні сили є матеріальною основою для виникнення нової економічної системи. Деякі її контури можна спостерігати на стадії становлення. Правда, реально вони присутні не в зрілому вигляді, а в певних перехідних економічних формах, що поєднують у собі економічні відносини, які відступають, і ті, які тільки формуються.

4. Існування кіберфізичних виробничих систем. Основою зазначених радикальний перетворень є розгортання Індустрії 4.0, сутність якої полягає в тому, що взаємопов'язані між собою розумні пристрої, сенсори і датчики без безпосереднього залучення людини підключаються до інтернет-платформ, які аналізують інформацію, що надходить ззовні. Результати такого аналізу постають основою для подальшого планування та функціонування окремих елементів і систем, частиною яких вони є.

"Великі дані" тепер часто називають "новою нафтою", інформаційним еквівалентом природного ресурсу, який сформував економіку XIX-XX ст. Але, на відміну від нафти, "великі дані" є у майже необмеженій кількості, і до того ж, вони "поновлювані". Разом з тим, аналіз даних можна порівняти з її видобутком і транспортуванням. Аналіз великих даних має потенціал для зміни цінності та ефективності процесів розвитку нових продуктів, орієнтування на ринок і ціноутворення. Аналітика великих даних набула масового поширення і сьогодні складає понад 50% всього програмного забезпечення для бізнесу. Людство щодня генерує 2,5 млрд гігабайтів даних. До 2003 року у світі накопичено 5 ексабайт даних (1 ЕБ = 1 млрд. гігабайтів), у 2008 році цей обсяг зріс до 0,18 зеттабайт (1 ЗБ = 1024 ексабайта), у 2011 році – до 1,76 зеттабайт, а у травні 2018 року кількість глобальних даних перевищило 16,5 зеттабайт. 2020 року людство сформувало 40–44 зеттабайт інформації, а до 2025 року ця цифра збільшиться у 10 x15ї разів. Ключем до тривалого зростання обсягу даних протягом наступних 10 років є так званий "Інтернет речей" (рис. 3).

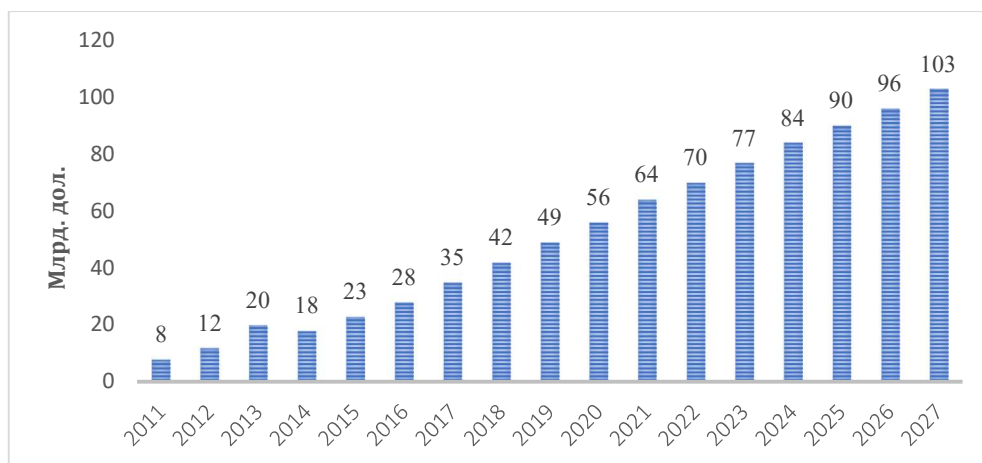

Рис. 3. Прогноз розвитку ринку Великих даних [16]

Все частіше Big data стають комерційним інструментом та інструментом стратегічного планування. На виробничих підприємствах великі дані генеруються внаслідок впровадження технологій, а саме Промислового інтернету речей. У ході цього процесу основні вузли і деталі станків і машин оснащуються датчиками, виконавчими пристроями,

контролерами та, іноді, недорогими процесорами, здатними виробляти граничні обчислення. В процесі виробничого процесу здійснюється постійний збір даних і їх попередня обробка, результати зберігаються у найбільш зручному для сприйняття вигляді і готові для подальшого використання. На основі аналізу отриманих даних робляться висновки про стан обладнання, ефективність внесених змін у технологічні процеси тощо. Завдяки моніторингу інформації у режимі реального часу персонал підприємства має змогу: скорочувати кількість простоїв, підвищувати продуктивність обладнання, зменшувати витрати на експлуатацію обладнання, запобігати нещасним випадкам. Крім того, за результатами аналізу великих даних можна розрахувати строки окупності обладнання, перспективи змін технологічних режимів, скорочення обслуговуючого персоналу – тобто приймати стратегічні рішення стосовно подальшого розвитку підприємства [17].

За оцінками аналітиків компаній McKinsey і Accenture, тільки інтернет речей до 2025 року буде щорічно приносити світовій економіці від 4 до 11 трлн. дол., промисловий інтернет речей – 14 трлн. дол. до 2030 р. Згідно з прогнозами PWC, штучний інтелект збільшить світовий ВВП у 2030 році на 15,7 трлн дол. Із них 6,6 трлн. дол. будуть пов'язані зі збільшенням продуктивності праці [18].

На відміну від класичного Інтернету, що забезпечує комунікативні зв'язки між людьми, Інтернет речей забезпечує між машинну комунікацію в форматі M2M між неживими речами, а також між неживим і живим світами, між речами і людиною, інформуючи останнього про те, що відбувається, наприклад, в приміщенні, квартирі, будинку, на заводі, складі, відкритій території і приймаючи від людини відповідні рішення у формі сигналів для коригування ситуації. Інтернет речей кардинально змінює матеріальне виробництво, сферу послуг, взаємовідносини підприємницької спільноти, держави і населення, створює можливість роботизації соціально-економічних процесів на базі формування і розвитку кіберфізичних і розумних безлюдних систем. Інтернет речей сприяє створенню реальних об'єктів (товарів) за допомогою роботизації виробництва. Віртуальні роботи започаткували новий напрям – робототехнічний Інтернет речей, тобто обчислювальна мережа фізичних об'єктів з вбудованими технологіями для взаємодії один з одним у форматі передачі і прийому конкретної інформації за допомогою сенсорів, штрих-кодів, QR-кодів. Подібний обмін інформацією дав поштовх для розвитку міжмашинної комунікації – M2M і різних похідних. В кінцевому рахунку відбувається автоматизація речей: «розумні» теплоцентралі регулюють температуру, подають в батареї воду з урахуванням температури навколишнього повітря, «розумні» штори регулюють прозорість з урахуванням рівня зовнішнього світу і потрібного освітлення в приміщенні.

Інтернет речей – одна зі складових інфраструктури «розумних» виробництв, «розумного» будинку, «розумного» міста. У світі отримує все

більш широке поширення концепція «Розумного міста», «Безпечного міста» або «Електронного міста». Її основна мета – підвищити ефективність всіх міських служб шляхом застосування інформаційно-комунікаційних технологій, тим самим розширюючи «вузькі місця» і усуваючи надмірність в генерації і використанні інформації. На даний момент вже більше 2500 великих і малих міст світу взяли на озброєння концепцію «Розумного міста» і реалізують проекти Smart City в тому чи іншому обсязі, архітектурі або функціоналі інформаційних систем міських служб [19]. Smart City – це глибоко інтегрована система, що складається з багатьох підсистем, в які входять різні функціональні компоненти, кожен з яких може одночасно використовуватися в багатьох підсистемах.

Якщо всю рутинну роботу виконуватимуть роботи, люди будуть задіяні в секторах, де створюється вища додана вартість.

Цифровізація й нові технології також впливатимуть на умови конкуренції у світі. У міру залучення штучного інтелекту і роботів у виробничі процеси і сферу обслуговування вартість робочої сили стане менш важливим фактором у визначенні конкурентоспроможності країни, а технологічна компетентність і якість інфраструктури, навпаки, вагомішими.

Такі технології, як Big Data та Інтернет речей, допоможуть оптимізувати виробничі процеси та скоротити операційні витрати, розробити нові продукти й послуги. Віртуальна реальність застосовуватиметься для розширення професійних навичок, штучний інтелект та роботизація – для збільшення продуктивності праці.

На січень 2021 року 4,66 мільярда людей у всьому світі використовують Інтернет, що на 316 мільйонів (7,3%) більше, ніж минулого року. Глобальне проникнення Інтернету нині становить 59,5%. Нині у світі налічується 4,2 мільярди користувачів соціальних мереж. Ця цифра зросла на 490 мільйонів за останні 12 місяців, забезпечивши зростання у річному обчисленні більш ніж на 13%. Число користувачів соціальних мереж в даний час еквівалентно більш ніж 53% загальної чисельності населення світу. У середньому, понад 1,3 мільйона нових користувачів приєднувалися до соціальних мереж щодня протягом 2020 року, що еквівалентно приблизно 151/2 новим користувачам кожену секунду [20].

5. Перенесення ринкових відносин у віртуальний простір. Перетворювальні процеси виявилися настільки динамічними, а їх масштаби і результати настільки значними та інноваційними, що сьогодні можна говорити про формування так званого нового глобального дуального реально-віртуального економічного простору. Віртуальне середовище, яке утворилося завдяки Інтернету, має специфічні характеристики, у тому числі для ведення бізнесу: формування нових конкурентоспроможних бізнес-стратегій, реорганізація форм спільної діяльності та перетворення традиційних організацій і територій на ефективніші мережеві структури; зниження рівня конкуренції та ризиків, асиметрії інформації; підвищення швидкості постійного глобального

обміну інформацією та прийняття оптимальних управлінських рішень. У рамках цієї специфічної реальності в останнє десятиліття сформувався і динамічно розвивається глобальний віртуальний ринок товарів, послуг і капіталу. Під поняттям «віртуальний ринок» розуміється відкрита система регулярного, переважно грошового взаємовигідного, добровільного обміну благами за допомогою глобальної інформаційно-комунікаційної мережі та інших цифрових технологій в умовах конкуренції.

Отже, відбувається взаємопроникнення традиційної та нової віртуальної економік, оскільки більшість учасників взаємодії представлені й одночасно ведуть господарську діяльність як у реальному, так і у віртуальному просторах. Останнім часом більшість великих промислових підприємств функціонують в умовах «перетікання» процесів господарської діяльності з реального ринку у віртуальний, і навпаки. Також на цій основі формуються й активно впливають на багато процесів нові специфічні учасники ринку – так звані «віртуальні підприємства», основна діяльність яких проходить у віртуальному середовищі (табл. 3).

Найбільш адекватною формою існування інформаційного середовища є мережа. Тому економіка, що має своїм пріоритетним завданням виробництво інформації, адекватним середовищем якої є мережа, може бути охарактеризована як інформаційно-мережева система господарювання.

Суттєвою особливістю класифікації, за якою виокремлюються натурально-господарські, індустріально-ринкові та інформаційно-мережеві системи, є те, що вона побудована на основі методу сходження від абстрактного до конкретного, який є адекватним пізнанню логіко-історичного розвитку.

Кожний історичний щабель не зникає безслідно, а знімається, тобто зникає як самостійний, але зберігається як момент наступного етапу розвитку. Так, натурально-господарські системи замінюються історично індустріально-ринковими, але натурально-господарські зв'язки виробника і споживача не зникають, вони лише стають опосередкованими товарно-грошовими відносинами.

Виробник і споживач, виробництво і споживання продукту, що є характерним для натурально-господарських зв'язків, стали лише відокремленими частинами цілого, які зв'язані за допомогою обміну та грошей.

Перехід від індустріально-ринкових систем до інформаційно-мережевих також не знищує цих відносин, а перетворює їх на момент інформаційно-мережевих. Виробництво індустріальних продуктів та їх ринковий обмін також залишаються, а це означає, що разом з ними залишаються і натурально-господарські зв'язки.

Але тепер ринкові відносини переносяться у віртуальний простір.

Таблиця 3. Періоди розвитку ІКТ і електронного ринку [21]

Періоди	Процеси
1955 – 1980 рр.	Розробка і виробництво комп'ютерів, їх використання у наукових цілях. З'являються концептуальні основи Інтернету. Розробка зручного у використанні персонального комп'ютера і програмного забезпечення, що приводить до масового виробництва персональних комп'ютерів та інших ІКТ. Масштабне використання персональних комп'ютерів на підприємствах, в організаціях та навчальних закладах; створення локальних комп'ютерних мереж. Поява Інтернету.
1995 р. – початок 2000-х років	Удосконалення ІКТ (мобільний зв'язок, безпроводні технології). Відчутне зниження витрат на обробку, зберігання та передавання інформації в результаті впровадження ІКТ. Глобальне поширення Інтернету. Поява віртуальних підприємств і нових форм господарювання. Масове використання цифрових технологій у процесах виробництва, розподілу, обміну та споживання. Виникнення віртуальних мережевих ринків та електронного бізнесу.
Початок 2000-х років – теперішній час	Поява соціальних мереж, форумів, комп'ютерних онлайн-ігор і світів тощо. Стрімкий розвиток мобільних додатків, месенджерів та їх масове використання на ринку. Формування цифрового ринку з різними сегментами: B2C, B2B, B2G, C2G та ін. Запровадження електронного уряду. Усвідомлення суспільством основних принципів та напрямів розвитку революції 4.0. Розробка урядами передових країн програм формування цифрової економіки на основі принципів революції 4.0. Стрімкий розвиток глобального віртуального ринку та поява електронних грошей.
2020 р. і далі	Продовження глобалізації та переформатування практично всіх секторів економіки в більшості країн світу. Трансформація систем виробництва, адміністрування та управління. Впровадження елементів промислового штучного інтелекту, машинного навчання і машинного зору, когнітивних інформаційно-керуючих систем промислового Інтернету речей, технологій великих даних і хмарних технологій, туманних обчислень, розвиток віртуальної та доповненої реальності, 3D-технологій. Формування нових моделей поведінки споживачів. Взаємопроникнення реального та віртуального ринків і формування єдиного реально-віртуального економічного простору. Зміна економічного ландшафту.

Коли, наприклад, людина відпрацювала і одержала заробітну плату, яка зарахована на електронну банківську картку, то реально вона віддала продукт своєї праці, а одержала тільки запис на свій рахунок, що не є реальним благом. Реального обміну еквівалентів не відбулось. Але потім ця людина приходить у торговий центр і купує необхідний товар, тобто одержує реальне благо, а розраховується банківською картою, тобто залишає продавцю лише електронний запис [22]. Знову ніякого реального еквівалентного обміну не відбувається. Реальні товарно-грошові відносини зникли, вони перенесені у віртуальний простір.

6. Цифровізація та персоніфікація споживання. Розширення цифрових технологій і їх впровадження в повсякденне життя людини трансформує її внутрішній і зовнішній світ, тому вона стане купувати більш індивідуальні речі. Цьому сприяють:

- індивідуалізація виробництва – вироблена продукція буде відповідати потребам кожного конкретного споживача;
- комунікативна взаємодія речей (різноманітних технічних пристроїв, верстатів, устаткування, датчиків) в рамках Інтернету речей стає системним і, отже, більш налаштованим для конкретного споживача;
- масове виробництво стає індивідуалізованим;
- віртуально доповнена реальність створює вибірково індивідуальний світ для кожної людини, відриваючи його від реальності;
- життя людини, як і його поведінка, стає все більш «оцифрованою», аналізованою, контрольованою, що спрямовується і регулюється, а отже, людина втрачає свою індивідуальність, ідентичність;
- поступове відчуження внутрішнього світу від людини;
- розширення можливостей влади проводити сегрегацію людей, визначати і формувати їх життєві шляхи, а також потрібних працівників;
- посилення поляризації людських спільнот.

Додана вартість цифрових продуктів і послуг може бути залучена тільки за допомогою застосування новітніх розумних технологій. Це призводить до трансформації бізнес-моделей, що спрямована на індивідуалізацію наданих товарів і послуг, а також виникнення принципу «все як послуга». Наприклад, сервіс «car-sharing», Uber тощо.

Всі ці процеси є суперечливими і породжують низку проблем і викликів для суспільства. Серед них можна виділити найбільш загальні, що мають фундаментальне значення:

1) цифровізація разом із створенням нового потенціалу технологічного розвитку і підвищенням продуктивності праці значно підсилює мережеві характеристики функціонування господарської системи, сприяючи зростанню можливостей фрагментації, дезінтеграції і розпаду економіки, суспільства та людини та формуючи таким чином виклики самому існуванню людства;

2) капіталізація цифрових технологій посилює нерівномірність економічного розвитку, фінансіалізацію економічних процесів, змінює характер економічної динаміки, в якій криза перетворюється у дискретно-перманентний процес, а економічні коливання стають параметрично невизначеними у просторі та часі;

3) цифровізація і капіталізація у своїй єдності приводять до суттєвих змін ролі людини у виробничому процесі, змісті та характері її діяльності, співвідношенні в ній необхідності та свободи, породжує цілу низку принципово нових соціальних проблем.

Четверта промислова революція планує змусити автоматизоване обладнання «говорити одне з одним без втручання людини». Ідеться про створення глобальних самоорганізованих виробничих систем, які характеризуються надгнучкістю і реалізують синергетичний потенціал технологічного розвитку. Продуктивні сили стануть самоорганізованими, зможуть отримувати зворотний зв'язок від кінцевого виробу, вузла, верстата, побутового приладу.

Особливо потужно динаміка процесів зростатиме і проявлятиметься в розшаруванні ринку і формуванні нішевих структур, коли почне інтенсивно використовуватись Інтернет речей. Суспільство перебуває в очікуванні «вибуху», який, за різними оцінками, відбудеться в найближчі 5-7 років. Технології повинні стати дешевими і комерційно вигідними. Один з ключових шляхів розвитку Інтернету речей і Четвертої промислової революції полягає в тому, що матеріали здатні ідентифікувати себе за допомогою своїх же міток, які змінюють комунікацію між речами і в цілому на ринку.

Процес комунікації трансформується і набуде нових якісних характеристик та учасників; комунікаційні канали стануть більш складними, а ринок у цифровій економіці більш диференційованим і нішевим. Основний тренд – персоналізація і цифровізація.

Нові технології змінюють спосіб життя людей, надаючи ширший вибір цифрових товарів і послуг, нижчі ціни, повнішу інформацію, більше каналів розповсюдження, сприяють появі інформаційно орієнтованих трансакцій для споживачів (електронна торгівля, охорона здоров'я в режимі онлайн, дистанційна освіта, інтернет-банкінг тощо). В умовах інформаційного ринку здійснюються багатомірні якісні трансформації споживання на всіх рівнях: виникають нові потреби, поглиблюється диференціація переваг і способів їх задоволення, розширюються масштаби попиту.

Широкий доступ до інформації сьогодні надає споживачеві набагато більше можливостей у підвищенні якості демографічно зумовлених потреб, їх більшої розумності, що приводить до більш високого рівня вимог їх задоволення. Розширюється трактування корисності й зростають альтернативні можливості та цілі при здійсненні споживчого вибору. При цьому спрощення взаємодії споживача з виробником створює передумови

для зміщення інтересів споживача з довгострокового періоду в короткостроковий.

В умовах підвищення ступеня поінформованості споживача і зниження асиметрії інформації зростає можливість прийняття ним гнучких і адекватних даному моменту рішень, що необхідно враховувати при розробці прогнозів споживчої поведінки. Крім того, посилюється вплив споживача на процес формування продукту, коли сучасні інформаційно-комунікативні технології дозволяють поєднувати задоволення індивідуальних потреб з ефективним виробництвом в умовах глобального ринку. Все це приводить до утвердження на ринку ери споживача.

Трансформація споживання в сучасній економіці веде до зміни технології організації життя, економічного поля діяльності споживачів, істотно перетворюючи просторово-часові координати споживання. Вони трансформуються під спільним впливом інформаційно-технологічного процесу та історичними змінами. Згідно з М. Кастельсом [23], у сучасному мережевому суспільстві простір організовує час.

7. Виникнення всезагальної власності замість приватної та вільної праці замість найманої. Для індустріально-ринкової економіки типовим є виробництво ординарних економічних благ, їх обмін на основі ринкових законів і розподіл результатів виробництва відповідно до вартості ресурсів. Цьому відповідають інститути приватної власності на засоби виробництва, наймана праця і розподіл за вартістю і капіталом (найманий працівник одержує вартість робочої сили у формі заробітної плати, а підприємець-капіталіст – додаткову вартість у формі прибутку на капітал). Індустріально-ринкова економіка є «виробництвом товарів за допомогою товарів».

Сформована і достатньо розвинута інформаційно-мережева економіка являтиме собою виробництво інформації за допомогою інформації, яка стане головним продуктом і головним ресурсом функціонування економіки. Це не означає, що нічого іншого не буде. Буде все, але основоположним і головним стане продукування інформації – мережевого блага, яке, на відміну від ординарного, може бути одночасно у власності всіх і кожного та використовуватиметься ними. Цьому відповідає не приватна, а всезагальна власність. Разом з формуванням інформаційно-мережевої економіки набирають сили відносини всезагальної власності, які неодмінно вступають у суперечність з приватною власністю.

Для індустріально-ринкової економіки характерною є наймана праця. Її суть полягає в тому, що робітник продає свою робочу силу, якою в процесі виробництва розпоряджається власник ресурсів.

Для інформаційно-мережевої економіки адекватною є вільна праця, коли працівник у процесі виробництва сам розпоряджається своєю робочою силою і продає не її, а інформацію як продукт своєї праці. Така форма організації виробництва не вимагає концентрації працівників на фабриці чи в установі, вони можуть знаходитись у будь-якій точці

економічного простору і працювати на свого роботодавця-замовника. В індустріально-ринковій економіці юридична форма договору між робітником і роботодавцем має своїм економічним змістом з'єднання робітника із засобами виробництва і передачу розпорядження робочої сили капіталісту.

В інформаційно-мережевій економіці ця форма договору має інший зміст – виготовлення за плату певного інформаційного продукту. Але якщо так, то інформаційний продукт продається за свою повну вартість і додаткової вартості не виникає. У свою чергу, виробник для створення інформаційного продукту повинен придбати на ринку необхідні засоби виробництва, якими переважно також є інформація, тобто на ринку він виступає таким самим замовником, як і споживач результатів його діяльності. Це означає, що в інформаційно-мережевій економіці кожний учасник суспільного виробництва знаходиться в рівних відносинах з іншим учасником мережі, створює і продає продукт своєї праці за повною вартістю.

Але людина є предметною істотою, яка повинна споживати їжу, одягатися, мати житло, предмети широкого вжитку тощо. Вона не може їсти інформацію, одягати її і жити в ній. Тому ця частина економіки, яка займатиме незначне місце, зберігається. Тут діятимуть ринкові закони, притаманні індустріально-ринковій економіці, але в модифікованій інформаційно-мережевій формі. Подібно до того, як перехід від натурально-господарської до індустріально-ринкової системи не знищує виробництва, розподілу, обміну і споживання продуктів, а переводить їх на ринкові засади і надає їм ринкової форми, так і перехід від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи не знищує вартісних відносин, а переводить їх у віртуальний простір і надає їм мережевого характеру.

Тобто, основний зміст трансформацій базових інститутів у процесі історичного перетворення індустріально-ринкової на інформаційно-мережеву економіку полягає в зміні панівних інститутів, що втілюється в переході від:

- 1) приватної власності до всезагальної,
- 2) найманої праці до вільної,
- 3) розподілу за вартістю і капіталом до рівнозабезпечуючого розподілу з базовим і рентно-преміальним доходами [24].

Платформна модель обумовлює створення умов для колективного використання приватної власності та формування суспільної форми власності (блокчейн платформи).

Генезис використання платформної моделі економіки в залежності від суспільного устрою та моделі виробництва наведено в табл. 4.

Таблиця 4. Генезис платформної моделі економіки [25]

Суспільство	Модель виробництва	Відношення до власності	Роль лінійної та платформної моделі
Первісне суспільство	Натуральне господарство	Суспільна власність	Домінує первинна платформна модель
Аграрне суспільство	Товарне виробництво	Приватна, суспільна, державна	Розвивається платформна інституція «ринок»
Індустріальне суспільство	Конвеєрне виробництво (в найвищій ланці розвитку)	Домінує приватна та державна власність	Розвивається лінійна модель виробництва – конвеєр
Постіндустріальне суспільство	Кластерне, платформне, екосистемне виробництво	Цифрові технології формують можливості для створення та розповсюдження спільної власності	Розвиваються глобальні цифрові платформи

8. Поява глобальних виробничих мереж, диспропорціональність.

Коли головним ресурсом і продуктом виробництва стає інформація, яка має своїм природним життєвим середовищем мережу, праця перетворюється у діяльність з відтворення і розвитку людський здібностей, а продукт набуває характеристик реципрокного блага, формується система господарювання, яку можна визначити як інформаційно-мережеву. Панівною сферою виробництва в цих умовах стає сфера послуг. Таким чином, суспільна система в процесі історичного розвитку проявляється в трьох найбільш загальних формах: натурально-господарській, індустріально-ринковій та інформаційно-мережевій.

Однак перехід від однієї форми до іншої не можна розуміти як просту заміну однієї системи іншою. Попередня форма зв'язків не зникає, а перестає бути пануючою і перетворюється в елемент реалізації більш складної форми. Так, натурально-господарські відносини між людьми з приводу привласнення і використання продуктів праці в процесі формування індустріально-ринкової економіки не зникають, а опосередковуються товарно-грошовими зв'язками. У наступному переході від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої системи господарювання товарно-грошові відносини також не зникають, а ідеалізуються, переходять у віртуальний простір. Наприклад, при

використанні платіжної картки для здійснення розрахунків за товари і послуги реальної еквівалентності обміну в кожному окремому випадку не досягається (покупець отримує реальний товар за електронний запис на рахунок продавця). Еквівалентність досягається тільки як загальний результат системи обмінів, а не у кожному окремому акті обміну, як це було раніше. Товарообмін перетворюється в систему умовних дарообмінів. Адже добровільна передача товару без еквівалента є дар. Умовою цього дару є те, що у підсумку загальна вартість відданих дарунків за певний період не перевищить вартості одержаних дарунків. Цифровізація створює для дарообміну власну технологічну основу, замінюючи рух реальних знакових форм (паперових грошей і різних платіжних документів) електронними записами.

Все це потребує розвитку інфраструктури цифрової економіки, до якої, перш за все, необхідно віднести різноманітні мережі з їх інженерним забезпеченням. Ключовими складовими базової ІКТ-інфраструктури є: мережі передачі даних (локально-обчислювальні, територіально розподілені, бездротові мережі, структурована кабельна система); підсистема інженерного забезпечення (обладнання серверних кімнат: стійки, електропроводка, засоби охолодження обладнання, джерела безперебійного електроживлення – все, що забезпечує надійну роботу мережевого та іншого обладнання). Особливе місце в інфраструктурі цифрової економіки займають платформи, що з'єднують виробників і споживачів. Платформа "цифрової" економіки – це цифрове середовище (програмно-апаратний комплекс) з набором функцій і сервісів, що забезпечує потреби споживачів і виробників, а також реалізує можливості прямої взаємодії між ними.

Всі ці технології спрямовуються в різні сфери діяльності, внаслідок чого формуються найважливіші напрями розвитку цифрової економіки. Серед них електронне врядування, віртуальні гроші та фінанси, індустрія 4.0, інтернет-торгівля, у загальному підсумку – застосування цифрових технологій у всіх видах економічної діяльності.

Економічна природа «периферійного капіталізму» полягає в безоплатному переданні високорозвинутим країнам значної частини вартості, створеної працею робітників периферії. Через механізм ціни виробництва вартість, створена в галузях з низькою капіталоозброєністю, присвоюється галузями з високою капіталоозброєністю. Доходи, одержувані метрополіями від країн периферії, деякі вчені називають «імперіалістичною рентою». Саме завдяки імпорту дешевих товарів з країн периферії у 2000-ті роки в країнах-метрополіях вдалося знизити інфляцію. Цей факт свідчить про те, що ціни товарів, що поставляються до країн капіталістичного центру з периферійних країн, формувалися нижчими від їх вартості. У даний час відносини панування і підпорядкування, які склалися між центром і периферією, яскраво проявляються в такому економічному феномені, як глобальні виробничі мережі, в основі яких лежать глобальні ланцюжки доданої вартості. У

господарській практиці це проявляється у формі поділу ТНК виробничої діяльності на ланки різного технологічного рівня і з різною величиною доданої вартості. У розвинутих країнах ТНК концентрують наукомісткі види виробництв з високою доданою вартістю, тоді як трудомісткі операції (власне виробництво) переносяться у країни з низькою оплатою праці. За таких умов господарювання поширення цифрових технологій за межі ТНК є обмеженим, перш за все, патентним правом. Сучасні ТНК використовують дешеву робочу силу периферії, здешевлюючи тим самим вартість кінцевого продукту. Такі дії ТНК у кінцевому підсумку призводять до падіння капіталоозброєності праці у світовій капіталістичній системі. За експертними оцінками, за останні 20 років вона знизилася на 55-60% [14]. Саме цим пояснюються причини падіння глобальних темпів зростання продуктивності праці. У країнах «периферійного капіталізму», для яких є характерною безоплатне передання частини доходів країнам капіталістичного центру, поширення цифрових технологій є можливим при зростанні попиту національного бізнесу на інвестиційні проекти, які зможуть приносити доходи на основі зростання продуктивності праці. Отже, доки бізнес орієнтуватиметься на отримання короткострокових рентних доходів, як це відбувається нині, у нього зберігатимуться низький рівень використання цифрових інновацій і деіндустріалізація виробництва. Проте для розвитку капіталізму іманентним є якраз прагнення до безперервного процесу оновлення виробництва за рахунок нововведень.

Отже, відбувається формування цифрових платформ глобального характеру, що дедалі більше монополізують сучасний інформаційний простір, використовуючи його як для збагачення, так і в політичних цілях. Доступ до цих технологій і відповідних платформ далеко не рівноправний. Платформенні компанії – це «...своєрідні природні монополії, коли переможець отримує все... І вони захопили світовий ринок, що створює очевидні дисбаланси у світовій економіці й торгівлі. Напруженість у світовій економіці, викликана компаніями-платформами, продовжуватиме викликати конфлікти між національними антимонопольними органами і компаніями-платформами, а також між тими країнами, у яких базуються компанії-платформи, і рештою» [26]. У свою чергу, це поглиблює і загрожує й далі поглиблюватиме нерівність як на глобальному, так і на національному рівнях. Нерівномірність, диспропорційність у розвитку між країнами в умовах глобальної платформізації посилювалися міграцією з усіма її викликами і ризиками як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів міграційних потоків. Високотехнологічний же сектор, що розвивається і в якому має місце порівняно високий рівень заробітної плати, створює робочі місця для однозначно меншої частини працездатних. Більша ж частина працівників втрачають роботу, особливо в тих секторах, де відбувається масова роботизація, і можуть бути зайняті у видах діяльності з нижчою

продуктивністю, у тому числі й там, де зберігаються традиційні технології, які неможливо і неефективно роботизувати.

Технології збирання, обробки і збереження інформації, необхідної для прийняття рішень правлячим класом в умовах «постмодерну» суспільства, принципово переформатовуються і реалізуються платформенними технологіями і технологіями штучного інтелекту. Вони «отримали помітний імпульс для прискороного зростання, вимагають... для подальшого розвитку постійного припливу і генерації величезного обсягу даних. Це неминуче веде до монополізації ринків» [27]. Розвивати нові цифрові послуги і створювати нові цифрові ринки можливо і необхідно тільки в глобальному масштабі. Усе це зміцнюватиме процеси монополізації аж до глобального рівня і формування глобальної цифрової платформи, що, у свою чергу, глобально переорієнтує суспільство в напрямі «нового технологічного центру» і «нової технологічної периферії», де першу і ключову роль відіграватимуть поряд з американськими китайські компанії – розробники технологій штучного інтелекту.

Цифровізація формує цифрову ренту, поглиблюючи нерівність і соціалізуючи проблему бідності, оскільки в результаті обробки великих масивів даних заздалегідь виграє той, у чиїх інтересах вони обробляються, а інтересами тих, хто програв, нехтують. Цифрова рента – це ні що інше, як рента, яка дозволяє одержувати доходи завдяки зайнятій позиції у цифровому просторі.

Поєднання планового капіталізму і ринкового соціалізму в одній соціально-економічній системі стає підґрунтям для переходу на новий щабель розвитку – до інформаційно-мережевої економіки, яка також має свої внутрішні етапи розвитку. Відокремлення інформації про об'єкт від самого об'єкта створює можливість її передачі та відтворення образу об'єкта в ідеальній або віртуальній формі в іншому просторі. Спочатку зняття і передача інформації відбуваються за допомогою аналогових технологій, які передають інформацію у вигляді безперервної фізичної величини (звичайний магнітофон, грамофонні платівки, аналогове телебачення тощо). Радіомовлення, телебачення і відповідні технічні досягнення виникають на базі аналогових технологій. На цьому етапі інформаційно-мережеві системи існують як інформаційно-аналогові.

Подальший техніко-технологічний прогрес створює можливість для переходу до цифрових технологій, які базуються на дискретному способі передачі інформації за допомогою цифрового коду. Ці технології мають суттєві переваги порівняно з аналоговими за якісними і кількісними характеристиками. Тому «нові інформаційні технології є цифровими. До них належать, наприклад, архівація і стиснення інформації, сканування та розпізнавання текстів, цифрові радіо і телебачення, цифрова фотографія, цифрова відеозйомка, глобальна інформаційна мережа Інтернет і електронна пошта, віртуальна реальність» [28]. На цьому етапі інформаційно-мережеві системи набувають форми інформаційно-

цифрових. Сьогодні людство перебуває саме на цьому етапі розвитку інформаційно-мережевих систем та інформаційно-мережевої економіки. Найбільш розвинутою формою інформаційно-мережевих систем є нейромережеві системи, які виникають на основі математичного моделювання роботи нервової діяльності й людського мозку і відкривають перспективу штучного інтелекту з усіма наслідками, що випливають звідти. Усі ці системи виникають на базі нового знання, перетворення його на технології, що втілюються в економіці та надають їй відповідної визначеності (індустріальна, інформаційна, цифрова, нейромережева економіка тощо).

Дохід, який отримується понад базовий дохід, у суспільстві, яке функціонує на інформаційно-мережевих засадах, можна назвати рентно-преміальним. Він завжди перевищує базовий гарантований дохід, який є нормальним (тобто таким, що забезпечує задоволення всіх нормальних потреб) і привласнюється на основі використання ресурсу, що відрізняє суб'єкта від інших і надає йому переваг. Джерелом рентного доходу завжди є вартість, яка перевищує нормальний дохід (середній прибуток, середній банківський процент, середню зарплату тощо) і привласнюється на основі монопольного володіння ресурсом (землю як власністю, як об'єктом господарювання, особливими здібностями тощо). Рента завжди є феноменом монополізації володіння ресурсом, що дозволяє частині додаткової вартості не брати участі в усередненні доходу. В умовах інформаційно-мережевої економіки рентно-преміальний дохід утворюється за рахунок вартості, яка залишилася після забезпечення базового доходу всіх членів суспільства. Формальною основою його привласнення є володіння монопольним ресурсом. Рентно-преміальний дохід може набирати форми інтелектуальної, інноваційної, кваліфікаційної ренти, ренти за місцезахопленням та ін.

9. Виникнення нової економічної системи. Цифровізація економіки пов'язана вже як зі зміною природи виробничих або економічних відносин, так і зі зміною безпосередньо виробничих сил та факторів виробництва внаслідок втілення проривних технологій, роботизації, створення кіберфізичних структур, що відповідає всім трьом рівням цифрової економіки (рис. 4).

Успішний досвід цифровізації деяких країн свідчить, що безпосередній ефект від комплексного розвитку цифрової економіки становить 20% ВВП протягом п'яти років, а норма прибутковості інвестиції в цифрову трансформацію досягає 500% [29].

Отже технологічні зміни забезпечують динамічне зростання економіки, розвиток бізнес середовища та підприємницької діяльності, підвищують рівень конкурентоспроможності як фірм, так і країни в цілому, що, в свою чергу, призводить до притоку нових інвестицій.

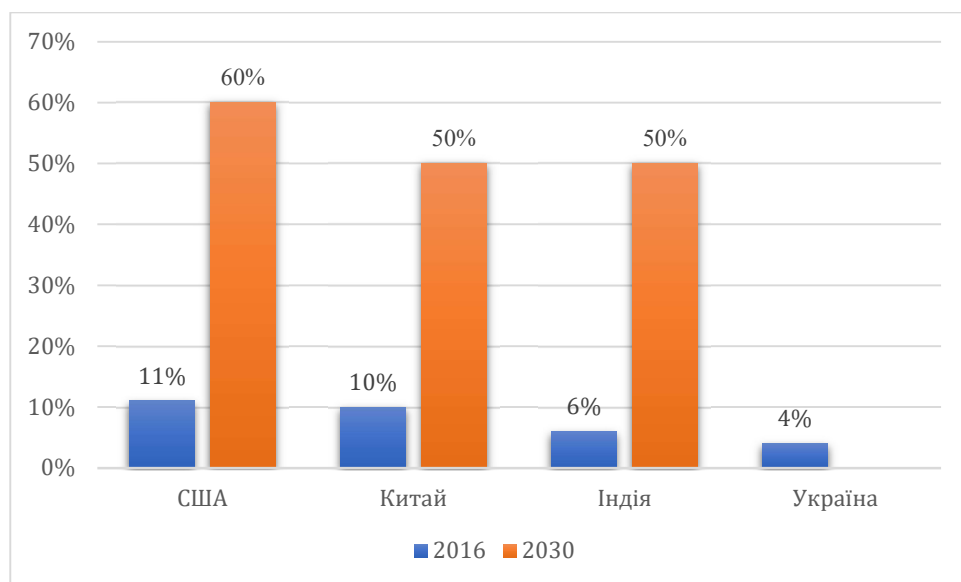

Рис. 4. Частка цифрової економіки у ВВП деяких країн

Джерело: побудовано автором за даними [30]

Цифровізація змінює підходи до ведення бізнесу та використання інформаційних технологій в різних сферах життєдіяльності суб'єктів господарювання економіки.

До основних технологій цифрової трансформації економіки відносять розвиток та використання штучного інтелекту, інтернет речей, хмарних технологій, цифрового проектування і моделювання технологічних процесів, адаптивних технологій 3D, електронного документообігу та урядування (GovTech), математичного моделювання, цифрових технологій в сфері фінансових (FinTech) та страхових (InsurTech) послуг. Цифрові технології дають можливість ефективно розвивати бізнес, стають основою продуктивних та виробничих стратегій, змінюють традиційні моделі бізнесу, обумовлюють появу нових продуктів та інновацій.

На сьогодні у світі на кожного користувача високошвидкісного широкопasmового з'єднання приходиться п'ять чоловік, у яких такого з'єднання немає. У світовому масштабі майже 4 мільярди населення взагалі не мають доступу до Інтернету. Близько 2 мільярдів [31] людей не користуються мобільними телефонами, а майже півмільярда населення живе в районах, які не забезпечені мобільним зв'язком.

Для оцінки рівня технологічного розвитку в країнах Європейського Союзу та ступеня запровадження інноваційних технологій у суспільстві та, зокрема, в економіці використовують Індекс DESI (The Digital Economy and Society Index). Індекс розраховується від 0 до 1. Оцінюються обсяги людського капіталу, інтеграція цифрових технологій, цифрові громадські послуги та якість засобів зв'язку. У 2020 році країни ЄС отримали найвищі

оцінки за такими складовими індексу DESI: зв'язок (0,62), людський капітал (0,58) та цифрові громадські послуги (0,64). Втім, потребує покращення інтеграція цифрових технологій у підприємницьку діяльність (0,38). Відповідно до значення індексу DESI, у 2020 році лідерами з розвитку цифрових технологій серед країн Європейського Союзу є Данія, Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Люксембург, Ірландія, Мальта, Естонія, Австрія та Німеччина (рис. 5, табл. 5).

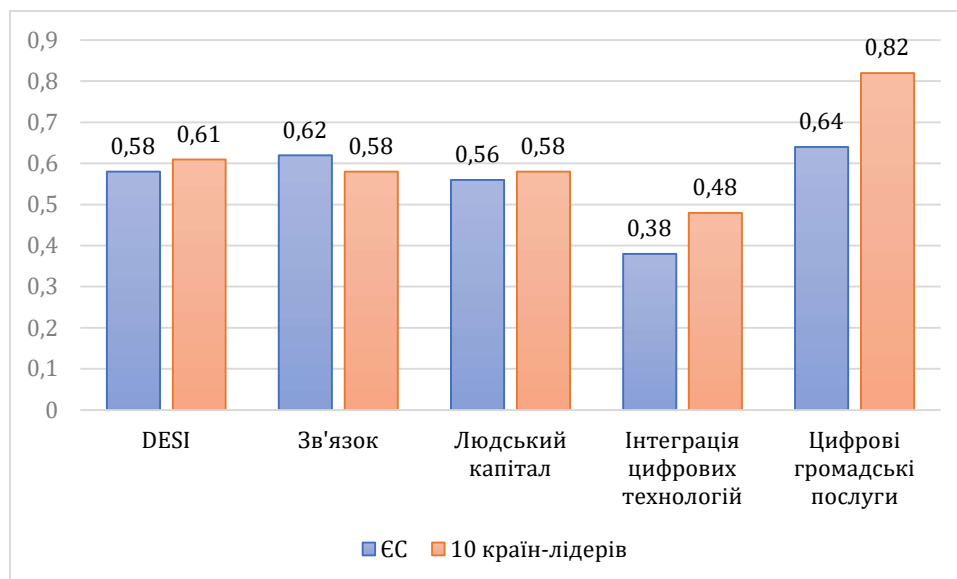

Рис. 5. Індекс DESI для ЄС та 10 країн-лідерів з розвитку цифрової економіки

Джерело: розроблено автором за даними [32]

Для ТОП-10 країн-лідерів ЄС з розвитку цифрової економіки загальний індекс DESI та його складові приймають значно вищі значення, ніж в середньому для Євросоюзу. Крім того, до ТОП-10-країн лідерів увійшли в основному невеликі країни ЄС. До цього кластеру не увійшли такі країни як Франція, Італія, Іспанія та ін. Це ще раз свідчить про особливість нової хвилі глобалізації та Четвертої промислової революції: малі та середні підприємства та малі країни можуть бути успішними і конкурентоспроможними, якщо активно впроваджують цифрові технології та розвивають цифрову економіку.

Завдяки розвитку цифрової економіки малий та середній бізнес отримав недоступну раніше можливість стати глобальним. Саме це й визначає особливість третьої хвилі глобалізації, її інклюзивність. Зокрема, засновник компанії Alibaba Джек Ма сформулював на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (2017 р.): концепцію – «30–30–30» [33]: протягом наступних 30 років світ змінюватимуть ті, кому сьогодні 30, та компанії, в яких працює 30 співробітників.

Світовий рейтинг цифрової конкурентоспроможності IMD (World Digital Competitiveness Ranking) вимірює здатність країни впроваджувати і досліджувати цифрові технології, що ведуть до трансформації в державній практиці, бізнес-моделях і суспільстві в цілому. Він формується на основі 50 критеріїв, велика частина яких заснована на статистичних даних, а також на результатах опитувань. До першої категорії відносять інформацію про витрати на дослідження і розробки в даній області, швидкість широкосмугового інтернету та інше.

У рейтингу 63 місця, які присвоюються за сукупним результатом, що був показаний в 3 категоріях:

- «Знання»: країни ранжуються в порядку убудання якості навчання, освіти, науки;
- «Технології»: тут експерти розподіляють країни у відповідності зі станом інтернет- та комунікаційних технологій, фінансовим капіталом в ІТ-галузі, а також регуляторним середовищем;
- «Готовність до майбутнього»: верхні позиції відводяться країнам з високим рівнем готовності використовувати цифрову трансформацію [34].

Таблиця 5. 10 країн ЄС з найбільш розвинутими цифровими економіками

Країна	Рейтинг DESI		Зв'язок		Людський капітал		Інтеграція цифрових технологій		Цифровізація громадських послуги	
	1	0,7	1	0,74	4	0,61	2	0,57	2	0,88
Данія	1	0,7	1	0,74	4	0,61	2	0,57	2	0,88
Фінляндія	2	0,67	9	0,51	1	0,71	1	0,59	3	0,87
Швеція	3	0,66	4	0,59	2	0,65	3	0,55	5	0,83
Нідерланди	4	0,65	2	0,68	3	0,62	5	0,51	7	0,8
Ірландія	5	0,6	6	0,56	8	0,53	6	0,48	6	0,82
Мальта	6	0,59	7	0,54	10	0,49	4	0,51	4	0,84
Естонія	7	0,59	10	0,47	5	0,58	7	0,41	1	0,91
Люксембург	8	0,58	3	0,61	6	0,55	9	0,39	9	0,79
Австрія	9	0,55	8	0,52	9	0,52	8	0,41	8	0,8
Німеччина	10	0,53	5	0,57	7	0,54	10	0,35	10	0,68
<i>Середні індекси по групі</i>		<i>0,61</i>		<i>0,58</i>		<i>0,58</i>		<i>0,48</i>		<i>0,82</i>
<i>Євросоюз</i>		<i>0,58</i>		<i>0,62</i>		<i>0,56</i>		<i>0,38</i>		<i>0,64</i>

10. Зміна структури суспільного відтворення. Використовуючи новітні технології, цифровізація змінює картину конкуренції і розмиває існуючі межі секторів економіки. Глобальний тренд економіки – неоіндустріалізація – означає пріоритетний розвиток сучасного матеріального виробництва, його якісне оновлення на основі високих

технологій. Головна мета полягає у відновленні ролі та місця промисловості в економіці в рамках її структурної перебудови як базової компоненти.

У результаті таких перетворень знизиться вартість транспорту і комунікацій, підвищиться ефективність логістики і глобальних мереж, а вартість торгівлі зменшиться. Усе це відкриє нові ринки. Німецька промисловість щороку інвестує 40 млрд. євро у промислову інтернет-інфраструктуру. Середня вартість одного робочого місця в науково-дослідних установах передових країн перевищує 2 млн. дол. Вартість окремих промислових лабораторій сягає 10 млрд. дол. Бюджети вищих навчальних закладів у США та Китаї часто перевищують 5 млрд. дол. Загальні витрати США на дослідження і розробки в промисловості становлять понад 450 млрд. дол., Китаю – 200 млрд. дол. За оцінкою експертів, у Китаї чисельність зайнятих у науково-технічній сфері наближається до 40 млн. осіб [35]. У рамках реіндустріалізації економіки та її цифровізації, формування потужного промислового ринку необхідними є глобальне оновлення виробничих потужностей, впровадження нових технологій та інноваційних ідей, що вимагає інтеграції на новій основі виробництва з наукою і освітою. Мають відбуватися зміни на ринку праці та освіти.

Якісно нові цифрові елементи продуктивних сил і нові соціально-економічні відносини змінюють структуру суспільного відтворення, збільшують простір і межі економіки. Зростання трудової діяльності у творчій сфері означає, що складовою частиною суспільного відтворення стає виробництво знань, тобто наука. Іншими словами, крім двох традиційних підрозділів суспільного відтворення (виробництва інвестиційних товарів і споживчих благ) з'являється третій підрозділ – виробництво знань. Таким чином, у високорозвинутих країнах сучасна економіка – це економіка змішаного ринкового типу. Її технічна основа є різномірною. Переважання індустріального сегмента поєднується з цифровими технологіями.

Якісно нові цифрові елементи продуктивних сил і нові соціально-економічні відносини змінюють структуру суспільного відтворення, збільшують простір і межі економіки. Зростання трудової діяльності у творчій сфері означає, що складовою частиною суспільного відтворення стає виробництво знань, тобто наука. Іншими словами, крім двох традиційних підрозділів суспільного відтворення (виробництва інвестиційних товарів і споживчих благ) з'являється третій підрозділ – виробництво знань. Таким чином, у високорозвинутих країнах сучасна економіка – це економіка змішаного ринкового типу. Її технічна основа є різномірною. Переважання індустріального сегмента поєднується з цифровими технологіями.

Висновки. Проведене дослідження дозволило виявити такі етапи впливу цифровізації на трансформацію елементів суспільного виробництва в контексті виконання стратегії національної безпеки:

1. Цифровізація економіки супроводжується як зміною природи виробничих або економічних відносин, так і зміною безпосередньо виробничих сил та факторів виробництва внаслідок втілення проривних технологій, роботизації, створення кіберфізичних структур. Цифрові технології дають можливість ефективно розвивати бізнес, стають основою продуктивних та виробничих стратегій, змінюють традиційні моделі бізнесу, обумовлюють появу нових продуктів та інновацій. Технологічні зміни забезпечують динамічне зростання економіки, розвиток бізнес середовища та підприємницької діяльності, підвищують рівень конкурентоспроможності як фірм, так і країни в цілому, що, в свою чергу, призводить до притоку нових інвестицій.

Цифровізація й нові технології впливають на умови конкуренції у світі. По мірі залучення штучного інтелекту і роботів у виробничі процеси і сферу обслуговування, вартість робочої сили стає менш важливим фактором у визначенні конкурентоспроможності країни, а технологічна компетентність і якість інфраструктури, навпаки, вагомішими. Такі технології, як Big data та Інтернет речей, допомагають оптимізувати виробничі процеси та скоротити операційні витрати, розробити нові продукти й послуги.

Якісно нові цифрові елементи продуктивних сил і нові соціально-економічні відносини змінюють структуру суспільного відтворення, збільшують простір і межі економіки. Крім двох традиційних підрозділів суспільного відтворення (виробництва інвестиційних товарів і споживчих благ) з'являється третій підрозділ – виробництво знань.

2. Передбачається, що до 2030 р. понад 60% професій будуть автоматизовані, а заводи та фабрики зможуть удосконалюватися й модернізуватися самостійно, тобто без або з мінімальною участю людини. Бізнес процеси, логістика, виробничі цикли будуть постійно оптимізуватися в автономному режимі. За цих обставин вартість робочої сили перестає відігравати ключову роль у процесі формуванні виробничих витрат, а основним фактором соціально-економічного розвитку постає технологічний потенціал національної економіки.

Цифровізація формує цифрову ренту, поглиблюючи нерівність і соціалізуючи проблему бідності, оскільки в результаті обробки великих масивів даних задалегідь виграє той, у чиїх інтересах вони обробляються, а інтересами тих, хто програв, нехтують. Цифрова рента – це ні що інше, як рента, яка дозволяє одержувати доходи завдяки зайнятій позиції у цифровому просторі. Джерелом рентного доходу в умовах інформаційно-мережевої економіки є вартість, яка перевищує нормальний дохід і привласнюється на основі монопольного володіння ресурсом.

3. Сутністю сучасного науково-технічного прогресу є система взаємопов'язаних чотириланкових машин. Вони вивільнюють людину з безпосереднього процесу виробництва, багаторазово збільшують функціонування самої техніки, підвищують її ефективність. У результаті відбувається різке зростання продуктивності праці. Формуються

історично нові матеріальні елементи продуктивних сил – цифрові засоби виробництва.

Починається новий етап автоматизації машин, здатних навчатися та вдосконалюватися у процесі виробничої діяльності. Якщо досі автоматизація витісняла людину зі сфери рутинної фізичної праці, то тепер прогрес у галузі машинного навчання та штучного інтелекту дозволить розпочати масштабне витіснення людини вже зі сфери розумової праці, замінюючи представників рутинної інтелектуальної праці.

Разом з формуванням інформаційно-мережевої економіки набирають сили відносини всезагальної власності, які неодмінно вступають у суперечність з приватною власністю. Основоположним і головним стає продукування інформації – мережевого блага, яке, на відміну від ординарного, може бути одночасно у власності всіх і кожного та використовуватися ними. Цьому відповідає не приватна, а всезагальна власність.

Додана вартість цифрових продуктів і послуг може бути залучена тільки за допомогою застосування новітніх розумних технологій. Це призводить до трансформації бізнес-моделей, що спрямована на індивідуалізацію наданих товарів і послуг, а також виникнення принципу «все як послуга». Посилюється вплив споживача на процес формування продукту, коли сучасні інформаційно-комунікативні технології дозволяють поєднувати задоволення індивідуальних потреб з ефективним виробництвом в умовах глобального ринку. Все це приводить до утвердження на ринку ери споживача.

Джерела:

1. Яновська В.П. Інтенсивність цифровізації економіки України. *Економіка України*. 2020. № 9. С. 5-20.
2. Українська Л.О., Марченко О.С. Якісні зміни факторів виробництва в умовах цифровізації. *Review of transport economics and management*. 2020. № 3 (19). С. 233-242.
3. Вишневський В.П. Цифрові технології та проблеми розвитку промисловості. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 47-66.
4. Сіденко В.Р. Виклики і ризики цифрової трансформації: світовий та український контексти. *Економіка України*. 2021. № 5. С. 40-58.
5. Андрющенко К.А., Шергіна Л.А., Ковтун В.П. Аналіз особливостей та перспектив розвитку України в концепції "Індустрія 4.0". *Технологічний аудит та ресурсозбереження* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://journals.urau.ua/targ/article/viewFile/142354/143645>
6. Деєва Н.Е., Делейчук В.В. *Механізми залучення інвестицій емітентами в умовах розвитку цифрової економіки*. Київ: Молодий вчений, 2018.

7. Гражевська Н.І., Чигиринський А.М. Цифрова трансформація економіки в умовах посилення глобальних викликів і загроз. *Економіка та держава*. 2021. №8. С. 53-57.
8. Гріценко А.А. Цифровий розвиток: структура, капіталізація та соціалізація. *Економічна теорія*. 2018. № 4. С. 5-20.
9. Піжук О.І. Великі дані як основоположний драйвер цифрової трансформації економіки. *Економіка та держава*. 2019. № 6. С. 50-54.
10. *Вектори економічного розвитку 2030*. Кабінет міністрів України. Центр економічного відновлення. 2020. 416 с.
11. European Commission *Threats and opportunities from automation and robotisation* [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ec.europa.eu/knowledge4policy/foresight/topic/changing-nature-work/new-technologies-automationwork-developments_en
12. Черьомухіна О.К., Чалюк Ю.О., Кириленко В.І. Сучасний вимір ринку праці в умовах цифровізації. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34.
13. Зяблюк Р. Экономическое определение природы современной промышленной революции. *Экономист*. 2020. № 1. С. 8-24.
14. Зверяков М.І. Економічний розвиток в епоху становлення «цифрового капіталізму». *Економіка України*. 2020. № 8. С. 3-23.
15. *Что такое Big Data?* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://rb.ru/howto/chto-takoe-big-data/>
16. *Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал*: монографія / за ред В.П. Вишневського та С.І. Князева; НАН України; Інститут економіки промисловості. К.: Академперіодика, 2020. 188 с.
17. *Big Data (Великі дані), методи і техніки аналізу великих даних* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.it.ua/knowledge-base/technology-innovation/big-data-bolshie-dannye>
18. *Reimagining the postpandemic economic future*. McKinsey&Company [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/reimagining-the-postpandemic-economic-future>
19. Пуцентайло П.Р., Гуменюк О.О. Цифрова економіка як новітній вектор реконструкції традиційної економіки. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5-6. С. 131-143.
20. *Digital 2021: Global Overview Report* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-global-overview-report>
21. Литовченко І.Л. Трансформація ринку в сучасних умовах переходу до цифрової економіки. *Економіка України*. 2020. № 1. С. 36-47.
22. Піжук О.І. Національний індекс цифрової трансформації економіки: формування системи показників та методика розрахунку. *Економіка та держава*. 2020. № 11. С. 63-68.
23. Кастельс М. *Галактика Інтернет*; [пер. с англ. А. Матвеева]. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 328 с.

24. Гриценко А.А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 29-46.
25. *Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку*: монографія / В.І. Ляшенко, О.С. Вишневський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с
26. Геєць В.М. Соціальна реальність у цифровому просторі. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 3-28.
27. Граничев Н.А., Кошовець О.Б. Принуждение к цифровой экономике: как изменится структура цифровых рынков под влиянием пандемии COVID-19? *Проблемы прогнозирования*. 2021. № 1. С. 19-35.
28. Тарасевич В.М. Сучасна кореволуція: машинізована людина і/або олюднена машина. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 20-36.
29. Любохинець Л.С., Шпуляр Є.М. Цифрова трансформація національної економіки: сучасний стан та тренди майбутнього. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. № 4. С. 213-217.
30. *Прогноз розвитку світової економіки до 2030Е*. Український інститут майбутнього [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://strategy.uifuture.org/prognoz-rozvitku-svitovoi-ekonomiki-do-2030e.html>
31. *Доклад о мировом развитии «Цифровые дивиденды»*. Группа Всемирного банка. 2019 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/>
32. *Digital Economy and Society Index (DESI) 2021* [Електронний ресурс]. Режим доступу: [0 DESI 2021 Thematic chapters Full European Analysis dhh06dGif25zTsq4LXZQClrI_80563.pdf](https://ec.europa.eu/economy_finance/dbpedia/0_DESI_2021_Thematic_chapters_Full_European_Analysis_dhh06dGif25zTsq4LXZQClrI_80563.pdf)
33. Пивоваров Ю. *Навіщо Україні цифрова економіка* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://nv.ua/ukr/>
34. Саух І.В., Шиманська В.В., Момонт Т.В. Цифрова економіка України: сучасний стан, тенденції, проблеми розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2019. №1. С. 230-236.
35. *Industry 4.0: Building the Digital Industrial Enterprise* [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pwc.com/m1/en/publications/industry-40-survey.html>.

4.4. The Impact of Digital Technologies on the Behavior of Consumer Market Actors in the Context of Countering Hybrid Threats

Вплив цифрових технологій на поведінку суб'єктів споживчого ринку в контексті протидії гібридним загрозам

Перехід на сучасні інформаційно-комунікаційні технології та цифрові платформи кардинально змінив не тільки особливості продукування, обробки та трансляції інформаційних масивів, але й змінив особливості та технології сприйняття інформації суб'єктами споживчого ринку [9; 12]. За таких умов інформаційна безпека розглядається як важлива складова системи забезпечення національної безпеки особистості, суспільства і держави.

Домінування інформаційних чинників при веденні інформаційних та гібридних війн визначається сутністю інформаційного суспільства, яке тісно пов'язано з якісним переходом людської цивілізації від аграрної та індустріальної до інформаційної стадії розвитку, коли інформаційно-комунікаційні ресурси стають набагато важливішими, ніж матеріально-технічні ресурси суспільства.

Розвиток сучасних ринків, бізнес-структур, утворення нових каналів інформаційних комунікацій між ними, формування нової системи економічних відносин супроводжується імплементацією інформаційних технологій в процеси управління діяльністю та спосіб життя населення, які в XXI столітті поступово трансформуються в цифрові та кардинально змінюють поведінку учасників споживчого ринку, ідеологію нового покоління людей в соціумі [3; 11; 10]. Тобто, в цей час, ключовим викликом суспільству та бізнесу стає всеохоплюючий процес цифровізації (з англ. digitalization), який «виступає одним із головних чинників зростання світової економіки, оскільки завдяки їй не тільки підвищується продуктивність праці (пряма перевага), а й відбувається економія часу, створюються новий попит на нові товари і послуги, нова якість та цінність (непряма перевага) тощо» [13, с. 174].

Цифровізація розширює можливості суб'єктів господарювання та змінює формати організації їх діяльності, контролю та управління, і як наслідок, впливає на рівень їх економічного розвитку, конкурентоздатність [1].

Головним орієнтиром у здійсненні процесу цифровізації стає концепція «Індустрія 4.0», візія якої полягає в активному просуванні інновацій та інформаційно-комунікаційних технологій в промислове виробництво та інші види економічної діяльності [2]. З точки зору технологічного підходу цифровізація передбачає максимальний перехід даних у цифровий формат для генерації, візуалізації, обміну, передачі їх користувачам інформації відповідно запитів, а також організації процесу підключення матеріальних та нематеріальних об'єктів до Інтернету для

їх ефективного використання за участю та без участі людини. Тобто, цифрові трансформації в економіці в період реалізації положень «Індустрія 4.0» характеризуються процесом поєднання фізичних об'єктів з інноваційними технологіями для створення «розумних» підприємств, віртуальною реальністю діяльності, що передбачає формування нової ідеології управлінської діяльності, а також поширення робототехніки для збільшення продуктивності праці.

Справедливо зазначено, що «цифрова трансформація економіки зумовлює зміну правил гри та є підґрунтям виникнення нового типу економіки, що відрізняється нелінійною (експоненційною) швидкістю поширення інновацій, глибиною та масштабом проникнення цифрових технологій, силою впливу цифрових комплексів і систем. Їх застосування змінює спосіб мислення та мотивацію рішень в економічній поведінці, у принципах організації й роботи сучасних підприємств і всього економічного механізму функціонування держави» [7, с. 262].

Змінити функціонал управлінської інформаційно-комунікаційної системи підприємства може одна, обрана керівництвом підприємства, цифрова технологія, яка стане драйвером та результатом трансформаційних ефектів господарського процесу. Однак технологічна синергія (трансфер технологій концепції «Індустрія 4.0» з однієї області застосування до іншої) та використання комплексного підходу до організації процесу цифровізації дозволить отримати більше переваг у формуванні інноваційно-технологічного середовища, ніж від використання однієї технології та примножити можливості інтеграції між суб'єктами різних сфер діяльності, що зумовлює низку викликів щодо адаптивної поведінки суб'єктів господарювання. У цьому зв'язку можна зазначити, що процес цифровізації економіки та суспільства для збільшення економічних вигід забезпечуватимуть в майбутньому взаємодоповнюючі інформаційно-комунікаційні технології в залежності від сфери економічної діяльності (товарів, послуг), видів пристроїв, що використовуються підприємством, обраної моделі логістичного та маркетингового процесів, інформаційної системи управління суб'єктами господарювання.

Цифровізація розглядається як філософія розвитку економіки та ментальності, як парадигма спілкування та взаємодії, як процес та як певний механізм одночасно, підкреслюючи її багатогранність [8, с. 57].

Для визначення викликів, можливостей, загроз та ризиків цифрових трансформацій економічних процесів зроблена узагальнена характеристика процесу цифровізації як інструменту підвищення ефективності та конкурентоздатності економіки України. Що стосується передумов поведінки суб'єктів господарювання в період посилення процесів глобалізації, економічної інтеграції та цифрової трансформації, то основними і характерними чинниками впливу набувають стан та зміни внутрішнього та зовнішнього середовища (рис.1).

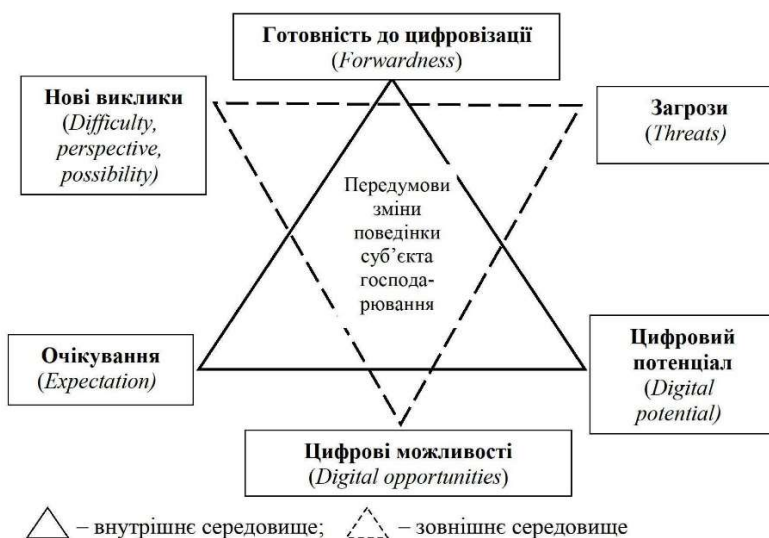

Рис. 1. Внутрішні та зовнішні контури змін поведінки суб'єктів споживчого ринку

Джерело: розроблено автором

Наведений рисунок 1. демонструє, що базовими аспектами зовнішнього середовища, які впливають на адаптивну поведінку суб'єктів господарювання до цифрових трансформацій, виступає триада – нові виклики (*Difficulty, perspective, possibility*), загрози (*Threats*) та цифрові можливості (*Digital opportunities*). Триада внутрішнього середовища, утворена контурами пунктирної лінії та пов'язує: очікування; цифровий потенціал та готовність до цифровізації.

Очікування характеризують інтенсивність змін внутрішнього середовища; готовність до цифровізації – внутрішні цифрові можливості, а загрози – невикористані або втрачені можливості.

Відтак, в процесі цифровізації економіки та процесів життєдіяльності, що змінює ментальність суспільства, постає низка викликів та загроз, які стають бар'єром для інноваційного розвитку суб'єктів господарювання.

З точки зору протистояння зовнішнім та внутрішнім викликам та загрозам В.І. Кравченко зазначає що, «виклик – це проблемна ситуація від розв'язання якої залежить подальше функціонування, саме існування суспільства, держави», і як наслідок «породжує загрози для людини, спільноти людей, суспільства в цілому [6].

Цифровізація, процес повсюдний, складний та поступовий, але надає великі цифрові можливості (*Digital opportunities*) для розвитку соціально-економічних систем при використанні інформаційно-комунікаційних технологій, які є основою для перетворень в усіх сферах економіки та у суспільстві з урахуванням матеріальних та соціальних цінностей.

Так, в умовах популяризації ролі та значення інноваційних технологій, широкий спектр можливостей процесу цифровізації доречно розглядати з позиції держави (національний рівень), підприємств (підприємницький сектор) та населення (громадський сектор).

Важливу роль в період цифрових трансформацій відіграє процес імплементації інформаційних технологій в діяльність організацій на різних рівнях управління. Це пояснюється тим, що велика кількість керівників різних ланок управління підприємств та установ, фізичні особи мають необхідність в отриманні інформації для ведення бізнесу чи власних потреб з порталу державних реєстрів з вільним доступом до відкритих даних.

Водночас із стрімким поширенням процесу цифровізації до всіх сфер соціально-політичної та господарської діяльності зростають і ризики та загрози, які здатні негативно вплинути на діяльність суб'єктів споживчого ринку і навіть привести до зупинення діяльності.

Проблеми, що виникають в процесі цифровізації, дозволили визначити можливі загрози впливу на поведінку суб'єктів ринку та наслідків в умовах цифрової трансформації (табл. 1), яка допоможе організувати діяльність державних служб, підприємницьких структур, фінансових установ та населення з урахуванням можливих джерел загроз, наслідків та заходів їх попередження відповідно дотримання розробленої стратегії кібербезпеки на макро- та мікрорівні.

Фільтрами нейтралізації наведених загроз є:

1. Організаційно-правові:

- дотримання національної стратегії кібербезпеки;
- удосконалення нормативно-законодавчої бази з питань кібербезпеки, стандартизація;
- посилення співпраці держави з інститутами громадянського суспільства;
- розвиток інноваційних технологій з гарантії кібербезпеки;
- ідентифікація суб'єктів електронної комерції у кіберпросторі.

2. Технічні:

- створення вітчизняних систем, платформ і продуктів у сфері кібербезпеки;
- використання антивірусних програм;
- оновлення програм.

Для забезпечення економічної та інформаційної безпеки суб'єктів господарювання як важливого пріоритету, що вимагає посиленої уваги, необхідно дотримуватися проактивної стратегії на макро- та мікрорівнях та систематично здійснювати не тільки техніко-технологічні, а й організаційно-правові процедури попередження загроз та наслідків в умовах цифрової трансформації.

Таблиця 1. Можливі загрози впливу на поведінку суб'єктів ринку наслідків цифрової трансформації

Рівень	Ідентифікація можливих джерел загроз	Наслідки
Національний	Кібератаки на цифрову інфраструктуру галузей економіки	Посягання на державний суверенітет; Зниження рівня демократії; Зменшення ВВП; Недоотримання суми податків; Тимчасове припинення діяльності державних органів; Втрата цілісності даних та їх конфіденційності
	Технологічне домінування окремих країн	
	Нерівність доступу до комп'ютерних технологій	
	Зростання гендерної нерівності у сфері праці	
	Маніпуляції з фінансовою звітністю	
Підприємницький	Кібератаки на інформаційну структуру	Дестабілізація діяльності; Зменшення обсягу реалізації товарів; Витрати на відновлення інформаційної інфраструктури; Втрата довіри споживачів; Втрата фінансових ресурсів, активів; Збитки діяльності підприємств
	Кібератаки на платіжну систему	
	Атака на ланцюги поставок	
	Контентний та інтерактивний ризик	
	Ботнети, що здійснюють розподілені атаки на операційні мережі	
	Імплементация штучного інтелекту	
Громадський	Он-лайн шахрайства	Втрата робочих місць; Зниження можливостей здобуття якісної освіти; Втрата фінансових ресурсів; Цифрова нерівність та дискримінація; Моральні збитки
	Шахрайські операції з кредитними картами	
	Шахрайські дії спрямовані, на виманювання реквізитів картки у його власника	
	Копіювання даних платіжної картки за допомогою спеціального пристрою	
	Крадіжка персональних даних, аккаунтів, противоправний контент	

Джерело: розроблено автором

Проведене дослідження цифрових можливостей та загроз суб'єктів господарювання дозволило побудувати матрицю SWOT-аналізу поведінки

суб'єктів господарювання в період цифрової трансформації (табл. 2), яка дозволить комплексно оцінити всі сторони діяльності підприємства, краще зрозуміти ситуацію, в якій знаходиться об'єкт в період імплементації інформаційно-комунікаційних технологій концепції «Індустрія 4.0».

Таблиця 2. SWOT-аналіз поведінки суб'єкта господарювання в період цифрової трансформації

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Потужний науковий потенціал; 2. Підтримка інноваційних стартапів; 3. Можливість дистанційного формату праці; 4. Зростання продуктивності праці та підвищення якості роботи та організації робочого місця; 5. Спрощення транзакцій; 6. Збільшення прибутковості та зменшення собівартості продукції та витрат; 7. Доступність навчання та перекваліфікації співробітників;	1. Відсутність нормативно-правового та методологічного забезпечення на національному, регіональному та місцевих рівнях управління; 2. Відсутність сформованої інфраструктури підтримки та стимулювання цифрової трансформації; 3. Відсутність гармонізованого законодавства з питань захисту інтелектуальної власності;
8. Розширення конкурентоспроможності ринку; 9. Розширення доступу до фінансових ресурсів; 10. Розширення клієнтської бази; 11. Підвищення лояльності клієнтів і можливість встановлення швидкого зворотного зв'язку з клієнтами; 12. Активний розвиток проектів енергоефективності.	4. Відсутність сформованої системи культивування цифрових вмінь на всіх суспільних рівнях (демографічний, освітній, підприємницький); 5. Низька швидкість та недостатнє покриття Інтернету; 6. Недостатній асортимент продукції для задоволення споживчого ринку; 7. Необхідність зміни економічної поведінки, філософії бізнесу та корпоративного мислення; 8. Неготовність бізнесу широко інвестувати в інноваційні технології; 9. Відсутність крупних ІТ підприємств;
	10. Слабке впровадження Інтернету речей; 11. Відсутність цілодобової можливості здійснення банківських операцій; 12. Слаборозвинені цифрові компетенції громадян; 13. Ментальна та інтелектуальна неготовність персоналу до освоєння цифрових технологій та засобів; 14. Брак висококваліфікованих фахівців у сфері цифрових технологій.

Можливості	Слабкі сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Диверсифікація видів діяльності та розширення асортименту товарів та послуг; 2. Впровадження нових бізнес-моделей; 3. Розширення географії діяльності; 4. Використання власних інноваційних розробок та ноу-хау; 5. Створення висококонкурентних товарів та послуг; 6. залучення інвестицій, міжнародних проектів, використання результатів науково-дослідних робіт; 7. Зростання креативності економічних видів діяльності та поява нових видів професій; 8. Імплементация ефективних інструментів управління; 9. Створення середовища, в якому відсутня корупція як явище; 11. Повноцінний перехід на електронний документообіг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Скорочення робочих місць; 2. Посилення цифрової нерівності; 3. Зменшення ролі фізичного розташування та близькості суб'єктів господарювання; 4. Зростання товарів-замінників; 5. Конкуренція зі штучним інтелектом; 6. Поява лімітованих інноваційних технологій у конкурентів; 7. Порушення меж приватного життя; 8. Щорічне зростання рівня кіберзлочинності; 9. Поляризація суспільства; 10. Екологічні проблеми.

Джерело: розроблено автором

Отже, використовуючи зазначений інструментарій управлінського дослідження та систематизуючи інформацію про зовнішні та внутрішні чинники впливу на цифровізацію господарських процесів в мінливому середовищі, можна визначити цифровий потенціал суб'єктів господарювання та їх очікування, уникнути кризових ситуацій, підготувати заходи щодо підвищення вимог безпеки, розробити стратегію економічно-соціального розвитку та вийти на якісно новий рівень виробництва продукції (товарів, послуг) та інноваційні канали збуту [5, с. 33].

Що стосується внутрішніх передумов цифровізації суб'єктів господарювання, які призводять до зміни їх поведінки, то до них пропонуємо відносити – готовність організаційних структур до цифровізації, цифровий потенціал (*Digital potential*) та очікування (*Expectation*), які здатні сформувати об'єктивне бачення у керівників підприємств щодо технологічного розвитку в короткостроковому та довгостроковому періодах при використанні новітніх технологій Індустрії 4.0.

Безперечно, цифрова готовність (*Forwardness*) є першочерговою внутрішньою передумовою та характеризує технічний, майновий та фінансовий стан підприємства для впровадження інновацій в господарську діяльність, а також налаштування інформаційної системи та її спроможність до техніко-технологічних змін. Зазначимо, що цифрова

готовність може визначатися за показниками, що висуваються для переходу на цифрові платформи та за критеріями світового рейтингу цифрової конкурентоспроможності IMD.

Для визначення готовності підприємств до переходу на цифрові платформи розраховуються індекси (індикатори): кількість і підготованість користувачів; культура відкритих інновацій; регуляторне середовище; цифрове підприємництво (он-лайн бізнес), технологічна готовність [14].

Якщо розглядати цифрову готовність суб'єктів господарювання відповідно до критеріїв світового рейтингу цифрової конкурентоспроможності IMD (World Digital Competitiveness Ranking) [4], то вона може визначатися в розрізі категорій: «знання», «технології» та «готовність до майбутнього». Позитивним в частині цифрової готовності сьогодні відзначається поширення мобільного 4-G інтернет-зв'язку, а з 2022 року – розповсюдження технології 5G, яка приходить на зміну існуючій та забезпечує більшу доступність широкосмугового мобільного зв'язку, швидкість інтернету від 1-2 Гбіт/с, менше споживання енергії батареї, ніж у 4G-обладнання.

Сьогодні, під час російської збройної агресії проти України, перемога на інформаційному фронті досягається, в тому числі, за рахунок застосування понад 12 тисяч терміналів Starlink від Ілона Маска, які допомагають українцям залишатися на зв'язку попри намагання російських окупантів взяти комунікації під свій контроль.

Starlink використовується, як джерело інтернет трафіку на заміну пошкодженого оптичного кабелю та надає доступ до супутникового інтернету. Потім його роздають або через публічну точку Wi-Fi, або через оптичну мережу, що вже існує в регіоні. У майбутньому за допомогою терміналів Starlink планується забезпечення швидкісним інтернетом Укрзалізниці. Адже термінали добре працюють навіть під час руху і таким чином пасажери потягів не відчуватимуть перебоїв зі зв'язком. Також Starlink на «відмінно» пройшов тестування в якості резервного каналу доступу до Інтернету як для мобільного, так і для фіксованого. При цьому, на сьогодні Україна є однією з країн з найбільшою кількістю терміналів, що сприяє подальшому активному розвитку супутникового інтернету.

Таким чином, цифровізація соціально-економічних процесів становить основу стратегії забезпечення національної безпеки держави та розвитку суб'єкта господарювання, враховуючи масштабування діяльності та виклики зовнішнього середовища, а тому його інституціональне підґрунтя повинно полягати у можливості формування креативного підходу до ініціювання перманентного впровадження інформаційних технологій в усі сфери суспільного життя, особливо за умов існування гібридних загроз.

Джерела:

1. Chmil H. Digitalization as a behaviour transformation tool of consumer market economic entities. *Majesty Of Marketing* : XVI International scientific and practical conference for students and young scientists, Dnipro, 10 December 2020. Dnipro: National Technical University Dnipro Polytechnic, 2020. pp. 40-41.
2. Chmil H. Stages and configurators of the consumer market economic entities behavior digital transformation. *Sustainable Development: Modern Theories and Best Practices* : materials of the monthly International scientific and practical conference, Tallinn, 24-26 February 2021. Tallinn: Teadmus OÜ, 2021. pp. 8-9.
3. Pyroh O., Kalachenkova K., Kuybida V., Chmil H., Kiptenko V., Razumova O. The influence of factors on the level of digitalization of world economies. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol. 21. No. 5. P. 183–191.
4. The IMD World Digital Competitiveness Ranking 2020 results. IMD World Competitiveness Center. 2020. URL: <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2020/>
5. Ковалевська Н. С., Нестеренко І. В., Янчева І. В., Лопін А. О. Диджиталізація обліково-аналітичного забезпечення природоохоронної діяльності підприємства. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2021. Вип. 1(33). С. 32–43. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua//handle/123456789/3302>
6. Кравченко В. І. Виклики і загрози Україні, її економіці та фінансам у першій третині XXI століття. *Ефективна економіка*. 2016. № 10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_10_3.
7. Піжук О. І. Цифрова трансформація економіки України: обмеження та можливості : монографія. Ірпінь: Ун-т ДФС України. 2020. 504 с.
8. Філіппова С. В., Малін О. Л. Сутність та виклики цифровізації економіки для державно-приватного партнерства. *Економічний журнал Одеського політехнічного університету*. 2020. № 3 (13). С. 55–63.
9. Чміль Г. Л. Передумови розвитку цифрової трансформації мікроекономічних систем ритейлу. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2020. № 4. Том 3 (284). С. 48–55.
10. Чміль Г. Л. Трансформація простору функціонування бізнес-структур під впливом цифровізації: вимір маркетплейсів. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2021. № 1. С. 391–405.
11. Чміль Г. Л. Адаптивна поведінка суб'єктів споживчого ринку в умовах цифрової трансформації економіки: теорія, методологія та практика : монографія. Харків: Видавець Іванченко І. С. 2021. 377 с.

12. Чміль Г.Л. Трансформація поведінки економічних суб'єктів споживчого ринку в умовах цифровізації. *Сучасні реалії фінансово-економічного розвитку регіонів, галузей, підприємств, бізнесу: монографія за ред. Л.М. Савчук, Л.М. Бандоріної*. Дніпро: Пороги, 2020. С. 374–383.
13. Шевчук І. Б., Депутат Б. Я., Тарасенко О. Є. Цифровізація та її вплив на економіку України: переваги, виклики, загрози й ризики. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 2. С. 173–177.
14. Щеглюк С. Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ. *Науково-аналітична записка*. 2019.
URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf>

ABOUT THE AUTHORS

PART 1

**THE LATEST CONCEPT OF BUILDING NATIONAL SECURITY ON THE BASIS
OF NATIONAL RESILIENCE**

1.1. Svitlana Bondarenko

Doctor of Economics, Professor, Department of Journalism, National Aviation University, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-1687-1172>,
svitlana.bondarenko@npp.nau.edu.ua

Ivan Tkach

Doctor of Economics, Professor, Head of the Defence Management Center, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5547-6303>, tim68@ukr.net

Mykola Tkach

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department Defense Management, National Defence University of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-8832-1268>, nyck1985@ukr.net

Anatolii Polishchuk

Head of the Military Science Department of the State Special Transport Service of the Ministry of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-0558-6728>, Avalonanatoly@gmail.com

Mykhailo Mosin

National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7124-5601>, mosin-ussz@ukr.net

1.2. Oksana Nikishyna,

Doctor of Economics, Senior Research Scientist, Head of Market Mechanisms and Structures Department, State Institution "Institute of Market and Economic & Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7172-3551>, ksenkych@gmail.com

Denis Bochkarov

PhD in Economics, doctoral student, Market Mechanisms and Structures Department, State Institution "Institute of Market and Economic & Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-5866-967X>, odessa-istina@ukr.net

Nataliia Chebotarova

Graduate student, Market Mechanisms and Structures Department, State Institution "Institute of Market and Economic & Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1790-5925>, chebotarovan@ukr.net

1.3. Vyacheslav Barannik

PhD, Senior Research Scientist, National Institute for Strategic Studies (NISS), Dnipro, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0002-7261-7344>, bvo7777@ukr.net

1.4. Volodymyr Lipkan

Doctor of Law, Professor, Department of Legal Problems of Political Science V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-7411-2086>, wladademic@gmail.com

Tadeusz Pokusa

PhD of Economics, Associate Professor,
Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

1.5. Yuliia Kovalenko

Doctor of Economics, Professor, Department of Financial Markets and Technologies, State Tax University, Irpin, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-5678-3185>, kovalenko0202@ukr.net

Janicki Marek

PhD of Economics, Associate Professor,
Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

PART 2
**INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ENSURING NATIONAL SECURITY ON
THE BASIS OF NATIONAL RESILIENCE**

2.1. Vladimir Proshchaiev

Doctor of Laws, Professor, Department of International Law and Comparative Law, National Aviation University, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-9784-3706>, vladproshchayev@i.ua

Macala Mariola

Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

2.2. Alvan Amro

Doctor of Philosophy in Public Management and Administration,
Lecturer at the Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv,
Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-8715-3250>, pkoi@ukr.net

Alla Bilous

PhD in History, Associate Professor, Senior Researcher, V.M. Koretsky
Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of
Ukraine, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-0881-5944>, allabilous1511@gmail.com

Filip Pokusa,

Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

2.3. Leonid Shmorgun

Doctor of Economics, Professor, Department of of Management and
Event Technology, National Academy of Management of Culture and Art,
Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-9729-4249>, 19shmorgun51@gmail.com

Eduard Degodyuk

Doctor of Agricultural Sciences, Professor, Chief Researcher of the
Department of Coordination of scientific research on standardization
and certification of the National Research Center "Institute of
Agriculture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine",
Academician of the European Academy of Natural Sciences, Kyiv,
Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-2977-5961>, degodiuk@ukr.net

Oleksandr Kotsiuba

PhD in Law, Professor, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, Ukraine

Email: donerwerter@gmail.com

2.4. Nataliia Shalimova

Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Economics, Central Ukrainian National Technical University (CUNTU), Kropyvnytskyi, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-7564-4343>,

nataliia.shalimova@gmail.com

Halyna Kuzmenko

PhD in Economics, Associate Professor, Central Ukrainian National Technical University (CUNTU), Kropyvnytskyi, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2792-1320>, galina.leda@gmail.com

Klepacz Apolonia

Academy of Applied Sciences

Academy of Management and Administration in Opole, Poland

2.5. Iryna Nesterenko

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Accounting, Audit and Taxation, State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-3892-8248>,

Irina0nesterenko@gmail.com

Daniel Palimąka

Academy of Applied Sciences

Academy of Management and Administration in Opole, Poland

PART 3

SOCIO-ECONOMIC ASPECTS OF NATIONAL RESILIENCE

3.1. Ganna Kotsiurubenko

PhD in Economics, Associate Professor, doctoral student, Department of Finance, Odessa National Economic University, Odessa,, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0001-9604-5083>, annakots@ukr.net

3.2. Viktoriia Ilchenko

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Entrepreneurship and Enterprise Economics, University of Customs and Finance, Dnipro,, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0002-5414-1429>, vikusijzajac@gmail.com

Vladislav Kiselev

Graduate student, Department of Entrepreneurship and Enterprise Economics, University of Customs and Finance, Dnipro,, Ukraine,
<https://orcid.org/0000-0001-7528-785X>,
vladislav.kiselev.2016@gmail.com

3.3. Maryna Potetiuiieva

Doctor of Economics, Associate Professor, Head of the Department of Interaction with the Higher Body and Revision Commission of JSC "Ukrainian railways", Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-0611-9200>, marina11176@ukr.net

Tadeusz Pokusa

PhD of Economics, Associate Professor,
Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Jan Wójciak

Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

3.4. Oksana Zerkina

PhD in Economics, Associate Professor, Market Mechanisms and Structures Department, State Institution "Institute of Market and Economic & Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-2500-3959>, oksana_27@i.ua

Svitlana Bondarenko

Doctor of Economics, Professor, Department of Journalism, National Aviation University, Kyiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-1687-1172>,
svitlana.bondarenko@npp.nau.edu.ua

Nimay Chandra Giri

Department of Electronics and Communication Engineering, Centurion University of Technology and Management, Odisha, India
<https://orcid.org/0000-0002-3686-5503>, girinimay1@gmail.com

Alona Ohienko

Doctor of Economics, Professor,
National aviation university, Kyiv, Ukraine.

<http://www.orcid.org/0000-0001-5427-7978>, ogienko_alena@ukr.net

Iwona Mstowska

Academy of Applied Sciences
Academy of Management and Administration in Opole, Poland

3.5. Oksana Volkova

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finances, Odesa
National Economic University, Odesa, Ukraine

<https://www.orcid.org/0000-0002-9136-7742>,
oksanaaliansv@gmail.com

3.6. Yanina Belinska

Doctor of Economics, Professor, Department of International Economic
Relations, State Tax University, Irpin, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-9685-0434>, 071065@ukr.net

Stefaniia Belinska

PhD., assistant at the Institute of Economics and Management, Slovak
Agricultural University in Nitra, Slovakia

<https://orcid.org/0000-0003-2909-9393>, 08bsv08@gmail.com

3.7. Yuliia Verheliuk

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Financial
markets and technologies, State Tax University, Irpin, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0001-9597-1085>, y.y.verheliuk@dpu.edu.ua

PART 4
DIGITALIZATION AS THE NEWEST DETERMINANT OF NATIONAL
SECURITY

4.1. Oksana Parkhomenko-Kutsevil

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the
Department of Public Management and Administration at Hryhorii
Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, Kyiv region, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-0758-346X>, pkoi@ukr.net

4.2. Ganna Kyrychenko

PhD in Public Administration, Research Fellow at the Department of Agrarian, Land, Environmental and Space Law of the V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-1067-8758> , kabasis87@gmail.com

Vitaliy Kucherenko

PhD in Economics, Doctoral Candidate at V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

4.3. Svitlana Danylina

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Theory and Economic Policy, Odessa National Economics University, Odesa, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2814-6434>, DanilynaSA@gmail.com

4.4. Hanna Chmil

Doctor of Economics, Associate Professor, Department of Marketing, Reputation and Customer Experience Management, State Biotechnological University, Kharkiv, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0002-3703-9940>, hannachmil@gmail.com

Kazimierz Łukawiecki

PhD of Economics, Associate Professor,
Academy of Applied Sciences

Academy of Management and Administration in Opole, Poland.

ISBN 978-83-66567-52-8

9 788366 567528